

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

Πνευματικὸν Συμπόσιον

1962

Θ Ε Ο Λ Ο Γ Ι Α

Α Λ Η Θ Ε Ι Α Κ Α Ι Ζ Ω Η

Πνευματικὸν Συμπόσιον

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

Πνευματικὸν Συμπόσιον

ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΩΝ Η ΕΣΣΗ
Α Θ Η Ν Α Ι - 1 9 6 2

PRINTED IN GREECE

ΜΕΡΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ
ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

«Τῶν Ἀποστόλων τὸ κήρυγμα καὶ τῶν Πατέρων τὰ δόγματα τῆ Ἐκκλησίας μίαν τὴν πίστιν ἐσφράγισαν· ἡ καὶ χιτῶνα φοροῦσα τῆς ἀληθείας τὸν ὕψων ἐκ τῆς ἀνω θεολογίας ὀρθοτομεῖ καὶ δοξάζει τῆς εὐσεβείας τὸ μέγα μυστήριον».

Κοντάκιον τῶν Πατέρων τῆς Α΄ Οἰκουμένης Συνόδου.

«Οὐδὲν οὕτως ἡμῶν ἀναφέγει καὶ κινεῖ τὴν καρδίαν εἰς τὴν ἀγάπην τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος, ὡς ἡ θ ε ο λ ο γ ι α. Γέννημα γὰρ οὕσα αὕτη πρῶτον τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος, πρῶτα πάντως καὶ δῶρα τῆ ψυχῆ χαρίζεται. Πρῶτον μὲν γὰρ παρασκευάζει, ἡμᾶς πάσης τῆς τοῦ βίου χείροντας καταφρονεῖν φιλίας, ὡς ἔχοντας ἀντὶ φθαρτῶν ἐπιθυμιῶν ἀνεκκλήτητον πλοῦτον τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ. Ἐπειτα δὲ τῷ πυρὶ τὸν νοῦν ἡμῶν περιουργεῖ τῆς ἀλλαγῆς, ὅθεν αὐτὸν καὶ κοινωνικὸν τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων ποιεῖ. Γνωσῖς οὖν ταύτην ὡς εἰς αὐτὴν ἐτοιμασθέντες τὴν ἀρετὴν πορευθῶμεν, τὴν εὐπρεπῆ, τὴν πανθέωρον, τῆς πάσης ἀμεριμνίας πρόξενον, τὴν ἐν αὐγῇ φωτὸς ἀρρήτου τὸν νοῦν τρέφουσαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ, τὴν τῷ Θεῷ Λόγῳ τὴν λογικὴν ψυχὴν διὰ τῶν ἁγίων Προφητῶν πρὸς κοινωνίαν ἐρμωσαμένην ἀχώριστον, ἵνα καὶ παρὰ ἀνθρώποις τοὺς θεοειδεῖς φθόγγους ἡ νυμφαγωγὸς ἐναρμόση ἡ θεία τραπὼς ἔδοντας τὰς δυναστείας τοῦ Θεοῦ».

Αἰδόχορος Φωτεινῆς (Κεφάλαιον Γνωστικῶν ἔξ').

Ἡ ἐποχὴ μας ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἀντιπνευματικῶν ρευμάτων τοῦ νεούλισμοῦ καὶ τῆς μηχανοκρατίας ὡς ὠδήγησεν εἰς τὴν ἐπιανακάλυψιν ὀρισμένων παρεγνωρισμένων κάπως ἀξιών. Μία τοιαύτη ἀξία, ἡ ὁποία προβάλλει σήμερον ὀλονὲν καὶ περισσότερον μὲ τὸ ἀρχαῖον τῆς κάλλος, εἶναι καὶ ἡ θεολογία. Μερικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς, ἄλλοτε λησμονημένα, σήμερον ὁμως θεωρούμενα βασικά, πρὸς τὰ ὁποῖα στρέφονται μὲ νοσταλγίαν οἱ ἐργάται τῆς, εἶναι καὶ τὰ ἑξῆς:

1. Ο Ρ Θ Ο Δ Ο Ξ Ο Σ. Δὲν εἶναι ἀρετὸν νὰ εἶναι ἡ θεολογία μας ὀρθόδοξος ὑπὸ ἔννοιαν ἀντικεινῆ, δηλαδὴ νὰ μὴ περιήχηται εἰς ἀφασιν ἢ πλάνην. Πρωτίστως πρέπει νὰ εἶναι ὀρθόδοξος ὑπὸ ἔννοιαν θετικὴν. Δὲν ἀρκεῖ μόνον νὰ προσέχωμεν νὰ μὴ φύγωμεν ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ὀρθοδόξου γραμμῆς. Πρέπει καὶ τὸ ὅλον περιεχόμενον τῆς νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὰς ὀρθοδόξους πηγὰς τῆς ἀληθείας καὶ

τῆς ζωῆς. Πρέπει ἢ πνοὴ καὶ ὁ παλιὸς τῆς θεολογίας νὰ εἶναι ὀρθόδοξοι, νὰ εἶναι ὅλη διαποτισμένη ἀπὸ τὸ ὀρθόδοξον πνεῦμα, νὰ ἀντλή ἀπὸ τὸν ἀστέρειτον ποταμὸν τῆς ὀρθόδοξου παραδόσεως. Νὰ εἶναι βιβλική καὶ πατερική, ὄχι τυπικῶς, ἀλλ' οὐσιαστικῶς. Ὅχι ἀπλῶς νὰ παραπέμψῃ εἰς τὴν Γραφὴν καὶ τοὺς Πατέρας, ἀλλὰ νὰ τρέφεται ἀενάως ἀπὸ τὰ πλοῦτη των καὶ νὰ τὰ ἀφομοιώσῃ δημιουργικῶς. Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ πρέπει νὰ ἐνοικῆ εἰς αὐτὴν πλουσίως (Κολ. γ' 16) καὶ οἱ θεοφόροι Πατέρες νὰ εἶναι ζωντανοὶ ὀδηγοὶ τῆς. Μία τοιαύτη θεολογία οὐσιωδῶς παραδοσιακὴ εἶναι μίᾳ συνεχῆς ἐρμηνεία καὶ ἀνάπτυξις τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, τοῦ λαλήσαντος διὰ τῶν Προφητῶν καὶ τῶν Ἀποστόλων, διὰ τῶν Πατέρων καὶ τῶν Συνόδων.

2. ΖΩΝΤΑΝΗ. Ἡ θεολογία μας πρέπει ἐπίσης νὰ μὴ εἶναι ξηρά, νοσηραρχικὴ καὶ σχολαστικὴ, ἀλλὰ ζωντανὴ καὶ οὐσιαστικὴ, γραμμικὴ «οὐκ ἐν πλασξί λιθίναις, ἀλλ' ἐν πλασξί καρδίαις σαρκίνας» (Β' Κορ. γ' 3). Νὰ εἶναι ἀπαύγασμα ζωῆς, προῖον τῆς ψυχῆς, ἔκφρασις τοῦ πιστεύοντος ἀνθρώπου. Νὰ εἶναι «ἡ τῆς ψυχῆς ἐπιστήμη», ὅπως τὴν διέμορφωσαν οἱ Πατέρες, καὶ νὰ μελωδῇ «μέλος ἐναρμόνιον». Νὰ μὴ καταδαπανᾶται εἰς ἀσημάντους λεπτομερείας, εἰς «μωρὸς ζητήσεις καὶ γενεαλογίας» (Τίτ. γ' 9), ἀλλὰ νὰ ἀσχολῆται κυρίως μὲ ζωτικὰ θέματα. Νὰ μὴ «μεριμνᾷ καὶ τυρβάζῃ περὶ πολλὰ» (Λουκ. ι' 41), ἀλλὰ περὶ τὰ οὐσιώδη. Νὰ ἀκούῃ τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον καὶ νὰ ἔχῃ κἄτι νὰ τοῦ εἴπῃ. Νὰ τὸν κατανοῇ καὶ νὰ τὸν βοηθῇ. Ἡ ἀληθὴς θεολογία εἶναι ἀνθρωπιστικὴ καὶ καθοδηγητικὴ,

εἶναι θεανθρωπολογία, ὅπως ἔχει χαρακτηρισθῆ ἀπὸ κορυφαῖον ἐκπρόσωπόν τῆς. Ἐπὶ πλεόν δὲν ἀρκεῖ νὰ εἶναι ζωντανὰ μόνον τὰ θέματα, μὲ τὰ ὅποια ἀσχολεῖται, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον τὰ διαπραγματεύεται: ὄχι ξηρὸς καὶ ψυχρὸς, ἀλλὰ «ζῶν καὶ ἐνεργής» (Ἐβρ. δ' 12). Τὸ ὅτι ἡ θεολογία μας εἶναι ὀρθόδοξος καὶ παραδοσιακὴ δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι στατικὴ καὶ ἐπαναληπτικὴ. Ἡ πορεία τῆς δὲν σταματᾷ. Ὁ λόγος τῆς «οὐ δέεται» (Β' Τιμ. β' 9), διότι εἶναι ἔκφρασις τοῦ ζωοποιοῦ Πνεύματος.

3. ΧΡΙΣΤΟΒΙΩΜΑΤΙΚΗ. Οἱ τρεῖς μεγάλοι, οἱ ὅποιοι ἔλαβαν τὸν τίτλον τοῦ «θεολόγου» ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξον παράδοσιν, δὲν ἐξεχώρισαν θεολογίαν καὶ ἐν Χριστῷ ζωὴν. Διὰ τὸν Ἰωάννην, τὸν πρώτον θεολόγον, ψάλλει ἡ Ἐκκλησία εἰς τὸ δοξαστικόν του: «πλήρης ὦν τῆς ἀγάπης, πλήρης γέγονε καὶ τῆς θεολογίας». Καὶ εἰς τὸ ἐξαποστειλάριον: «βροντῆς υἱὸς γενόμενος, βροτοῖς θεολόγησας τὸ Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, ἀπόστολε Ἰωάννη ἐπιπεσὼν τῷ στήθει γὰρ πιστῶς τὸ τοῦ Δεσπότη σου κἀκείθεν ἀρυσάμενος θεολογίας τὰ ρεῖθρα τὴν κτίσιν πᾶσαν ἀρδεύεις». Ὁ Γρηγόριος ὁ θεολόγος εἰς τὸν λόγον του περὶ δόγματος ἐρωτᾷ: «βούλει θεολόγος γενέσθαι ποτε καὶ τῆς θεότητος ἄξις; Τὰς ἐντολὰς φύλασσε, διὰ τῶν προστάγματων ἔδευσον· πράξεις γὰρ ἐπιβασίς θεωρίας». Καὶ διὰ τὸν Συμεὼν τὸν νέον θεολόγον ἡ ἀληθὴς θεολογία εἶναι «γνώσις Θεοῦ», δηλαδὴ μίᾳ συνάντησις τῆς ψυχῆς μὲ τὸν Ποθούμενον.

Αὐτοὺς τοὺς φαινοὺς διδασκάλους ἠκολούθησε πάντοτε ἡ ὀρθόδοξος θεολογικὴ παράδοσις. Κατὰ τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην, σκοπὸς τῆς θεολογίας

δέν είναι μόνον «ἡ τῆς ἱερᾶς ἀληθείας ὄρασις τε καὶ ἐπιστήμη», ἀλλὰ καὶ «ἡ τῆς ἐνοειδοῦς τελειώσεως ἐν-θεος μέβριξ». Αὐτὸ εἶναι τὸ μυστικὸν καὶ ὁ «πλαισι-σμός» τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας. Ὁ πράγματι ὀρθό-δοξος θεολόγος εἶναι καὶ «θεοφόρος». Σκοπὸς του εἶναι ὄχι ἀπλῶς νὰ γνωρίσῃ τὸν Θεόν, ἀλλὰ πρωτίστως νὰ «μορφωθῇ Χριστὸς ἐν αὐτῷ» (Γαλ. δ' 19). Μόνον «οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ τὸν Θεὸν ὄψονται» (Ματθ. ε' 8). Ὅταν ἡ ψυχὴ καθαρθῇ, τότε θὰ γίνῃ ὅλη ὀφθαλμὸς, κατὰ τὸν Μακάριον τὸν Αἰγύπτιον. Θεολόγος εἶναι ὁ ὄρων, ὁ βλέπων, ὅπως ἦτο ὁ προ-φῆτης Π. Δαυὶδ, ὁ «ἐπίπτης τῆς θείας μεγαλει-ᾶτιος» (Β' Πέτρ. α' 16). Ἐξαγγέλλει «ὁ ἀκήκοεν, ὃ ἔώρακε τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, ὃ ἔθεάσατο καὶ αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἔψηλάφησαν, περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς» (Α' Ἰω. α' 1). Ὁ Θεὸς τοῦ «διανοίγει τὸν νοῦν τοῦ συνιέναι τὰς Γραφάς» (Λουκ. κδ' 45). «Κύριος δίδωσιν αὐτῷ γλῶσσαν παιδείας τοῦ γινῶναι ἠνίκα δεῖ εἰπεῖν λό-γον» (Ἠσ. ν' 4). Ἀπευθυνόμενος δὲ πρὸς τὸν Θεόν, ὡσάν ἄλλος προφήτης, λέγει ὁ θεολόγος: «Κύριε, γνώρισόν μοι καὶ γνώσομαι» (Ἰερ. ια' 18). Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν ἀποκτᾷ «νοῦν Χριστοῦ» (Α' Κορ. β' 16), «διάνοιαν, ἵνα γινώσκῃ τὸν ἀληθινόν» (Α' Ἰω. ε' 20). Δι' αὐτῆς τῆς ἐσωτερικῆς ἐλλάμψεως ἀποκτᾷ καινοῦς ὀφθαλμοῦς, ὥστε νὰ βλέπῃ ὅσα ὁ συνήθης «ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν ..., ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγα-πῶσιν αὐτὸν» (Α' Κορ. β' 9). Ἔς μὴ λησμονώμεν ὅτι «ψυχικὸς ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύμα-τος τοῦ Θεοῦ» (Α' Κορ. β' 14). Μόνον εἰς ἐκείνον ὁ ὀφθαλμὸς «ἀπεκδύεται τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον... καὶ ἐν-δύεται τὸν νέον» (Κολ. γ' 9-10) ἀποκαλύπτεται ὁ Ἄ-περγραπτος. Μόνος ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀποθνήσκει μετὰ

τοῦ Χριστοῦ ὡς πρὸς τὸν κόσμον τῆς ἁμαρτίας καὶ συσταροῦται καὶ συνθάπτεται, αὐτὸς βλέπει τὸν Ἄναστάντα. Μόνον ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ποθεῖ τὴν ἀλη-θινήν ζωὴν εὐρίσκει καὶ τὴν ζῶσαν ἀλήθειαν. Μό-νον «τοὺς ἑαυτῆς φίλους μυσταγωγεῖ ἡ Σοφία». Μό-νον ὅταν «κατοικήσῃ ὁ Χριστὸς ἐν ταῖς καρδίαις ἡ-μῶν» διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης, εἶναι δυνατὸν «καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις τί τὸ πλάτος καὶ μήκος καὶ βάθος καὶ ὕψος γινῶναι τε τὴν ὑπερβάλ-λουςαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, ἵνα πλη-ρωθῶμεν εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ Θεοῦ» (Ἐφεσ. γ' 17-19).

4. Π Ρ Ο Σ Ε Υ Χ Ο Μ Ε Ν Η. Ἐὰν εἶπεν ὁ Κύριος ὅτι «χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν» (Ἰω. ιε' 5), τοῦ-το ἰσχύει κατ' ἐξοχὴν διὰ τὴν θεολογίαν. «Εἰ θεολό-γος εἶ, προσέυξῃ ἀληθῶς καὶ εἰ ἀληθῶς προσεύχῃ, θεολόγος εἶ» (ὁσιος Νεφίλος). Μόνον μέσα εἰς τὴν θερ-μὴν ἀτιμωφαιραν τῆς προσευχῆς καὶ τῆς συνεχοῦς ἐπικοινωνίας μὲ τὸν Θεὸν ἡμπορεῖ νὰ καλλιεργηθῇ μία ἀληθινή, ζωντανὴ καὶ ὀρθόδοξος θεολογία. Καὶ ὄχι μόνον ἡ ἀτομικὴ προσευχή, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ ὁμαδικὴ λατρεία, ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν λειτουργικὴν προσευχὴν τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία θὰ προφοδοτήσῃ καὶ θὰ ἐμπνεύσῃ τὴν θεολογίαν μας. Οἱ μεγάλοι θεολόγοι τῆς Ὁρθόδοξίας ἦσαν ὄχι μόνον, ζωντανὰ «μέλη Χριστοῦ», ἀλλὰ συνήθως ἦσαν ἱερεῖς καὶ μοναχοί, ἔξω καθεμερινῶς τὴν λατρείαν καὶ ἐτρέφοντο ἀπὸ τὸν Ἄρτον τῆς μυστικῆς Τραπέ-ζης. Ἡ ἔδρα πρέπει νὰ πλησιάσῃ τὸ θυσιαστήριον, το-νίζει καὶ σήμερον ὁ σοφὸς θεολόγος π. Γεώργιος Φλω-ρόβσκυ. Καὶ προσθέτει εἰς τοὺς μαθητὰς του ὅτι αἰ-

σθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ λειτουργήσῃ προτοῦ νὰ διδάξῃ. Πρέπει πράγματι ν' ἀγωνισθῶμεν διὰ μίαν συναδέλφωσιν θεολογίας καὶ προσευχῆς, διὰ μίαν σύζευξιν θεωρίας καὶ λατρείας. Τότε μόνον «ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιτίας ἡμῶν ρεύσουσιν ὕδατος ζῶντος» (Ἰω. ζ' 38).

5. Α Γ Ι Α. Ἀλλ' ἡ θεολογία πρέπει ἐπίσης νὰ εἶναι ἀγία. Ὅλοι οἱ μεγάλοι ὑπηρετοὶ τῆς, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὑπῆρξαν ὅσοι καὶ ἅγιοι. Παρουσιάζον εἰς τὴν ζωὴν των τὸ πλήρωμα τῆς διδασκαλίας των καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν των τὸ πλήρωμα τῆς ζωῆς των. Εἰς αὐτοὺς ἐξεπληροῦτο ἡ ἀρχιερατικὴ ἐπιθυμία τοῦ Κυρίου: «ἀγίασον αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου» (Ἰω. ιζ' 17). Διὰ τοῦτο ὑπῆρξαν οἱ κατ' ἐξοχὴν θεολόγοι. Κάθε πιστὸς εὕρισκεν εἰς τὴν ζωὴν των ἀνθρώπων αὐτῶν μίαν διαυγῆ ἔκθεσιν τῆς διδασκαλίας των, ἕνα ζωντανὸν θεολογικὸν ὑπόμνημα. Καὶ σήμερον, ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐποχὴν, ἅγιοι πρέπει νὰ γίνουσι οἱ θεολόγοι, ἐὰν θέλουσι νὰ δώσουσι εἰς τὴν θεολογίαν τὴν ἀρχαίαν τῆς ἀγίας καὶ τὴν θαυματουργικὴν τῆς δυνάμεως. Καὶ ἅγιος δὲν σημαίνει ὀπωσδήποτε ἀκίνητος, ποὺ ἔχει φθάσει εἰς τὴν κορυφὴν, ἀλλὰ ὁ τεινὼν πρὸς τὴν ἀγιότητα, ὁ πράγματι ἀγωνιζόμενος, ὁ ἀσκητῆς μὲ τὴν πλατυτέραν ἔννοιαν. Χωρὶς αὐτὸν τὸν ἀπαράφθικτον τόνον τῆς ἀγιότητος ἡ θεολογία εἶναι ἀναιμικὴ καὶ ἀψυχος, ἀδρανὴς καὶ ἀνενεργητος.

6. Ε Κ Κ Λ Η Σ Ι Α Σ Τ Ι Κ Η. Ἡ λέξις αὕτη δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ μὲ μίαν ἔννοιαν τυπικὴν ἢ ἀπλῶς νομικὴν, ἀλλὰ ὅπως καὶ ἡ ἔννοια ὀρθόδοξος (ἰδὲ παράγρ. 1), κατὰ τὸν οὐσιαστικόν. Ἡ ἀληθινὴ θεολο-

γία εἶναι στόμα καὶ ὄργανον τῆς Ἐκκλησίας, λειτουργὸς καὶ διάκονος τοῦ μυστικοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον συνεχίζεται ἡ ἐνοράκωσις τοῦ Χριστοῦ. Ἡ θεολογία πρέπει νὰ ἐκφράζῃ τὸ δόγμα καὶ τὴν λατρείαν τῆς Ἐκκλησίας, νὰ ἐμπνέῃ τὴν διοίκησιν, τὸ κανονικὸν δίκαιον καὶ τὴν ἀσκητικὴν ζωὴν. Ἡ Ἐκκλησία δίδει εἰς τὴν θεολογίαν μίαν ἐγγύησιν περὶ τῆς ἀληθείας τῆς διδασκαλίας τῆς καὶ τὴν κρατεῖ εἰς τὰ πλαίσια ἁκεῖνα ἀνευ τῶν ὁποίων θὰ παρεξέκλινεν εἰς κακοδοξίας καὶ πλάνας. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ θεολογία ἢ ὀρθόδοξος δὲν εἶναι αὐτόνομος ἢ ὑποκειμενική, ὅπως τὰ προτεσταντικὰ κατασκευάσματα, ἀλλ' εἶναι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας. Διακονεῖ τὸν Θεὸν καὶ ὑπηρετεῖ τὸν ἄνθρωπον μῆσα εἰς τὸ μυστικὸν «πανδοχεῖον». Εἶναι καὶ αὕτη «λειτουργικὸν πνεῦμα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενον» (Ἐβρ. α' 14). Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ ἔξω ἀπὸ τὸν ἀγαστικὸν χῶρον καὶ ἀπὸ τὴν ζωογόνον ἀτμόσφαιραν τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας. Μόνον «πεφυτευμένη ἐν τῷ Οἴκῳ Κυρίου» δύναται νὰ «φέρῃ καρπὸν πολύν» (Ἰω. ιε' 5).

7. Α Γ Ω Ν Ι Ζ Ο Μ Ε Ν Η. Ἐφ' ὅσον ἡ θεολογία δρᾷ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ὑπηρετεῖ τὸν ἄνθρωπον, εἶναι ἐπόμενον καὶ νὰ ἀγωνίζεται. Ὅλοι οἱ μεγάλοι ἐκπρόσωποι τῆς ἔκαμαν ἀγῶνας. Μὲ τὴν σφενδόνην τοῦ Πνεύματος «τοὺς βαρεῖς ἤλασαν καὶ λοιμώδεις λύκουσ». Κατὰ παρόμοιον τρόπον καὶ εἰς κάθε ἐποχὴν οφείλει νὰ ἀγωνίζεται διὰ τὴν ἀλήθειαν, διὰ τὴν Παράδοσιν, διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ ἀληθινὴ θεολογία δὲν μένει κλεισμένη εἰς τὸ γραφεῖον τῆς, δὲν εἶναι ἀπλῶς μία «θεολογία τῶν καθηγητῶν», ἀλλὰ κατέρχεται καὶ εἰς τὸν στίβον, μετέχει τοῦ ἡρωϊσμοῦ καὶ τοῦ

μαρτυρίου, όταν χρειασθῆ. Καί τούτο, διότι πάντοτε ἔχει κατὰ νοῦν τὴν ὑψηλὴν τῆς ἀποστολῆν, ἀλλὰ καί τὴν μεγάλην τῆς εὐθύνην. Αἰσθάνεται ὅτι ἐπιτελεῖ τὸ ἱερὸν ἔργον τοῦ φωτισμοῦ. Κατὰ ταῦτα οἱ ὀρθόδοξοι θεολόγοι πρέπει ἀποραυτῆτως νὰ εἶναι ἀπόστολοι καὶ προφήται, ὁμολογηταὶ καὶ μάρτυρες, «ἵνα μαρτυρήσωσι τῇ ἀληθείᾳ» (Ἰω. ιη' 37). Ὅπως οἱ παλαιοὶ θεολόγοι, οὕτω καὶ οἱ σημερινοὶ πρέπει νὰ εἶναι χριστοκήρυκες.

8. ΠΝΕΥΜΑΤΕΜΦΡΟΣ. Ὅπως οἱ ἅγιοι Πατέρες «ὄλην εισδεξάμενοι τὴν νοητὴν λαμπρότητα... καὶ τῷ θεῷ Πνεύματι συνδιασκεψόμενοι... θεογράφως διαχάραξαν...» τὰς βασικὰς γραμμὰς τῆς πίστεως, κατὰ παρόμοιον τρόπον καὶ κάθε πραγματικὸς θεολόγος δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ ἐμπνεέται ἀπὸ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. «Τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ» (Α' Κορ. β' 10). Εἶναι φανερὸν ὅτι πολλοὶ θεολόγοι λησιμονοῦν τὴν ρητὴν καὶ κατηγορηματικὴν διαβεβαίωσιν τοῦ ἀμειδουῦς Κυρίου: «Ὁ Παράκλητος... τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, δηγήσει ὑμῖς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν» (Ἰω. ιστ' 13). Τὸ Παύλιον Πνεῦμα εἶναι ἕκκειν τὸ ὁποῖον καταυγάζει τὸν νοῦν, πυρώνει τὴν καρδίαν. Δὲν ἄρκει ἡ ἀπλή ἰδεολογικὴ καὶ νοητικὴ ἀνάπτυξις. Αὐτὴ εἶναι ἀνεπαρκὴς καὶ συχνὰ ἐπικίνδυνος. Ἄν δὲν κατοικήσῃ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ εἰς τὰς καρδίας μας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεολογήσωμεν. Ὁ θεολόγος πρέπει νὰ εἶναι δοχεῖον τοῦ Πνεύματος καὶ πληκτερον τοῦ Πνεύματος, πνευματέμφορος καὶ πνευματοκίνητος, «πλήρης Πνεύματος Ἁγίου» (Πράξ. στ' 3). Μόνον ἀπὸ τὰ ἀστερέυτα βάθη τοῦ Πνεύματος θὰ ἀντλή «θησαυροὺς σοφίας». «Ἁγίω

Πνεύματι θεογνωσίας πλούτος, θεωρίας καὶ σοφίας πάντα γὰρ ἐν τούτῳ τὰ πατέρα δόγματα ὁ Λόγος ἐκκαλύπτει», ἐπαναλαμβάνει κάθε Κυριακὴν εἰς ὅλους τοὺς ἤχους καὶ κατὰ διαφόρους τρόπους ἡ Ἐκκλησία μας.

✱

Κατὰ ταῦτα ἡ ὀρθόδοξος θεολογία εἶναι ἅ ν α ζ ἡ τ η σ ι ς τῆς οὐσιαστικῆς ἀληθείας, τῆς ΑΛΗΘΕΙΑΣ ἢ ὅποια εἶναι συγχρόνως ἡ ΟΔΟΣ καὶ ἡ ΖΩΗ (Ἰω. ιδ' 6). Ἄναξήτησις ὄχι μόνον διὰ τῆς διανοίας, ἀλλ' «ἐξ ὅλης τῆς καρδίας καὶ τῆς ψυχῆς». Ἄναξήτησις εὐλαβικὴ καὶ ἱκετευτικὴ, ταπεινὴ καὶ σεμνὴ. Μετὰ φόβου Θεοῦ καὶ ζώσης πίστεως, μετ' ἀγάπης καὶ πόθου, μετὰ ταπεινώσεως καὶ συντριβῆς καὶ κατανώξεως, μετὰ καθαρότητος ψυχῆς καὶ συνεχοῦς ἐξαγνισμοῦ, «κεκαθαμέναις διανοίαις... καὶ ταῖς αἰσθήσεσι», μέσσα εἰς ἀτιμώσφοιραν λατρείας καὶ ἐξομολογήσεως καὶ ἀσκήσεως, μέσσα εἰς τὸ πῦρ τῆς Πεντηκοστῆς.

Μία τοιαύτη θεολογία εἶναι γονυκλισία πρὸ τοῦ θείου μυστηρίου, εἶναι γεῦσις Θεοῦ καὶ ψυχικὴ ἐμπειρία, εἶναι ἱεουργία τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Θεοῦ (Ρωμ. ιε' 16) καὶ κατ' ἐξοχὴν λειτουργία, εἶναι οἰκείωσις, βίωσις καὶ κοινωνία Θεοῦ, συγχρόνως δὲ «καταγγεῖλια τῶν θαυμασίων Αὐτοῦ».

Μόνον μία τοιαύτη ὄντως ὀρθόδοξος θεολογία δύναται νὰ μῆς προφυλάξῃ ἀπὸ τὰς ὀλισθηρὰς ἀτραποὺς τῆς «ψευδονύμου γνώσεως» (Α' Τιμ. στ' 20), «τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης» (Κολ. β' 8), ἡ ὅποια δὲν παύει νὰ ὑπάρχῃ ὡς μία μεγάλη ἀπειλή εἰς κάθε ἐποχὴν.

Τὴν καλλιέργειαν μιᾶς τοιαύτης θεολογίας πι-

14 Μερικά γνωρίσματα τῆς Ὀρθόδοξου Θεολογίας

στρέφομεν ὅτι περιμένει ὁ αἰώνιος Θεός, ἄλλα καὶ ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος ἀπὸ τοὺς θεολόγους τῆς ἐποχῆς μας. Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ μήνυμα τοῦ παρόντος πνευματικοῦ «Συνμποσίου».

Ἡλίας Δ. Μαστρογιαννόπουλος
Ἀρχιμανδρίτης

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΥΣΚΥ

πρωτοπρεσβυτέρου

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Harvard

Ἡ πορεία

τῆς Ρωσικῆς Θεολογίας

7
4
2

Όποιος μελετᾷ τὴν ἱστορίαν τῆς ρωσικῆς θεολογίας ἔχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τὸ δημιουργικὸν πνεῦμα εὑρίσκειται ἐκεῖ εἰς ἓνα εἶδος ἀμηχανίας. Τὸ ἀλγινότερον σημεῖον ὅλης αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως εἶναι ἀσφαλῶς ὁ παράδοξος ἐκείνος διαχωρισμὸς μεταξὺ θεολογίας καὶ εὐσεβείας, γνώσεως καὶ προσευχῆς, σπουδαστηρίου καὶ ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας: ἓνα διαζύγιον, ἓνα σχίσμα μεταξὺ «διανοουμένων» καὶ «λαοῦ». Περιττεύει νὰ ὑπενθυμίσωμεν ὅτι αὐτὸς ὁ χωρισμὸς (ἢ μᾶλλον αὐτὴ ἡ ἀποξένωσις) εἶχε καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα δι' ἀμφοτέρας τὰς πλευράς. Αἱ γνωσταὶ «ταραχαὶ» τοῦ Ἁγίου Ὁρους (1912-13), αἱ προκληθεῖσαι ἀπὸ τὴν διαμάχην διὰ τὰ ὀνόματα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν «προσευχὴν τοῦ Ἰησοῦ», ἀποτελοῦν τυπικὸν παράδειγμα.

Ἡ θεολογικὴ ἐπιστήμη ἦλθεν εἰς τὴν Ρωσίαν ἀπὸ τὴν Δύσιν. Παρέμεινε ξένη ἐπὶ μακρότατον διάστημα. Μὲ πείσμα ἐπέμεινε νὰ ὀμιλῇ μίαν ἰδιαιτέραν

γλώσσα (ή οποία δὲν ἦτο γλώσσα οὔτε τοῦ κόσμου οὔτε τῆς προσηχῆς). Ἔτσι παρέμεινε ὡς ἓνα ξένο σῶμα μέσα εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὸν ὀργανισμόν. Καλλιεργούμενη καὶ ἀναπτυσσομένη μέσα εἰς ἓνα τεχνητὸν καὶ ἀπομεινωμένον περιβάλλον, ἐγένετο διαρκῶς περισσότερο ὑπόθεσις ἀκαδημαϊκῆ διαρκῶς περισσότερο «διδασκία ὕλη» διαρκῶς ἀλιγώτερον ἀναζήτησις τῆς ἀληθείας καὶ ὁμολογία τῆς πίστεως. Ἡ θεολογικὴ σκέυσις ἔχανε τὴν ἰκανότητα νὰ ἀκούη καὶ νὰ συλλαμβάνη τοὺς ζωντανούς παλάμους τῆς Ἐκκλησίας. Δὲν κατώρθωσε νὰ εὑρῃ τὸν δρόμον ποὺ ὁδηγεῖ εἰς αὐτὴν τὴν «καρδίαν». Δὲν προσεῖλκεν οὔτε τὴν προσοχὴν οὔτε τὴν συμπάθειαν τῶν κοινωνικῶν καὶ λαϊκῶν κύκλων τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τὰς εὐνοϊκώτερας τῶν περιπτώσεων θεωρεῖτο ἄχρηστος. Συχνὰ ὅμως ἡ ἔλλειψις κατανόησεως συνωδεύετο καὶ ἀπὸ μίαν καχύποπτον δυσπιστίαν ἢ, ἀκόμη χειρότερον, ἀπὸ μίαν ἀνοικτὴν ἐχθρότητα. Ἔτσι πολὺριθμοὶ πιστοὶ ἀπέκταν τὴν ἐπικίνδυνον συνήθειαν νὰ ἀγνοοῦν τὴν θεολογίαν καὶ νὰ τὴν ἀντικαθιστοῦν ἄλλοι μὲν διὰ τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας, ἄλλοι διὰ τῶν προσηχῶν, τῶν παλαιῶν παραδόσεων καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τυπικοῦ, ἄλλοι τέλος διὰ τοῦ «λυρισμοῦ τῆς ψυχῆς». Αὐτὸ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα ἓνα εἶδος «ἀποχῆς ἀπὸ τοῦ φωτός», μίαν ἀρνησιν τῆς γνώσεως, μίαν θεολογικὴν ἀφασίαν, ἓνα ἀπροσδόκητον ἀδογματισμὸν ἢ καὶ καθαρὸν ἀγνωστικισμόν περιβεβλημένον τὸν μανθῦν τῆς εὐσεβείας· μὲ ἄλλας λέξεις, μίαν ἀφρασίαν, τὴν ἀφρασίαν τῶν νέων «ἀρτιστόφων», τῶν νέων «γνωσιομάχων». Καὶ τὸ κακὸν δὲν ἦτο μόνον ὅτι, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, παρέμεναν ἐνταφιασμένοι καὶ ἐκουσίως ἀχρησταίμε-

νοι πνευματικοὶ θησαυροὶ συγκειρωθέντες διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς προσηχῆς πολυαριθμῶν χριστιανικῶν γενεῶν. Τὸ κακὸν ἦτο προπάντων ὅτι αὐτὴ ἡ «γνωσιομαχία» ἔθετεν ἐν κινδύνῳ αὐτὴν ταύτην τὴν πνευματικὴν ὕψισαν τῶν πιστῶν. Διότι εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν, τὸσον τὴν ἰδιωτικὴν, ὅσον καὶ τὴν λειτουργικὴν, ἐνεδρεῖται πάντοτε ὁ κίνδυνος τοῦ «ψυχολογικοῦ ὑποκειμενισμοῦ», ὁ πειρασμὸς τοῦ νὰ ἐκλάβωμεν καὶ νὰ προσφέρωμεν ὡς πνευματικὸν τὸ ψυχικόν. Τὸ πράγμα ἡμπορεῖ νὰ λάβῃ τὴν μορφήν μιᾶς αὐστηρᾶς προσηλώσεως εἰς τοὺς τύπους ἢ τοὺς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἡμπορεῖ νὰ ἐμφανισθῇ καὶ ὡς ἀναζήτησις πνευματικῶν ἀπολαύσεων καὶ θρησκευτικῶν συγκινήσεων. Τὸ δεύτερον δὲν εἶναι μικρότερος πειρασμὸς. Μόνον τὸ ταπεινόν, τὸ καθαρόν, τὸ ἀγρυπνόν, τὸ ἡσχημένον θεολογικὸν πνεῦμα ἡμπορεῖ νὰ μὲς προφυλάξῃ ἀπὸ τοιοῦτους κινδύνους. Οὔτε αἱ τυπικαὶ διατάξεις οὔτε οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κανόνες ἀποτελοῦν ἐπαρκῆ ἐγγύησιν. Ἡ ψυχὴ εὐκολὰ παρασύρεται ἀπὸ τὰς ὑποκειμενικὰς ἐντυπώσεις καὶ τὰ συναισθηματα τῶν ἰδικῶν τῆς ψυχολογικῶν καταστάσεων. Καὶ νομίζει ὅτι ἀναζητεῖ τὸν Θεόν, ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητά ἀναζητεῖ τὸν ἑαυτὸν τῆς πιστεύει ὅτι δουλεύει τῷ Κυρίῳ, ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητά δουλεύει εἰς τὸν ἐγωισμόν καὶ τὴν φιλαυτίαν τῆς. Μέσα εἰς ἓνα παρόμοιον ψυχολογικὸν κλίμα ἡ δυσπιστία πολλῶν Ρώσων Χριστιανῶν πρὸς τὴν θεολογίαν ἀπέβρινε διητῶς δυσόλωτος. Ἡ ἔρρευσις ἔχεν ἔδαφος. Καὶ ἡ ρωσικὴ ψυχὴ, στερούμενη ἑνὸς ἀσφαλοῦς θεολογικοῦ κρητηρίου, ἐγένετο ἀστατος, εὐπρόσκιτος καὶ εὐπρόσκιτος εἰς τοὺς πειρασμούς. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Πέτρου ἡ εὐσεβία εἰ-

χε τρόπον τινά «ἀπωθηθῆ» εἰς τὰ κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Ἡ ρῆσις μεταξὺ «διανοουμένων» καὶ «λαοῦ» εἶχεν ἐπέλθει ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς πίστεως. Τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς κοινωνίας τὰ χέως ἐμολύνθησαν ἀπὸ τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν πνευματικὴν ἀναρχίαν. Ἡ πίστις διετηρήθη εἰς χαμηλότερα ἐπίπεδα, πολὺ συχνὰ μέσα εἰς ἕνα πλαίσιον πληθῆρες προλήψεων, πολὺ «λαϊκόν». Ἡ Ὁρθοδοξία ἐγενε κενρῶς ἢ θρησκεία τοῦ «ἀσήμεου λαοῦ», τῶν ἐμπόρων, τῶν χωρικῶν. Πολλοὶ ἤρχισαν τότε νὰ νομίζουσι ὅτι ὁ μόνος τρόπος, διὰ νὰ ἐπιστρέψῃ κανεὶς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἦτο νὰ «ἀπλοποιηθῆ», νὰ γίνῃ ἕνα μὲ τὸν λαόν, νὰ ἀναβαπτισθῆ εἰς τὰς πηγὰς τῆς ἔθνικῆς καὶ ἱστορικῆς ζωῆς, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν γῆν. Πάρα πολὺ συχνὰ ἡ ἐπιστροφή εἰς τὴν Ἐκκλησίαν συνισχετο μὲ τὴν ἐπιστροφήν εἰς τὸν λαόν. Οἱ μύωτες ζηλωταί, οἱ μετανοημένοι διανοούμενοι, οἱ ἄξεστοι καὶ οἱ ἀνόμους συνηγοροῦντες εἰς τὴν διάδοσιν ἐπικινδύνων καὶ προκαταλήψεων. Οἱ Σλαβόφιλοι δὲν ἤσαν τελείως ἀνούθινοι δι' αὐτὴν τὴν κατὰστασιν. Πράγματι, κατὰ τὴν γνώμην των ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἔζη ὁ λαός ἦτο ἕνα εἶδος φυσικῆς καθολικότητος. Ἡ ἀγροτικὴ κοινότης ἢ «μῖρα» ἦτο ἕνα ἔμβρυον τῆς Ἐκκλησίας! Ἀκόμη καὶ σήμερον ὑπάρχουσι πολλοὶ οἱ ὁποῖοι πιστεύουσιν ὅτι ἕνας ὠρισμένος βαθμὸς «ταυτίσεως μὲ τὸν λαόν» εἶναι ἀναφαιρέτων στοιχείων τῆς ἀληθοῦς Ὁρθοδοξίας. Ἡ «πίστις τοῦ ἀνθρώπου», ἡ πίστις τῆς γηραιᾶς προφῆ, ἡ πίστις τῶν δραμιμάτων ἀνθρώπων προεβόλετο ὡς τὸ γνήσιον ὑπόδειγμα, ὡς ὁ κατ' ἐξοχίην τύπος τῆς Χριστιανικῆς εὐσεβείας. Καὶ ἐθεωρεῖτο ὀρθότερον καὶ ἀσφαλέστερον, προκειμένου νὰ μάθῃ κανεὶς τί εἶναι ἡ Ὁρθοδοξία, νὰ ἀπευθύνεται εἰς τὸν «λαόν»

παρὰ νὰ ἐρωτᾷ τοὺς «Πατέρας». Ἔτσι ὁμως ἡ θεολογία ἔμενεν ἕξω ἀπὸ τὸ οικοδόμημα τῆς «ρωσικῆς Ὁρθοδοξίας». Ἐν ὀνόματι τῆς ἀπλῆς εὐσεβείας ὑπάρχον ἀκόμη καὶ σήμερον ἄνθρωποι ποὺ ὑποστηρίζουσι ὅτι, ὅταν πρόκειται νὰ ὁμιλήσῃ κανεὶς περὶ Χριστιανισμοῦ καὶ Ὁρθοδοξίας, πρέπει νὰ χρησιμοποιοῖ μίαν γλώσσαν τεχνητὴν, δῆθεν λαϊκὴν, γεμάτην ψευδοσυντριβὴν καὶ ψευδοκατάνυξιν. Ἄλλ' ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν ἐπικίνδυνον μορφήν σκοταδισμοῦ, γνώρισμα συνήθως κουρασμένων καὶ ἀπογοητευμένων διανοουμένων. Μέσα εἰς ἕνα παρόμιον πλαίσιον ἡ Ὁρθοδοξία μεταβάλλεται εὐκόλως εἰς ἕνα εἶδος ἠθρογραφικῶν φολκλόρ. «Τί θὰ ἔλεγεν ὁ τσάρος Ἀλέξης Μιχαήλοβιτς, ἐὰν ἐπληροφορεῖτο ὅτι ἡ πραγματικὴ Ὁρθοδοξία ἔξω ἀπὸ τοὺς τοίχους τῶν μοναστηρίων εὐρίσκεται σήμερον μόνον μεταξὺ τῶν χωρικῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων τῆς ὑπαίθρου, ὅτι ἔχθη τελείως ἀπὸ τοὺς βολγάρους, τοὺς εὐγείεις; τοὺς ἐντίμους ἐμπόρους τῆς πρωτεύουσας, ὅτι ἔχθη ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς κρατικούς λειτουργούς, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῶν μεσαίων τάξεων; Εἰς τὴν ἐποχὴν του ἡ Ἐκκλησία ἐστηρίζετο εἰς ὅ,τι ἐκλεκτότερον εἶχε νὰ παρουσιάσῃ ἡ χώρα, ὅχι εἰς τὴν σκοτεινὴν μάζαν τῆς ὑπαίθρου, ποὺ διατηρεῖ ἀκόμη τόσας ἀμφιβόλους δοξασίας, τόσα ὑπολείματα τῆς εἰδωλολατρίας καὶ εἶναι ἕδαφος πρόσφορον διὰ παντὸς εἶδους αἱρέσεις καὶ σχίσματα».

(Σ. Τρουμπetskόη).

Ἡ σαθρότης τῆς ἀντιλήψεως ὅτι πρέπει νὰ «ταυτισθῶμεν μὲ τὸν λαόν» εἰς τὸν θρησκευτικὸν τομέα ἀποβάνει προφανῆς, μολὺς λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός ὅτι ἡ «συντριβή», ἡ οὐσία καὶ ἀφετηρία τῆς «μετανοίας» καὶ συνεπῶς τῆς «ἐπιστροφῆς» εἰς τὴν

Ἐκκλησίαν, καίτοι ἀποκαθιστᾶ καὶ ἐξασφαλίζει τὴν πνευματικὴν ἀκεραιότητα τῆς ψυχῆς, δὲν εἶναι ἐν τούτοις ἡ ἴδια μία «ὀργανική» διεργασία. Ἡ μετάνοια εἶναι πάντοτε μία κ ρ ί σ ι ς· δηλαδή, μία στάθμισις τῶν πραγμάτων, μία ἐκτίμησις τῶν καταστάσεων· μέ ἄλλας λέξεις, μία ἐνέργεια λογικῆ. Ἐπομένως, ὁ μόνος τρόπος διὰ νὰ ἐπιστρέψῃ κανεὶς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν εἶναι ἡ αὐστηρὰ ἀσκησις, ἡ ψυχικὴ καὶ διανοητικὴ, καὶ ὄχι ἡ ἐπιστροφή εἰς τὸν «λαόν», ἡ παλινδρόμησις. Ὅχι τὸ φολκλόρ, οἱ λαϊκοὶ θρύλοιοι, αἱ ὥραιαι συνήθειαι τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἀλλ' ἡ νηστεία καὶ ἡ ἐπίπονος προσπάθεια· ὄχι ἡ ἐπιστροφή εἰς τὸν νηπιώδη πρωτογονισμόν, ἀλλ' ἡ εἰσόδος (ἡ μάλλον ἡ ἐξοδος) εἰς τὴν ἱστορίαν, διὰ τῆς ἀφομοιώσεως τῶν καθολικῶν καὶ οἰκουμενικῶν παραδόσεων. Ἄλλωστε, ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὴν Ρωσίαν, ὅπως καὶ ἄλλου, ἔπαυσε πλέον νὰ εἶναι «θρησκεία τοῦ λαοῦ». Ὁ λαός, οἱ ἄπλοῖ ἄνθρωποι, οἱ «ταπεινοὶ πιστοὶ» φέρνται σήμερον, κατὰ μέγα μέρος, πρὸς μίαν κατάστασιν ἡμιδιανοήσεως, ἀνακαλύπτουν τὸν ὕλισμόν καὶ τὸν σοσιαλισμόν, δοκιμάζουν τοὺς πρώτους ἐνθουσιασμοὺς διὰ τὸν μαρξισμόν καὶ τὸν δαρβινισμόν κ.τ.τ. Ἐνῶ ἀντιθέτως οἱ διανοούμενοι, οἱ ἐκπρόσωποι, δηλαδή, μιᾶς καλλιεργημένης καὶ «ἀνωτέρας» τάξεως, ἐπανέρχονται εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ἡ παλαιὰ μορφή τῆς Ὀρθοδοξίας, τῆς ἀπλοϊκῆς καὶ εἰδυλλιακῆς, ἔπαυσε νὰ ὑπάρχῃ. Ἀπὸ τὸν Χριστιανισμόν, ἀκόμη καὶ τὸν πλέον στοιχειώδη, οἱ ἄνθρωποι ἔχουν σήμερον τὰς αὐστηροτέρας τῶν ἀπαιτήσεων. Ἡ ταπεινὴ χωρικὴ εἶναι πλέον ἕνας μῦθος· ἔχει γίνῃαι πρὸ πολλοῦ μηδενίστρια καὶ ἄθεος. Πιστὸς εἶναι σήμερον ὁ φιλόσοφος, ὁ καλλιτέχνης, ὁ διανοούμενος, ὁ ἐπιστήμων, ὁ

μορφωμένος καὶ καλλιεργημένος ἄνθρωπος (Μπερντιέφ).

Τὸ ρωσικὸν πνεῦμα παρουσιάζει ἕνα περίεργον διχασμόν. Ἄφ' ἑνὸς διακατέχεται ἀπὸ ἐπιστημονικὴν περιέργειαν, διανοητικὴν ἀνησυχίαν, ἀριστοτελικὸν «θαυμασμόν». Καὶ ἄφ' ἑτέρου πᾶσχει ἀπὸ ἕνα ξηρὸν καὶ ψυχρὸν πάθος ἀπλοποιήσεως. Δύο διαφορετικαὶ θελήσεις εὐρίσκονται ἀντιμέτωποι μέσα τοῦ ἡ μάλλον ἢ μία καὶ αὐτὴ θέλησις ἐπιθυμεῖ συγχρόνως δύο διαφορετικὰ πράγματα. Ὅμιλόν συχνά περὶ ρωσικοῦ σκοταδισμού. Σπάνιοι ὁμως εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ κατορθώνουν νὰ διακρίνουν τὸ ἀληθῶς τραγικὸν βᾶθος του. Ὁ ρωσικὸς σκοταδισμὸς εἶναι μία ἐξαιρετικῶς περίπλοκος κίνησις. Καὶ γράφω κίνησις—καὶ ὄχι ἀπλῶς τάσις ἢ ἀδράνεια τῆς λογικῆς θελήσεως—ἀπὸ σκοποῦ. Διότι δὲν πρόκειται διόλου περὶ μιᾶς παθητικῆς καταστάσεως, ἀλλὰ περὶ μιᾶς θετικῆς στάσεως, μιᾶς ἠθελημένης θέσεως. Ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, αὐτὸ ποὺ ὀνομάζεται συνήθως «ρωσικὸς σκοταδισμὸς» εἶναι ἀπλούστατα μία δυσπιστία πρὸς ἕνα ξένον πολιτισμόν. Ἡ πεισματώδης καχυποψία πολλῶν Ρώσων πρὸς τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην εἶναι μία εἰδικὴ περίπτωση τῆς γενικωτέρας αὐτῆς νόσου, ποὺ δηλητηριάζει τὸ ρωσικὸν πνεῦμα. Ἱστορικῶς ὁ «σκοταδισμὸς» αὐτὸς ἐγενήθη ὡς ἀνησυχία καὶ ἐπαγρύπνησις ἔναντι μιᾶς ἐπιστήμης, ἡ ὅποια ἤρχετο ἐτοίμη ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἔθεώρει τὸν ἑαυτὸν της ὡς αὐτοσκοπὸν καὶ ἡ ὅποια δὲν κατάρθωσε νὰ ἀποκτήσῃ ρίζας εἰς τὴν πραγματικότητα τῆς θρησκευτικῆς πείρας καὶ ζωῆς μας. Πρὸ πάντων ὁ «σκοταδισμὸς» αὐτὸς ἦτο διαμαρτυρία καὶ προειδοποίησις ἐναντίον

μιᾶς ἀψύχου πολυμαθείας. Διαμαρτυρία ἡ ὁποία ἠδύνατο εὐκόλως νὰ ἀποβῆ ὁ ρηχότερος τῶν ὠφελιμισμῶν, ὅπως συχνὰ συνέβη εἰς τὸ παρελθόν καὶ ὅπως δυστυχῶς ἐξακολουθεῖ νὰ συμβαίνει καὶ σήμερον. Ἀλλὰ βεβαίως ἡ πολυμάθεια καὶ ἡ διανοητικότης δὲν εἶναι ἀκόμη ἡ ἀληθὴς γνώσις· καί, εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, ἡ δυσπιστία ἀπέναντί των δὲν ἦτο ἀνευ λόγου καὶ βάσεως. Ἡ ὑστάτη αἰτία αὐτοῦ τοῦ φαινομένου θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθῆ εἰς τὸ ὅτι ἡ θεολογία εἶχε παύσει νὰ ἐκφράζῃ τὴν πίστιν τῆς Ἐκκλησίας, εἶχε παύσει νὰ εἶναι μαρτυρία τῆς πίστεως. Καί, ὄχι ἀδίκως, ἤμπορούσε νὰ θεωρῆται ἔμφυλα μὲν, ἀχρηστος ἢ καὶ ἐπικίνδυνος. Καὶ ἔδῳ ἀκριβῶς ἐγγίζομεν τὸ βασικὸν παράδοξον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας μας. Εἰς τὰ βάθη καὶ τὰς πτυχὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας μας ἡ πίστις παραμένει ἐλώβητος. Εἰς τὴν μυστικὴν θεωρίαν της, εἰς τὴν προσευχὴν της, εἰς τὰς πνευματικὰς της ἀσκήσεις ἡ ρωσικὴ ψυχὴ διατηρεῖ τὸ ἀρχαῖον καὶ ρωμαλέον ὕφος τῶν Πατέρων καὶ ζῆ ἐν πλήρει κοινωνίᾳ μετ' αὐτῶν. Ἡ θεολογικὴ ὁμως σκέψις ἀπεσιτάσθη ἀπὸ αὐτὴν τὴν πραγματικότητα, ἀπεμακρύνθη ἀπὸ αὐτὰ τὰ βάθη καὶ τελικῶς εὐρέθη μὲ τὴν συνείδησιν ἐνὸς μοιραίου ξερριζώματος. Ὁ «σκοταδισμὸς», ἡ «γνωσιομαχία», ἡ «ἀντισοφία», ἡ ἄρνησις τῆς γνώσεως καὶ ἡ περιφρόνησις τῆς θεολογίας, μὲ ὅλους τοὺς φοβεροὺς κινδύνους ποὺ συνεπάγονται διὰ τὴν πνευματικὴν ὑγείαν τῆς ψυχῆς, ὑπῆρξαν ἡ διαλεκτικὴ προειδοποίησις αὐτῆς τῆς ἀπωλείας τοῦ ἐδάφους, αὐτῆς τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ζωὴν. Μόνον ἡ θεολογικὴ καὶ δημιουργικὴ σκέψις θὰ δυνήθη νὰ ὑπερνήκησῃ τὰς ἀντιξίους αὐτὰς περι-

στάσις. Καὶ αὐτὸ θὰ συμβῆ, ὅταν ἡ θεολογία ἐπιστρέψῃ καὶ πάλιν εἰς τὰ βάθη τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰ φωτιστῆ ἐκ τῶν ἔσω· ὅταν—ὅπως διδάσκουν οἱ ἡσυχασταί—ὁ λόγος συγκεντρωθῆ καὶ πάλιν εἰς τὴν καρδίαν καὶ ἡ καρδία ὀριμάσῃ διὰ τοῦ λογικοῦ στοχασμοῦ. Τότε ἀσφαλῶς θὰ ἔλθῃ καὶ πάλιν ἡ ὥρα τῆς καταστροφῆς ἀληθείας.

*

Ἡ κρίσις τοῦ βυζαντινισμοῦ, ποὺ διήλθεν ἡ Ρωσία κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, ὑπῆρξε κατὰ βάθος μία ἀπομακρυνσις ἀπὸ τὴν πατερικὴν παράδοσιν. Βεβαίως δὲν ἐσημειώθη τότε κανένα ρήγμα εἰς τὴν πνευματικὴν ἐμπειρίαν καὶ ἡ ρωσικὴ εὐσέβεια ἐξηκολούθησε νὰ διατηρῆ ὅλην τὴν ἀρχαϊκὴν της ἐμφάνισιν. Ἡ θεολογία ὁμως ἔχασε τὸν πατερικὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τὴν πατερικὴν μέθοδον. Τὰ ἔργα τῶν Πατέρων μετεβλήθησαν εἰς ἀρχεῖα, εἰς ἀδρανῆ ντοκουμέντα. Διότι φυσικὰ δὲν ἔχει μεγάλην ἀξίαν τὸ νὰ γνωρίζῃ κανεὶς ἀπλῶς τὰ πατερικὰ κείμενα καὶ νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ παραθέτῃ ἀφθόγως πατερικὰ χωρία. Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ἀξίαν εἶναι νὰ κατέχῃ κανεὶς ἐκ τῶν ἔνδον τὴν θεολογίαν τῶν Πατέρων. Καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιπέως αὐτῆς ἡ διαίθησις εἶναι πολὺ σπουδαιότερα ἀπὸ τὴν ξηρὰν πολυμάθειαν. Ἡ διαίθησις εἶναι ἐκείνη ποὺ ξαναζωντανεῖ τὰ γραπτὰ μνημεῖα καὶ τὰ καθιστᾷ μαρτυρία. Μόνον ἐκ τῶν ἔσω ἤμπορεῖ κανεὶς νὰ ἀντιληφθῆ καὶ νὰ διακρίνῃ τί εἶναι καθολικὴ μαρτυρία καὶ τί εἶναι ἀπλῶς προσωπικὴ γνώμη, προσωπικὴ θεωρία ἢ ὑπόθεσις. «Οἱ Πατέρες εἶναι προφῆται τῆς ζωῆς Ἀληθείας καὶ ὄχι κοινοὶ ἀκαδημαϊκοὶ διδάσκαλοι», ἔγραφεν ὁ καρ-

νά εξέλιθη από τὴν ἐγκλείστραν τῶν προσωπικῶν σχηματῶν καὶ ἰδεῶν του. Πρέπει, μὲ ἄλλας λέξεις, νὰ ἐγκεντρισθῆ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐκεῖ νὰ ζήσῃ καὶ νὰ αὐξηθῆ μέσα εἰς τὴν μυστηριώδη ἐκείνην παράδοσιν, τὴν καθολικὴν καὶ αἰώνιον, τὴν πλήρη καὶ ὑπέρχονον, τὴν περιλαμβάνουσαν τὸ σύνολον τῶν ἀποκαλύψεων καὶ τῶν ὁραμάτων. Ἔτσι καὶ μόνον ἔτσι ἡμπορεῖ ὁ θεολόγος νὰ εἶναι ἀσφαλῆς ὅτι τὸ ἔργον του θὰ εἶναι ὄντως ἔργον δημιουργικόν, ἔργον φωτὸς καὶ ζωῆς· ὄχι ὅταν προσκολλᾶται εἰς μίαν γοητευτικὴν, ψευδοπροφητικὴν διῆθεν ἐλευθερίαν. Ἄλλωστε τὸ κύριον μέλημα τοῦ θεολόγου δὲν ἡμπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἐλευθερία, ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια. Διότι μόνον ἡ ἀλήθεια εἶναι ἱκανὴ νὰ μᾶς καταστήσῃ ἀληθῶς ἐλευθέρους. Τὸ νὰ πιστεύωμεν ὅτι «μία σκέψις χωρὶς ρίζας καὶ σχισματικὴ εἶναι πάντοτε περισσότερο ἐλευθερία» ἀποτελεῖ τὴν πλέον ἐπικίνδυνον αὐταπάτην. Δὲν εἶναι κανεὶς ἐλεύθερος, ἐπειδὴ δὲν ἔχει θεμέλια, ἐπειδὴ ἔχει χάσει τὰς ρίζας του. Ἡ ἐλευθερία εὐρίσκειται εἰς τὴν ἀλήθειαν· εἶναι καρπὸς τῆς ἀληθινῆς ζωῆς· εἶναι δωρεὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τοῦ Πνεύματος τῆς Ἀληθείας. «Ἐν τῷ φωτί Σου ὀψόμεθα φῶς». Μόνη ἡ Ἐκκλησία ἔχει τὴν δύναμιν καὶ τὴν δυνατότητα τῆς ἀληθοῦς καὶ καθολικῆς συνθέσεως. Καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἀκριβῶς εἶναι θεμελιωμένη ἡ ἐκκλησιαστικὴ *potestas magisterii*, ἡ ἐξουσία καὶ ἡ ὑποχρέωσις τῆς Ἐκκλησίας νὰ διδάσκῃ, τὸ δῶρον καὶ τὸ χρίσμα τοῦ ἀλαθῆτον τῆς.

Ἡ «γνωρίζουσα συνειδησις» πρέπει νὰ διευρυνθῆ, νὰ περιλάβῃ τὸ πλήρωμα τοῦ παρελθόντος καί, συγχρόνως, τὴν συνέχειαν τῆς αὐξήσεως τοῦ μέλλοντος. Ἡ θεολογικὴ συνειδησις πρέπει νὰ γίνῃ ἰ-

στορικῇ. Μόνον ἐὰν εἶναι ἱστορικὴ, ἡμπορεῖ νὰ εἶναι πραγματικῶς καθολικὴ. Ἡ ἀδιαφορία διὰ τὴν ἱστορίαν ὀδηγεῖ πάντοτε εἰς μίαν μεροληπτικὴν ζήροτητα, εἰς ἓνα θεολογικὸν καὶ πνευματικὸν ἐπαρχιατισμόν, εἰς μίαν αἰρετικὴν στάσιν καὶ νοοτροπίαν. Ἡ ἱστορικὴ εὐαισθησία εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὸν θεολόγον· εἶναι ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις τῆς «ἐκκλησιαστικότητος» τοῦ θεολόγου. Ὅποιος παραμένει ἀπαθὴς ἐνώπιον τῆς ἱστορίας δὲν ἡμπορεῖ ποτὲ νὰ εἶναι καλὸς Χριστιανός. Δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖον ὅτι ὁ μαρξισμὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φρονήματος εἰς τὴν συνειδησιν τῶν Χριστιανῶν, πού ἠκολούθησαν τὰς ἀρχὰς τῆς Μεταρρυθμίσεως, συνωδεύετο ἀπὸ ἓνα εἰσδοξ μυστικῆς τυφλώσεως ἐνώπιον τῆς ἱστορίας. Βεβαίως οἱ Προτεστάνται, ἐν τῇ πολεμικῇ των κατὰ τῆς Ρώμης διὰ τὰς λεγομένας παπικὰς καινοτομίας, ὑπῆρξαν ἐκεῖνοι πού ἐδημιούργησαν τὴν «ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν» ὡς ἰδιαίτερον ἐπιστημονικὸν κλάδον καὶ συνέβαλαν περισσότερο ἀπὸ οἰονδήποτε ἄλλον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς. Ἄλλὰ τὸ φαινόμενον τῆς ἱστορίας ὡς φαινόμενον εἶχε χάσει δι' αὐτοὺς κάθε θρησκευτικὴν δύναμιν καὶ κάθε θρησκευτικὴν ἀξίαν. Ἐκεῖνο πού τοὺς ἐνδιέφερε δὲν ἦτο ἡ ἱστορία ὡς ἱστορία, ἀλλὰ ἡ γένεσις καὶ ἡ εξέλιξις μιᾶς παρακαμῆς. (Σκοπὸς των ἦτο ἀκριβῶς νὰ ἀποδείξουν ὅτι ὑπῆρξε τοιαύτη παρακαμῆ.) Ἀντικείμενον ὄλων τῶν ἔρευनों των ἦτο ὁ «ἀρχέγονος Χριστιανισμός», δηλαδὴ ἐκεῖνο πού ὑπῆρχε πρὸ τῆς ἱστορίας. Ἀνάλογος εἶναι καὶ ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι τῶν λεγομένων Μοντερνιστῶν. Εἰς ὅλα αὐτὰ ὑπάρχει ἓνα εἰσδοξ «ἱστορικῆς ἀπιστίας», μία ἔλλειψις πίστεως εἰς τὴν ἱστορίαν, πού ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἐπίδρα-

σιν τού θετικισμοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωποκεντρικοῦ οὐμανισμοῦ. Ὅλοι οἱ συλλογισμοὶ τοῦ εἵδους αὐτοῦ ἀναχωροῦν ἀπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἡ Χριστιανικὴ ἀλήθεια εἶναι ἀναπόδεικτος ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἱστορίας καὶ ὅτι μόνον «διὰ τῆς πίστεως» εἶναι δυνατόν νὰ γνωσθῇ καὶ νὰ βεβαιωθῇ. Κατὰ τὴν ἀντιληψίν αὐτὴν ἡ ἱστορία γνωρίζει ἀπλῶς τὸν Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ· καὶ μόνον ἡ πίστις ἠμπορεῖ νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ νὰ ὀμολογήσῃ ἐν τῷ προσώπῳ του τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἱστορικὸς αὐτὸς σκεπτικισμὸς ὑπερνικᾶται μέσα εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκεῖ ἡ καθολικότης τῆς ἐκκλησιαστικῆς πείρας μᾶς ἀποκαλύπτει τὰ μεγαλύτερα βᾶθη τῆς ἱστορικῆς ὑπάρξεως· μᾶς ὀδηγεῖ πολὺ πέραν τῆς ἐπιφανείας ἐπὶ τῆς ὁποίας πλανᾶται καὶ ὀλισθαίνει τὸ βλέμμα τοῦ οὐμανιστοῦ. Διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τὰ δογματικὰ καὶ συμβαδάντα εἶναι ἱστορικὰ γεγονότα. Ἡ σάρκωσις τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἀπλῶν ἄρθρον πίστεως· εἶναι γεγονός τῆς συγκεκριμένης ἱστορίας, ὅπως ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ αἱ ἔκστρατεῖαι τοῦ Ναπολέοντος. Μέσα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ πραγματικὴν προοπτικὴν καὶ ὡς τοιαύτη πρέπει νὰ λαμβάνεται σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ἀπὸ κάθε πιστὸν καὶ φυσικὰ ἀπὸ τὸν θεολόγον. Τὸ νὰ ἐργάζεται κανεὶς θεολογικῶς μέσα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ ἐργάζεται ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ στοιχείου. Διότι ἡ «ἐκκλησιαστικότης» εἶναι ἀκριβῶς ἡ παράδοσις. Ὁ θεολόγος ὀφείλει νὰ ἀνακαλύψῃ καὶ νὰ αἰσθανθῇ τὴν ἱστορίαν ὡς θεανδρορικὴν πορείαν, ὡς θεανδροτικὸν προτσὲς (διὰ νὰ χρησιμοποιοῦμεν ἓνα ὄρον μαρξιστικόν)· πρέπει νὰ τὴν

ἴδῃ ὡς μίαν διὰ βίαν ἀπὸ τοῦ χρόνου εἰς τὴν αἰωνιότητα τῆς χάριτος, ὡς ἓνα γίγνεσθαί, μίαν οἰκοδομὴν τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ. Μόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ διὰ τῆς ἱστορίας εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ διαπιστώσῃ κανεὶς αὐτὴν τὴν αὔξησιν τοῦ μυστικοῦ Σώματος· μόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ διὰ τῆς ἱστορίας ἠμπορεῖ νὰ πεισθῇ περὶ τοῦ ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι πραγματικότης μυστικῆ· μόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ διὰ τῆς ἱστορίας ἠμπορεῖ νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τὸν πειρασμὸν τῆς ἀποδηράσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς μετατροπῆς του εἰς ἀφηρημένην ἥθικὴν καὶ ἀφηρημένον δόγμα. Ὅλος ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν· ἀφορᾷ τὴν ἱστορίαν. Δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀποκάλυψις ἐν τῇ ἱστορίᾳ· εἶναι πρόσκλησις διὰ νὰ κάμωμεν ἱστορίαν, πρὸς κλησὶς εἰς ἱστορικὴν δρασίαν καὶ ἱστορικὴν δημιουργίαν. Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὰ πάντα εἶναι δυναμικά, τὰ πάντα εἶναι ἐν δράσει καὶ ἐν κινήσει ἀπὸ τῆς Πεντηκοστῆς μέχρι τῆς Μεγάλης Ἡμέρας τῆς ἐν δόξῃ ἐπιστροφῆς τοῦ Κυρίου. Θὰ ἦτο ὁμῶς σφάλμα νὰ θεωρήσωμεν τὴν κίνησιν αὐτὴν ὡς ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος. Δὲν εἶναι ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τοῦ παρελθόντος· εἶναι διαρκὴς κἀρορία αὐτοῦ τοῦ παρελθόντος. Ἡ παράδοσις ζῆ καὶ ζωοποιεῖται διὰ τῆς δημιουργίας καὶ ἐν τῇ δημιουργίᾳ. Ἡ θεμελιώδης κατηγορία τῆς ἱστορίας—καὶ συνεπῶς τῆς παραδόσεως—εἶναι ἡ πλῆρωσις, ἡ τελείωσις. Τὸ θεολογικὸν ἔργον ἀποκτᾷ νόημα μόνον μέσα εἰς μίαν τοιαύτην ἱστορικὴν προοπτικὴν, μόνον ὅταν θεωρηθῇ ὡς ἓνα ἐκκλησιαστικὸν καὶ ἱστορικὸν δεδομένον.

Ἡ ἱστορικὴ εὐαισθησία τῆς ρωσικῆς σκέψεως, ἡ

δοκιμασία τών στοχασμών και τών έμπειριών της, είναι άσφαλώς ή καλύτερα έγγυησις τής έπιζυομένης θεολογικής της άναγενήσεως. Χωρίς άμφιβολίαν ή ρωσική σκέψις διέτρεξε τήν οδόν τών ιστορικών άναιγήσεων πάρα πολύ γρήγορα και μόνον επί του έπιπέδου τής μυστικής θεωρίας. Δέν θά ήμπορούσε κανείς να ύποστηρίξη ότι ή ρωσική θεολογία, εις τήν δημιουργικήν της ανάπτυξιν, ήσθάνθη άρκετά πλήρως ή άρκετά βαθέως εις τούς κόλπους της τήν παρουνσίαν τών Πατέρων και του Βυζαντίου. Τής άπομένει άκόμη να τό κάμη. Τής άπομένει άκόμη να φοιτήσει εις τό αύστηρόν σχολείον του χριστιανικού έλληνισμού. Ο έλληνισμός έχει άποκτήσει αιώνιον χαρακτήρα μέσα εις τήν 'Εκκλησίαν' έχει ένωματωθή εις τήν σάρκα της· έχει γίνει αϊωνία και γοργία τής χριστιανικής ύπαρξεως. Δέν ένωό φυσικά τόν έλληνισμόν ως έθνικήν ιδέα ή τόν έλληνισμόν τής συγχρόνου 'Ελλάδος ή εκείνον τόν καθυστερημένον και κάθε άλλο παρά νόμιμον έλληνικόν «φυλετισμόν». Ένωό τήν χριστιανικήν αρχαιότητα, τόν έλληνισμόν τών δογμάτων, τόν έλληνισμόν τής λατρείας, τόν έλληνισμόν τής εικόνας. 'Η χριστιανική λατρεία έχει σφραγισθή δια παντός με τό έλληνικόν ύφος τής «ευσεβείας τών μυστηρίων». Και αυτό έχει μέχρι τοιούτου βαθμού, ώστε να μη ήμπορούμεν να διειδύσωμεν εις τόν ρυθμόν τής λειτουργικής μυσταγωγίας, εάν προηγουμένως δέν ύποβληθώμεν εις ένα είδος μυστικού «έξελληνισμού». Μόνον παράφρονες θά άπεφάσιζαν ποτέ να «άφελληνίσουν» τήν λειτουργίαν και τας άλλας εκκλησιαστικές ακολουθίας και να δώ-

σουν εις αυτός ένα ύφος περισσότερο «σύγχρονον». Τό στερέωτερον στοιχείον του ρωσικού εκκλησιαστικού πολιτισμού είναι κατά γενικήν όμολογίαν ή εις τόν κώλον. Πού όφείλεται όμως ή σταθερότης αυτή; Μήπως εις τό γεγονός ότι οι μεγάλοι Ρώσοι εικονογράφοι κατώρθωσαν να άφομοιώσουν πνευματικώς τήν ελληνικήν εικονογραφικήν πείραν και να τήν άποδώσουν εις τά καθ' ήμεις με μίαν εικειότητα γνησίως δημιουργικήν; Αυτή είναι ή λογικώτερα άπάντησις. Όχι· ο έλληνισμός δέν είναι άπλώς μία φάσις τής εκκλησιαστικής ιστορίας, ένας σταθμός εις τήν πορείαν τής 'Εκκλησίας. Όταν ο θεολόγος αρχίζει να πιστεύη ότι αϊ «ελληνικαί κατηγορία» έχουν ξεπερασθή, αυτό σημαίνει άπλούστατα ότι ο ίδιος έχει εξέλθει από τόν ρυθμόν τής εκκλησιαστικής κοινωνίας, ότι ο ίδιος έχει χάσει τό αίσθημα τής εκκλησιαστικής ζωής. Ένας μόνον τρόπος ύπάρχει δια να είναι ή θεολογία μας καθολική: να ειναί ελληνική. Μόνον εν τούτοις ελληνική. Αυτό τό τελευταίον είναι κάπως διφορούμενον. Τό αντίχριστιανικόν στοιχείον έδέσποζεν, ως γνωστόν, εις τό αρχαίον πνεύμα. 'Ακόμη και σήμερα πολυάριθμοι είναι εκείνοι που καταφεύγουν εις τόν έλληνισμόν, δια να ύψώσουν τό ανάστημά των και να καταπολεμήσουν τόν χριστιανισμόν. (Κλασικόν παράδειγμα ο Nietzsche). Δέν πρέπει όμως να λησμονήται ότι ο έλληνισμός ένωματωθή εις τήν 'Εκκλησίαν. Αυτό άκριβώς είναι τό ιστορικόν νόημα τής πατερικής θεολογίας. Και αυτή ή ένωματώσις του έλληνισμού εις τήν 'Εκκλησίαν έχάραξεν επί του σώματος τής ιστορίας μίαν μόνιμον και όριστικήν τομήν, πασίδηλον σημείον τής οποίας παρα-

μένει τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, ἡ ἱστορικὴ φανέρωσις τοῦ σαρκωθέντος Λόγου. Ὁ Χριστιανικὸς ἑλληνισμός, ὁ μεταμορφωθείς διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Λόγου καὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Πνεύματος, εἶναι πλέον ἐξ ὁλοκλήρου γεγονός τῆς ἱστορίας. Ἡ πατερικὴ θεολογία εἶναι «θεολογία τῶν γεγονότων», μὲς καθιστᾷ δηλαδὴ συγχρόνους ὄρισμένον ἱστορικῶν γεγονότων, τῶν γεγονότων τῆς ἱερᾶς ἱστορίας. Ἀλλὰ τὸ βασικώτερον καὶ ἀποφασιστικώτερον ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτὰ εἶναι ἀκριβῶς ἡ σάρκωσις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἐν μέσῳ ἡμῶν σκηνώσις του, ἡ ὁποία ἐσημειώθη ἱστορικῶς διὰ τῆς ἐντάξεως καὶ τῆς ἐνωματώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ὅλα τὰ λάθη, ὅλα αἱ πλάται, ὅλοι οἱ πειρασμοὶ ἐνὸς ὑπερβολικοῦ ἑλληνισμοῦ τοῦ Εὐαγγελίου, φαινόμενον ἀρκετὰ συχνὸν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν αἰώνων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξασθενήσουν τὴν σημασίαν τοῦ θεμελιώδους αὐτοῦ γεγονότος: διὰ τὴν κήρυξιν καὶ τὴν διδασίαν τοῦ χαρισμοῦ ἀγγέλματος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας, διὰ τὴν ἔκθεσιν καὶ τὴν διατύπωσιν τῆς Χριστιανικῆς θεολογίας ἐχρησιμοποιήθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κατηγορίαι ἑλληνικαί. Πατερικὴ θεολογία καὶ καθολικότης, ἑλληνισμὸς καὶ ἱστορικότης ἀποτελοῦν τὰς συζύγους ὁψεις ἐνὸς μοναδικοῦ καὶ ἀδιαίρετου δεδομένου.

Αὐτὴ ἡ «φιλελληνικὴ» παράγραφος θὰ προκαλέσῃ ἀσφαλῶς πολλὰς ἀντιρρήσεις. Αἱ περισσότεραι ἐξ αὐτῶν εἶναι ἤδη γνωσταί. Ἐχουν διατυπωθῆ ἐπιληημένως καὶ ἀπὸ διαφόρων πλευρῶν. Γνωστὴ λ.χ. εἶναι ἡ ἀπόπειρα τοῦ A. Ritschl καὶ τῆς σχολῆς του νὰ «ἀποκαθάρουν» τὴν Χριστιανικὴν διδασκαλίαν ἀπὸ κάθε ἱστορικὸν στοιχεῖον καὶ νὰ ἐπανεύρουν τὴν

καθαρῶς «βιβλικὴν» βάσιν τῆς. Ἐφαρμοζομένη μὲ συνέπειαν ἡ μέθοδος αὐτὴ ὀδηγεῖ εἰς τὸ ἕξης ἀποτέλεσμα: ὁ Χριστιανισμὸς ἀποσυντίθεται εἰς μίαν καθαρῶς ἀνθρωπίνην ἠθικὴν, τῆς ὁποίας ἡ μόνη χρησιμότης εἶναι ὅτι μὲς ἐπιτιθεῖται νὰ ἀντιληφθῶμεν ὁτιδήποτε ἀπὸ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ Χριστιανισμοῦ... Ἡ ἐπιστροφή εἰς «μόνην τὴν Ἁγίαν Γραφήν» εἶναι καθαρὰ αὐταπάτη. Ἐξ Ἰσου ἀνεπαρκῆς εἶναι καὶ ἡ προσπάθεια νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ Χριστιανικὴ ἀποκάλυψις μὲ τὴν βοήθειαν μόνον τῶν «σημειτικῶν κατηγοριῶν», τῶν κατηγοριῶν τοῦ Νόμου καὶ τῶν Προφητῶν. Ὁ δευτερος αὐτὸς τρόπος ἔχει γοητεύσει εἰς τὰς ἡμέρας μας πολλοὺς θεολόγους· εἶναι ἰδιαίτερος καταφανὴς εἰς τὴν λεγομένην «διαλεκτικὴν θεολογίαν», εἰς τὸν Karl Barth, τὸν Emil Brunner καὶ ἄλλους. Ὅλοι αὐτοὶ ἐπιχειροῦν νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν Καινὴν Διαθήκην διὰ τῆς Παλαιᾶς, νὰ ἐννοήσουν τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ μὲ μόνην βοήθειαν τοῦ Προφήτου, νὰ ἀντικρύσουν τὸν Ἥλιον τῆς Δικαιοσύνης μέσα ἀπὸ τὸ ἡμίφως τῆς σκιᾶς τοῦ θανάτου, ὡς ἐὰν αἱ προφητεῖαι νὰ μὴ εἶχαν «πληρωθῆ», ὡς ἐὰν ἡ ἐξ ὕψους Ἀνατολῆ νὰ μὴ εἶχε φωτίσει τὸν κόσμον! Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ ὑποτιμᾶται ἡ ἱστορία· νὰ τίθεται ὅλος ὁ τόνος ἐπὶ τῆς Ἐσχάτης Κρίσεως· νὰ στενεύη ἀφαντάστως τὸ πεδῖον ἀκτινοβολίας τῆς ἀποκαλυφθείσης Ἀληθείας· νὰ ἐγκλείεται τὸ πλήρωμα τῆς Χάριτος καὶ τῆς Ζωῆς μέσα εἰς στενὰ καὶ τελείως αὐθαίρετα ἀνθρώπινα ὄρια. Ἀλλ' ἡ ἀγιογραφικὴ προφητεία εὐρίσκει τὴν πληρῶσιν τῆς ἀκριβῶς εἰς τὸν Χριστιανικὸν ἑλληνισμὸν. «Vetus Testamentum in Novo patet». Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἀποκτᾷ τὸ πλήρες νόημά της καὶ εὐρίσκει τὴν ἀληθῆ πραγματοποίησην της εἰς τὴν Και-

νήν. Ἡ Καινὴ Διαθήκη καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς περιλαίβανου τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν ἐνότητα τῆς «καινῆς ζωῆς». Αἱ κατηγορίαι τοῦ ἱεροῦ ἐβραϊσμοῦ, μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ, ἔχουν χάσει τὴν αὐτόνομον σημασίαν των. Κάθε προσπάθεια νὰ τὰς ἀπομονώσωμεν ἢ, ἀκόμη χειρότερον, νὰ τὰς ἐξαγάγωμεν ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν σύνθεσιν ὀδηγεῖ εἰς μίαν ὑποτροπὴν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ἡ ἀλήθεια τοῦ «ἐβραϊσμοῦ» περιέχεται ἤδη εἰς τὴν ἑλληνικὴν σύνθεσιν. Ὁ ἑλληνισμὸς εἰσῆχθη καὶ ἐνεσωματώθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀκριβῶς διὰ τοῦ ἀγιογραφικοῦ ἐμβολίου. Οὔτε θεολογικῶς οὔτε ἱστορικῶς εἶναι δυνατὸν νὰ στηριχθῇ ἡ δῆθεν ἀντίθεσις μεταξὺ «σημιτισμοῦ» καὶ «ἑλληνισμοῦ». Ὅταν ὁ γερμανικὸς ἰδεαλισμὸς εἶχε κατακτήσει τὰς ρωσικὰς καρδίας, ὀρισμένοι ἐφραντάσθησαν ὅτι ἦτο δυνατὴ μία «μεταφορὰ» τῆς δογματικῆς θεολογίας ἢ ἀκόμη καὶ τῶν ἰδίων τῶν δογμάτων ἀπὸ τὴν «πεπαλαιωμένην» ἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν περισσότερο καταληπτικὴν καὶ περισσότερο σύγχρονον γλῶσσαν τοῦ νέου ἰδεαλισμοῦ, εἰς τὰς κατηγορίας σκέψεως τοῦ Hegel, τοῦ Schelling, τοῦ Baader καὶ τῶν λοιπῶν. (Ἀκόμη καὶ ὁ Χομιάκωφ τὸ εἶχε σκεφθῆ.) Παρόμοιαι προσπάθειαι ἢ σκέψεις γίνονται καὶ εἰς τὰς ἡμέρας μας. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ «φαστείου πολιτισμοῦ»—σὰς λέγουσι—εἶναι ἀδύνατος νὰ ἱκανοποιηθῇ μὲ τὸν στατικὸν κώδικα τοῦ ἀπηρχαιωμένου ἑλληνισμοῦ. Ὅλοι αὐταὶ αἱ γηρασμένοι καὶ κουρασμένοι λέξεις ἔχουν πλέον ξεθυμάνει. Ἡ ἴδια ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ ἔχει πλέον ἀλλάξει καὶ ἔχει χάσει τὴν ἰκανότητα νὰ συγκινήται καὶ νὰ δοκίμηται ἀπὸ ὄρους καὶ σύμβολα ποῦ ἔχουν «ἀπελιπθικῶς καὶ ἀνεπανορθώτως παλαιωθῆ»! Ἐὰν ἡμποροῦ-

σε ὁμως κανεῖς νὰ ἐρωτήσῃ ἀμέσως. Καὶ διατί συμβαίνουν ὅλα αὐτὰ; Μήπως διότι οἱ «σύγχρονοι» δὲν ἐνθυμοῦνται πλέον τὰς ρίζας καὶ τὴν καταγωγὴν των; Μήπως διότι δὲν εἶναι πλέον εἰς θέσιν νὰ περικλείσωσι μέσα των τὸ ἴδιον τὸ παρελθόν των, ἕνα παρελθόν ποῦ ἔχουν ἐγκαταλείψει, ἀπορρίψει ἢ ἀπαρνηθῆ; Ἄλλωστε προτοῦ ἡ «σύγχρονος φιλοσοφία» καὶ ἡ «σύγχρονος ψυχολογία» ὑψοῦν εἰς μέτρα καὶ κριτήρια τῆς ἀληθείας, θὰ πρέπει αἱ ἴδιαι νὰ δοκιμασθοῦν καὶ νὰ δικαιωθοῦν μὲ βάσιν ὄχι τὰς ἰδικὰς των ἀξιώσεις καὶ τοὺς ἰδικούς των ἰσχυρισμούς, ἀλλὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν πείραν καὶ ζωὴν. Καὶ δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ κοινὸν μέτρον μεταξὺ αὐτῆς τῆς πείρας καὶ τῶν μεθόδων τοῦ Hegel ἢ τοῦ Kant. Τὸ ὅλον ζήτημα θὰ ἡμποροῦσε νὰ τεθῇ ὡς ἐξῆς: εἶναι δυνατὸν νὰ μετρηθῇ ἡ πληρότης τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὰ μέτρα τοῦ Kant ἢ νὰ σταθμισθῇ μὲ τὰ σταθμὰ τοῦ Lotze, τοῦ Bergson ἢ τοῦ Schelling; Ἀκόμη καὶ ἡ σκέψις ἐνὸς τοιοῦτου πράγματος εἶναι—διὰ νὰ εἴπωμεν τὸ ἐλάχιστον—κομικὴ.

Ἄξι. Ἐκεῖνο ποῦ χρειάζεται δὲν εἶναι νὰ μεταφράσωμεν τοὺς ἀρχαίους δογματικούς τύπους εἰς τὴν «σύγχρονον» φιλοσοφικὴν καὶ ψυχολογικὴν γλῶσσαν. Ἐκεῖνο ποῦ ἀληθῶς χρειάζεται εἶναι νὰ ἐπανέλθωμεν ἡμῖς κατὰ τὸν τρόπον δημιουργικὸν εἰς τὴν «φρασίαν» αὐτὴν πείραν, νὰ τὴν αἰσθανθῶμεν ἐκ νέου εἰς τὰ βάθη τοῦ ἑαυτοῦ μας, νὰ ἀνακαλύψωμεν καὶ πάλιν τὴν θέσιν καὶ τὴν σπουδαιότητα ποῦ ἔχει μέσα εἰς τὴν ἱστορικὴν συνέχειαν τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας. Ὅλοι αὐταὶ αἱ ἀπώπειραι μεταφορᾶς καὶ μεταφράσεις ὑπῆρξαν πάντοτε, κατὰ βάθος, προσδοκίαι· δηλαδὴ νέαι ἐρμηνεῖαι καὶ μάλιστα, συνήθως,

μέ ὄρους τελείως ἀκαταλλήλους. Ὅλοι ἐπασχον ἀπὸ ἓνα ἀθεράπτευτον ἐπαρχιωτισμὸν. Δὲν ἀνταπεκρίνοντο τόσοι εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν συγχρόνων, ὅσον εἰς τὴν μόδαν τῆς ἡμέρας. Ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ Χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν εἶναι μὲ κανένα τρόπον πρόδοσις. Εἶναι ὀπισθοδρόμησις. Ὅπισθοδρόμησις πρὸς τὰς ἀπορίας καὶ τὰ ἀδιέξοδα τοῦ ἄλλου ἑλληνισμοῦ, τοῦ μὴ μεταμορφωθέντος ὑπὸ τῆς σαρκώσεως τοῦ Λόγου. Ἀπὸ τὸν κλοιὸν τοῦ ἄλλου αὐτοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ξεφύγη κανεὶς παρὰ μόνον διὰ τῆς ἐντάξεως καὶ τῆς ἐνσωματώσεως εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων Πατέρων. Πῖ ἦτο, ἄλλωστε, κατ' οὐσίαν ὁ γερμανικὸς ἰδεολογισμὸς; Πῖ ἄλλο ἀπὸ μίαν ὑποτροπὴν τοῦ μὴ Χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐκείνου ποὺ δὲν ἐδέχθη τὴν μεταμόρφωσιν τὴν ὁποίαν προσφέρει ὁ σαρκωθεὶς Λόγος; Ἄς μὴ ἀνταπατώμεθα. Ὅποιοι δὲν θέλει νὰ μείνῃ μὲ τοὺς Πατέρας, ὅποιοι φοβεῖται μήπως γίνῃ οὐραγὸς τοῦ «πατερικοῦ σχολαστικισμοῦ», ὅποιοι προσπαθεῖ ματαίως νὰ ἀνοίξῃ νέους δρόμους μὲ τὴν βοήθειαν τῆς σοφίας τοῦ κόσμου τούτου, αὐτὸς μοιραίως ὠθεῖται ἀπὸ τὴν λογικὴν τῶν ἰδίων τῶν πραγμάτων πρὸς τὰ ὀπίσω, πρὸς μίαν κατὰστασιν εἰς τὴν ὁποίαν ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ἀνεύρη ἑαυτὸν συντροφὸν καὶ συνοδοιπόρον τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Φίλωνος καὶ τοῦ Πλωτίνου, δηλαδὴ πρὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐκ τῶν ὀπίσω τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ παρόμοια προσκυνήματα τῆς ἱερασαλῆμ εἰς τὰς Ἀθήνας εἶναι πλέον ἀχρηστα, φοβερὰ καθυστερημένα.

Ἀντιρρήσεις ὁμως κατὰ τῆς «φιλελληνικῆς» παραγράφου θὰ ἀκουσθοῦν καὶ ἀπὸ ἄλλων πλευρῶν ἀπὸ τὴν πλευρὰν ὅχι πλέον τῆς συγχρόνου φιλοσο-

φίας, ἀλλὰ τοῦ λεγομένου «πνεύματος τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ». Δὲν θὰ ἔπρεπε—θὰ μᾶς ἐρωτήσουν—νὰ μεταγράψωμεν τὴν Ὁρθοδοξίαν εἰς τὸ σλαβικὸν κλειδί; Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν προσαρμόσωμεν εἰς τὸ ὕψος τῆς ρωσικῆς ψυχῆς, ἢ ὅποια νὰ μὲν προσῆλθεν εἰς τὸν Χριστὸν σχετικῶς ἀργὰ, ἀλλ' ἔφερε μεθ' ἑαυτῆς ἀνεκτιμήτους θησαυροὺς τρυφερότητος καὶ ἀγάπης; Μερικοὶ Σλαυόφιλοι κατ' ἀρχάς (ὁ Ὁρέστης Μίλλερ, π. χ.), ὠριμένοι Λαυόφιλοι ἀργότερον ἔγιναν κήρυκες ἑνὸς τοιοῦτου «ἐκκολατισμοῦ» τῆς Ὁρθοδοξίας. Ὅ,τι ἦτο ἑλληνικὸν τὸ ὑπώπτευοντο ὡς νοσηρῶν καὶ, κατὰ συνέπειαν, τὸ ἐθεώρουσαν περιττὸν καὶ ξένον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ρωσικῆς καρδίας. «Δὲν εἶναι τυχαῖον», ἔλεγον, «ὅτι ὁ λαὸς μας εὗρε τὸν Χριστιανισμὸν ὅχι διὰ τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλὰ διὰ τῆς Λειτουργίας; ὅτι κατηχήθη καὶ ἐξεχριστιανίσθη ὅχι μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ κηρύγματος, ἀλλὰ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατρείας, ὅχι μὲ τὴν βοήθειαν τῆς θεολογίας, ἀλλὰ διὰ τῆς εὐσεβείας καὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὰ ἱερά πράγματα». Πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὁ Ταρέγιερ ἔθεσε τὸ ζήτημα τῶν ἑλληνικῶν ἐπιδράσεων καὶ τῆς «ἑλληνικῆς παραδόσεως» κατὰ τὸν σφέτερον καὶ εἰλικρινέτερον δυνατὸν τρόπον. Λογικῶς συνεπῆς, δὲν ἠρέεσθη ἀπλῶς εἰς τὴν ἀρνησιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ προεχώρησε καὶ ἠρνήθη αὐτὴν ταύτην τὴν παράδοσιν τῶν Πατέρων. «Ἡ πατερικὴ διδασκαλία», διεκτείνεται, «εἶναι ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον γνωστικισμός». Ἔργον τῆς ρωσικῆς θεολογίας εἶναι νὰ ἀνοίξῃ νέους δρόμους καὶ νὰ ἀπελευθερώσῃ τὴν θρησκευτικὴν σκέψιν ἀπὸ τὸν «βυζαντινὸν γνωστικισμὸν». Εἰς αὐτὴν ἔλασεν ὁ κληῖρος νὰ δημιουργήσῃ μίαν «φιλοσοφίαν τῆς καρδίας». Ἐάν ἡ τελευταία δὲν

κατορθώση νὰ ἀντικαταστήσῃ ἐξ ὀλακλήρου τὴν δογματικὴν θεολογίαν, τὸ τυπικὸν αὐτὸ προῖον τῆς ἐλληρικῆς νοσησαρχίας ἤμπορεῖ τοῦλάχιστον νὰ τὴν καλύψῃ μὲ ἓνα κάλυμμα εὐεργετικόν. Ὁ Ταρέγιεφ ἐρητήρευε μὲ ἀληθῆς πάθος κατὰ τῆς «ἐλληρικῆς καταπίσεως» καὶ τοῦ «βυζαντινοῦ ζυγοῦ». «Ὁ ἐλληρικὸς γνωστικισμὸς», διακήρυττεν, «ἔχει ἀλυσοδέσει τὴν θρησκευτικὴν μας σκέψιν, ἔχει καταπνίξει τὴν θεολογικὴν μας δημιουργίαν· παρεμποδίζει τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ρωσικῆς φιλοσοφίας τῆς καρδίας, ἀποξηραίνει τὰς ρίζας τῆς, κατακαίει τοὺς βλαστοὺς τῆς». Ἐννοεῖται ὅτι ἔλα αὐτά, εἰς τὴν πραγματικότητά, εἶναι ἀπλῶς προσπάθειαι νὰ θεμελιωθῇ καὶ νὰ δικαιολογηθῇ κάποιος θεωρητικῶς τὸ συνηθισμένον ἐκεῖνο εἶδος σκοταδισμοῦ, ποῦ ἐμφανίζεται ὁσάκις, κουρασμένοι ἀπὸ τὰς δυσκολίας τοῦ πνεύματος καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς λογικῆς, ἀναζητοῦμεν ἀνάπαυσιν καὶ σωτηρίαν εἰς τὸ γλυκὺ ἡμίφως μιᾶς θερμῆς εὐσεβείας ἢ τοὺς αὐθαιρέτους παραλογισμοὺς μιᾶς ψευδοφιλοσοφίας τῆς καρδίας. Προκαλεῖ ὁμως κατὰπληξιν ἡ ἀφέλεια ἑνὸς ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν εὐκολίαν θέτει ἑαυτὸν ἔκτος τῆς ἱστορίας, ὁ ὁποῖος ἀποποιεῖται μὲ τὴν ἐλαφρότητα τὴν ἐκκλησιαστικὴν κληρονομίαν. Τόση ἀφέλεια καὶ τόση ἀδιαφορία εἶναι ἀποδείξεις ὅτι ἔχει χάσει κανεὶς τελείως τὰς ρίζας του, ὅτι ἔχει λησμονήσει ἐντελῶς τὸ γένος καὶ τὴν καταγωγὴν του. Ἡ ρωσικὴ θεολογία δὲν ὑπέφερεν ἀπὸ καμίαν «ἐλληρικὴν καταπίεσιν»· τουναντίον ὑπέφερε, διότι ἀφρόνος καὶ ἐλαφρῶ τῇ καρδίᾳ διέκοψε τὴν συνέχειαν ποῦ τὴν συνέδεε μὲ τὴν παράδοσιν τῆς χριστιανικῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ὀρθοδόξου Βυζαντίου. Τὸ γεγονός ὅτι ἐξηλθεν ἀπὸ αὐτὴν τὴν συνέχειαν, ὅτι ἔπαυσε νὰ

εἶναι διάδοχος τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν ἀγίων Πατέρων ὑπῆρξε τὸ «μαγικὸν βότανον» μὲ τὸ ὁποῖον κατέστησε μοιραῖως καὶ μονίμως στείραν τὴν ρωσικὴν ψυχὴν· Διότι ἡ δημιουργία εἶναι ἀδύνατος χωρὶς τὰς ζωντανὰς παραδόσεις· ἡ αὐξήσις εἶναι ἀδύνατος χωρὶς θεμέλια, πηγὰς καὶ ρίζας. Ἡ ἄρνησις τῆς «ἐλληρικῆς κληρονομίας» ἰσοδυναμεῖ, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, μὲ πνευματικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν αὐτοκτονίαν.

★

Εἰς τὴν σφαῖραν τῆς μιμήσεως ἡ ρωσικὴ θεολογία διῆλθεν ἀπὸ ὅλας τὰς φάσεις τῆς θρησκευτικῆς ἱστορίας τῆς συγχρόνου Εὐρώπης. Ἡ θεολογία τῆς Συνόδου τοῦ Τριδέντου, ἡ περίοδος τοῦ μπαρόκ, ὁ προτεσταντικὸς σχολαστικισμὸς καὶ ἡ προτεσταντικὴ ὀρθοδοξία, ὁ πιετισμὸς καὶ ὁ τεκτονισμὸς, ὁ γερμανικὸς ἰδεαλισμὸς καὶ ρωμαντισμὸς, τὰ χριστιανικονομικὰ κινήματα τὰ ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν Γαλλικὴν Ἐπαναστάσιν, ἡ ἀποσύνθεσις τῆς ἐγγελευμένης σχολῆς, ἡ νέα κριτικὴ καὶ ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ἡ Τυβήγγη καὶ ὁ Ritschl, ὁ νεορωμαντισμὸς καὶ ὁ συμβολισμὸς, ὅλα αὐτὰ εἶχαν, εἰς τὴν ἐποχὴν των, ὁπαδοὺς καὶ μιμητὰς μεταξὺ τῶν ἐκπροσώπων τοῦ ρωσικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλ' ἡ ἐξάρτησις καὶ ἡ μίμησις δὲν εἶναι ἀκόμη συνάντησις. Ἡ τελευταία πραγματοποιεῖται μόνον μέσα εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἰσότητά τῆς ἀγάπης. Δὲν ἄρκει νὰ ἐπαναλαμβάνῃ κανεὶς τὰς ἐτοιμὰς ἀπαντήσεις τῆς Δύσεως· χρειάζεται ἀκόμη νὰ τὰς ἀναλύσῃ καὶ νὰ τὰς καταστήσῃ ἀντικείμενον προσωπικῆς πείρας, νὰ κάμῃ ἰδικὴν του ὄλην τὴν περίπλοκον καὶ δραματικὴν προβληματικὴν τῆς δυτικῆς θρησκευτικῆς σκέψεως, νὰ ἀκολουθήσῃ

και να έρμηνεύση τὸν δρόμον ποὺ διέτρεξεν ἡ σκέψις αὐτὴ μετὰ τὸ Σχίσμα. Ὁ μόνος τρόπος διὰ νὰ εἰσέλθῃ κανεὶς εἰς μίαν ζώην ποὺ συνεχῶς δημιουργεῖται και συνεχῶς ἐξελίσσεται εἶναι νὰ λάβῃ ἄμεσον πείραν τῶν προβλημάτων της, νὰ τὰ αἰσθανθῇ και νὰ τὰ δοκιμάσῃ ὡς ἰδικὰ του προβλήματα, νὰ τὰ ζήσῃ ὡς προσωπικὴν ἀναζήτησιν και προσωπικὴν ἀνησυχίαν. Ἡ ὀρθόδοξος θεολογία δὲν θὰ ἤμπορέσῃ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν της ἐν σχέσει πρὸς τὰς δυτικὰς ἐπιδράσεις παρά μόνον ἐὰν ἐπανέλθῃ εἰς τὰς πατερικὰς της πηγὰς και τὰ πατερικά της θεμέλια. Ἄλλ' αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἐποχὴν της, νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν ἱστορίαν, νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ πεδὸν τῆς μάχης. Ὅχι μόνον πρέπει νὰ διαφυλάξῃ τὴν πείραν τῶν Πατέρων, ἀλλὰ πρέπει ἀκόμη νὰ τὴν ἀναπτύξῃ (ἀφοῦ, ἐννοεῖται, προηγουμένως τὴν κατακτήσῃ) και νὰ τὴν χρησιμοποίησῃ, διὰ νὰ κάμῃ ἐξ αὐτῆς και δι' αὐτῆς ἔργον ζωῆς. Ἡ ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὴν ἐπερόδοξον Δύσιν δὲν πρέπει νὰ ἐκφυλισθῇ εἰς ἀποξένωσιν. Ἡ διακοπὴ τῶν σχέσεων μὲ τὴν Δύσιν δὲν σημαίνει ἀπελευθέρωσιν. Ἡ ὀρθόδοξος σκέψις πρέπει νὰ γνωρίσῃ και νὰ δοκιμάσῃ εἰς τὴν σάρκα της τὰς δυτικὰς δυσκολίας και τοὺς δυτικούς πειρασμούς· δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τὰ ἀγνοήσῃ και νὰ τὰ ἀντιπαρέλθῃ. Ἐργον της εἶναι νὰ ἀναλάβῃ και νὰ μεταμορφώσῃ μέσα εἰς τὴν κάμινον τοῦ δημιουργικοῦ στοχασμοῦ ὅλην τὴν πείραν, ὅλον τὸ ἄγχος και τὰς ἀμφιβολίας τῆς Δύσεως, νὰ ἐπωμισθῇ ὅλην ἐκείνην τὴν «εὐρωπαϊκὴν ἀγωνίαν» (ὅπως ἔγραφεν ὁ Ντιστογιέφσκη) ποὺ συνεσωρεύθῃ κατὰ τὴν διάρκειαν μακρῶν αἰῶνων δημιουργικῆς ἱστορίας. Μόνον διὰ μίαν τοιαύτην προσπαθειὰς κατανοή-

σεως, διὰ μίαν τοιαύτην «συμπαθείας» ἐκ μέρους τῶν Ὀρθόδοξων θὰ ἦτο δυνατὸν ὁ διηρημένος χριστιανικός κόσμος νὰ ἐπανεύρῃ τὴν ἐνότητά του, νὰ ἴδῃ τοὺς διασκορπισμένους ἀδελφούς νὰ συνάγωνται και πάλιν εἰς ἓν, νὰ ἀλληλοαναγνωρίζωνται και νὰ ἀλληλοκατανοοῦνται. Δὲν ἀρκεῖ ἀπλῶς ἡ ἀπόκρουσις και ἀπόρριψις τῶν λαθασμένων ἀποφάσεων και τῶν ἐσφαλμένων λύσεων τῆς Δύσεως· χρειάζεται πρὸ πάντων ἡ ὑπερνήκησις των διὰ μίαν νέαν δημιουργικὴν ἐνεργείαν. Μία τοιαύτη θετικὴ στάσις θὰ ἀποτελέσῃ, διὰ τὴν ὀρθόδοξον σέψιν, τὸ καλύτερον ἀντίδοτον κατὰ τῶν ἀγνώστων ἢ κρυφῶν δηλητηρίων ποὺ τὴν δηλητηριάζουν σήμερον.¹⁾ Ἀποστολὴ τῆς σκέψεως αὐτῆς εἶναι νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὰ ἐπερόδοξα ἔρωτήματα ἀπὸ τὰ βῆθη τῆς καθολικῆς και συνεχούς της πείρας· και νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὴν δυτικὴν ἐπερόδοξίαν ὅχι τὸσον μίαν ἀρνητικὴν διαμαρτυρίαν, ὅσον μίαν θετικὴν μαρτυρίαν, τὴν ἀλήθειαν και τὸ πλήρωμα τῆς Ὀρθοδοξίας.

Οἱ Ρῶσοι ἠσυχολήθησαν πολὺ μὲ τὸ νόημα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐξελίξεως. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εὔρον εἰς τὴν Εὐρώπῃ μίαν πραγματικὴν «δευτέραν πατρίδα». Θὰ ἤμπορούσε ὅμως κανεὶς νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι γνωρίζουν πραγματικῶς τὴν Δύσιν; Εἰς τὰ σχήματα, μὲ τὰ ὅποια συνήθως περιγράφουν τὴν πορείαν τῆς Δύσεως, ὑπάρχει περισσότερο αὐθαίρετος διαλεκτικὴ παρά ὀρθὴ θεώρησις τῶν πραγμάτων. Ἡ εἰκὼν μίως παρανοημένης Εὐρώπης ἢ μίως Εὐρώπης ὅπως αὐτοὶ θὰ ἤθελαν νὰ εἶναι τοὺς ἀποκρύπτει συχνὰ τὴν ἀλήθειαν. Ἡ ψυχὴ τῆς Δύσεως ἀπεκαλύφθη κυρίως διὰ τῆς Τέχνης, ἰδίως ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνος, ὅταν ἀνευρέθη ἡ εὐρωπαϊκὴ αἰσθητικὴ. Ἡ καρδία

είχε συγκινηθῆ και εἶχε κερδήσει εἰς εὐαισθησίαν. Ἄλλ' ἡ ἀσθητικὴ *Einfühlung* δὲν ὀδηγεῖ ποτὲ εἰς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων· ἐμποδίζει μᾶλλον τὸν παρατηρητὴν νὰ ἀντιληφθῆ ὅλην τὴν ὀξύτητα τοῦ θρησκευτικοῦ πόνου και τῆς θρησκευτικῆς ἀνησυχίας. Ὁ «αἰσθητισμὸς» δὲν εἶναι κατὰ κανόνα στάσις ἀρκετὰ δημιουργικῆ· ἰκανοποιεῖται πολὺ ταχέως μὲ μίαν ἀπρακτικὴν ἐνατένισιν και θεωρίαν. Ἐκείνοι ποὺ κατενόησαν, περισσότερον και ταχύτερον ἀπὸ οἰονδήποτε ἄλλον, τὴν Δύσιν, τὴν χριστιανικὴν ἀνησυχίαν και τὸν χριστιανικὸν πόνον τῆς ἦσαν οἱ Σλαυόφιλοι, ἀπὸ τοῦ Γκόγκολ μέχρι τοῦ Ντοστογιέφσκη. Ὁ Σολόβιεφ ἐπληρίσασε πολὺ ὀλιγώτερον τὴν Εὐρώπην, τὰς ἀναρτησίαις και τὰς ἀντιφάσεις τῆς. Ἦτο ὑπερβολικὰ ἀπηχοληγμένος μὲ τὴν «χριστιανικὴν πολιτικὴν» του. Κατ' οὐσίαν, ἐκτὸς τοῦ οὐλτραμοντανισμοῦ και τοῦ γερμανικοῦ ἰδεολογισμοῦ, ἐλάχιστα πράγματα ἐγνώριζε διὰ τὴν Δύσιν. (Θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ προσθέσῃ και νεῖς ὅτι ἐγνώριζεν ἐπίσης τὸν Fourier, τὸν Swedenborg, τοὺς πνευματιστάς, και ἀπὸ τοὺς παλαιούς διδασκάλους τὸν Dante.) Ὁ Σολόβιεφ ἐπίστευε πάρα πολὺ εἰς τὴν στερεότητα τῆς Δύσεως και δὲν διέκρινε καθόλου τὴν ρωμαντικὴν δίψαν, τὴν μεταφυσικὴν ἀγωνίαν, ποὺ βασανίζουν τὴν ψυχὴν τῶν δυτικῶν ἀνθρώπων· δὲν τὰ ἀντελήφθη παρά μόνον εἰς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. Τὰ σχήματα και αἱ κατηγορίαι τῶν «παλαιῶν» Σλαυοφίλων ἦσαν ἐπίσης ὑπὲρ τὸ δέον ξηρά. Ἐν τούτοις οἱ «παλαιοὶ» Σλαυόφιλοι εἶχαν ἕνα εἶδος ἐσωτερικῆς συγγενείας μὲ τὰ βαθύτερα και μυστικώτερα θέματα τῆς Δύσεως. Ἀκόμη περισσότερον εἶχαν συνείδησιν τῆς χριστιανικῆς συγγενείας και τῆς χριστιανικῆς εὐθύνης· εἶχαν τὸ ἀσθημα τῆς ἀδελφικῆς

συμπαιθείας, τὴν συναίσθησιν ἢ μᾶλλον τὸ προαίσθημα τῆς ὀρθοδόξου ἀποστολῆς εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὁ Σολόβιεφ ἐνδιεφέρετο περισσότερον διὰ τὴν ἔθνικὴν ἀποστολήν, διὰ τὸν θεοκρατικὸν ρόλον τῆς ρωσικῆς αὐτοκρατορίας, παρά διὰ τὴν Ὀρθοδοξίαν. Οἱ «παλαιοὶ» Σλαυόφιλοι ἀνεκάλυπταν τὰ ρωσικὰ προβλήματα διὰ μέσου τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀπαιτήσεων, διὰ μέσου τῶν ἀλύτων και μὴ δυναμένων νὰ λυθῶν προβλημάτων ποὺ ἔθετε τὸ ἕτερον ἡμισυ τοῦ κατὰ βάθος ἀδιαρέτου χριστιανικοῦ κόσμου. Αὐτὸ τὸ ἀσθημα τῆς χριστιανικῆς ἀλληλεγγύης και τῆς ἀδελφικῆς εὐθύνης ἀποτελεῖ ἀναμφιβόλως τὴν ὑψηλὴν ἀρετὴν και τὴν μεγάλην ἠθικὴν δύναμιν τῶν πρώτων Σλαυοφίλων.

Ἡ Ὀρθοδοξία εἶχε ὡς ἀποστολήν νὰ εἶναι μὰ ρτυς, νὰ «μαρτυρῆ τῇ Ἀληθείᾳ». Σήμερον, περισσότερον ἀπὸ ὅποτεδήποτε ἄλλοτε, ἡ χριστιανικὴ Δύσις ἴσταται ἐνώπιον ἀνοικτῶν δρόμων, ὡς μίαν ζῶσα ἐρώτησις ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν ὀρθόδοξον κόσμον. Αὐτὸ εἶναι τὸ πραγματικὸν νόημα τοῦ φαινομένου ποὺ ὀνομάζεται συνήθως οἰκουμενικὴ κίνησις. Ἀποστολὴ τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας εἶναι νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ μόνος τρόπος διὰ νὰ εὕρῃ ἰκανοποιητικὴν ἀπάντησιν ἢ οἰκουμενικὴ αὐτῇ ἐρώτησις συνίσταται εἰς τὴν πραγματικοποίησιν και ὀλοκλήρωσιν τῆς Ἐκκλησίας μέσα εἰς τὸ πλήρωμα τῆς καθολικῆς παραδόσεως, τῆς ἀμιγυοῦς και ἀθήκτου, ἀλλὰ και διαρκῶς ἀνανευμένης και διαρκῶς ἀυξανομένης. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ἐπαναλάβω και πάλιν ὅτι ὁ μόνος τρόπος διὰ νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὸ πλήρωμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς εἶναι ἡ κ ρ ί σ ι ς. Ἡ ὁδὸς τῆς χριστιανικῆς ἀναστηλώσεως και ἀποκαταστάσεως εἶναι κ ρ ι τ ι -

κή και όχι ειρηνική. Ἡ παλαιά ὀρθόδοξος «πολεμική» θεολογία ἔχει χάσει πρὸ πολλοῦ κάθε οὐσιαστικὴν σχέσιν μετὰ τὴν πραγματικότητα. Δὲν εἶναι παρὰ ἓνας ὀρθόδοξος «σχολαστικισμός», οἰκοδομημένος κατὰ μέγιστον μέρος μετὰ τὴν βοήθειαν τῶν ἰδίων ἐκείνων δυτικῶν «ἐγχειριδίων», τὰ ὅποια προσπαθεῖ νὰ ἀντικρούσῃ. Ἡ νέα ὀρθόδοξος ἀντιρρητικὴ θεολογία πρέπει νὰ εἶναι μία ἰστορικοσοφικὴ ἐρμηνεία τῆς θρησκευτικῆς τραγωδίας τῆς Δύσεως. Αὐτὸ φυσικὰ προϋποθέτει ὅτι ἡ ὀρθόδοξος θεολογία θὰ ἔχῃ γνωρίσει καὶ ἀισθανθῆ ὅλην αὐτὴν τὴν τραγωδίαν, ὅτι θὰ τὴν ἔχῃ καταστήσει ἰδικήν της, ὅτι θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀποδείξῃ ἐμπράκτως ὅτι ἡ μόνη δυνατὴ κἀθαρσίς της εὐρίσκεται εἰς τὸ πλήρωμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς πείρας, εἰς τὸ πλήρωμα τῆς παραδόσεως τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων Πατέρων. Εἰς τὴν νέαν αὐτὴν ὀρθόδοξον σύνθεσιν ἡ μακραίων πείρα τῆς Δύσεως πρέπει νὰ ληφθῆ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν καὶ νὰ μελετηθῆ μετὰ περισσοτέραν προσοχὴν καὶ συμπάθειαν ἀπὸ ὅ,τι ἔγινε μέχρι σήμερον! Μὲ αὐτὸ δὲν ἔννοῶ ὅτι πρέπει νὰ δανεισθῶμεν τοὺς ρωμαϊκοὺς τρόπους τοῦ σκέπτεσθαι, νὰ γίνωμεν μιμηταὶ καὶ ἀντιγραφεῖς τῆς ρωμαϊκῆς θεολογίας. Ἐκεῖνο πού ἐννοῶ εἶναι ὅτι θὰ εὐρωμεν ἀσφαλεστέραν καὶ πλουσιωτέραν πηγὴν δημιουργικῶν ἐμπνεύσεων εἰς τὰ μεγάλα συστήματα τῆς σχολαστικῆς ἀκμῆς, εἰς τὰ βιώματα τῶν μεγάλων μυστικῶν τῆς Δύσεως, εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ συγχρόνου Καθολικισμοῦ, παρὰ εἰς τὸν γερμανικὸν ἰδεαλισμὸν, τὴν προτεσταντικὴν κριτικὴν ἐπιστήμην ἢ τὴν σύγχρονον «διαλεκτικὴν θεολογίαν» τῶν Barth, Brunner καὶ τῶν λοιπῶν. Ἡ ἀναγέννησις τοῦ ὀρθοδόξου κόσμου δια

μιάς τοιαύτης δημιουργικῆς ἐνεργείας εἶναι ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις τῆς λύσεως τοῦ «οἰκουμηνικοῦ προβλήματος».

Ἡ συνάντησις μετὰ τὴν Δύσιν ἔχει καὶ μίαν ἄλλην πλευράν. Κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἡ Δύσις ἐδημιούργησε μίαν θεολογικὴν παράδοσιν ἐξαιρετικῶς περίπλοκον καὶ ἐξαιρετικῶς ἔντονον, γεμάτην ζωὴν, σοφίαν, πολιτισμὸν, ἀναζήτησιν, δράσιν καὶ διαμάχας. Ἡ ἐνότης τῆς παραδόσεως αὐτῆς διετηρήθη, μέχρις ἐνὸς σημείου τουλάχιστον, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῶν δευτέρων ἐρίδων τῆς Μεταρρυθμίσεως. Δὲν ἐχάθη τελείως οὔτε καὶ κατὰ τὰς σκοτεινότερας στιγμὰς τοῦ Αἰῶνος τῶν Φώτων. Ὑπὸ μίαν ἔννοιαν, ἡ δυτικὴ θεολογικὴ παράδοσις παραμένει ἐννοιαί, συνηνωμένη ἀπὸ ἓνα αἶσθημα κοινῆς εὐθύνης διὰ τὰ λάθη καὶ τὰς ἀσθενείας πού ὑπάρχουν καὶ εἰς τὰς δύο πλευράς, τὴν ρωμαϊκὴν καὶ τὴν προτεσταντικὴν. Δυστυχῶς ἡ εὐτυχῶς ὑπὸ τὴν αἰγίδα αὐτῆς τῆς παραδόσεως ἐγεννήθη καὶ ἡ ρωσικὴ θεολογία, τόσον εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν μέθοδον, ὅσον καὶ εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενον της. Καὶ ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος δὲν εἶναι πῶς θὰ τὴν ἐγκαταλείψωμεν καὶ πῶς θὰ ἀπομονωθῶμεν ἀπὸ αὐτὴν, ἀλλὰ πῶς θὰ συμπετάσωμεν εἰς αὐτὴν μετ' ἐλευθερίαν, μετ' ὑπευθυνότητα, μετ' ἐπίγνωσιν, ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Ὁ ὀρθόδοξος θεολόγος δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα οὔτε ἄλλωστε τολμᾷ νὰ ἀποσπασθῇ ἀπὸ τὸ παγκόσμιον αὐτὸ ρεῦμα τῶν θεολογικῶν ἀναζητήσεων! Ὅπως ἦλθαν τὰ πράγματα, μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Βυζαντίου, μόνη ἡ Δύσις ἐξηκολούθησε νὰ ἐργάζεται θεολογικῶς. Τὸ θεολογικὸν ἔργον, ἀπὸ τὴν φύσιν του, εἶναι ζήτημα οἰκου-

μενικόν, καθολικόν· ἀποτελεῖ κοινήν ὑπόθεσιν ὄλου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Τὸ δυστύχημα εἶναι ὅτι σιχνὰ ἢ λύσις τῶν προβλημάτων πού μοιραίως θέτει ἀνεζητήθη εἰς τὸ σχίσμα καὶ τὴν διαίρεσιν. Ἄλλ' ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται τὸ θεμελιῶδες παράδοξον τοῦ νεωτέρου χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ Δύσις ἐργάζεται, ἐνῶς ἡ Ἀνατολὴ σιωπᾷ· ἢ μᾶλλον—καὶ αὐτὸ εἶναι ὁμολογουμένως τὸ κακόν—ἀπλῶς ἐπαναλαμβάνει τὰς τελευταίας λέξεις τῶν φράσεων τῆς Δύσεως, χωρὶς νὰ τὰς ὑπεβάλλῃ εἰς σοβαρὰν ἐξέτασιν καὶ κρίσιν. Ὁ ὀρθόδοξος θεολόγος ἐξαρτᾶται σήμερον πέρα πολλὸν διὰ τὴν ἐργασίαν τοῦ ἀπὸ τὴν δυτικὴν βοήθειαν. Δαναεῖται τὰς πηγὰς τοῦ ἀπὸ τὴν Δύσιν, διαβάζει τοὺς Πατέρας καὶ τὰς Πράξεις τῶν Συνόδων εἰς τὰς ἐκδόσεις τῶν δυτικῶν (συχνὰ εἰς ἐγχειρίδια ἢ λεξικά, ὅπου παρατίθενται ἀποσπασματικῶς, (exempli gratia, παραδείγματος χάριν), διδάσκαται τὴν τέχνην καὶ τὴν μέθοδον τῆς χρήσεως τῶν πηγῶν εἰς δυτικὰ πανεπιστήμια καὶ δυτικὰ σχολεῖα. Ἐάν γνωρίζωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας μας, αὐτὸ τὸ ὀφείλομεν κυρίως εἰς τοὺς μόχθους καὶ τὰς προσπάθειας πολλαριθμίων γενεῶν δυτικῶν ἐπισημόνων καὶ ἔρευνητῶν. Τὸ ὅτι ἡ συνείδησις τῆς Δύσεως παραμένει συνεχῶς ἐν ἐργηρόρει ἐνώπιον τῆς ἐκκλησιαστικῆς πραγματικότητος τῆς ἱστορίας, τὸ ὅτι υἱοθετεῖ ἀπέναντί της στάσιν ὑπεύθυνον καὶ ἀποφασιστικὴν, τὸ ὅτι δὲν παύει νὰ σκέπτεται καὶ νὰ στοχάζεται ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν πηγῶν, αὐτὸ εἶναι ἤδη πολὺ σπουδαῖον. Ἡ δυτικὴ σκέψις ἐξακολουθεῖ νὰ ζῆ διὰ τῆς ἱστορίας εἰς τὸ κοινὸν ἐκκλησιαστικὸν παρελθόν, συμπληρώνουσα οὕτως εἴπειν τὰς ἀδυναμίας τῆς μυστικῆς μνήμης της μὲ τὴν ζωηρότητα τῶν

ἱστορικῶν ἀναμνήσεων της. Τίθεται ὅμως τὸ ἐρώτημα: τί ἡμπορεῖ καὶ τί ὀφείλει νὰ εἰσφέρει ὁ ὀρθόδοξος θεολόγος εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον τῶν ἔρευνητῶν καὶ τῶν ἀναζητησέων; Ἡμπορεῖ καὶ ὀφείλει νὰ εἰσφέρει κατὰ τὸ ὄντως πολῦτιμον· ἡμπορεῖ καὶ ὀφείλει νὰ εἰσφέρει τὴν μαρτυρίαν του, τὴν μαρτυρίαν τῆς μυστικῆς μνήμης τῆς Ἐκκλησίας· ἡμπορεῖ καὶ ὀφείλει νὰ ἐργασθῆ ὥστε, παραλλήλως πρὸς τὸ ρεῦμα τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης, νὰ ρεῦσῃ καὶ τὸ ρεῦμα τῶν μυστικῶν ἀναμνήσεων. Ἡ ὀρθόδοξος αὐτῆ συμβολή, ἐκ πρώτης ὄψεως, φαίνεται ταπεινὴ καὶ εὐκολοῦς εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι ἀναγκαῖα καὶ πολῦτιμος. Διότι μόνον ἡ μυστικὴ μνήμη τῆς Ἐκκλησίας εἶναι δυνατὸν νὰ ζωοποιήσῃ ἐπαρκῶς τὴν σιωπηλὴν μαρτυρίαν τῶν κειμένων.

*

Ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ δὲν εἶναι νὰ προφητεῖ· ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι νὰ συλλομβάνῃ τὸν ρυθμὸν καὶ τὸ νόημα τῶν γεγονότων. Ἄλλὰ τὰ ἴδια τὰ γεγονότα εἶναι ἐνίοτε προφητικά. Καὶ ὁ ἱστορικὸς ἀναγκάζεται τότε νὰ ἐκτελέσῃ, μέσα εἰς τὴν περίπλοκον ἀκολουθίαν των, χρέη προφήτου. Μία νέα φάσις τῆς ἱστορίας τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἤρχισε προσφάτως. Ποῖος ἡμπορεῖ ἀκόμη νὰ ἀμφιβόλλῃ περὶ αὐτοῦ; Τὴν νέαν αὐτὴν φάσιν θὰ ἡμποροῦσε κανεὶς νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς ἀποκαλυπτικὴν. Ὅχι ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι περικλείει ἄγνωστα καὶ σκοτεινὰ μυστικά, τὰ ὁποῖα καλούμεθα νὰ ἀποκρυπτογραφώσωμεν μὲ τὸ λυμην. Ἄλλ' ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι τὸ ἀποκαλυπτικὸν εἶναι ὅτι ἡ ἀποκαλύψεως, προβάλλει μὲ κάθε δυνατὴν σα-

φήνειαυ δια μέσου τῆς ἐξελιξέως τῶν συγχρόνων γε-
γονότων. Εἶναι ἡ πρώτη φορά εἰς τὴν ἱστορίαν, κατὰ
τὴν ὁποίαν ἡ ἀνταρσία κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐκρήγνυται
μέ τὴν βίαν. Ὁλόκληρος ἡ Ρωσία τρέφεται μετὰ
ἀντιθετικὸν αὐτὸ πῦρ, μετὰ τὸ ἐωσφορικὸν αὐτὸ μένος.
Ἡ μία γενεὰ μετὰ τὴν ἄλλην παρασύρεται ἀπὸ τὸν
θανάσιμον αὐτὸν πειρασμόν. Δὲν ὑπάρχει πλέον τί-
ποτε τὸ σῦντερον εἰς τὸν κόσμον· ἀκόμη καὶ τὰ πλέον
κοινά, τὰ πλέον καθημερινά, τὰ πλέον περιμμένα πρά-
γματα ἔχουν γίνῃ ἀντικείμενον διαμάχης μεταξὺ Χρι-
στοῦ καὶ Ἀντιχρίστου. Τὰ πάντα συζητοῦνται, ἀμφι-
σβητοῦνται, ξεσχίζονται· καὶ πρέπει κανεῖς, κάθε στι-
γμὴν, νὰ τὰ διαφιρσιβητῇ ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ Ἀντιχρί-
στου. Διότι ὁ τελευταῖος ἐγείρει ἀξιώσεις ἐπὶ τῶν πάν-
των, προσπαθεῖ νὰ θέσῃ τὴν βδελυρὰν σφραγίδα του
ἐπὶ παντὸς πράγματος· καὶ ἐξ ἀφορμῆς παντὸς πρά-
γματος μὲς θέτει ἐνώπιον τοῦ διλήμματος: πίστις ἢ ἀ-
πιστία; Αὐτὸ τὸ ἦ ἔχει καταστήσει πλέον πύρινον,
Ρωσικὴ Ἐπανάστασις ἀπεκάλυψε, σχετικῶς μετὰ τὴν
Ρωσικὴν ψυχὴν, μίαν σκληρὰν καὶ τρομερὰν ἀλήθει-
αν· ἐφανέρωσεν ὅλην τὴν ἄβυσσον τῆς ἀπιστίας καὶ
τῆς μακρᾶς ἀρνήσεως τῆς, τῆς διαβολικῆς κατοχῆς
καὶ τῆς ἀμαρτωλῆς ἀποσυνθέσεως τῆς. Ἡ ρωσικὴ ψυ-
χὴ ἀπεδείχθη δηλητηριασμένη, ἀναστατωμένη, κα-
ταξοχισμένη. Γοητευμένη καὶ καταχομένη ἀπὸ τὸν
Διάβολον, θελγομένη ἀπὸ τὰς ἀμφιβολίας καὶ τὰς
αὐταπάτας τῆς, ἡ ψυχὴ αὐτῆ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ
θεραπευθῇ καὶ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν πνευματικὴν δύνα-
μίν τῆς παρὰ μόνον διὰ μιᾶς ὑπερανθρώπου προσπα-
θείας κατατήσεως, δι' ἑνὸς γιγαντιαίου ἔργου φωτι-
σμοῦ τῆς μετὰ τὸ φῶς τοῦ χριστιανικοῦ λόγου, τοῦ λό-

γου τῆς εὐκρινείας καὶ τῆς ἀληθείας, τοῦ λόγου τοῦ
Πνεύματος καὶ τῆς Δυνάμεως. Ἡ στιγμὴ φθάνει—ἡ
μᾶλλον ἔχει ἤδη φθάσει—κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀγὼν
διὰ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων θὰ διεξάγεται «ἐν ταῖς
πλάταις». Εἶναι ἡ στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποίαν κάθε
ζήτημα γνώσεως καὶ ζωῆς πρέπει νὰ ἔχη καί, ἐὰν δὲν
ἐνταχθῇ μέσα εἰς τὴν σύνθεσιν καὶ τὸ πλήρωμα τῆς
χριστιανικῆς ὁμολογίας. Εἶναι ἡ στιγμὴ κατὰ τὴν ὁ-
ποίαν ἡ θεολογία παύει νὰ εἶναι «ἰδιωτικὴ ὑπόθεσις»,
ζήτημα διὰ τὸ ὁποῖον ὁ καθένας εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐν-
διαφέρεται ἢ νὰ ἀδιαφορῇ ἀναλόγως τῶν ἰκανότη-
των, τῶν κλίσεων καὶ τῶν διαθέσεων του. Κατὰ τὴν
ώραν αὐτὴν τοῦ πειρασμοῦ καὶ τῆς κρίσεως ἡ θεο-
λογία γίνεταί πάλιν κοινὴ ὑπόθε-
σις, δημόσιον ἔργον, μία γενικὴ
καὶ καθολικὴ ἱεραποστολή. Ὅλοι
ἔχουν καθήκον νὰ λάβουν τὰ ὅπλα. Ζῶμεν εἰς ἡμέρας
κατὰ τὰς ὁποίας ἡ θεολογικὴ σιωπὴ, ἡ ἀμηχανία,
ἡ ἀβεβαιότης, ἡ ἔλλειψις συνοχῆς καὶ διαφρώσεως
εἰς τὴν μαρτυρίαν ἰσοδυναμοῦν μετὰ προδοσίαν, μετὰ φυ-
γὴν ἐνώπιον τοῦ ἔχθρου. Ἡ σιωπὴ ἢμπορεῖ νὰ προ-
καλέσῃ σύγχυσιν καὶ παραχρῆν, ἀκριβῶς ὅπως καὶ μία
ἐσπευσμένη ἢ ἀναποφάστος ἀπάντησις. Ἀκόμη
περισσότερον, ἡ σιωπὴ ἢμπορεῖ νὰ ἀποδειχθῇ διὰ
τὸν ἴδιον τὸν σιωπῶντα πτώσις καὶ δηλητήριον·
ἢμπορεῖ νὰ γίνῃ συνοχή, διότι δημιουργεῖ τὴν ἐν-
τύπωσιν ὅτι ἡ πίστις εἶναι «ἐνα εὐθραυστον καὶ κάθε
ἄλλο παρὰ ἀσφαλὲς πράγμα».

Μία νέα θεολογικὴ ἐποχὴ ἔχει ἀρ-
χίσει. Προορισμὸς τῆς γενεᾶς μας εἶναι νὰ κάμῃ ἔργον
θεολογικόν. Πολλοὶ θὰ εὗρουν αὐτὴν τὴν γυνώμην

υπερβολικήν, αυθαίρετον, αὐθάδη. Ἡ σύγχρονος ἐποχή—θὰ διαμαρτυρηθῶν—εἶναι ἐποχὴ τοῦ «κοινωνικοῦ Χριστιανισμοῦ». Εἰς τὸν παραγμένον αἰῶνα μᾶς καθήκον τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι νὰ κάμῃ «ἔργον κοινωνικόν», νὰ δημιουργήσῃ πολιτισμὸν, νὰ οἰκοδομήσῃ τὴν Νέαν Πολιτείαν. Ἐπιτρέπεται σήμερον—θὰ μᾶς ἐρωτήσουν—νὰ στρέφωμεν τὴν χριστιανικὴν συνειδησιν πρὸς τὰ θεωρητικὰ καὶ ἀφηρημένα προβλήματα τῆς θεολογίας καὶ νὰ τὴν ἀποσιωπῶμεν ἀπὸ τὰ ἐπιγόντα κοινωνικά καὶ πρακτικά θέματα, πού θέτει ἐνώπιον ἡμῶν ἡ ἱστορία; Εἶναι νόμιμον νὰ ἐξασθενούμεν τὰς ζώσας καὶ μαχομένας χριστιανικὰς δυνάμεις μὲ προσκλήσεις διὰ στοχασμὸν, θεωρητικὰς μελέτας καὶ αὐτοσυγκέντρωσιν; Τὸ νὰ ἀσχολῆται κανεὶς μὲ τὴν θεολογίαν εἰς τὰς ἡμέρας μᾶς φαίνεται εἰς ὠρισμένους συγχρόνους μᾶς προδοσία ἢ τούλαχιστον φυγομαχία. Τυφλοὶ ἢ μωροὶ ἄνθρωποι! Δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἡ στιγμὴ διὰ νὰ ἀδιαφορήσῃ κανεὶς διὰ τὸ «κοινωνικὸν πρόβλημα». Ὁ «ἐρυθρὸς ἀστήρ» τοῦ σοσιαλισμοῦ ἔχει ἤδη προβάλει εἰς τὸ ἱστορικὸν στερῶμα. Τί εἶναι ὁμως τὸ «κοινωνικὸν πρόβλημα»; Δὲν εἶναι κατὰ βᾶθος πρόβλημα πνευματικόν, πρόβλημα συνειδήσεως καὶ σοφίας; Δὲν εἶναι ἡ κοινωνικὴ ἐπανάστασις κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον μία ἀποκάλυψις τοῦ ἡθικοῦ μηδενισμοῦ, τῆς ἠθικῆς καὶ ὄντολογικῆς ἀποδιοργανώσεως, πού βασιανίζει ἄτομα καὶ κοινωνίας; Δὲν ὑπῆρξεν ἡ Ρωσικὴ Ἐπανάστασις πρὸ πάντων μία πνευματικὴ καταστροφή, μία κατάρρευσις ψυχῶν, μία ἀποχαλίνωσις τῶν ψυχικῶν παθῶν τοῦ ἀνθρώπου; Διὰ νὰ καταλάβωμεν κάτι ἀπὸ τὸ βαθύτερον νόημα τῆς, δὲν θὰ ἐπρεπε νὰ τὴν κρίνωμεν πρωτῶτος μὲ κριτήρια πνευμα-

τικά καὶ θεολογικά; Τὸ μέλλον τῆς Ρωσίας δὲν ἐξαρτᾶται τόσο ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν τῆς διέφθρωσιν καὶ τὸν τεχνικὸν τῆς ἐξοπλισμὸν, ὅσον ἀπὸ τὸ εἶδος τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου πού προσπαθεῖ νὰ δημιουργήσῃ ἐκεῖ ὁ κομμουνισμὸς, ἐνὸς ἀνθρώπου χωρὶς Θεόν, χωρὶς πίστιν, χωρὶς ἀγάπην. Ἡ τροπὴ καὶ ἡ ἐξέλιξις πού ἔλαβαν τὰ γεγονότα εἰς τὰς ἡμέρας μᾶς θέτουν πλέον ὄχι τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τῆς πίστεως εἰς ὄλην τὴν ἀποκαλυπτικὴν ἀποφασιστικότητα καὶ σαφήνειάν του· φανερόν ἐστι πλὴν τὰς ἀδυναμίας καὶ τὰς ἀθλιότητας τοῦ ἀπὸ τῆς βιοκοινωνικοῦ συστήματος, ἀλλὰ τὴν τραγωδίαν ἐνὸς κόσμου ἀπὸ τὸν ὅποιον ἀπουσιάζει ὁ Θεός, ἐνὸς κόσμου ὁ ὅποιος ὄχι μόνον ἀρνείται τὸν Θεόν, ἀλλὰ τὸν πολεμεῖ μὲ ὅλα τὰ μέσα καὶ ὅλας τὰς δυνάμεις του. «Τὸ πνεῦμα καὶ ὄχι ἡ σὰρξ διαφθείρονται σήμερον» καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου δοκιμάζει τὴν ἀγωνίαν πού δὲν γνωρίζει ἐλπίδα» (Τισῦτσεφ).

Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἔχομεν ἐμπλακῆ εἰς τὸν ἀποκαλυπτικὸν αὐτὸν ἀγῶνα, ὑποχρέωσις μᾶς εἶναι νὰ γίνωμεν καὶ πάλιν θεολόγοι, νὰ κάμωμεν καὶ πάλιν ἔργον θεολογικόν. Εἰς τὴν ἄθειον καὶ ἀντίθειον αὐτὴν στάσιν μὲ τὸν ὕπουλον καὶ διαπεραστικὸν χαρακτήρα ἔχομεν καθήκον νὰ ἀντιτάξωμεν μίαν ὑπεύθυνον καὶ συνειδητὴν ὁμολογίαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Δὲν εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ «οὐδέτερα» ἐπιστήμη τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Μήπως ἄλλωστε ὑπῆρξε ποτέ; Ἡ ἀδιαφορία καὶ ἡ ἀποχὴ δὲν εἶναι «οὐδετερότης». Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἀπιστος «γνώσις», πού εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀντιμετωπισώμεν σήμερον, δὲν εἶναι οὐδέτερα· εἶναι ἕνα

εἶδος ἀντιθέτου λόγου. Ὑπάρχει εἰς αὐτὴν πολὺ πάθος, ἐνίοτε τυφλόν, συχνὰ σκοτεινόν, πάντοτε μὲ μίαν δόσιν κακίας καὶ μνησικακίας. Ὑπάρχει ὁμῶς ἐπίσης εὐλικρινὴ ἀνησυχία, ὅπως ὑπάρχουν καὶ ἀπροσδόκητοι λάμπεις, αἱ ὁποῖαι ὄχι σπανίως μᾶς ἀποκαλύπτουν τὴν ἀλήθειαν, ἔστω καὶ κατὰ τρόπον ἀρνητικόν. Εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ἔργον τῆς θεολογίας εἶναι ὄχι μόνον νὰ κρίνῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ θεραπεύσῃ. Ἡ θεολογία ἔχει καθήκον νὰ διεισδύσῃ εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον τῆς ἀμφιβολίας, τῆς πλάνης, τοῦ ψεύδους, τῆς ἀτακτίας, διὰ νὰ ἀπαντήσῃ τὸσον εἰς τὰς κατηγορίας του, ὅσον καὶ εἰς τὰς ἀμφιβολίας καὶ τὰς ἀπορίας του. Πρέπει ὁμῶς νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὸν τὸν τραυματισμένον κόσμον μὲ τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ εἰς τὴν καρδίαν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὸν νοῦν. Διότι πρόκειται περὶ ἑνὸς κόσμου μυστικῶν πλανῶν, ἑνὸς κόσμου εἰς τὸν ὁποῖον τὰ πάντα εἶναι θρυσματισμένα, ἀποσυντεθειμένα, διεθλασμένα εἰς ἕνα πατηγνίδι διαβολικῶν καθρεπτῶν. Μέσα εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον ὁ θεολόγος ὀφείλει νὰ γίνῃ μάρτυς τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ Χριστοῦ. Ἡ κατάστασις αὐτὴ δὲν εἶναι χωρὶς ἀναλογίας μὲ τὴν κατάστασιν τῶν πρώτων Χριστιανικῶν αἰώνων, ὅταν ὁ εὐαγγελικὸς σπόρος ἐσπείρετο εἰς μίαν γῆν ἀκόμη μὴ μεταμορφωμένην, εἰς μίαν γῆν διὰ τὴν ὁποῖαν ἡ εὐαγγελικὴ σπορὰ ἤρθε νὰ ἀγιάσῃ διὰ πρώτην φοράν. Τότε οἱ κήρυκες τοῦ Εὐαγγελίου ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀπευθύνωνται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς καρδίας μὴ φωτισμένες, εἰς τὴν σκοτεινὴν καὶ ἁμαρτωλὴν συνείδησιν τῶν «ἐθνῶν», εἰς τοὺς καθημένους «ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου», εἰς τοὺς ὁποίους εἶχαν ἀποσταλῆ, διὰ νὰ φέρουν τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ. Ὁ σύγχρονος κόσμος μας, ὁ ἄθεος καὶ

ἀπίστος, εἶναι, ὑπὸ μίαν ἔννοιαν, ὁ προχριστιανικὸς αὐτὸς κόσμος ξαναζωντανευμένος μὲ ὅλας τὰς ἀπεριγράπτους περιπλοκάς τῶν ψευδοθησκαυτικῶν, σκεπτικιστικῶν καὶ ἀντιθεικῶν του τάσεων. Ἐναντι ἑνὸς τοιούτου κόσμου ἡ θεολογία ἔχει μεγαλύτεραν ὑποχρέωσιν νὰ γίνῃ καὶ πάλιν μαρτυρία. Ἡ θεολογικὴ σύστησις δὲν ἔμπορεῖ νὰ εἶναι ἀπλῶς προῖον ξηρᾶς πολυμαθείας· δὲν ἔμπορεῖ νὰ εἶναι ἀποκλειστικῶς γεννημὰ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ καὶ ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν. Τοῦ εἶναι ἀπαραίτητος ἡ πείρα τῆς προσευχῆς, τὸ φῶς τῆς πνευματικῆς αὐτοσυγκεντρώσεως, ἡ φλόγα τῆς ποιμαντικῆς ἀνησυχίας. Ὅλη ἡ θεολογία πρέπει νὰ εἶναι ἕνα κήρυγμα τοῦ «εὐαγγελίου», ἕνα διαλάλημα τῆς χαρισμοῦν εἰδήσεως τῆς σωτηρίας καὶ τοῦ ἁγισμοῦ. Ὁ θεολόγος ἀπευθύνεται πρὸς ζῶντα ὄντα, ὀμιλεῖ πρὸς ζώσας καρδίας. Πρέπει, ἐπομένως, νὰ εἶναι γεμάτος προσοχὴν καὶ ἀγάπην, νὰ ἔχῃ πλήρη συνείδησιν τῆς εὐθύνης του διὰ τὰς ψυχὰς τῶν ἀδελφῶν του καὶ μάλιστα τῶν ἀδελφῶν του ποὺ εὐρίσκονται ἀκόμη «ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου». Εἰς τὴν θεολογικὴν γῆν οὐκ εἶναι πάντοτε νὰ ὑπάρχῃ ἕνα στοιχεῖον ὄχι τὸσον διαλεκτικόν, ὅσον διὰ τὸν ἀλήθειαν καὶ τὴν μαρτυρίαν περὶ αὐτῆς ἐνώπιον τῶν ἀδελφῶν του, ἐνώπιον ἐκείνων ποὺ πρέπει νὰ γνωρίσουν τὴν ἀλήθειαν δι' αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτοῦ. Ὁ θεολόγος εἶναι ἐκείνος ποὺ καλεῖ τοὺς ἄλλους νὰ ὑποκλιθῶν καὶ νὰ ταπεινωθῶν ἐνώπιον τῆς ἀληθείας· ἐπομένως πρῶτος αὐτὸς πρέπει νὰ γνωρίζῃ νὰ ὑποκλιθῆται καὶ νὰ εἶναι ταπεινὸς ἐνώπιον αὐτῆς. Ἡ ταπεινοφροσύνη εἶναι τὸ πρῶτον πρᾶγμα τοῦ ὁποῖου εἶναι ἀνάγκη ὁ θεολόγος. Φυσικὰ δὲν εἶναι δυνατόν

νά λυθῶν σήμερον ὅλα τὰ ζητήματα ποῦ βασανίζουσιν τὰς συνειδήσεις καὶ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων· ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν καὶ νὰ παραβληθῶν. Εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δώσωμεν μίαν πλήρη ἀπάντησιν εἰς ἐκείνους ποῦ προσπαθοῦν νὰ ὀργανώσωσιν τὸν κόσμον χωρὶς τὸν Θεὸν καὶ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, νὰ ἀντιτάξωμεν μίαν θεολογικὴν ὁμολογίαν εἰς τὴν ἀβείστον καὶ ἀντιθετικὴν ἀνταρσίαν. Πρὸ πάντων εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δοκιμάσωμεν «ἐν τῇ σαρκὶ ἡμῶν», νὰ ἀισθανθῶμεν ὡς προσωπικὴν θλίψιν καὶ ἀγωνίαν, νὰ «ἀναλάβωμεν» καὶ νὰ προσπαθήσωμεν νὰ «καταργήσωμεν» διὰ τοῦ Σταυροῦ τῆς ἀγάπης μας ὅλην ἐκείνην τὴν ποικιλομορφὸν προβληματικὴν τοῦ πνεύματος ποῦ δὲν πιστεῦσι ἢ ποῦ ἀρνεῖται νὰ ζητήσῃ καὶ νὰ εὔρῃ, τοῦ πνεύματος ποῦ βασανίζεται μέσα εἰς τὸ σκότος τῆς ἀκουσίας ἢ ἐκουσίας πλάνης του. Ὑπ' αὐτὸς τὸς συνθήκας ἡ ἀρνήσις τῆς θεολογικῆς γνώσεως καταπτᾶ θανάσιμον ἀμάρτημα, σημεῖον αὐταρκείας καὶ ἐλλείψεως ἀγάπης, στίγμα δειλίας καὶ κακότητος· ἡ ἀναζήτησις τοῦ «ἀπλοῦ», τοῦ «πρακτικοῦ», τῆς «κουσίας»—ὅπως συνήθως λέγομεν—ἀποδεικνύεται διαβολικὴ μεθοδεία· καὶ κάθε δυσπιστία πρὸς τὸν ἔρῳν ὡς λόγον πρέπει νὰ καταδικάζεται ὡς παγίς τοῦ Σατανᾶ. «Ἐκεῖ ἐδείλυσαν φόβῳ, οὐ οὐκ ἦν φόβος» (Ψαλμ. ιγ' 5). Θὰ ἦτο ἴσως καλὸν νὰ ἐνθυμούμεθα συνήθηρον τοῦς ἀθανάτους λόγους τοῦ μεγάλου μητροπολίτου τῆς Μόσχας Φιλαρέτου: «Εἶναι βεβαίως ἀληθές ὅτι τὸ χάρισμα καὶ τὸ καθῆκον τῆς διδασκαλίας δὲν εἶναι προνόμιον ὅλων τῶν ἀνθρώπων» καὶ ὅτι σπάνιοι εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι τιμῶνται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸν τίτλον τοῦ θεολόγου. Ἄλλ' εἶναι ἐξ Ἰσοῦ ἀληθές ὅτι κανεὶς Χριστιανὸς δὲν ἔχει τὸ δι-

καίωμα νὰ ἀρνήται τὴν γνώσιν καὶ νὰ προτιμᾷ τὴν ἀγνοίαν ἢ τὴν ἡμιμάθειαν. Ὁ Κύριός μας ἐνεφανίσθη ὡς «διδάσκαλος» καὶ ὠνόμασεν ἐκείνους οἱ ὅποιοι τὸν ἠκολούθουν «μαθητάς». Καὶ οἱ Χριστιανοί, προτοῦ γίνωσιν γνωστοὶ ὡς «Χριστιανοί», ἀπεκαλοῦντο «οἱ μαθηταί». Ὅλα αὐτὰ εἶναι λόγοι ἄνευ περιεχομένου; Εἶναι τύποι χωρὶς οὐσίαν καὶ νόημα; Ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, διατί ὁ Κύριος ἀπέστειλεν «ἀποστόλους» εἰς τὸν κόσμον; Διατί τοὺς διέταξε νὰ «διδάξουν» τὰ ἔθνη; Διατί τοὺς ἔδωσεν ἐντολὴν νὰ ἀποκτήσωσιν «μαθητάς» εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τῆς γῆς; . . . Ὅχι· ἐὰν ἀρνήσῃται νὰ διδάσκειται καὶ νὰ διδάσκη, δὲν εἶσαι «μαθητής» τοῦ Κυρίου, δὲν ἀκολουθεῖς τὸν Χριστόν, δὲν μιμεῖσαι οὔτε τὸν ἴδιον οὔτε τοὺς Μαθητάς του, δὲν παραδέχεσαι τοὺς Ἀποστόλους του. . . Οἱ Ἀπόστολοι δὲν ἀπεστάλησαν διὰ σέ· οἱ Διδάσκαλοι δὲν ἐδόθησαν διὰ σέ· οἱ Πατέρες δὲν σέ ἐγέννησαν. Δὲν εἶσαι ὁμοῖος μὲ ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς Ἐκκλησίας ἐδέχθησαν νὰ εἶναι «μαθηταί» τοῦ «Διδασκάλου». Τί εἶσαι; Δὲν ἤξεύρω. Ὅπως δὲν ἤξεύρω καὶ τί θὰ ἀπογίνῃς εἰς τὴν παρούσαν ζωὴν καὶ εἰς τὴν μέλλουσαν» (Ὁμιλία ἐκφωνηθεῖσα τὸ 1841, ἐπὶ τῇ ἐορτῇ τοῦ ἁγίου Ἀλεξίου, ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ. Ὅρα: Φιλαρέτου, «Ὁμιλίαι καὶ Κηρύγματα», τόμ. 4, σελ. 151-52, Μόσχα 1882).

*

Ἐπὶ τὸ «σημεῖον» τοῦ καθήκοντος τὸ μέλλον μᾶς ἀποκαλύπτεται ἀσφαλτέστερον καὶ μὲ περισσότερον βάθος παρὰ ὑπὸ τὸ «σημεῖον» τῆς προσδοκίας ἢ τοῦ ἀπλοῦ προαισθήματος. Τὸ μέλλον δὲν εἶναι μόνον κάτι ποῦ ἀναμένομεν καὶ ἐλπίζομεν· εἶναι ἐπίστις

κάτι που πρέπει ήμεις οί ίδιοι να δημιουργήσωμεν. Ἡ λεγομένη «κλήσις μας» είναι ἀπλούστατα ἡ ἀναγνώρισις καὶ παραδοχὴ τοῦ καθήκοντός μας. Ἡ δὲ ὑπακοὴ μᾶς βοηθεῖ νὰ ἀνακαλύψωμεν μέσα μας δυνάμεις δημιουργίας καὶ ἰκανότητος παραγωγῆς, τὰς ὁποίας οὔτε ἀνεμέναμεν οὔτε ὑποπτεινόμεθα. Ἀντιθέτως ἡ ἀσκοπιὰ εὐαθερία ἀποδεικνύεται πάντοτε αἰτία διασπάσεως καὶ σπατάλης. Ἐντοξίς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τῆς προσευχῆς καὶ τῆς ἀσκήσεως, πιστότης μὲ τὴν ἔννοιαν ποῦ ἔχει ὁ ὅρος εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν, ἐπιστροφή εἰς τοὺς Πατέρας καὶ τὸν Χριστιανικὸν ἑλληνισμόν, εὐαθέρα συνάντησις μὲ τὴν Δύσιν, αὐτοὶ καὶ ἄλλοι ἀνάλογοι παράγοντες ἀποτελοῦν τὰς προϋποθέσεις τῆς ἀναγεννήσεως καὶ δημιουργικῆς παρουσίας τῆς ρωσικῆς θεολογίας μέσα εἰς τὰ πλάσια τοῦ συγχρόνου κόσμου. Ἀλλ' αὐτὰ ἀκριβῶς ἀποτελοῦν καὶ τὴν ὑποθήκην τοῦ παρελθόντος, τὴν εὐθύνην, τὴν ὑποχρέωσιν μᾶς ἔναντι αὐτοῦ. Τὰ λάθη καὶ αἱ ἀποτυχίαι τοῦ παρελθόντος μᾶς δὲν πρέπει νὰ μᾶς τρομάζουν. Δὲν ἐφθάσαμεν ἀκόμη εἰς τὸ τέμα τῆς πορείας μᾶς ἢ ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἔχει ἀκόμη «συντελεσθῆναι». Καὶ ἡ Ρωσία δὲν εὐρίσκειται ἀκόμη εἰς τὸ τέλος τοῦ δρόμου τῆς. Ὁ δρόμος αὐτὸς εἶναι δύσκολος· παραμένει ὁμως ἐλεύθερος καὶ ἀνοικτός. Ἡ αὐστηρὰ κρίσις τῆς ἱστορίας δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀποθαρρύνῃ. Πρέπει νὰ τὴν ἀντιμετωπίσωμεν ὡς «κλήσιν», ὡς πρόσκλησιν πρὸς ἔργον καὶ δημιουργίαν. Ἐποὶ θὰ ἡμιτορέσωμεν νὰ πραγματοποιήσωμεν ὅ,τι μᾶς ἀπομένει ἀκόμη νὰ πράξωμεν. «Διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ». Ἡ Ὁρθοδοξία δὲν εἶναι μόνον παράδοσις, εἶναι ἐπίστις ἔργον· καὶ ὄχι ἔργον ἄγνωστον, ἀλλ' ἔρ-

γον δεδομένον, ἔργον ποῦ ἐναπόκειται εἰς ἡμᾶς νὰ ἐπιτελέσωμεν, ζύμη ζωῆς, κόκκος σινάπεως, καθῆκον καὶ ἀποστολή μας.

Ὁ ρωσικὸς δρόμος θὰ μείνῃ ἀκόμη ἐπὶ μακρὸν ἓνας δρόμος μὲ δύο σκέλη. Τὸ ἓνα σκέλος, τὸ μυστηριώδες σκέλος τῆς ἀσκήσεως, τοῦ μυστικῆς καὶ σιωπηλοῦ ἔργου πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀνήκει εἰς ἐκείνους ποῦ ἔμειναν εἰς τὴν Ρωσίαν. Τὸ ἄλλο σκέλος, τὸ σκέλος τῆς μαρτυρίας καὶ τοῦ κηρύγματος τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀνήκει εἰς τοὺς Ρώσους ποῦ ἔφυγαν μετὰ τὴν Ἐπανστάσιν καὶ ἐγκαταστάθησαν εἰς τὴν Δύσιν. Καὶ τὰ δύο ὁμως σκέλη ὡδηγοῦν πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν: πρὸς τὴν μαρτυρίαν, τὴν δημιουργίαν, τὴν οἰκοδομήν. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ὀφείλου νὰ ἐργασθοῦν καὶ νὰ βαδίσουν, ὥστε τὸ παρελθόν, τὸ πλήρες προσδοκίων καὶ προαισθημάτων, νὰ δικαιωθῆ, παρ' ὅλας τὰς ἀδυναμίας καὶ τὰ λάθη του. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ὀφείλου νὰ ἀγωνισθοῦν καὶ νὰ δημιουργήσουν, ὥστε νὰ πραγματοποιηθῆ τὸ μέλλον, τὸ ὅποιον ἐπιβάλλει ὡς κλήσιν καὶ καθῆκον ἢ ἱστορία. Ἡ πραγματικὴ ἱστορικὴ σύνθεσις συνίσταται ὄχι τόσο εἰς τὴν προστάθειαν ἐφημερίας τοῦ παρελθόντος, ὅσον εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν δημιουργίαν καὶ πραγματοποίησιν τοῦ μέλλοντος.

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΥ ΛΟΣΣΚΥ († 1958)

Πίστις και Θεολογία

Ἡ πραγματικὴ γ ν ὤ σ ι ς εἶναι πάντοτε καρπὸς ἑνὸς χαρίσματος, μίᾳ ἐλλάμψεως τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τῆς χάριτος, ἢ ὅποια μεταμορφώνει τὴν διάνοιάν του. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἀντικείμενον τῆς γνωστικῆς θ ε ω ρ ί α ς (*) εἶναι μίᾳ προσωπικῇ ὕπαρξις, μίᾳ προσωπικῇ παρουσίᾳ, ἢ ἀληθῆς γνῶσις προϋποθέτει πάντοτε μίαν συνάντησιν, μίαν ἁμοιβαίότητα, μίαν π ί σ τ ι ν, δηλαδὴ μίαν προσωπικὴν προσκόλλησιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν προσωπικὴν παρουσίαν τοῦ ἀποκαλυπτομένου Θεοῦ.

Διὰ τοὺς ἀσκητὰς τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς ἡ γνῶσις ἀποτελεῖ τὸ «ἄκρον», τὸ κορῦφωμα τῆς ζωῆς τῆς προσευχῆς. Εἰς τὴν κορυφὴν αὐτῆν, ἢ ὅποια

(*) Αἱ λέξεις θ ε ω ρ ί α ς, θ ε ω ρ η τ ι κ ὸ ς χ ρ η σ ι μ ο - π ο ι ο ῦ ν τ α ἰ ἐ δ ὶ μ ἔ τ ῆ ν π α τ ε ρ ι κ ῆ ν ἔ ν ν ο ι α ν τ ῆ ς μ υ σ τ ι κ ῆ ς θ ε ω ρ ί α ς, τοῦ μυστικοῦ.

παρομοιάζεται με τὸ «ἅγιον ὄρος», τὸ ὄρος Σινᾶ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ Νόμος ἐδόθη εἰς τὸν Μωϋσέα, ἡ γνώσις δὶ δ ε τ α ι παρὰ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον, τὸν ἀναγνωρίζοντα—κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Εὐαγγελίου—«ἐαυτὸν λαθιτὸν», καὶ μεταβάλλει τὴν ἄγνωσιν καὶ τὴν πτωχείαν του εἰς «ἀνοιγμια» διὰ τοῦ ὁποίου εἰσέρπει τὸ φῶς τῆς πίστεως καὶ ὁ πλοῦτος τῆς θ ε ο λ ο γ ί α ς. Εἶναι γνωστὴ ἡ διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελίου, ἡ ὁποία ἔγινεν ἀξίωμα τῆς ἀσκητικῆς παραδόσεως: «Θεολόγος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀληθῶς προσεύχεται· ἀληθῶς προσεύχεται ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος εἶναι θεολόγος».

Ἄλλ' ἡ ἀληθῆς ἢ καθαρὰ προσευχὴ συνεπάγεται τὴν κατάστασιν τῆς σιωπῆς. Οἱ ἡσυχασταὶ εἶναι οἱ «σιωπηλοὶ». Συνάντησις καὶ δῶρον ἢ ἡσυχαστικὴ γνώσις εἶναι μία κατάστασις ὑ π ε ρ ν ο ῦ ν, ἀπαιτεῖ τὴν ὑπέρβασιν καὶ τὴν κατάπασιν πίστεως σκέψεως.

Ἐπομένως ἡ ἀσκητικὴ ἀντίληψις καθ' ἣν ἡ σιωπηλὴ γνώσις ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ θεολογίαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἰσχύσῃ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς θεολογικῆς διδασκαλίας, εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς θεολογίας ἢ ὁποῖα ἤμπορεῖ καὶ πρέπει νὰ ἐκφράζεται διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς σκέψεως. Ἡ θεολογία αὕτη ἔχει ὡς ἄμεσον θεμέλιόν τῆς τὴν σάρκωσιν τοῦ Λόγου—ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ εἰκονογραφία. Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος ἐγένετο· ἄρα εἶναι δυνατὸν νὰ τὸν σκέψωμεν καὶ νὰ τὸν διδάξωμεν—ὅπως εἶναι δυνατὸν καὶ νὰ τὸν ζωγραφίσωμεν.

Ἡ σάρκωσις ὅμως τοῦ Λόγου ἔχει ὡς σκοπὸν νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς τὸν Πατέρα ἐν τῷ Πνεύματι. Κατὰ συνέπειαν ἡ θεολογία ὡς σκέψις καὶ λόγος πρέπει

πρῶτον νὰ ἔχη καὶ μίαν γνωστικὴν διάστασιν· πρέπει πάντοτε νὰ εἶναι καὶ θεολογία ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς θεωρίας καὶ τῆς μυστικῆς γνώσεως. Μὲ ἄλλας λέξεις, ἡ θεολογικὴ διδασκαλία πρέπει, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, νὰ ἀνοίγῃ τὴν σκέψιν μας εἰς μίαν πραγματικότητα ἢ ὁποῖα τὴν ὑπερβαίνει, νὰ μᾶς εἰσάγῃ εἰς τὸν θαυμαστὸν ἐκείνον κόσμον εἰς τὸν ὁποῖον ἡ σκέψις δὲν καταλαμβάνει καὶ δὲν κατέχει τὸ ἀντικείμενόν της, ἀλλὰ καταλαμβάνεται καὶ κατέχεται ὑπ' αὐτοῦ, νεκροῦται καὶ ζωοποιεῖται ὑπὸ τῆς θεωρητικῆς πίστεως, ὑπὸ τῆς μυστικῆς συναντήσεως. Ἀντιλαμβάνεται κανεὶς πόσον δύσκολον πρᾶγμα εἶναι νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς ἡ θέσις τῆς θεολογικῆς διδασκαλίας εἰς τὸν χώρον ὁ ὁποῖος ἐκτείνεται μεταξὺ τῆς γ ν ὡ σ ε ω ς ὡς χαρίσματος καὶ ἡσυχίας, ὡς ὑπαρξιακῆς γνώσεως καὶ θεωρητικῆς ἐμπειρίας, καὶ τῆς ἐ π ι σ τ ἡ μ ῆ ς ὡς συστηματικῆς ἐπιστήμης, ὡς λογικοῦ στοχασμοῦ καὶ συλλογισμοῦ.

Ὁ θεολογικὸς λόγος χρησιμοποιεῖ τὴν ἐ π ι σ τ ἡ μ ῆ ν, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περιορισθῇ εἰς αὐτήν. Διότι, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, θὰ κατεδικάζετο νὰ παραμείνῃ φυλακισμένος μέσα εἰς τὰ ὅρια τοῦ κόσμου τούτου καὶ νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀποστολῆς του, ἡ ὁποῖα συνίσταται ἀκριβῶς εἰς τὸ νὰ ὀδηγήσῃ τὸ πνεῦμα μας εἰς τὴν θεωρίαν, εἰς τὴν προσευχὴν, ἢ ὁποῖα ὑπερβαίνει κάθε λόγον καὶ σκέψιν, εἰς τὸ ἄρρητον.

Ἡ θεολογικὴ διδασκαλία εἶναι ἀπαραίτητος διὰ κάθε σκεπτόμενον, κάθε συνειδητὸν Χριστιανόν. Εἶναι κυριολεκτικῶς ἀ ν ἄ γ κ η. Ἄλλ' εἶναι συγχρόνως καὶ ἐ μ π ὄ δ ι ο ν.

Ἡ γ ν ὡ σ ι ς ὡς μυστικὴ θεωρία εἶναι μία «ἐκ-

στασις», μία έξοδος ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὴν κατάστασιν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, μία ὄρασις ἐκείνου τοῦ ὁποῖον εὐρίσκεται πέραν τῆς ἱστορίας, ἐκείνου τοῦ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ «τέλος», τὸν σκοπὸν τῆς ἱστορίας, μία προβολὴ τῆς ἐσχολογίας ἐπὶ τῆς παρούσης στιγμῆς. Ἡ γνώσις εἶναι ἐσχατολογία ἢ ἔσχατολογία: ἕνα «ἀνοιγμα» εἰς τὴν σιωπὴν ἐκείνην, ἢ ὁποία, κατὰ τὸν ἅγιον Ἰσαὰκ τὸν Σύρον, ἀποτελεῖ τὴν γλῶσσαν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τὴν γλῶσσαν τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

Ἡ θεολογικὴ διδασκαλία, ἀντιθέτως, εἶναι ἱστορικὴ. Προορισμός της εἶναι νὰ ἐργασθῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐν «τῷ παρόντι αἰῶνι». Ὑποχρέωσις της εἶναι νὰ προσαρμόζεται εἰς τὰς συνθήκας τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς. Δὲν ἐπιτρέπεται ὅμως ποτὲ νὰ λησμονῆ τὴν θεωρίαν. Πρέπει νὰ γονιμοποιηθῆ μὲ «στιγμῆς ἐσχολογικῆς σιωπῆς» καὶ νὰ προσπαθῆ νὰ ἐκφράσῃ—ἢ, τούλάχιστον, νὰ ὑποβάλῃ—τὸ ἀρρητον. Τρεφομένη μὲ τὴν μυστικὴν θεωρίαν δὲν ἐγκαθίσταται ἐν τούτοις ἐν τῇ σιωπῇ, ἀλλ' ἐπιζητεῖ νὰ ἐκφράσῃ καὶ νὰ περιγράψῃ αὐτὴν τὴν σιωπὴν ταπεινῶς, μὲ μίαν νέαν χρῆσιν τῶν λέξεων, μὲ μίαν νέαν χρῆσιν τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ φιλοσοφικῶν κατηγοριῶν.

Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ θεολογία πρέπει νὰ εἰναί ἁπλοῦς, νὰ εἶναι δοξολογία, νὰ μᾶς προετοιμάσῃ εἰς τὸ νὰ ὑμνήσωμεν καὶ νὰ εὐλογήσωμεν τὸν Θεόν. Δὲν εἶναι τυχαῖον ὅτι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ὠνομάσθησαν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας «θεολόγοι», λ. χ. ἕνας ἅγιος Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς ἢ ἕνας ἅγιος Συμεὼν ὁ νέος θεολόγος, ἐξεφράσθησαν πάντοτε κατὰ τρόπον

ἐμπνευσμένον, κατὰ τρόπον ποιητικόν. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς εἶναι συγγραφεὺς ὑπερόχων ὕμνων, τοὺς ὁποίους ἀκόμη ψάλλομεν. Εἰς τὴν περιπτωσίν του ἡ θεολογία γίνεται λειτούργημα ἢ ἀπόστολος: ἀκόμη καὶ τὰ περισσότερον σχολαστικὰ ἔργα του εἶναι βάσεις ὑψηλῶν ποιητικῶν πτήσεων.

Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ θεολογικὴ σκέψις ἡμπορεῖ ἐκκόλως νὰ γίνῃ ἐμπόδιον· καὶ πρέπει κάθε στιγμὴν νὰ ἐγωνιζώμεθα, διὰ νὰ μὴ παρασυρθῶμεν ἀπὸ τὴν γοητευτικὴν ψευδαίσθησιν τῶν θεολογικῶν σχηματικῶν καὶ τῶν θεολογικῶν ἐννοιῶν, διὰ νὰ μὴ προσηλωθῶμεν τόσον πολὺ εἰς τὴν εἰκόνα, ὥστε τελικῶς νὰ λησμονήσωμεν νὰ ἴδωμεν τὸ ζωντανὸν πρότυπον. Ὁ ἅγιος Διάδοχος ὁ Φωτικὸς (ἐκατοντὰς 67ῆ καὶ 68ῆ) ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν μας ἐπὶ τοῦ σχετικοῦ κινδύνου. Ὁ νοῦς—μᾶς λέγει—ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει φθάσει εἰς τὴν καθαρὰν προσευχὴν, αἰσθάνεται στενοχωρίαν, δυσφορίαν, «ὡσεὶ περιεσφιγμένον», κατὰ τὴν προσευχὴν. Διὰ νὰ εὐρῆ λοιπὸν «ἀνακούφισιν», καταφεύγει εἰς τὸ ἀπατηλὸν παιγνίδι τῶν θεολογικῶν ἐννοιῶν. Ἔτσι ὁμως λησμονεῖ ὅτι ἡ πραγματικὴ «ἀναψυχὴ» καὶ «ἀνάταυσις» εὐρίσκεται ἀλλοῦ—εἰς τὴν καθαρὰν προσευχὴν, εἰς τὴν κατάστασιν ἐκείνην εἰς τὴν ὁποῖαν ὁ ἀνθρώπος πληροῦται, ἕως τὰ βάθη τῆς ὑπάρξεώς του, ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ὑπὸ τοῦ φωτός τῆς θείας Παρουσίας.

Ἡ θεολογικὴ σκέψις πρέπει νὰ μᾶς προετοιμάσῃ διὰ τὴν δοξολογίαν καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὴν μυστικὴν θεωρίαν. Δὲν πρέπει δὲ ποτὲ νὰ γίνῃται φυγὴ ἀπὸ τὴν ἀναγκαίαν «περίσφιξιν» τῆς προσευχῆς καὶ νὰ ἀντικαθιστᾷ διὰ νοητικῶν σχηματικῶν τὴν βίωσιν τοῦ μυστηρίου ἐν τῇ σιωπῇ καὶ τῇ ἡσυχίᾳ. Τὰ θεολογικά

σχήματα είναι βεβαίως εύχρηστα και όχι σπανίως μᾶς προκαλοῦν μίαν διανοητικὴν ἢ συναισθηματικὴν εὐφορίαν. Ἀποκεκομμένα ὁμῶς ἀπὸ τὴν θεωρητικὴν ἐμπειρίαν εἶναι πνευματικῶς κενά.

Πῶς λοιπὸν θὰ προσδιορίσωμεν μὲ κάποιαν σχετικὴν ἀκρίβειαν τὴν θέσιν τῆς διδασκομένης θεολογίας μεταξὺ τῶν «ἀρρητων ρημάτων», τὰ ὅποια ἤκουσεν ὁ ἀπόστολος Παῦλος εἰς τὸν «τρίτον οὐρανόν» (τὸν οὐρανόν, δηλαδή, ὁ ὁποῖος ὑπερβαίνει τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ οὐρανοῦ καὶ εἶναι τὸ σύμβολον τῆς θεότητος, τοῦ ἀκτίστου) καὶ τῆς ἀπλῆς ἐπιστήμης, τοῦ ἀκτίστου πειρασμοῦ τοῦ θεολόγου;

Ὁ ὅρος, ὁ ὁποῖος θὰ μᾶς βοηθήσῃ εἰς τὸ ἐχειρησμονεῖν θεολογία, ἡ θεολογία ὡς σκέψις καὶ λόγος, δὲν εἶναι θεωρητικὴ ἢ γινώσκουσα, ἀλλ' οὔτε ἀπλῶς ἐπιστήμη, εἶναι σοφία. Βεβαίως, σοφία εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ ὀνόματα τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' ἐδῶ θὰ λάβωμεν τὴν λέξιν ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν τῆς ἐννοίας, τὴν ἐννοίαν τὴν ὅποιαν εἶχεν εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Διὰ τοὺς Ἕλληνας σοφία ἦτο μίαν ἀνθρωπίνην ἰκανότητος, ἕνα ἀνθρώπινον προτέρημα: ἡ ἐπιδεξιότης γενικῶς, ἀλλὰ προπάντων ἡ ἐμπνευσμένη ἐπιδεξιότης τοῦ βιοτέχνου καὶ τοῦ καλλιτέχνου. Ὁ Ὀμηρὸς ὁμιλεῖ περὶ ἐντέχνου σοφίας, ἐννοῶν τὴν ἰκανότητα καὶ τὴν δεξιότητα τοῦ βιοτέχνου, τοῦ ποιητοῦ, τοῦ καλλιτέχνου. Οἱ Ἑβραῖοι κοντα ἀπέδωσαν ὡς σοφίαν τὴν ἐβραϊκὴν λέξιν διὰ τῆς ὁποίας σημαίνεται ἡ θαυμαστὴ τέχνη τῶν ὁποίων ὁ Θεὸς κατεσκεύασε καὶ κυβερνᾷ τὸ ἔργον τῶν χειρῶν του, τὴν Δημιουργίαν. Ἡ ἐννοία αὕτη εἶ-

ναι συγγενὴς μὲ τὴν ἐννοίαν τῆς οἰκονομίας, ὅπως εἶναι συγγενὴς καὶ μὲ τὴν ἐννοίαν τῆς φροσύνης. Σοφία καὶ φρόνησις εἶναι ιδιότητες πολὺ ὅμοιαι.

Ἡ θεολογία ὡς σοφία συγγεινεῖται ταυταχρόνως μὲ τὴν γινώσκω καὶ τὴν ἐπιστήμην. Σκέπτεται καὶ χρησιμοποιεῖ συλλογισμούς, ἀλλὰ προσπαθεῖ πάντοτε νὰ ὑπερβῇ τὰς λογικὰς ἐννοίας καὶ τὰς διανοητικὰς κατηγορίας. Ἡ πραγματικὴ λογικὴ σοφία εἶναι πάντοτε σημειωμένη μὲ ἕνα σημεῖον ὁ ἀποτυχίας, τῆς τελικῆς ἀποτυχίας τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως νὰ «συλλάβῃ» τὸ μυστήριον ποῦ ἔρουν καὶ θέλει νὰ μᾶς καταστήσῃ γνωστόν. Μία θεολογία ἢ ὅποια μεταβάλλεται εἰς σύστημα εἶναι πάντοτε ἐπικίνδυνος. Φυλακίζει τὴν πραγματικότητα μέσα εἰς τὰ ἀφηρημένα σχήματα τῆς πεπερασμένης μᾶς διανοίας, ἀντὶ νὰ ἀνοίγῃ αὐτὴν τὴν διάνοιαν εἰς τὴν πραγματικότητα.

Διὰ τὸν ἀπόστολον Παῦλον ἡ θεολογικὴ γινώσκω τοῦ Θεοῦ εἶναι μίαν προσωπικὴν σχέσιν ἐκφραζομένη διὰ μίαν διπλῆς ἀμοιβαιότητος: τῆς ἀμοιβαιότητος μεταξὺ τοῦ θεολογούντος καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς θεολογίας (τὸ ὅποιον, εἰς τὴν πραγματικότητά, εἶναι ὑποκείμενον, ὁ Θεὸς ὁ ζῶν). τῆς ἀμοιβαιότητος μεταξὺ τοῦ θεολογούντος καὶ ἐκείνου πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπαυθύνεται ὁ θεολογικὸς λόγος. Εἰς τὴν κορυφὴν ὑπάρχει ἡ κοινωνία: «ἐπιγνωσμοὶ καθεὸς καὶ ἐπεγνωσθη» (Α' Κορ. ιγ' 12). Πρὸ τῆς ἀναπτύξεως τῆς χριστιανικῆς θεολογίας τὸ μυστήριον αὐτὸ τῆς κοινωνίας ἦτο ἀγνωστον εἰς τὴν ἑλληνικὴν σκέψιν. Τὸ εὐρίσκει κανεὶς μόνον εἰς τὸν Φίλωνα, δηλαδή εἰς ἕνα πλάσιον ἐν μέρει ἀγνωστον. Ἡ θεο-

λογία ἐγγράφεται, τοιοῦτοτρόπως, μῆσα εἰς μίαν σχέσιν ἀποκαλύψεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς ἔχει ἐξ ὁλοκλήρου τὴν πρωτοβουλίαν, ἀλλ' ἢ ὁποῖα συνεπέαγεται ἐπίσης καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἐλευθέρου ἀπάντησιν τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης, πρᾶγμα πού ἐλησιμόνησαν συχνὰ οἱ θεολόγοι τῆς Μεταρρυθμίσεως. Ἡ χειρονομία τοῦ Θεοῦ καλεῖ καὶ καθιστᾷ δυνατὴν τὴν χειρονομίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θεολογικὴ ἀναζήτησις προϋποθέτει, ἐπομένως, τὴν ἔλευσιν καὶ τὴν παρουσίαν ἐν ἡμῖν τοῦ ἀναζητουμένου, Ἐκείνου ὁ ὁποῖος πρῶτος ἦλθεν εἰς ἡμᾶς καὶ εὐρίσκειται ἡδη παρῶν ἐν ἡμῖν. Εἶναι, δηλαδὴ, μία εἰδικὴ περίπτωση τοῦ «νόμου» τῆς θείας Ἀγάπης: «οὐχ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅτι Αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς καὶ ἀπέστειλε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἱλασμὸν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν», γράφει ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης (Α' Ἰωάν. δ' 10). Τὸ αὐτὸ ἠμποροῦμεν νὰ εἰπωμεν καὶ διὰ τὴν θεολογικὴν ἀναζήτησιν: «δὲν εἴμεθα ἡμεῖς ἐκείνοι οἱ ὁποῖοι πρῶτοι ἀναζητοῦμεν τὸν Θεόν, ἀλλ' ὁ Θεὸς εἶναι ἐκείνος ὁ ὁποῖος πρῶτος μᾶς ἀνέζητησε καὶ ἔστειλεν εἰς ἡμᾶς τὸν Λόγον του, τὸν Υἱὸν του». Αὐτὴ ἡ ἔλευσις, ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν, γίνεται ἀντιληπτὴ διὰ τῆς πίστεως, ἢ ὁποῖα τοιοῦτοτρόπως ἀποβαίνει τὸ θεμέλιον, τὸ πάντοτε πρῶτον καὶ πάντοτε ἀναγκαῖον, τῆς θεολογικῆς σκέψεως καὶ ἐργασίας. Βεβαίως, ὅλα αἱ ἐνέργειαι τοῦ ἀνθρώπου, ὅλα αἱ ἐπιστῆμαι μὲς στηρίζονται, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ἐπὶ τῆς πίστεως. Ἀλλ' ἢ πίστις αὐτὴ εἶναι ἀπλῆ ὑπὸ θ ε σ ι σ, μία θεωρία ἢ ὁποῖα παύει νὰ ἔχη οἰανδήποτε χρησιμότητα, μόλις εὐρεθῆ καὶ ἀποδειχθῆ τὸ ἀναζητούμενον. Ἀντιθέτως ἡ χριστιανι-

κὴ πίστις εἶναι π ρ ο σ κ ὀ λ η σ ι σ εἰς μίαν προσωπικὴν παρουσίαν, εἰς ἓνα ζῶν Πρόσωπον, τὸ ὁποῖον δίδει οὐσίαν, περιεχόμενον καὶ βεβαιότητα εἰς ὅλα τὰ ὅλα. «Ἔστι δὲ πίστις ἐλπίζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος (φανέρωσις, βεβαίωσις) οὐ βλεπομένων» (Ἐβρ. ια' 1). Ἡ βεβαιότης ἐδῶ δὲν εἶναι τὸ τέρμα (ὅπως εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀναζήτησιν), ἀλλ' ἡ ἀφετηρία. Ἐκεῖνο πού ἀναζητοῦμεν εἶναι ἡδη παρὸν, προηγείται ἡμῶν, καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἀναζήτησίν μας. «Πίστει νοοῦμεν (κατανοοῦμεν) καθαρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ρήματι Θεοῦ» (Ἐβρ. ια' 3). Ἡ πίστις εἶναι ἐκείνη ἢ ὁποῖα μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σκεφθώμεν, ἢ ὁποῖα μᾶς δίδει τὴν πραγματικὴν ν ὀ τ η σ ι ν. Ἡ γνώσις εἶναι καρπὸς τῆς πίστεως, δηλαδὴ τῆς κοινωνούσης προσκολλησέως μὲς εἰς Ἐκείνον ὁ ὁποῖος ἐξ ἀγάπης μᾶς ἀποκαλύπτεται. Ἡ χριστιανικὴ πίστις, ἐπομένως, δὲν εἶναι μία ἀπλῆ ψυχολογικὴ στάσις, μία ἀπλῆ ὑποκειμενικὴ πιστότης. Εἶναι μία ὁ ν τ ο λ ο γ ι κ ῆ σ χ ε σ ι σ μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, μία σχέσις οὐσιαστικῶς ἀ ν τ ι κ ε ι μ ε ν ι κ ῆ, διὰ τὴν ὁποῖαν χρειάζεται προετοιμασία (ἢ προετοιμασία τοῦ κατηχουμένου) καὶ ἢ ὁποῖα ἐγκαινιάζεται ἐν ἡμῖν διὰ τῶν μυστηρίων τοῦ Βαπτίσματος καὶ τοῦ Χρίσματος: ἓνα δῶρον τὸ ὁποῖον ἀποκαθιστᾷ καὶ ζωοποιεῖ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἕως τὰ βάθη τῆς. «Ἐν τῷ Βαπτίσματι», ἔγραφεν ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος, «λαμβάνει κανεὶς τὸν ἀμετάθετον κανόνα τῆς ἀληθείας». Αὐτὸς ὁ «κανὸν τῆς πίστεως» μᾶς δίδεται· ἀλλὰ χρειάζεται νὰ ἔχωμεν καὶ ἡμεῖς τὴν ἰκανότητα νὰ τὸν λάβωμεν (Τερτυλλιανός, Εἰρηναῖος). «Οἱ ἀφρτικοί», ἔλεγεν ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος, «νομίζουσιν ὅτι κηρύττουσιν τὸν Χριστόν, ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητα κηρύττου-

μόνον τὸν ἑαυτὸν τῶν» (Ἐλεγχος, βιβλίον Γ'). Καὶ τοῦτο συμβαίνει, διότι δὲν ἔχουν τὴν ἰκανότητα νὰ ἴδουν τὴν Ἀλήθειαν, νὰ λάβουν καὶ νὰ διαφυλάξουν τὸν «κανόνα τῆς πίστεως». Ἡ ἰκανότης αὕτη εἶναι ἡ π ρ ο σ ω π ι κ ῆ ὑπαρξίς τοῦ ἀνθρώπου, ἡ φύσις του ἡ κτισθεῖσα διὰ νὰ ὁμοιωθῇ τῷ Θεῷ καὶ νὰ κοινωνήσῃ τῆς θείας ζωῆς, μία φύσις νεκρωθεῖσα σὺν περὶ τῆς παραβάσεως καὶ τῆς ἀπομακρύνσεώς της ἀπὸ τὴν Πηγὴν τῆς ζωῆς, τὸν Θεόν, ἀλλ' ἰκανὴ πάντοτε νὰ ζωοποιηθῇ διὰ τῆς ἐλεύσεως καὶ τῆς παρουσίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ἡ π ί σ τ ι ς λοιπὸν—δηλαδή, ἡ ὀντολογικὴ κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ ζώντος Θεοῦ, ἡ ἐπιτυγχανομένη κατόπιν μιᾶς προσωπικῆς συναντήσεως μετ' Αὐτοῦ—εἶναι ἡ ἀ π α ρ α ί τ η τ ο ς καὶ θ ε μ ε λ ι ὠ δ ῆ ς π ρ ο ὑ π ὄ θ ε σ ι ς τ ῆ ς θ ε ο λ ο γ ι κ ῆ ς γ ν ὴ σ ε ω ς.

Ἡ θεολογία ὡς σ ο φ ί α εἶναι ἡ ἰκανότης, ἡ ἐπιδεξιότης νὰ προσαρμόσωμεν τὴν σκέψιν μας εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν, νὰ εὑρωμεν τοὺς καταλλήλους καὶ ἐμπνευσμένους λόγους, διὰ νὰ μαρτυρήσωμεν εἰς τὴν γλώσσαν τῶν ἀνθρώπων περὶ τῆς ζωῆς καὶ ἀποκαλυπτομένης Ἀληθείας, ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν τοῦ τόπου καὶ τῆς στιγμῆς. Πρόκειται περὶ μιᾶς πραγματικῆς ἀναστηλώσεως καὶ ζωοποιήσεως τῶν γνωστικῶν ἰκανότητων μας, πραγματοποιουμένων χάρις εἰς τὴν παρουσίαν ἐν ἡμῖν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. «Καὶ ὑμεῖς χρίσματα ἔχετε ἀπὸ τοῦ Ἁγίου καὶ οἴδατε πάντα. . . Καὶ ὑμεῖς τὸ χρίσμα ὁ ἐλάθετε ἀπ' Αὐτοῦ ἐν ὑμῖν μένει καὶ οὐ χρεῖαν ἔχετε ἵνα τις διδάσκῃ ὑμᾶς· ἀλλ' ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων. . . μενεῖτε ἐν Αὐτῷ» (Α' Ἰωάν. β' 20-27). Αὐ-

τὸ τὸ χ ρ ῖ σ μ α εἶναι ἡ παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐν ἡμῖν· οἱ Χριστιανοὶ εἶναι οἱ χ ρ ῖ σ τ ο ἰ τοῦ Κυρίου. Κανεὶς ἐπομένως δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ μᾶς διδάξῃ τὴν ἀλήθειαν, ἐὰν αὕτη ἢ παρουσία, ἢ ὅποια μᾶς χορηγεῖ πᾶσαν γνώσιν καὶ μᾶς ὀδηγεῖ εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν, δὲν εὑρίσκετο ἤδη ἐν μέσῳ ἡμῶν καὶ ἐν τῶς ἡμῶν. Τὸ χ ρ ῖ σ μ α μᾶς δίδει τὴν γνώσιν ὅλων τῶν πραγμάτων· ὁ Χριστιανὸς γνωρίζει τὰ πάντα, ἀλλ' ἡ θεολογία εἶναι ἀναγκαῖα, διὰ νὰ ἐ ν ε ρ γ ο π ο ι ῆ αὕτη ἢ γνώσις. Εἰς τοὺς Πρόφητας ἦδη, εἰς τὸν Ἱερεῖαν πρὸ πάντων, εὑρίσκει κανεὶς τὴν ἰδέαν αὐτῆς τῆς γνώσεως, ἢ ὅποια θὰ δοθῇ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος: «Διδούς δώσω νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν γράψω αὐτούς. . . καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πολίτην αὐτοῦ καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ λέγων· γνώθι τὸν Κύριον» ὅτι πάντες εἰδήσουσί με ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν, φησὶ Κύριος» (Ἱερ. λη' 33-34).

Ἐξω ἀπὸ τὴν πίστιν ἡ θεολογία δὲν ἔχει κανένα νόημα· δὲν ἠμπορεῖ νὰ θεμελιωθῇ παρὰ μόνον ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς μαρτυρίας τῆς ἀληθείας ἐν τῷ Ἀγίῳ Πνεύματι, ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τῆς ἀληθείας ὑπὸ τῆς ἰδίας τῆς Ἀληθείας. Ὁ «κανὸν πίστεως» εἶναι ἡ πρώτη ἐνεργοποίησις αὐτῆς τῆς ἐσωτερικῆς μαρτυρίας. Αὐτὸ τονίζει μὲ ἰδιαιτέραν ἔμφρασιν ὁ Αὐγουστίνος εἰς τὸ ἔργον του ὁ Ἐ σ ω τ ε ρ ι κ ὸ ς Δ ι δ α σ κ α λ ο ς. Ὁμιλῶ—λέγει—πρὸς πάντας. Ὅσοι ὁμοῦς δὲν διδάσκονται ἐσωτερικῶς ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, εἰς ὅσους δὲν λαλεῖ τὸ ἐσωτερικὸν χρίσμα, αὐτοὶ φαύλουν πάντοτε i n d o c t i, ἀδίδακτοι. «Ἡ ἔδρα Ἐκείνου τοῦ ἀληθῶς διδάσκει εὐρίσκεται εἰς

τους σύρανοους: έννοώ τόν Κύριον... Μόνη ή έργεια τού Χριστού είς τήν καρδιαν έπιτρέπει είς τήν καρδιαν να έξέλθη από τήν άγνοιαν και τήν μόωσίν τής. Μόνον ό έσωτερικός Διδάσκαλος ήμπορεί να διδάξη. Όπου δέν υπάρχει τó χρίσμα του, οί λόγοι ματαιώσ πλήττουν τά όωτα».

Κανείς λοιπόν δέν ήμπορεί να ίσχυρισθί ότι είνα ό μόνος και άποκλειστικός διδάσκαλος τής Έκκλησίας. Τό Πνεύμα έχει δοθί είς όλους, χρίσμα τού μόνου Διδασκάλου, τού Χριστού. Τό Πνεύμα, τó όποιον έμπνέει εκείνον πού διδάσκει, πρέπει έπίσης να έμπνέη και εκείνους πού άκούουν· διαφορετικά δέν ήμπορούν να έννοήσουν τίποτε. Οί τελευταίοι δέν έπιτρέπεται να είνα μόνον άκροασταί· πρέπει να είνα και κριταί. Κάθε Χριστιανός πρέπει να είνα μάρτυς τής Άληθείας. Σκοπός τής έξωτερικής διδασκαλίας είνα να ζωοποιώσ η και να ενεργοποιήσ τήν δωρεάν τού Άγίου Πνεύματος, τήν όποιαν έλάβομεν διά τού Βαπτίσματος και τού Χρίσματος, είς τρόπον ώστε ή σκέψις μας και όλη ή λογική τής υπάρξεός μας να κοινωνήσουν πλήρως τής πίστεως. Ή πίστις πρέπει να είνα λογική, συνειδητή· πρέπει να καθίστα ζωσαν και άπτην πραγματικότητα είς τόν νούν, είς τήν συνείδησιν και είς όλον μας τó είνα τά «έπιζόμενα», «τά ούκέτι βλεπόμενα», άλλα παρόντα ήδη έν ήμίν διά τής χάριτος τού φιλανθρώπου Θεού... Ή πίστις σταυρώνει, άλλα και άνιστά τόν νούν μας, νεκρώνει, άλλα και ζωοποιεί τήν διάνοιάν μας, τήν κάμνει να άνθη και να καρποφορή χάρις είς τήν έντελώς νέαν όντολογικήν σχέσιν τήν όποιαν έγκαινιάζει μεταξύ ήμών και τού Θεού, μίαν σχέσιν ή όποία άποτελεί άποκλειστικώς θησαυρόν τών βεβαπτι-

σιμένων και κοινωνούντων Χριστιανών και ή όποία είνα δι' ήμās και μέσα είς ήμās τó μόνον κριτήριον τής άληθείας.

Ό Θεός μās όμιλεί έν τώ Υίώ του. Ή σάρκωσις τού Λόγου όλοκληρώνει και τελειοί τήν άποκάλυψιν· φανερώνει και άποτελεί αυτήν τήν άποκάλυψιν. Σκέπτεται κανείς θεολογικώς όχι όταν σκέπτεται αυτήν τήν άποκάλυψιν, άλλα όταν σκέπτεται έν αυτή ή και δι' αυτής.

Οί Πατέρες όμιλουν συχνά περι τής «ήμετέρας φιλοσοφίας». Είς τήν πραγματικότητα ή μέθοδος αυτής τής «φιλοσοφίας», (ή όποία πραγματικώς σημαίνει φιλιαν τήσ Σοφίας, τού ζώντος Λόγου τού Θεού), είνα τελείως άντίθετος πρós τήν μέθοδον τού συνήθους φιλοσοφικού στοχασμού.

Ή θεολογία άναχωρεί από ένα γεγονός: τήν άποκάλυψιν. «Επ' έσχάτου τών ήμερών τούτων έλάλησεν ήμίν—ό Θεός—έν Υίώ» (Έβρ. α' 1). Ή φιλοσοφία, ή όποία σκέπτεται και στοχάζεται περι Θεού, άναχωρεί άντιθέτως από μίαν ιδέα. Διά τόν θεολόγον άφετηρία είνα ό Χριστός· και τέρμα είνα τάλιν ό Χριστός. Διά τόν φιλόσοφον άφετηρία είνα μία ιδέα ή μία όμάς δεδομένων γενικευμένων είς ιδέαν· και τέρμα είνα μία άλλη ιδέα. Δι' ώρισμένους φιλοσόφους ή άναζήτησις τού Θεού άνταποκρίνεται είς μίαν έσωτερικήν άνάγκην τής σκέψεως των: πρέπει να υπάρχη Θεός, διότι διαφορετικά ή κοσμοθεωρία και ή βιοθεωρία των παραμένουν άνολοκληρώτοι ή και έντελώς άσυνάρτητοι. Κατόπιν τής διαπιστώσεως αυτής αρχίζει ή προοπτική άνευρέσεως έπιχειρημάτων, τά όποία θα άποδεικνύουν τήν ύπαρξιν αυτού τού άνναγκαίου Θεού. Έξ ού και όλα εκείνα αί

φιλοσοφικά «ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ» «ἀποδείξεις» αἱ ὁποῖαι εἶναι τελείως ἀχρηστοὶ εἰς τὸν θεολόγον.

Δὲν εἶναι ἐπομένως ἀπληκτικὸν ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ Ἀπόλυτου διαφέρει ἀναλόγως τῶν φιλοσόφων. Ὁ Θεὸς τοῦ Descartes, φέρ' εἰπεῖν, εἶναι ἓνας Θεός-μαθηματικός: διὰ τὴν θεμελιωθῆναι αἱ ἔμφυτοι ἰδέαι τῶν μαθηματικῶν ἀληθειῶν, ἐχρειάζετο ἓνας ὕψιστος μαθηματικός, ὁ ὁποῖος τὴν ἐχρησίαζετο πρὸ καταβολῆς τοῦ κόσμου τὰ πάντα. Εἰς τὸ θέλημα ἑνὸς τοιοῦτου Θεοῦ ὀφείλεται τὸ ὅτι δύο παράλληλοι γραμμαὶ δὲν εἶναι δυνατὸν ποτέ νὰ διασταυρωθῶν. Ὁ Θεὸς τοῦ Leibnitz πάλιν εἶναι ἀναγκαῖος, διὰ τὴν σταθὴ λογικῶς ἡ θεωρία περὶ προϋπαρχούσης ἁρμονίας μεταξὺ τῆς ἀντιλήψεώς μας καὶ τῆς πραγματικότητος. Κάθε πρόσωπον, κατὰ τὴν θεωρίαν αὐτῆν, ἀποτελεῖ ἓνα κλειστὸν κόσμον. Διὰ τὴν συνυπάρξουν ὅμως ὅλοι αὐτοὶ οἱ κόσμοι, διὰ τὴν ἀποτελέσουν ἓνα ἁρμονικὸν σύνολον, εἶναι ἀνάγκη νὰ συγκλίνουν καὶ εἰς τὴν ὁμοίαν νὰ εἶναι ἁρμονικῶς διατεταγμένα ὅλα αἱ ἄλλαι μονάδες, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἀλήθεια τῶν αἰσθησεῶν καὶ τῶν ἀντιλήψεων ἐκάστου νὰ συμπίπτῃ μὲ τὴν ἀλήθειαν τῶν αἰσθησεῶν καὶ ἀντιλήψεων τῶν ἄλλων.

Ὅλη ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις τοῦ Kant ἀποτελεῖ ἀμφισβήτησιν τοῦ κύρους καὶ τῆς ἀξίας τῆς μεταφυσικῆς. Κατὰ τὴν γνώμην του, γνωρίζομεν μόνον τὰ φαινόμενα καὶ μόνον περὶ αὐτῶν δυνάμεθα νὰ ἐκφέρωμεν λογικὰς κρίσεις. Κάθε ἐνασχόλησις μὲ τὸν Θεὸν εἶναι συνεπῶς, ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως, ἄσκοπος ματαιοπνία. Εἰς τὴν ἰδιωτικὴν του ὁμοῦς ζωὴν ὁ Kant

ἦτο πιστὸς καὶ εὐσεβὴς Λουθηρανός. Καὶ διὰ τὴν θεμελιώδη λογικῶς τὸ ἠθικὸν του σύστημα, ἐχρειάζετο τὴν ὑπάρξιν μιᾶς ἀπόλυτου Ἀξίας. Ἠναγκάσθη λοιπὸν νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν Θεόν, ἓνα Θεὸν—περιττὸν νὰ προσθέσωμεν—κατ' ἐξοχὴν ἠθικολόγον.

Ὁ Θεὸς τοῦ Bergson εἶναι ὁ Θεὸς τῆς δημιουργοῦ ἐξελιξέως, ἡ ζωτικὴ ἀρχή, ἓνα Ἀπόλυτον συνεχῶς γιγνώμενον καὶ ἐξελισσόμενον.

Εἶναι δυσκολώτερον νὰ ἀνακαλύψῃ κανεὶς τὸν Θεὸν ὡς διανοητικὸν ἐπιστέγασμα εἰς τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τῆς ἀρχαιότητος. Ἀλλ' ἀκόμη καὶ ἐδῶ ὁ Θεὸς τοῦ Ἀριστοτέλους παρουσιάζεται ὡς τὸ «πρώτον κινουὺν ἀκίνητον», τὸ ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἐξηγήσιν καὶ τὴν θεμελιωθῆναι μεταφυσικῶς ἡ ὑπάρξις τῆς κινήσεως εἰς τὸν κόσμον. Παρουσιάζεται ἐπίσης ὡς ἡ πρώτη Οὐσία, ἡ ἀναγκαία διὰ τὴν δικαιολογηθῆναι φιλοσοφικῶς ἡ ὑπάρξις τοῦ ὄντος.

Ὁ Πλάτων δὲν ὁμιλεῖ ποτέ—ἢ σχεδὸν ποτέ—περὶ Θεοῦ. Εὐρίσκειται ὁμοῦς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ δικαιολογήσῃ καὶ νὰ στηρίξῃ λογικῶς μίαν συγκεκριμένην ἰδέαν: τὴν δυνατότητα ὑπάρξεως ἑνὸς ἀνθρώπου πραγματικῶς δικαίου, πραγματικῶς σοφοῦ. Ὁ Σωκράτης εἶχε καταδικασθῆ ἀπὸ τὴν πολιτείαν, διότι ἠκούθει μίαν ἄλλην δικαιοσύνην, τὴν ἀληθῆ. Ποῦ λοιπὸν εἶναι δυνατὸν νὰ στηριχθῆ ἡ ἀληθὴς δικαιοσύνη; Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ δημιουργηθῆ ἓνα κράτος, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ δίκαιος νὰ ἔχῃ τὴν θέσιν του;

Ἀνυψούμενος ἀπὸ τὴν θεμελιώδη αὐτὴν ἀπαίτησιν πρὸς τὴν γνώσιν τοῦ «ὄντως ὄντος» ὁ Πλάτων ἀνακαλύπτει τὴν ἀπόλυτον πραγματικότητα εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, τὰς ὁποίας μόνον ἡ σκέψις δύναται νὰ συλλάβῃ. Ἀκόμη ὑψηλότερον διαισθάνε-

ται τὴν ὑπαρξιν τοῦ «ὑπερουσίου Ἀγαθοῦ» (Πολιτεία, 7ον βιβλίον). Ἄλλ' ὅταν φθάνη ἐκεῖ, λησμονεῖ τὴν δικαίαν Πολιτείαν ἢ καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν δικαιοσύνην, χάριν τῆς «θεωρίας».

Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ ἀφετηρία καὶ τὸ τέρμα τῶν ἀναζητήσεων του εἶναι καθαρώς ἀνθρώπινα. Τὸ σύμπερασμα ποῦ προκύπτει ἀπὸ τὴν Πολιτείαν του εἶναι ὅτι ἡ ἐξουσία πρέπει νὰ δοθῇ εἰς τοὺς φιλοσόφους ἢ μᾶλλον ὅτι οἱ φιλόσοφοι πρέπει νὰ ὑποχρεωθοῦν νὰ κυβερνήσουν τοὺλάχιστον ἐπὶ ἓνα διάστημα, ἀφοῦ, ἔχοντες φθάσει εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τῆς θεωρίας, δὲν ἐννοοῦν νὰ ἐπιστρέψουν μόνον τῶν εἰς τὸ ἡμίφως τοῦ «σπηλαίου», εἰς τὴν δυστυχίαν καὶ τὴν ἀθλιότητα τῆς καθημερινῆς ζωῆς τοῦ κόσμου αὐτοῦ...

Ἡ θεολογικὴ μέθοδος εἶναι τελείως διάφορος. Ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται εἰς ἡμᾶς, πρέπει ὅλη ἡ σκέψις μας—ἀκριβέστερον, ὅλη ἡ στάσις μας, ὅλη ἡ συμπεριφορὰ μας, ὅλον τὸ π ο λ ί τ ε υ μ ᾶ μ ας—νὰ ἀνταποκρίνεται εἰς αὐτὸ τὸ γεγονός, νὰ εἶναι σύμφωνος πρὸς αὐτὴν τὴν ἀποκάλυψιν, τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίσωμεν καὶ νὰ δεχθῶμεν μόνον διὰ τῆς πίστεως. Οἱ φιλόσοφοι προσπαθοῦν νὰ σχηματίσουν μίαν ἰδέαν περὶ Θεοῦ. Διὰ τὸν θεολόγον ὁ Θεὸς εἶναι Κάποιος, ὁ ὁποῖος ἐλευθέρως μᾶς ἀποκαλύπτεται, ὁ ὁποῖος οἰκιοθελῶς ἔρχεται πρὸς συνάντησίν μας. Ἐὰν δὲν εἶχεν Αὐτὸς τὴν πρωτοβουλίαν, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ τὸν γνωρίσωμεν. Δι' αὐτὸ ἐκεῖνο ποῦ χρειάζεται εἶναι νὰ «ἀνοιχθῶμεν» εἰς τὴν ἔλευσίν του, νὰ ὑπάγωμεν καὶ ἡμεῖς πρὸς συνάντησίν του, νὰ προσπαθήσωμεν νὰ μείνωμεν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον πλησίον του διὰ τῆς πλήρους παραδόσεως εἰς Αὐτὸν τοῦ ἑαυτοῦ μας. Αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος

τρόπος διὰ νὰ τὸν γνωρίσωμεν ἀληθῶς. Ἄλλ' αὐτὸς ὁ συγκεκριμένος καὶ προσωπικὸς Θεὸς περιέχει ἐν ἑαυτῷ τὸν ἀφηρημένον καὶ ἀπρόσωπον Θεὸν τῶν φιλοσόφων. Ὁ Θεὸς τῶν φιλοσόφων, εἰς τὰς περισσότερας τῶν περιπτώσεων, δὲν εἶναι ἀπλῆ ψευδαίσθησις, ἀποκύημα τῆς ἀνθρωπίνης φαντασίας. Εἶναι μία πραγματικὴ ἀνταύγεια τοῦ ζῶντος Θεοῦ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Βεβαίως, ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀνταύγειαν εἶναι ἀδύνατον νὰ φθάσωμεν διὰ τοῦ στοχασμοῦ, διὰ τῆς σκέψεως εἰς τὴν γνώσιν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Τὸ διάβημα τῆς π ί σ τ ε ω σ —ὑπὸ τὴν ἔνοιαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοῦμεν ἐδῶ τὸν ὄρον, δηλαδὴ τῆς π ρ ο σ κ ο λ ῆ σ ε ω σ τοῦ προσωπικοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν προσωπικὸν Θεόν—εἶναι ἀπαραίτητον, θεμελιώδες, πρωταρχικόν. Ὅταν ὁμοῦ γίνῃ αὐτὸ τὸ διαβημα, ὁ Θεὸς τῶν φιλοσόφων παύει τὴν θέσιν του μέσα εἰς τὴν πλήρη πραγματικότητα τοῦ ζῶντος Θεοῦ: «αὐξάνεται», ὅπως ἔλεγε Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, «εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ». Ὁ Χριστὸς εἶναι τὸ τέλειον μέτρον ὅλων τῶν πραγμάτων: συντρίβει τὰ κλειστά συστήματα, μέσα εἰς τὰ ὁποῖα οἱ φιλόσοφοι φυλάκισον καὶ παραμορφῶσιν τὴν ἀνταύγειαν τοῦ ζῶντος Θεοῦ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλὰ συγχρόνως πληρῶναι καὶ ὀλοκληρῶναι, καθιστᾷ ἔγκυρον καὶ ζωντανὸν ὅ,τι οἱ φιλόσοφοι κατώρθωσαν νὰ διακρίνουν ἀπὸ τὴν ἀνταύγειαν αὐτῆν.

Χρειάζεται λοιπὸν νὰ ἐκκινήσωμεν ἀπὸ τὴν πίστιν—αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος τρόπος διὰ νὰ σώσωμεν τὴν ἰδίαν τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ ἰδία ἡ φιλοσοφία, ἄλλωστε, εἰς τὰ ὕψη τῆς, εἰς τὰς κορυφάς τῆς, ἀπαιτεῖ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς διαλεκτικῆς, τὴν ἀπάρνησιν τῆς σκέ-

ψεως και τῷ στοχασμοῦ. Ἀναζητοῦσα τὸν Θεὸν φθάσει εἰς τὸ σημειὸν τῆς ὑψίστης ἀγνοίας. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀρνητικὴ μέθοδος, ἡ ἀ π ο φ α τ ι κ ῆ ὁ δ ὁ σ, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ ζωντανὴν ὁμολογίαν τῆς ἀποτυχίας τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως νὰ φθάσῃ μόνῃ τῆς εἰς τὴν Ἀλήθειαν. Ἐδῶ ἡ φιλοσοφία ἀνοίγει εἰς τὴν μυστικὴν θεωρίαν, ἀποθνήσκει μεταβαλλομένη εἰς ἐμπειρίαν ἐνὸς ἀγνώστου Θεοῦ, τὸν ὁποῖον ἀδυνατεῖ ἀκόμη καὶ νὰ ὀνομάσῃ.

Αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν ἀγνώστον Θεὸν ἦλθε νὰ κηρύξῃ ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου. Βεβαίως, γνωρίζομεν ὅτι ὁ βωμὸς εἰς τὸν Ἄγνωστον Θεὸν εἶχεν ἐγερθῆ ἀπὸ φόβον μήπως εἶχεν ἀγνοηθῆ καὶ παραμεληθῆ ἕνας ἀπὸ τοὺς πολυαριθμοὺς θεοὺς ποὺ ἐλατρεύοντο εἰς τὰς Ἀθήνας, τὴν μεγάλην αὐτῆν μητρόπολιν τῆς ἀρχαιότητος. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Παῦλος ἐγνώριζεν ὅτι καλύτερον εἶχε δημιουργήσει ἡ ἑλληνικὴ σκέψις, τὴν στωϊκὴν φιλοσοφίαν, φέρ' εἰπεῖν, καὶ εἰς αὐτὸ τὸ καλύτερον ἤρχετο τώρα νὰ ἀπαντήσῃ.

Ἐὰν ἡ φιλοσοφία εἰς τὰ ὕψη τῆς μεταβάλλεται εἰς ἀ π τ η σ ι ν, εἰς ἐρώτησιν, ἡ θεολογία ὀφείλει νὰ ἀπαντήσῃ εἰς αὐτὴν τὴν ἐρώτησιν τῆς φιλοσοφίας, ἀποδεικνύουσα ἡ μᾶλλον μαρτυροῦσα ὅτι ἡ ὑπερβατικὴ Ἀλήθεια, τὸ ὑπερβατικὸν Ἀπόλυτον, ἀποκαλύπτεται ἀληθῶς μέσα εἰς τὴν φαινομενικῶς ἀπλήρη καὶ ταπεινὴν πραγματικότητα τῆς σαρκώσεως τοῦ Λόγου. Αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι ἡ νέα διάστασις, τὴν ὁποῖαν εἰσάγει εἰς τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν ἡ ἀποκαλύψις. Ὁ ἀπολύτως ὑπερβατικὸς Θεὸς ἀποκαλύπτεται πλήρως μέσα εἰς τὴν μεγαλύτεραν δυνατὴν σχετικότητα καὶ ἐγκοσμιότητα. Πράγματι, διὰ νὰ ἐννοη-

σομεν κάπως τὴν χριστιανικὴν ὑπερβατικότητα, πρέπει νὰ ὑπερβῶμεν ὄχι μόνον ὅλας τὰς εἰκόνας καὶ τὰς ἐννοίας τοῦ κτιστοῦ κόσμου, ἀλλ' ἐπίσης καὶ κάθε ἰδέαν περὶ πρώτης αἰτίας καὶ πρώτης ἀρχῆς τοῦ κόσμου αὐτοῦ. Ἡ θεία αἰτιότης εἰς τὴν δημιουργίαν προϋποθέτει ἀκόμη ἕνα δεσμὸν μὲ τὸ ἀποτέλεσμά της. Ὁ χριστιανικὸς Θεὸς εὐρίσκειται πέραν τῆς ὑπερβατικότητος τῶν φιλοσόφων. Ἡ χριστιανικὴ ὑπερβατικότης εἶναι τελείως διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴν ὑπερβατικότητα. Ἐδῶ δὲν ἰσχύουν πλέον αἱ φιλοσοφικαὶ κατηγορίαι τοῦ ἀπολύτου καὶ σχετικοῦ, τοῦ ἀπείρου καὶ πεπερασμένου, τοῦ ὑπερβατικοῦ καὶ ἐνδοκοσμικοῦ. Ὁ ζῶν Θεὸς εὐρίσκειται πέραν ἢ ὑπεράνω ὅλων αὐτῶν. Εἶναι ὁ ὑ π ε ρ ὁ σ ι ο ς, ὁ ὑπὲρ νοῦν καὶ λόγον καὶ πάσαν περιγραφήν. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι κάτι τὸ παράλογον ἢ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ γνωσθῇ ἀπὸ τὸν ἀνθρώπον. Σημαίνει ἀπλῶς ὅτι εἰς τὴν περιπτώσειν του δὲν ἰσχύουν αἱ συνήθεις κατηγορίαι τῆς φιλοσοφικῆς λογικῆς μὲς καὶ ὅτι διὰ νὰ γνωσθῇ ἀπαιτεῖται ἡ ριζικὴ μεταμόρφωσις τῶν γνωστικῶν ἱκανότητων μὲς ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὅταν οἱ Χριστιανοὶ ὀμιλοῦν περὶ ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ, ἐννοοῦν ὅτι ὁ Θεὸς ἐδημιούργησεν ἐλευθέρως τὰ σύμπαντα καὶ θὰ ἠμποροῦσε κάλλιστα νὰ μὴ τὰ εἶχε δημιουργήσει. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ὁ Θεὸς θὰ παρέμενεν ὁ αὐτός, Θεὸς ζῶν καὶ ἀληθινός. Ἡ δημιουργία εἶναι μία ἐλευθέρως ἐνέργεια τῆς θείας θελήσεως, ἡ ὅποια δὲν θίγει οὐδὲ κατὰ τὸ ἐλάχιστον τὴν θείαν οὐσίαν. Εἰς τὴν μεγάλην πλατωνικὴν παράδοσιν ὁ Θεὸς παρουσιάζεται ὡς ἡ ἀναγκαία ἀρχὴ τῶν πάντων καὶ ὁ κόσμος ἀπορρέει λογικῶς ἀπὸ τὸν Θεόν, χωρὶς νὰ παρεμβάινη καμία

αξιόλογος όντολογική «διακοπή» μεταξύ των. Διά τούς Χριστιανούς, αντίθετως, κάθε απόρροια του κόσμου από τόν Θεόν είναι αδύνατος, ή όντολογική διακοπή μεταξύ των είναι πλήρης, ή δημιουργία είναι «χάρις», ό κόσμος παρήχθη «έκ του μηδενός», ή κτίσις είναι προίον μιώς έλευθέρας και άβιάστου απόφάσεως τής θείας Άγάπης. Αυτό είναι τó ιδιαίτερον—και βασικόν—δεδομένον τής άγιογραφικής, Ιουδαιοχριστιανικής, άβραμικής παραδόσεως.

Και έν ακόμη δέν υπήρχεν ό κόσμος, ό Θεός θά ήτο αυτό πού είναι, Θεός. Είς τήν "Εξοδον ό Θεός μώς αποκαλύπτει τó όνομά του: «Εγώ ειμι ό "Ων». Οί Χριστιανοί θέλουν νά βλέπουν είς αυτό τó θέιον "Όνομα τήν επάντησιν είς όλας τās φιλοσοφίας τών ανθρώπων. Όταν διαβάζουν αυτό τó χωρίον, διακρίνουν τούς φιλοσόφους. Τó "Όν, τó όποίον άδυνατούμεν νά όνομάσωμεν, άυτονομάζεται. Αυτό τó "Όνομα τó υπέρ πάν όνομα είναι έλευθερον και άνεξάρτητον από κάθε έλλην υπαρξιν' είναι ά γ ι ο ν, δηλαδή χωριστόν, διαφορετικόν από κάθε άλλο όν, έπίγειον ή έπουράνιον. Όπως υπήρχε πρό τής δημιουργίας του κόσμου, υπάρχει και σήμερα και θά έξακολουθήση νά υπάρχη και όταν τά πάντα παρέλθουν. Είναι τó "Όνομα Αυτού, ό όποιος υπάρχει α ί ω ν ί ω σ, κατά τρόπον άπόλυτον. Είς τās «Εξομολογήσεις» του (βιβλίον 7), ό ίερός Αύγουστίνος άναπολεί τήν μελέτην αυτού του χωρίου: «Μέ έκάλεισε από μακράν λέγων: Άληθώς, Έγώ ειμι ό "Ων. Και έγώ σέ ήκουσα, όπως άκούει κανείς είς τήν καρδίαν του. Δέν ήτο δυνατόν νά άμφιβάλω πλέον. Θά άμφέβαλα πολύ δυνατόν νά άμφιβάλλω πλέον. Θά άμφέβαλα παρά περί του ότι ζή και υπάρχει ή Άλήθεια». Ά-

λήθεια ή όποία δέν είναι δυνατόν νά γνωσθή άπλώς διά τής μελέτης και θεωρίας τής Δημιουργίας. Όλα τά όντα, πλάν του "Όντος, δέν έχουν πραγματικώς τήν ύπαρξιν και τήν ζωήν. «Υπάρχουν, διότι Σύ τó θέλεις' υπάρχουν άπλώς και μόνον, διότι δέν είναι ό,τι είσαι Σύ».

Άλλ' αυτό τó "Όνομα—όπως τούλάχιστον τó αντίλαμβάνονται ό Αύγουστίνος και πολλοί Πατέρες, δηλαδή ό Θεός ως πλήρωμα τής ζωής και τής ύπαρξεως—παραμένει άκόμη κατά βάθος μία άνθρωπίνη έννοια. Έννοούμεν τó όν, άκόμη και τó ύψιστον και άσύμπαρκτον "Όν, άναχωρούντες από τήν γνώσιν τών όντων πού άποτελούν τόν κτιστόν μας κόσμον. Έν τοιαύτη όμως περιπτώσει ό "Ων δέν είναι δι' ήμās ένα όνομα άληθώς θεϊον, άληθώς ά γ ι ο ν, δηλαδή ριζικώς και ούσιαστικώς διαφορετικόν από ό,τι, μικρόν ή μεγάλο, υπάρχει είς αυτόν τόν κόσμον. Ό άληθινός Θεός εύρίσκεται πέραν πάσης γνώστης—άίσθητης ή νοητής—πραγματικότητας. Όπως έδειξεν ό Hegel, ή έννοια του όντος είναι άπλούστατα ή αντίθεσις τής έννοίας του μή όντος. Τó «όν» και τó «μή όν», παρ' όλον ότι άποτελούν άκράϊας, όριακάς έννοίας, είς τήν πραγματικότητα παραμένουν άρρήκτως συνδεδεμένα. Ό Θεός, ό Θεός ό ζών, δέν είναι ποτέ δυνατόν νά άπατελή τó ένα σκέλος του ύψιστου αυτού νοητικού ζεύγους. Έάν είναι Αυτός πού πιστευόμεν ότι είναι, Αυτός πού μās άπεκαλύφθη ότι είσαι, τότε θά εύρίσκειται πέραν όλων αυτών των αντίθέσεων, θά είναι κυριολεκτικώς ό ύ π ε ρ ο ύ σ ι ο ς. Διά νά τόν εύρωμεν, θά πρέπει νά προχωρήσωμεν πραγματικώς πέραν τής αντίθέσεως (και όχι άπλώς νά κάμωμεν μίαν έγελιανήν σύνθεσιν) του όντος και του μή όντος.

Ὁ ἀληθινὸς Θεὸς δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ τὴν ἀντίθεσιν οἰουδήποτε πράγματος. Ὁ Ὄν δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἀντίθεσις τοῦ μὴ ὄντος. Εὐρίσκεται πέραν πάσης ἐννοίας, πάσης περιγραφῆς, παντὸς σχήματος. Ἡ σκέψις μὴς πρέπει νὰ ξεπεράσῃ τὸν ἑαυτόν της, διὰ νὰ τὸν πλησιάσῃ—χωρὶς νὰ τὸν ὀνομάξῃ. Ὁ Θεὸς αὐτὸς συλλαμβάνεται μόνον διὰ τῆς μὴ συλληψέως, γίνεται γνωστὸς μόνον διὰ τῆς μὴ γνώσεως, διὰ τῆς πλήρους καὶ σοφῆς ἀγνοίας. Εἶναι ἀδύνατον νὰ περιγράψωμεν τὸν Θεὸν διὰ μιᾶς ἐννοίας· εἶναι ἀδύνατον νὰ τὸν ἐγκλείσωμεν ἐντὸς μιᾶς φιλοσοφικῆς κατηγορίας. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ Ἄορατος, ὁ Ἀνέκφρατος, ὁ Ἀπερινόητος, ὁ Ἀπερίγραπτος, ὁ Ἀκατάληπτος. . . Αὐτὴ εἶναι ἡ *docta ignorantia*, ἡ σοφὴ ἀγνοία τοῦ ἀληθῶς λογικοῦ καὶ ἀληθῶς σκεπτομένου ἀνθρώπου.

Ὁ Θεὸς λοιπὸν παραμένει ὑπερβατικός—ὑπερβατικός ἀπὸ τὴν φύσιν του, ἡ ὁποία εἶναι ριζικῶς καὶ οὐσιαστικῶς διάφορος ἀπὸ τὴν φύσιν ὄλων τῶν ἄλλων ὄντων(*) καὶ δὲν ἔχει καμμίαν σχέσηιν μετὰς ἀνθρώπινος ἐννοίας τοῦ ἀπολύτου καὶ σχετικοῦ, ἀπειρου καὶ πεπερασμένου, μικροῦ καὶ μεγάλου, ὄντος καὶ μὴ ὄντος—ἀκόμη καὶ εἰς τὴν ἐγκοσμιότητα τῆς φανερώσεώς του. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον οἱ Χριστιανοὶ υἱοθέτησαν τὴν ἀποφατικὴν ὁδόν, τὴν ἀρνητικὴν μέθοδον τῆς γνώσεως τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία εὔρε τὴν τελειότεραν ἐκφρασίν της εἰς τὸν συγγραφέα τὸν κρυπτόμενον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀγίου

(*) Σ. Μ. Αὐτὸ βεβαίως ἰσχύει εἰς τὴν σφάραν τῆς φυσικῆς καὶ ὄχι εἰς τὴν σφάραν τῆς ὑπερφυσικῆς Χάριτος, ὅπου ὁ Θεὸς ἐλευθέρως καὶ ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης χαρίζει εἰς τὸν ἀνθρώπον τὸ «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν».

Διονυσίου τοῦ Ἀρεποπαγίτου, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὸ μέγα ἔργον του, τὴν *Μυστικὴν Θεολογίαν*, περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰῶνος. Ἡ ἀποφαστικὴ αὐτὴ μέθοδος, τοῦλάχιστον ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁ Διονύσιος, ἀπαιτεῖ, εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Θεοῦ, τὴν ἄρνησιν καὶ ἐγκατάλειψιν κάθε ὀνόματος, ἀκόμη καὶ τοῦ ὑψηλοτέρου. Ἀκόμη καὶ τὸ «Ἐν» τοῦ Πλωτίνου δὲν ἀρμύζει εἰς τὸν Θεὸν αὐτόν, ὁ ὁποῖος ὑπερβαίνει κάθε ἀνθρώπινην σκέψιν καὶ κατηγορίαν.

Εὐρίσκει κανεὶς τὴν ἴδιαν στάσιν καὶ εἰς τὸν Αὐγουστίνον. «Τὸν Θεὸν τὸν γνωρίζομεν καλύτερον, ὅταν δὲν προσπαθοῦμεν νὰ τὸν γνωρίσωμεν—δηλαδή, νὰ τὸν καταλάβωμεν καὶ νὰ τὸν περικλείσωμεν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς μὴς κατηγορίας. Τὸ μόνον ποῦ γνωρίζομεν—φιλοσοφικῶς, διανοητικῶς—περὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι ὅτι δὲν ἠμποροῦμεν νὰ τὸν γνωρίσωμεν» (De Ordine). Καὶ εἰς τὸ ἔργον του «De Doctrina Christiana» ὁ Αὐγουστίνος ἐπιμένει ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ Θεοῦ ἔστω καὶ ὅτι εἶναι «ἄφρατος», διότι καὶ τότε θὰ εἴπωμεν κάτι περὶ Αὐτοῦ καὶ θὰ προκαλέσωμεν ἕνα ἄσκοπον «πόλεμον λέξεων» σχετικῶς μετὰ μυστήριον ποῦ μόνον ἐν τῇ σωτηρίᾳ καὶ τῇ ἡσυχίᾳ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοήσωμεν.

Ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν τὸ σημεῖον ἀποτυχίας τῆς ἀνθρώπινης σκέψεως ἐνώπιον τῆς οὐσιαστικῆς ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ. Ὁ φιλοσοφικὸς νοῦς ὑψώθη μέχρις αὐτῆς τῆς ἀποτυχίας μέσα εἰς τὴν μεγάλην πλατωνικὴν παράδοσιν. Ὁ Πλάτων, εἰς τὸν «Φαίδωνα», εἰς τὴν «Πολιτείαν» (6, 19, 529 β), διαισθάνεται «τὸ ἀπερίγραπτον καὶ ἀνέκφραστον Καλόν», τὸ θεῖον ἐκεῖνο Κάλλος, τὸ ὁποῖον θὰ ἀναζητή-

σουν ἀργότερον οἱ Χριστιανοὶ ἀσκηταὶ εἰς τὴν καθαρὰν προσευχὴν καὶ τὴν μυστικὴν ἡσυχίαν. Εἰς τὸν Παριενίδην ἀντιλαμβάνεται διὰ πρώτην φοράν τὸ μυστήριον τοῦ Ἐνός. Ἐάν τὸ Ἐν εἶναι ἐληθὲς ἔν, τότε δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ὄν, ἀφοῦ ἡ σκέψις τοῦ ὄντος συνεπάγεται ἀναποφεύκτως μίαν διάδα, τὴν διάδα ὄν-μὴ ὄν. Περὶ τοῦ Ἐνός δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σχηματίσωμεν καμίαν γνώμην, καμίαν σκέψιν, καμίαν γνώσιν· εἶναι ἐπέκεινα ὅλων αὐτῶν. Ὁ Διονύσιος παραθέτει σχεδὸν κατὰ γράμμα τὸ πλατωνικὸν αὐτὸ κείμενον, χωρὶς νὰ ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος. Ἐνας ἄλλος ἀρχαῖος φιλόσοφος, εἰς τὸν ὅποιον οφείλει πολλὰ ἡ ἀποφατικὴ μέθοδος, εἶναι, ὡς γνωστὸν, ὁ Πλωτῖνος.

Μέσα εἰς τὸ πλάσιον τῆς χριστιανικῆς ἀποκαλύψεως ἡ πρώτη ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωάννου μᾶς βεβαιώνει: «Θεὸν οὐδεὶς πώποτε θεθέσται. . .» (Α' Ἰωάν. 8' 12). Καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος: «Ὁ μακάριος καὶ μόνος Δυνάστης, ὁ Βασιλεὺς τῶν βασιλευνόντων καὶ Κύριος τῶν κυριουόντων, ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσπτον, ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων οὐδὲ ἰδεῖν δύναται» (Α' Τιμ. στ' 15-16).

Θὰ ἦτο σφάλμα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ χριστιανικὴ θεολογία ἐδανείσθη τὴν ἀποφατικὴν αὐτὴν μέθοδον ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους. Ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν εἶναι ριζικώτερον καὶ οὐσιαστικώτερον ὑπερβατικὸς ἀπὸ τὸν Θεὸν τῶν φιλοσόφων. Διὰ τὸν ἀποφατικώτερον ἴσως· ἔξ αὐτῶν, τὸν Πλωτῖνον, τὸ Ἐν, τὸ Ἀπόλυτον, τὸ «οὐ βλεπόμενον καὶ οὐ νοούμενον καὶ οὐ λεγόμενον» παραμένει, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ἐν σ υ ν ε χ ε ῖ α μετα τῶ ἀνθρωπίνου νοός καὶ συνεπιῶς μετὰ τοῦ κόσμου. Ὁ κόσμος ἀποτελεῖ μίαν φα-

νέρωσιν καὶ συνάμα ἓνα ἀπεσιμῶν τοῦ Ἀπολύτου. Ἡ κοσμογονία συμπίπτει οὐσιαστικῶς μετὰ τὴν θεογονίαν. Ὁ κόσμος εἶναι ἀναρχος, ἡ ψυχὴ ἀθάνατος, ἀπὸς ὁ Θεός. Ἀντιθέτως, διὰ τοὺς Χριστιανούς, ἀκόμη καὶ τοὺς ὀλιγώτερον ἀποφατικούς, μεταξὺ τοῦ ζῶντος Θεοῦ, τῆς Ἁγίας Τριάδος, καὶ τοῦ κτιστοῦ κόσμου ὑπάρχει ριζικὴ διακοπή (*). Τόσον τὰ αἰσθητὰ, ὅσον καὶ τὰ νοητὰ, τόσον τὰ ὕλικά, ὅσον καὶ τὰ πνευματικὰ στοιχεῖα τῆς κτίσεως εἶναι ὅλα κτίσματα, δημιουργήματα, ἔργα τῶν παντοδυνάμων χειρῶν του. Ὑπάρχουν μόνον καὶ μόνον, διότι Αὐτὸς τὸ θέλει, διότι Αὐτὸς ἐλευθέρως καὶ χωρὶς καμίας ἐξωτερικῆς ἢ ἐσωτερικῆς ἀνάγκης τὸ ἀποφασίζει.

Ἐάν οἱ Πατέρες χρησιμοποιοῦν τὴν φιλοσοφικὴν τεχνικὴν τῆς ἀποφάσεως, τὸ κάμνουν ὄχι διὰ νὰ μνησθῶν τοὺς φιλοσόφους ἢ διότι διδάσκονται ὁτιδήποτε νέον ἀπὸ αὐτούς, ἀλλ' ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ νὰ καταστήσουν νοητὴν τὴν ἀληθῆ καὶ οὐσιαστικὴν αὐτὴν τὴν φορὰν ὑπερβατικῶς καὶ οὐσιαστικῶς ζῶντος Θεοῦ, διὰ νὰ δείξουν ὅτι ὅ,τι ὑψηλότερον καὶ ἀληθέστερον εἶχε διασυνθῆ καὶ ἀμυδρῶς διακρίνει ἡ σκέψις τοῦ ἀνθρώπου εὑρίσκεται τώρα πλήρως ἀποκακαλυμμένον καὶ οὐσιαστικῶς δεδομένον εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ὁ ἀποφατισμὸς τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας δὲν εἶναι μίαν τεχνικὴν ἐσωτερικεύσεως, ἡ ὁποία καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἀπορρόφησίν μας εἰς ἓνα Ἀπόλυτον κατὰ τὸ μάλλον ἢ ἥττον «συγγενές» πρὸς τὸ πνεῦμα μας· εἶναι προσκύνησις ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος καὶ ἀληθινοῦ, τοῦ ριζικῶς Ἀσυλλήπτου,

(*) Ὅρα ὑποσημείωσιν σελίδος 84.

Ἐπιγράπτου, Ἐκατάληπτου, καθ' ὃ Προσωπικῶ—
 ἑνώπιον τοῦ Θεοῦ ὁ ὅποιος ἀποκαλύπτεται ὡς τὸ
 ὑπερχειλίζον πλήρωμα τῆς προσωπικῆς ὑπάρξεως.
 Ἡ ὀρθόδοξος ἀπόφασις εἶναι ἡ
 ἔγγραφη εἰς τὴν ἀνθρῶπιν
 γλώσσαν, τοῦ μυστηρίου τῆς πί-
 στως. Διότι ὁ ἀκατάληπτος αὐτὸς Θεὸς αὐτοβού-
 λως ἀποκαλύπτεται καί, ἐπειδὴ, ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ προ-
 σωπικῇ ὑπάρξει του, ὑπερβαίνει ἀκόμη καὶ τὴν ἴδιαν
 τὴν οὐσίαν του, δύναται νὰ γίνη ἀληθῶς μεθεκτός.
 «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς Υἱός, ὁ ὢν
 εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, Ἐκεῖνος ἐξηγήσατο»
 (Ἰωάν. α' 18). Τὸ μυστήριον αὐτὸ τῆς πίστεως, ὡς
 προσωπικῆς συναντήσεως καὶ ὀντολογικῆς κοινωνίας
 μὲ τὸν ζῶντα Θεόν, εἶναι τὸ μοναδικὸν θεμέλιον τῆς
 χριστιανικῆς θεολογίας, μιᾶς θεολογίας τὴν ὁποίαν
 ἡ γλῶσσα τῆς ἀποφάσεως ὡδηγεῖ, μὲ τὴν χάριν τοῦ
 Θεοῦ, εἰς τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν σιωπὴν τῆς θεώσεως.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΣΜΕΜΑΝ

Πρωτοπρεσβυτέρου
 Διευθυντοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς
 Ἁγίου Βλαδιμήρου Ν. Ὑόρκης

Θεολογία καὶ Εὐχαριστία

1.

Ἡ σημερινή κατάσταση τῆς Ὁρθοδόξου θεολογίας ἢ μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῆ με δύο λέξεις: σ ὕ γ-χ υ σ ι σ καὶ ἀ φ ὕ π ν ι σ ι σ. Μὲ τὴν λέξιν σ ὕ γ-χ υ σ ι σ ἐννοῶ τὴν πασιφανῆ ἔλλειψιν ἐνόητος, ἢ ὅποια ὑφίσταται σήμερον μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων θεολόγων. Δὲν εἶναι μυστικὸν ὅτι ἀπὸ τοὺς θεολόγους μας λείπει σήμερον ἡ ἐνόητος θεολογικῆς γλώσσας, ἡ ἐνόητος μεθόδου, ἡ συμφωνία ὡς πρὸς τὴν φύσιν τῶν ζητημάτων καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐπιλύσεώς των. Ἡ θεολογία μας ἀναπτύσσεται ἐπὶ πολλῶν θεολογικῶν «κλειδιῶν» καὶ ἐντὸς διαφόρων ἀλληλοσπασκισμένων φιλοσοφικῶν πλαισίων. Ἄλλ' ἡ σύγχυσις αὐτῆ εἶναι ἐπίσης σ η μ ε ἰ ο ν ἀ φ υ π ν ι σ ι σ ω σ, σημεῖον ἀναζήτησεως μίσε γνησίως Ὁρθοδόξου θεολογικῆς προσοπτικῆς.

Ἡ κατάσταση αὐτῆ δὲν εἶναι βεβαίως τυχαία· εἶναι συνέπεια τῶν πραγματικῶν περιπετειῶν τὰς ὁποῖ-σας ἐγνώρισεν ἡ Ὁρθόδοξος θεολογία. Πράγματι, μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Βυζαντίου καὶ τὴν διακοπὴν τῆς δημιουργικῆς πατερικῆς παραδόσεως ἡ θεολογία μας

ὑπέστη μίαν μακρὰν «δυτικὴν ἀιχμαλωσίαν», ἢ ὅποια βαθέως ἐσκότισε καὶ εἰς ὀρισμέναις μάλιστα περιπτώσεσι τελείως παρεμόρφωσε τὴν Ὁρθόδοξον θεολογικὴν σκέψιν. Κατὰ τὴν αὐτὴν μεταβυζαντινὴν καὶ μεταπατερικὴν περίοδον ἐσημειώθη καὶ μία ριζικὴ μεταβολὴ τῆς θέσεως καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς θεολογίας εἰς τὴν ζώην τῆς Ἐκκλησίας. Ἐνῶ προηγουμένως ἡ θεολογία ἦτο «φροντισ»—καὶ λειτουργημα—ἀλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν ἐν λόγῳ περίοδον ἐγένεον ἀπλῆ ἀκαδημαϊκὴ ὑπόθεσις. Ἔτσι ἔπαυσε νὰ συγκεντρῶνται τὸ γενικώτερον ἐνδιαφέρον καὶ τὴν γενικώτερον προσοχὴν. Χωρὶς ὅμως αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ αὐτὴν τὴν προσοχὴν κάθε δημιουργικὴ προσπάθεια εἶναι ἀδύνατος. Σήμερον ἡ κατάστασις ἀλλάσσει. Διάφοροι συγκρούσεις καὶ διαίρεσεις ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἡ «οἰκουμενικὴ» συνάντησις μετὰ τὴν Χριστιανικὴν Δύσιν καί, πρὸ πάντων, ἡ πιεστικὴ πρόκλησις τοῦ συγχρόνου κόσμου τοποθετοῦν ἰκαί πάλιν τὴν θεολογίαν εἰς περίοπτον θέσιν, τῆς δίδου ἐκ νέου μίαν σπουδαιότητα τὴν ὅποیان δὲν εἶχεν ἐπὶ αἰῶνος. Ἐξ οὗ καὶ ἡ σημερινὴ σύγχυσις καὶ ἀφύπνισις, ἡ ἀναπόφευκτος σύγκρουσις ἰδεῶν, τὸ πλῆθος τῶν τρόπων προσεγγίσεως, ἡ δξύτης τοῦ μεθοδολογικοῦ προβλήματος, ἡ ἐπανεξέτασις πηγῶν καὶ αὐθεντιῶν. Ἀπαλλαγείσα ἀπὸ τὴν ἐπίσημον «γραμμὴν», ἢ ὅποια τῆς ἐπεβάλλετο συνήθως ἀπὸ ἐξωθεολογικοῦ παράγοντος, ἡ Ὁρθόδοξος θεολογία δὲν ἔχει κατορθώσει ἀκόμη νὰ εὔρη μίαν πραγματικὴν ἐνόησιν. Εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ τὴν εὔρη. Ὅσονδήποτε εὐεξήγητον ἢ καὶ χρήσιμον καὶ ἂν εἶναι τὸ σημερινὸν πλῆθος τῶν θεολογικῶν μεθόδων καὶ τῶν θεολογικῶν προσεγγίσεων, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διαρκέσῃ

ἐπ' ἄπειρον. Ἐκεῖνο ποὺ χρειάζομεθα εἶναι μία σύνοθσις, μία ἔνταξις ὅλων τῶν κατὰ τὸ μάλλον ἢ ἥττον «ἰδιωτικῶν» θεολογιῶν εἰς ἓνα ὁμοιογενὲς σύνολον. Διότι ἡ Ὁρθόδοξος θεολογία εἶναι, ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεώς της, μία καθολικὴ ἔκφρασις πύτης πίστεως τῆς Ἐκκλησίας ἢ ἄλλην θεολογίαν ἢ Ἐκκλησίαν οὔτε ἀναγνωρίζει οὔτε χρειάζεται.

2.

Ἄλλὰ σύνοθσις σημαίνει ἐδῶ κάτι τὸ τελείως διαφορετικὸν ἀπὸ τὴν ἀπλῆν τυπικὴν συμφωνίαν ὡς πρὸς τὰς πηγὰς τὰς ὅποιαις δυνάμεθα νὰ παραθέτωμεν ἢ τοὺς τύπους τοὺς ὁποίους ἠμποροῦμεν νὰ χρησιμοποιῶμεν ὡς ἀσφαλῶς ὀρθοδόξους. Ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν θεολόγοι (καὶ ὄχι ἀπλοὶ συρραφεῖς ἢ ὑπομημιστιστὰι ἀρχαίων κειμένων), ἡ θεολογία θὰ εἶναι σύμφωνις, ὄχι μονωδία. Ἡ σύνοθσις εἰς λοιπὸν, τὴν ὅποیان ἐννοοῦμεν ἐδῶ, δὲν εἶναι μία ἐξωτερικὴ ὁμοιογένεια, ἀλλὰ μία ἐσωτερικὴ μεταμόρφωσις αὐτῆς ταύτης τῆς θεολογικῆς σκέψεως, μία μεταμόρφωσις ἐμπνευσμένη ἀπὸ μίαν νέαν—ἢ μάλλον πολὺ ἀρχαίαν—σχέσιν μεταξὺ θεολογίας καὶ Ἐκκλησίας. Ὅντως, τὸ πρῶτον πρῶγμα τὸ ὅποιον ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν εἶναι ὅτι ἐπὶ αἰῶνας ἡ θεολογία εἶχεν ἀποξενωθῆ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ὅτι ἡ ἀποξένωσις αὐτῆ εἶχε καταστρεπτικὰς συνεπείαις τῶσον διὰ τὴν θεολογίαν, ὅσον καὶ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ θεολογία εἶχε μεταβληθῆ εἰς ἀπλῆν ἐπιστημονικὴν δραστηριότητα, κατατετημένην εἰς πολυαριθμοὺς «κλάδους» ἢ «εἰδικότητας» χωρὶς ἄμεσον σχέσιν μετα-

ξύ των και χωρίς πρακτικὴν ἐφαρμογὴν ἐπὶ τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ θεολογία εἶχε παύσει νὰ εἶναι ἡ ἀπάντησις τὴν ὅποιαν δίδει ἡ Ἐκκλησία εἰς τὰ ἐρωτήματά της καί, ἔχουσα παύσει νὰ εἶναι μία τοιαύτη ἀπάντησις, εἶχε παύσει ἐπίσης νὰ εἶναι καὶ ἡ ἐρώτησις ἡ ἀπευθυνομένη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Σήμερον ἡ θεολογία ἀποτελεῖ μέσα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἓνα αὐτάρκη κόσμον, οὐσιαστικῶς ἀπομονωμένον ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν. Ζῆ διὰ τὸν ἑαυτὸν της καὶ διὰ τοῦ ἑαυτοῦ της μέσα εἰς τὴν ἡσυχίαν μίᾳ ἐγκλειστῆρας αὐστηρῶς ἀκαδημαϊκῆς, καλῶς προστατευμένη ἀπὸ τὰς ὀχληρὰς ἐρωτήσεις καὶ τὴν ἀδιάκριτον περιέργειαν τῶν «βεβήλων» διὰ μίᾳς γλώσσης ἄκροφς εἰδικῆς. Οἱ θεολόγοι ἀρνοῦνται νὰ συζητήσουν τὰ «μικροπρόβλήματα» τῆς καθημερινῆς πραγματικότητος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ δὲν διανοοῦνται κἀν νὰ ἐπιπράσσουν καθ' οἰονδήποτε τρόπον αὐτὴν τὴν ζωὴν. Μὲ τὴν σειράν της ἡ Ἐκκλησία, δηλαδὴ οἱ ἐπίσκοποι, οἱ ἱερεῖς καὶ ὁ λαὸς ἀδιαφοροῦν τελείως διὰ τὴν ἐργασίαν τῶν θεολόγων, ὅταν, ἐνοεῖται, δὲν τὴν ἀντιμετωπίζουν μὲ καχυποψίαν ἢ καὶ ἐχθρότητα. Δὲν εἶναι ἐπομένως ἐκκλησιαστικὸν ὅτι ἡ θεολογία, ἀνίκανος νὰ προσελύσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ἐκκλησίας, συνθλιβομένη μέσα εἰς τὰ στενὰ πλαίσια τῶν ἐπαγγελματικῶν πανεπιστημιακῶν σχολῶν, ὀδηγεῖται εἰς τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν της ὅχι ἀπὸ τὴν πείραν, τὰς ἀνάγκας ἢ τὰ προβλήματα τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ ἀπομικὰ ἐνδιαφέροντα τῶν διαφόρων θεολόγων καὶ τῶν διαφόρων «εἰδικῶν». Φηλελευθέρᾳ ἢ συντηρητικῆ, νεοπατερικῆ ἢ νεομυστικῆ, ἱστορικῆ ἢ ἀντιιστορικῆ, «οἰκουμενικῆ» ἢ ἀντιδυτικῆ (καὶ σήμερον ἔχομεν ὅλους

αὐτὰς τὰς τάσεις), ἡ θεολογία δὲν κατορθώνει νὰ συγκινήσῃ παρὰ μόνον ὀλίγους ἐπαγγελματίας θεολόγους, δὲν κατορθώνει νὰ προκαλέσῃ παρὰ μόνον ἀκαταλήπτους εἰς τὸ εὐρὺ κοινὸν συζητήσεις εἰς ὠρισμένα εἰδικὰ περιοδικά.

Αὐτὴ ἡ ἀπομόνωσις καὶ ἀποξένωσις τῆς θεολογίας ἀποτελεῖ πραγματικὴν τραγῳδίαν, ὅχι μόνον διὰ τὴν θεολογίαν, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Διότι ἡμπορεῖ μὲν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἡγέται καὶ ὁ λαὸς νὰ μὴ τὸ ἀντιλαμβάνωνται πάντοτε καὶ νὰ νομίζουν (ὅπως δυστυχῶς πολὺ συχνὰ νομίζουν) ὅτι ὅλα τὰ προβλήματα καὶ ὅλα αἱ δυσκολίαι τῆς Ἐκκλησίας εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιμετωπισθοῦν μὲ καλύτεραν διοίκησιν, μὲ πληρεστέραν ὀργάνωσιν ἢ μὲ ἀπλήν ἀναφορὰν εἰς τὸ παρελθόν. Εἰς τὴν πραγματικὴν κόπτητα ὅμως ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ συνειδητὴν θεολογία. Ἡ θεολογία εἶναι ἡ συνειδησίς της, ἡ ἐξαγνιστικὴ αὐτοκριτικὴ της, ἡ διαρκὴς ὑπόμνησις τῶν πραγματικῶν σκοπῶν τῆς ὑπάρξεώς της. Βασικὴ καὶ ζωτικὴ ἀποστολὴ τῆς θεολογίας εἶναι νὰ ἀναφέρῃ συνεχῶς τὴν ἐμπειρικὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὰς πηγὰς τῆς πίστεως καὶ τῆς ζωῆς της, εἰς τὴν ζώσαν καὶ ζωοποιῶν Ἀλήθειαν, νὰ ἀποτιμᾷ καὶ νὰ κρίνῃ τὸ «ἐμπειρικόν» ὑπὸ τὸ φῶς αὐτῆς τῆς Ἀληθείας. Ἐσπερημένη τῆς θεολογίας, ἐσπερημένη τῆς θεολογικῆς μαρτυρίας καὶ τῆς θεολογικῆς κριτικῆς, ἡ Ἐκκλησία διατρέχει κάθε στιγμὴν τὸν κίνδυνον νὰ λησμονήσῃ ἢ νὰ παρεξηγήσῃ τὴν παράδοσιν της, νὰ κάμῃ σύγχυσιν μεταξὺ οὐσιώδους καὶ δειτερουμένου, νὰ ἀπολυτοποιήσῃ τὸ σχετικόν, νὰ χάσῃ τὴν ὀρθὴν προοπτικὴν μέσα εἰς τὴν ὅποιαν πρέπει νὰ ζῆ τὴν ζωὴν της. Ἡμπορεῖ εὐκόλως νὰ γίνῃ

αἰχμάλωτος τῶν «ἐμπειρικῶν» ἀναγκῶν της και τοῦ δῆθεν ρεαλιστικοῦ πνεύματος τοῦ «κόσμου τούτου», τὸ ὄποιον σκοτίζει τὴν διάνοιαν της και τὴν κάμνει νὰ θυσιάζη ἐλαφρᾶ τῇ καρδίᾳ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Ἀπολύτου χάριν τῶν ἀμέσων σκοπῶν, τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ἀληθείας χάριν τῆς πρακτικότητος και τοῦ ὠφελιμισμού.

Τίθεται ὁμως τὸ ἐρώτημα: ἐὰν ἡ θεολογία χρειάζεται τὴν Ἐκκλησίαν τόσο ὡς πηγὴν, ὅσον και ὡς σκοπὸν τῆς ὑπάρξεώς της, και ἐὰν ἡ Ἐκκλησία χρειάζεται τὴν θεολογίαν ὡς συνειδησίην της, τότε πῶς εἶναι δυνατόν νὰ συνενωθοῦν και πάλιν τὰ δύο αὐτὰ πράγματα, νὰ ὑπερνικηθῇ ἡ σημερινὴ ἀμοιβαία ἀποξένωσις των και νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ ὀργανικὴ ἐκείνη σχέσις μεταξὺ των, ἰδεώδες ὑπόδειγμα τῆς ὁποίας θὰ παραμείνῃ διὰ παντὸς ἡ πατερικὴ περίοδος; Αὐτὸ εἶναι τὸ ἐρώτημα εἰς τὸ ὄποιον ὀφείλει νὰ ἀπαντήσῃ ἡ Ὀρθόδοξος θεολογία, ἐὰν θέλῃ ὄντως νὰ ἀπολυτρωθῇ ἀπὸ τὸ ἑσωτερικὸν χάος της, νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰς ἀδυναμίας της και νὰ παύσῃ νὰ ζῆ ὡς παρασιτὸν μέσα εἰς μίαν Ἐκκλησίαν ἡ ὁποία δὲν δίδει εἰς αὐτὴν καμμίαν σημασίαν και καμμίαν προσοχὴν.

Πῶς και ποῦ ἔμπορεῖ νὰ συμβῇ αὐτό; Ἡ ἀπάντησις μου εἶναι: **δ ι ἄ τ ῆ ς Εὐ χ α ρ ι σ τ ι ἄ ς και ἐ ν τ ῆ Εὐ χ α ρ ι σ τ ι ἄ τ ῆ ς Εὐ χ α ρ ι σ τ ι ἄ ς** ἐννοουμένης φυσικᾶ ὡς τοῦ Μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας, ὡς τῆς πράξεως ἐκείνης διὰ τῆς ὁποίας ἡ Ἐκκλησία καθίσταται ὄντως αὐτὸ ποῦ εἶναι, δηλαδὴ Λαὸς τοῦ Θεοῦ, Νὰὸς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, Σῶμα Χριστοῦ, δῶρον και φανέρωσις τῆς «καινῆς ζωῆς», τῆς ζωῆς τοῦ «μέλλοντος αἰῶνος». Μόνον εἰς τὴν Εὐχαριστίαν, τὸ μοναδικὸν αὐτὸ κέντρον πάσης χριστιανικῆς ζωῆς

και ἐμπειρίας, εἶναι δυνατόν νὰ ἐπανεῦρη ἡ θεολογία τὴν πηγὴν τῆς νεότητός της, τὸ καθαρὸν ἐκεῖνο ὕδωρ τὸ ὄποιον θὰ τὴν ἀναγεννήσῃ και θὰ τὴν καταστήσῃ ἐκ νέου ζῶσαν μαρτυρίαν τῆς ζωῆς Ἐκκλησίας, τῆς πίστεως, τῆς ἐλπίδος και τῆς ἀγάπης της. Ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς (τὸ γνωρίζω ἄριστα) ἔμπορεῖ εὐκόλως νὰ παρεξηγηθῇ. Θὰ φανῇ εἰς ὠρισμένους ὡς μίᾳ ἀδικαιολόγητος ταύτισις τῆς θεολογίας μετὴν λειτουργικῆν, ὡς ἓνας ἄχρηστος και ἀσυγχώρητος περιορισμὸς τοῦ πεδίου τῆς θεολογίας, ὅπου ἡ Εὐχαριστία τοποθετεῖται και ἐξετάζεται συνήθως ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἓνα «θέμα» μεταξὺ πολλῶν. Εἰς ἄλλους πάλιν θὰ φανῇ ὡς μίᾳ εὐσεβῆς προσκλησις πρὸς τοὺς θεολόγους νὰ γίνουσι περισσότερον λειτουργικοί, περισσότερον «εὐχαριστιακοί»... Ὑπὸ τὰς παρούσας συνθήκας τῆς θεολογίας μας παρόμοιαι παρεξηγήσεις εἶναι σχεδὸν φυσικαί. Ἐκεῖνο ὁμως ποῦ ἐννοῶ ἐδῶ δὲν εἶναι ὅτι ἡ θεολογία πρέπει νὰ γίνῃ περισσότερο εὐσεβῆς ἢ ὅτι ἡ εὐσέβεια πρέπει νὰ γίνῃ περισσότερο θεολογικὴ. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ εἶναι ἀπαράτητα και θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι αὐτόνοητα. Ἐκεῖνο ποῦ ἐννοῶ ἐδῶ εἶναι ἄλλο· και μολονότι εἶναι ἀδύνατον νὰ τὸ ἀναπτύξω εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείς και τὰς συνεπείας του μέσα εἰς τὰ στενὰ ὄρια ἐνὸς ἔθρου, θὰ προσπαθῶ κατωτέρω νὰ δείξω ὀρισμένους πλευρὰς του, μετὴν ἐλπίδα ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ προετοιμασθῇ κάπως τὸ ἔδαφος διὰ μίαν πληρηστέραν και περισσότερον καρποφόρον συζήτησιν του εἰς τὸ μέλλον.

3.

Εἰς τὴν ἐπίσημον, μεταπατερικὴν καὶ «δυτικίζουσαν» θεολογίαν μας ἡ Εὐχαριστία παρουσιάζεται ἀπλῶς ὡς ἕνα ἀπὸ τὰ μυστήρια. Ἡ θέσις τῆς εἰς τὴν ἐκκλησιολογίαν εἶναι ἡ θέσις ἐνὸς «μέσου τῆς χάριτος»—ἐνὸς μεταξὺ πολλῶν. Ὅσονδήποτε καὶ ἂν ὑπογραμμίζεται ὁ κεντρικὸς καὶ οὐσιαστικὸς ρόλος τῆς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν, ἡ Εὐχαριστία θεωρεῖται ὡς κάτι τὸ διαφορετικὸν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ δύναμις τῆς Ἐκκλησίας, ἡ χάρις ἢ δοθεῖσα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, εἶναι ἐκείνου πού καθιστᾷ τὴν Εὐχαριστίαν δυνατήν, ἔγκυρον, δραστηκὴν· ἀλλ' αὐτὴ ἡ δύναμις, αὐτὴ ἡ χάρις π ρ ο η γ ε ἵ τ α ι τῆς Εὐχαριστίας καὶ οὐσιαστικῶς εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ αὐτῆν. Ἔτσι ἡ Ἐκκλησία νοεῖται καὶ περιγράφεται ὡς ἕνα ἰ δ ρ υ μ α τὸ ὁποῖον ὁ Θεὸς ἔχει προικίσει μὲ ἰδιαίτερον δύνανται: τὴν δύναμιν νὰ διδάσκη, νὰ ποιμαίνῃ, νὰ ἀγάσῃ· ὡς μία ὀργάνωσις ἡ ὁποία ἔχει δημιουργηθῆ πρὸς μετάδοσιν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Ἡ δύναμις ὁ μως μὲ τὴν ὁποῖαν εἶναι προικισμένη ἡ Ἐκκλησία, ἡ χάρις τὴν ὁποῖαν κατέχει καὶ τὴν ὁποῖαν μεταδίδει εἰς τοὺς πιστούς, δὲν θεωρεῖται ὡς κάτι πού πηγάζει ἀπὸ τὴν Εὐχαριστίαν, ἀλλ' ὡς κάτι πού προϋπάρχει αὐτῆς. Ἡ Εὐχαριστία, μὲ ἄλλας λέξεις, εἶναι καρπός, ἀποτέλεσμα τῆς Ἐκκλησίας· ὄχι ἡ πηγὴ καὶ ἡ αἰτία τῆς. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὰ ἄλλα μυστήρια. Ἡ Ἐκκλησία παρουσιάζεται πάντοτε ὡς ἡ αἰτία καὶ ἡ πηγὴ των, οὐδέποτε δὲ ὡς ὁ σκοπὸς καὶ τὸ «τέλος» των. Διὰ τὴν ἐπίσημον θεολογίαν μας σκοπὸς καὶ προορισμὸς τῶν μυστηρίων εἶναι ὁ ἀ γ ι α σ μ ὸ ς

τ ὠ ν π ι σ τ ὠ ν· ὄχι ἡ οἰκοδομὴ καὶ ἡ τελείωσις τῆς Ἐκκλησίας.

Αὐτὸς ὁ τύπος τῆς θεολογίας, μολονότι ὑποτάσσει τὴν Εὐχαριστίαν καὶ τὰ ἄλλα μυστήρια εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ παρουσιάζει τὴν τελευταίαν ὡς ἕνα ἴδρυμα διαφορετικὸν καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ αὐτά, ἐκκόλως συντηφεύχει μὲ—ἐὰν τελικῶς δὲν εἶναι ὑπεύθυνος διὰ—τὸ εἶδος ἐκείνου τῆς εὐσεβείας, τὸ ὁποῖον οὐσιαστικῶς ταυτίζει τὴν Ἐκκλησίαν μὲ τὴν λατρείαν ἢ, ἀκριβέστερον, τὴν ἐκκλησιαστικὴν τελετουργίαν. Κατὰ τὴν λαϊκὴν ἀντίληψιν—πού δὲν εἶναι ὅμως ἀντίληψις μόνον τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῶν ἱερέων καὶ τῶν ἐπισκόπων—ἡ Ἐκκλησία εἶναι πρὸ πάντων ἕνας λατρευτικὸς καὶ λειτουργικὸς ὀργανισμὸς· καὶ ὅλη ἡ ἐκκλησιαστικὴ δραστηριότης, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐξυτηρέτησιν ὀρισμένων λειτουργικῶν ἢ μᾶλλον τελετουργικῶν ἀναγκῶν: τὴν ἀνέγερσιν ναῶν, τὴν συντήρησιν τοῦ κλήρου καὶ τῶν ψαλτῶν, τὴν ἀπόκτησιν διαφόρων ἀντικειμένων ἀπαραιτήτων διὰ τὴν λατρείαν, κ.ο.κ. Ἀκόμη καὶ ἡ διδασκαλία, ἡ ὁποία δίδεται εἰς τοὺς πιστούς, ἐν ἀφαιρέσει κανεὶς ἀπὸ αὐτῆν μερικὸς πολὺ ἀρίστους καὶ πολὺ γενικούς ἥθικους κανόννας, ὄχι καὶ τόσον διαφορετικούς ἀπὸ τοὺς ἥθικους κανόννας πού ἰσχύουν εἰς τὴν σημερινὴν ἀποχριστιανισμένην κοινωνίαν μας, συνίσταται κατ' οὐσίαν εἰς συμβουλός, ἐντολὸς καὶ διατάξεις σχετικὰς μὲ τὴν λατρείαν. Βεβαίως ἡ προτεραιότης τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἴδρυματος ἐπὶ τῶν μυστηρίων καὶ τῆς λατρείας δὲν ἀμφισβητεῖται· δεδομένου ὅμως ὅτι διὰ τὴν ἰδίαν τὴν θεολογίαν ἡ Ἐκκλησία εἶναι οὐσιαστικῶς ἕνα ἴδρυμα ὑπάρχον διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν «θηρη-

σκευηκῶν ἀναγκῶν» τῶν μελῶν του καὶ δεδομένου ὅτι ἡ λατρεία ὑπὸ τὰς διαφόρους μορφάς της ἀποτελεῖ τὴν περισσότερο προφανῆ καὶ περισσότερο ἄμεσον ἐξ ὄλων αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν, ἡ ἀντίληψις καὶ βίωσις τῆς Ἐκκλησίας ὡς μιᾶς πραγματικότητος ὑπαρχούσης κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον χάριν τῆς λατρείας φαίνεται ὡς ἓνα πρᾶγμα πολὺ φυσικόν.

Ἰδρυμα ὅμως διὰ τὴν θεολογίαν καὶ λατρευτικὸς ὀργανισμὸς διὰ τὴν εὐσέβειαν, ἡ Ἐκκλησία ἔχει παύσει κατ' οὐσίαν νὰ εἶναι κοινωνία. Πράγματι, μολοντί ὁ κλασικὸς κατηχητικὸς ὀρισμὸς τῆς Ἐκκλησίας ὡς κοινωνίας οὐδέποτε ἐπισημῶς ἀνεθεωρήθη ἢ ἀπερρίφθη, ἡ Ἐκκλησία φανερώσει σήμερον ἐαυτὴν ὡς κοινωνίαν μόνον κατὰ τὰς ὥρας τῆς Λειτουργίας καὶ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀπλοῦν διότι ἡ συνειδησις τῆς λατρείας, ὡς λειτουργικῆς πράξεως ὁλοκλήρου τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, ἔχει πρὸ πολλοῦ χαθῆ. Οἱ πιστοί, οἱ ὅποιοι προσέρχονται τὴν Κυριακὴν εἰς τὸν ναόν, δὲν ἔχουν ἐπίγνωσιν ὅτι ἀποτελοῦν μὲν μιᾶς κοινωνίας· δὲν εἶναι κἀν μεταξὺ τῶν γνωστοί. Προσέρχονται δὲ εἰς τὸν ναὸν ὄχι διὰ τὸ ἀποτελεῖν τὴν κοινωνίαν, ἀλλ' ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ νὰ ἱκανοποιήσουν ὡς ἄτομα τὰς ἀτομικὰς θρησκευτικὰς τῶν ἀνάγκας. Ἡ καλυτέρα ἀπόδειξις περὶ τούτου εἶναι ἡ τελεία παραγνώρισις τῆς θείας Κοινωνίας ὡς πράξεως ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας. Ὅ,τι ἡ ἀρχαία Ἐκκλησία ἔβλεπεν ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν φανερωσιν καὶ πραγματοποίησιν τοῦ προορισμοῦ της («Ἡμᾶς δὲ πάντας τοὺς ἐκ τοῦ ἑνὸς Ἄρτου καὶ τοῦ

Ποτηρίου μετέχοντας—σοῦ δεόμεθα καὶ σὲ παρακαλοῦμεν, Ἄγιε Ἀγίων—ἐνώσαις ἁλλήλων καὶ εἰς ἑνὸς Πνεύματος Ἁγίου κοινωνίαν. . . .», Λειτουργία Μ. Βασιλείου) ἔχει καταντήσει σήμερον νὰ θεωρῆται ὡς ἡ περισσότερο ἀτομικῆ, ἡ περισσότερο ἰδιωτικῆ ἐξ ὄλων τῶν θρησκευτικῶν πράξεων, μία πρᾶξις ἐξαρτωμένη ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν ἐπιθυμίαν, τὴν ἀτομικὴν ἐκάστου πιστοῦ! Κάτι τὸ ἀλόγονον συμβαίνει καὶ μετὰ τὸ κήρυγμα. Μολοντι ἐπισημῶς ἀπευθύνεται εἰς τὸ ἐκκλησίασμα, εἰς τὴν πραγματικότητα ἔχει γίνῃ διδασκαλία προσωπικῆ, ἐξυπηρετοῦσα τὰς ἀνάγκας, τὰς ἀπορίας καὶ τὰ προβλήματα τῶν ἀτόμων. Σκοπὸς του δὲν εἶναι πλέον ἡ οἰκοδομὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἡ οἰκοδομὴ τῶν πιστῶν. Κύριον θέμα του δὲν εἶναι σήμερον ἡ Ἐκκλησία, ἀλλὰ ὁ Χριστιανός.

4.

Εἶναι ἄληθές ὅτι εἰς τὰς ἡμέρας μας—ἐπὶ τοῦ θεολογικοῦ ἐπιπέδου τουλάχιστον—ἡ θεολογία καὶ ἡ εὐσέβεια, τὰς ὁποίας περιέγραψα ἀνωτέρω, ἐπικρίνονται καὶ καταγγέλλονται ὡς μονομερεῖς καὶ ἀνεπαρκεῖς. Ἐάν μὴ τι ἄλλο, ἡ κοινωνικὴ καὶ κοινωνικῶς προσανατολισμένη νοσηρία τῆς ἐποχῆς μας ἦτο ἐπόμενον νὰ ἀντιδράσῃ ἐναντίον μιᾶς ἐκκλησιολογίας, ἡ ὁποία συνδυάζει τὸν υπερβολικὸν τονισμὸν τῆς πλεωρῆς τῆς Ἐκκλησίας ὡς «καθιδρύματος τῆς σωτηρίας» καὶ «ταμείου τῆς χάριτος» μετὰ τὸν πλέον ἀκραϊνῆ πνευματικὸν ἀτομικισμὸν, τὴν πλέον «ἀντικειμενικὴν» ἀντιλήψιν τῆς Ἐκκλησίας, μετὰ τὸν καταπληκτικῶς ὑπο-

κειμενικήν» ἀντιλήψιν τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς. Καρποὶ αὐτῆς τῆς ἀντιδράσεως εἶναι τὸ σημερινὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν θέσιν τοῦ λεγομένου λογικῶς πλεωρῶντος τῆς λατρείας, ἡ ἀναζήτησις ἐνὸς πληροτέρου ὀρισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ λεπτολόγος ἐξέτασις τῶν ἀγιογραφικῶν ἐννοιῶν «σῶμα», «λαός», κ.τ.λ., καθὼς καὶ ἡ ἰδιαιτέρα ὑπογράμμισις τῆς ἐννοίας τῆς συμμετοχῆς τῶν πιστῶν εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν λατρείαν τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ ἀντίδρασις αὕτη εἶναι ἀναμφιβόλως καλὸν καὶ ἐλπιδοφόρον σημεῖον· περικλείει ἐν τούτοις ἓνα γνωστότατον κίνδυνον. Κάθε ἀκρότης εὐκόλως ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἀντίθετον ἀκρότητα. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς ὑπάρχει κίνδυνος νὰ συμβῇ σήμερον. Ἐὰν δὲν προσέξωμεν, ἡ ἰδία ἡ πηγή τῆς σημερινῆς ἐκκλησιολογικῆς ἀναγεννήσεως, δηλαδὴ ἡ ἐκ νέου ἀνακάλυψις τοῦ «κοινωνικοῦ» καὶ τοῦ «ὀργανικοῦ» ὡς βασικῶν διαστάσεων τῆς Ἐκκλησίας, ἡμπορεῖ εὐκολώτατα νὰ ἀποβῇ πηγή καὶ σοβαρῶν ἐκκλησιολογικῶν συγχύσεων καὶ διαστρεβλώσεων. Εἰς τὸ παρελθὸν ἡ Ἐκκλησία ἐπαυτίζετο ὑπερβολικῶς μετὰ τὴν ἱεραρχίαν καὶ τὴν ἰδέαν τοῦ ἰδρύματος· σήμερον ὁ κίνδυνος εἶναι μάλιστα, ἀπὸ ἀντίδρασιν, ταυτισθῆ ὑπερβολικῶς μετὰ τὴν ἰδέαν τοῦ ὀργανισμοῦ. Οἱ Πατέρες—ὑποστηρίζουν σήμερον διάφοροι θεολόγοι—δὲν μᾶς ἐκληροδοτήσαν ἓνα ἀκριβῆ ὄρισμὸν τῆς φύσεως ἢ οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας. Μᾶς ἔφησαν ἀπλῶς περιγραφῆς τῶν ἐξωτερικῶν γνωρισμάτων τῆς. Εἶναι ἐν τούτοις δυνατὸν, ἐὰν ὀρμηθῶμεν ἀπὸ τὰς περιγραφὰς αὐτάς, νὰ προσικειθῶμεν τὴν ἐκκλησιολογικὴν πείραν τῶν Πατέρων, νὰ ἴδωμεν καὶ ἡμεῖς τὴν «φύ-

σιν» ἢ «οὐσίαν» τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὴν προοπτικὴν ὑπὸ τὴν ὁποίαν τὴν ἐβλεπαν αὐτοί. Μὲ βράσιν αὐτὴν τὴν ἐπιχειρηματολογίαν ἀρχίζει ἕκαστος ἐξ ἡμῶν νὰ «ἀνασυνθέτῃ» καὶ νὰ «ἀνασυνθέτῃ» ὅ,τι θεωρεῖ ὡς «πατερικὴν ἐκκλησιολογίαν», χωρὶς νὰ ἀντιλαμβάνεται ὅτι πολὺ συχνὰ αἱ ἐκκλησιολογικαὶ συνθέσεις καὶ τὰ ἐκκλησιολογικὰ σχήματα ποῦ ἀποδίδει εἰς τοὺς Πατέρας, μετὰ τὸν ὑπερβολικῶς «ὀργανικὸν» χαρακτηρισμὸν τῶν, ἀντικατοπτρίζουν πολὺ περισσότερον τὰς ἀντιλήψεις διαφόρων συγχρόνων φιλοσοφικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν συστημάτων παρά τὴν πείραν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλησία—λέγομεν—εἶναι κοινωνία· αὕτη ἡ κοινωνία εἶναι ὀργανισμὸς· αὐτὸς ὁ ὀργανισμὸς εἶναι τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ μίαν τοιαύτην σειράν ἀμέσων ταυτίσεων, τυπικῆ τῶν σημερινῶν ἐκκλησιολογικῶν τάσεων, ἔχει τὸ μέγα μειονέκτημα ὅτι προσδίδει εἰς τὰς ἐννοίας τοῦ «ὀργανισμοῦ» καὶ τοῦ «σώματος» περιχόμενον σχεδὸν βιολογικόν. Παρουσιάζει τὴν Ἐκκλησίαν ὡς ἓνα οὐσιαστικόν ὄν, ἡ ἐνότῃς καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ὁποίου εἶναι τὸσον «ὀργανικαί», ὥστε τελικῶς νὰ μὴ ἡμποροῦν νὰ εἶναι οὔτε προσωπικαὶ οὔτε πνευματικαὶ οὔτε δυναμικαί. Ὑπ' αὐτὸ τὸ πρῆγμα ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐνότῃς παύει νὰ εἶναι ἡ ἐνώσις τῶν πολλῶν, ἡ ὀλοκληρουμένη εἰς ἐνότῃτα, ἡ μετὰ βαλλομένη εἰς ἐνότῃτα, καὶ ἐμφανίζεται ὡς μίαν προϋπάρχουσαν καὶ τετελεσμένην ἥδη πραγματικότητος, εἰς τὴν ὁποίαν καλεῖται κανεὶς ἀπλῶς νὰ μετὰσχῇ καὶ νὰ ἐνταχθῇ· μετὰ ἄλλας λέξεις, ἡ ἐννοία τῆς συμμετοχῆς ἐπισημαίνεται καὶ ἐντελῶς παραμερίζεται ὡς ἐννοίαν πρᾶγματῶν καὶ ὀλοκληρωσέως καὶ ὀλοκληρωσέως.

Ἔτσι ἡ Ἐκκλησία γίνεται ἀντιληπτή ὡς μία δεδομένη πραγματικότης, ὡς ἓνας π ρ ο ὕ π ά ρ χ ω ν ὀργανισμός, τοῦ ὁποῖου ἡ ζωὴ μεταδίδεται καὶ μεταφέρεται εἰς τὰ μέλη του διὰ τῶν μυστηρίων, ἰδίως δὲ διὰ τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας, τὸ ὁποῖον ὑπ' αὐτὴν τὴν προοπτικὴν παρουσιάζεται ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν μέσον μεταδόσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ συνάμα ὡς ἡ κυρία ὁδὸς συμμετοχῆς εἰς αὐτὴν τὴν ζωὴν.

Εἶναι ὁμως πολὺ ἀμφίβολον, ἐὰν τὸ νὰ προσπαθῆ κανεὶς νὰ δώσῃ ἓνα ὄρισμόν τῆς Ἐκκλησίας, ἀναχωρῶν ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ «ὀργανισμοῦ», ἀποτελεῆ τὸν καλῦτερον τρόπον ἐργασίας εἰς τὸν ἐκκλησιολογικὸν τομέα. Ἡ ἀπουσία ἐνὸς ὀρισμοῦ τοιαύτης φύσεως ἀπὸ τοῦ Πατέρος ἡμπορεῖ νὰ μὴ εἶναι καθόλου τυχαία: ἡμπορεῖ, ἀντιθέτως, νὰ εἶναι ἐνδεικτικὴ μιᾶς ἀντιλήψεως τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποῖαν ἡμεῖς, παρ' ὅλας τὰς ἀναστηλώσεις καὶ ἀνασυνθέσεις μας, δὲν ἔχομεν ἀκόμη ἐπαρκῶς ἀντιληφθῆ. Πράγματι, ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῶν Πατέρων ἡ Ἐκκλησία ἐμφανίζεται πρωτίστως ὡς τὸ δῶρον τῆς καινῆς ζωῆς. Ἄλλ' ἡ καινὴ αὐτῆ ζωὴ δὲν εἶναι ἡ ζ ω ἡ τ ἥ ς Ἐ κ κ λ η ς ἡ σ ί α ς εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ ἐν ἡμῖν, ἡ ζωὴ ἡμῶν ἐν τῷ Χριστῷ. Διότι ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἓνα «ὄν», ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὑπὸ τὴν ὁποῖαν ὁ Θεὸς ἢ ὁ ἀνθρωπος εἶναι «ὄντα», (ἐνυπόστατοι φύσεις), διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὴν ἀρχαίαν ὀρολογία). Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι μία νέα «φύσις», ἡ ὁποία ἔρχεται νὰ προστεθῆ εἰς τὰς ἡδη ὑφισταμένας φύσεις τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι «οὐσία». Τὸ ἐπίθετον κ α ι ν ὁ ς, ἐφαρμοζόμενον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν (καινὴ ζωὴ, καινὴ κτίσις) δὲν σημαίνει μίαν

ὀντολογικὴν καινότητα, τὴν ἐμφάνισιν ἐνὸς «ὄντος» τὸ ὁποῖον δὲν ὑπῆρχε προηγουμένως: σημαίνει τὴν λελυτρωμένην, τὴν ἀνανεωμένην καὶ μεταμορφωμένην σχέσιν μεταξὺ τῶν μόνων «οὐσιαστικῶν» ὄντων: τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Δημιουργίας του. Ὅπως ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔχει ἰδικὴν τῆς «ὑπόστασιν», ἰδικόν της «πρόσωπον», ἀλλῆν ἀπὸ τὴν «ὑπόστασιν» ἢ τὸ «πρόσωπον» τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ ὅποιοι τὴν ἀποτελοῦν, παρομοίως δὲν ἔχει καὶ ἰδικὴν τῆς «φύσιν», διότι ἀπλούστατα ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ κ α ι ν ἡ ζ ω ἡ τ ἥ ς π α λ α ι ᾶ ς φ ὕ σ ε ω ς, τῆς ἀπολυτρωθείσης καὶ μεταμορφωθείσης ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ. Ἐν τῷ Χριστῷ ὁ ἀνθρωπος καὶ—διὰ τοῦ ἀνθρώπου—ὁλόκληρος ὁ κόσμος εὐρίσκουν τὴν ἀληθινὴν ζωὴν των· καὶ γίνονται καινὴ κτίσις, καινὸν ὄν, Σῶμα Χριστοῦ. Ἔτσι, εἰς τὴν εἰκονογραφικὴν παράδοσιν τῆς Ὁρθόδοξιας δὲν ὑπάρχει εἰκὼν τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἡ εἰκὼν προϋποθέτει κατ' ἀνάγκην μίαν ἐνυπόστατον φύσιν», τὴν πραγματικότητα ἐνὸς οὐσιαστικῶς καὶ προσωπικῶς «ὄντος», καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι «ὄν». Ἐν τούτοις κάθε εἰκὼν, ἡ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοτόκου, οἰουδήποτε ἁγίου, θεωρεῖται πάντοτε καὶ κατ' οὐσίαν ὡς εἰκὼν τῆς Ἐκκλησίας, διότι εἰκονίζει καὶ περιγράφει τὴν καινὴν ζωὴν ἐνὸς ὄντος, τὴν πραγματικότητα τῆς μεταμορφώσεώς του ἐν τῷ Χριστῷ, τὴν ἀλήθειαν τῆς διαβιβασεώς του εἰς τὸν «καινὸν αἰῶνα» τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἀκρίβως τὴν φανέρωσιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἀντιλαμβάνεται λοιπὸν κανεὶς εἰς πόσας συγχύσεις καὶ παρεξηγήσεις ἡμποροῦν νὰ δώσουν λαβὴν αἱ ἔννοιαι τοῦ «ὀργανισμοῦ» ἢ τοῦ «σώματος», ὅταν—εἰς ἓνα ὄρισμόν τῆς Ἐκκλησίας—προηγοῦνται

καὶ προτάσσονται ὡς θεμέλια τῆς ἐννοίας τῆς «ζωῆς». Ἡ καινὴ ζωὴ δὲν εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ «ὀργανισμοῦ». Ἡ καινὴ ζωὴ, τὴν ὁποίαν λαμβάνομεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, δὲν εἶναι ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας· εἶναι ἡ νέα ζωὴ τὴν ὁποίαν ἐνεκαινίσαν ὁ Χριστός, ἡ νέα ζωὴ τὴν ὁποίαν ὁ Χριστὸς μεταδίδει εἰς ὅσους πιστεύουσιν εἰς τὸ ἀποστολικὸν κήρυγμα καὶ συνέρχονται ἐπὶ τὸ αὐτό, εἰς συναξίν, ἐν ἐκκλησίᾳ. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ νέα ζωὴ, ἡ ἐγκαινιασθεῖσα καὶ μεταδιδόμενη ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, τοῦ σαρκοθέντος Λόγου τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία καθίστα τὴν Ἐκκλησίαν ὀργανισμὸν, ἡ ὁποία μεταμορφώ-νεται ἡμῶς τοὺς πολλοὺς εἰς ἓν σῶμα, ἡ ὁποία μεταμορφώ-νεται ὡς ἅλας εἰς ὅσα μέλη τῆς παλαιᾶς ἀνθρωπότητος ἀκούσονται καὶ δέχονται τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ εἰς Σῶμα Χριστοῦ, εἰς «κατὰ ἄνθρωπον», εἰς «καινὴν κτίσιν».

Ἐπιπλέον, ἔπειτα ἀπὸ ὅλα αὐτά, νὰ εἶναι σαφές ὅτι ἡ συνήθης σήμερον ἐκκλησιολογικὴ ἐξίσωσις «Ἰδρυμα—κοινωνία—ὀργανισμός—Σῶμα Χριστοῦ» χρειάζεται πολλὰς ἐπεξηγήσεις καὶ πολλὰν προσοχήν. Ἀποτελεῖ πρᾶγματι σοβαρὸν σφάλμα νὰ ἐφορμώσωμεν ἀμέσως—χωρὶς καμμίαν διευκρίνησιν καὶ διασάφησιν—τὸν ὀγιογραφικὸν καὶ παραδοσιακὸν ὄρον «Σῶμα Χριστοῦ» εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὡς Ἰδρυμα ἢ κοινωνία—τ. ἐ. ἡ ὄρατι, στρατευομένη, ἱεραρχικὴ Ἐκκλησία—δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἡ καινὴ ζωὴ, ἡ καινὴ κτίσις, ὁ καινὸς αἰὼν. Οὐσιαστικῶς ἀνήκει εἰς τὴν ὑφήν καὶ τὴν πραγματικότητα τῆς «ἱστορίας τῆς σωτηρίας», εἶναι, μὲ ἄλλας λέξεις, τὸ «κόσμου τούτου παρόντος αἰῶνος», τοῦ «κόσμου τούτου τοῦ παλαιοῦ». Ὅπως ὁμοίως ἡ Ἐκκλησία τῆς Παλαιᾶς

Διαθήκης, ὁ ἀρχαῖος Ἰσραὴλ, ὑπῆρχε ὡς μία «φάσις», ὡς ἓν πέρασμα πρὸς τὴν Καινὴν Διαθήκην, ὅπως ἐκεῖνος εἶχεν Ἰδρυθῆ, διὰ νὰ ἐτοιμάσῃ τὰς ὁδοὺς τοῦ Κυρίου, παρομοίως ἡ Ἐκκλησία ὡς Ἰδρυμα ἢ ἀπάρχει, διὰ νὰ ἀποκαλύπτῃ—ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι—τὸν «αἰῶνα τὸν μέλλοντα». Ἡ Ἐκκλησία εἶναι μία «φάσις», ἓν πέρασμα· εἶναι τὸ πέρασμα τοῦ «παλαιοῦ» εἰς τὸ «νέον». Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ περνᾷ χάρις εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἐκεῖνο, δηλαδὴ, ποὺ ἀπολυτρώνεται, ἀνανεώνεται καὶ μεταμορφοῦται χάρις εἰς αὐτήν, δὲν εἶναι ἡ Ἐκκλησία ὡς Ἐκκλησία, ἀλλ' εἶναι ἡ παλαιὰ ζωὴ, ὁ παλαιὸς Ἀδάμ καὶ, μὲ τὸν παλαιὸν Ἀδάμ, ὅλη ἡ παλαιὰ κτίσις. Εἶναι δὲ ἡ Ἐκκλησία αὐτὴ ἡ «φάσις», αὐτὸ τὸ πέρασμα, ἀκριβῶς ἔπειθ' ὡς Ἰδρυμα εἶναι «ὄσπου ἐκ τῶν ὀστέων καὶ σάρξ ἐκ τῆς σαρκὸς» τοῦ παλαιοῦ αὐτοῦ κόσμου, ἔπειθ' ἀντιπροσωπεύει καὶ ἀναπαριστᾷ ὅλην τὴν παλαιὰν κτίσιν, ἔπειθ' ἡμπορεῖ νὰ προσλάβῃ ὅλην τὴν ζωὴν τῆς καὶ νὰ τὴν προσφέρῃ—ἐν τῷ Χριστῷ καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ—εἰς τὸν Θεόν. Πράγματι, ἡ Ἐκκλησία ἔχει Ἰδρυθῆ διὰ τὸν κόσμον καὶ ὄχι ὡς ἓν «θησκευτικὸν» Ἰδρυμα, χωριστὸν ἀπὸ τὸν κόσμον, προωρισμένον νὰ ἐξυπηρετῇ ἐπιπλέον καὶ μόνον τὰς εἰδικὰς θησκευτικὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ Ἐκκλησία ἔχει Ἰδρυθῆ διὰ νὰ ἀντιπροσωπεύῃ καὶ νὰ «ἀναπαριστῶ»—δηλαδὴ, νὰ καθιστᾷ παρούσαν—ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ὅλην τὴν κτίσιν, διότι ὅλη ἡ ἀνθρωπότης καὶ ὅλη ἡ κτίσις ἐδημιουργήσαν καὶ προωρίσθησαν ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν νὰ γίνωνται ἄνθρωποι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ δοχείον τῆς θείας Ζωῆς. Ἡ Ἐκκλησία ἀποδεικνύεται, τοιοῦτοτρόπως, ὡς ἡ ἀποκατάστασις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ παραδοχὴ

ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἀρχικοῦ καὶ αἰωνίου προορισμοῦ ὀλοκλήρου τῆς κτίσεως ἀποκαλύπτεται ὡς ἡ παρουσία τῆς θείας Ἐνεργείας, ἡ ὁποία ἔρχεται νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸν κόσμον εἰς τὸ ἀρχαῖον κάλλος καὶ τὸν ἀρχαῖον προορισμὸν του καὶ συνάμα ὡς ἡ ὑπακοὴ τῶν ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι δέχονται τὴν θείαν αὐτὴν Ἐνέργειαν. Ὑπὸ ὅλας ὁμοῦ αὐτὰς τὰς ἰδιότητας ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἀκόμη Σῶμα Χριστοῦ. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι Σῶμα Χριστοῦ μόνον ὅταν ἐνεργῆ καὶ παραγατατοποιῆ τὴν «φάσιν», τὸ πέρασμα με ἄλλους λόγους, μένον ὅταν ὑπερβαίνῃ ἐαυτὴν ὡς κοινωνίαν καὶ ἰδρυμα καὶ γίνεται ἀληθῶς ἡ καινὴ ζωὴ τῆς ἀνακαινισμένης παλαιᾶς κτίσεως. Ὡς ἰδρυμα ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι Σῶμα Χριστοῦ· εἶναι μία παραγατατικότης τοῦ κόσμου τοῦτου, εἶναι τὸ μυστήριον ἐν τῷ κόσμῳ τοῦτου τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ. Τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ «Βασιλεία τοῦ Θεοῦ» καὶ ἡ «καινὴ ζωὴ»· με ἄλλας λέξεις, εἶναι μία παραγατατικότης ὅχι τοῦ παρόντος, ἀλλὰ τοῦ «μέλλοντος αἰῶνος».

Ἀνευρίσκομεν ἔτσι τὴν ἐσχατολογικὴν διάστασιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλησία ὡς Σῶμα Χριστοῦ δὲν εἶναι οὔτε ἡμπορεῖ νὰ εἶναι πραγματικότης τοῦ κόσμου τοῦτου. Ὁ «κόσμος οὗτος» κατέδικασεν εἰς θάνατον τὸν Χριστόν, τὸν φορέα τῆς καινῆς ζωῆς· καὶ διὰ τῆς πράξεως αὐτῆς κατεδίκασεν εἰς θάνατον καὶ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸν του. Ἡ καινὴ ζωὴ, ἡ ὁποία ἀνέτειλεν ἐκ τοῦ μνήματος, εἶναι ἡ ζωὴ ἐνὸς νέου κόσμου, τοῦ «νέου αἰῶνος», μίᾶς καταστάσεως πραγμάτων ἡ ὁποία ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ

κόσμου τοῦτου εἶναι ἀκόμη μέλλουσα. Ἡ κάθαρσις ὁμοῦ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς, ἐνεκαινίσασεν τὸν νέον αὐτὸν αἰῶνα καὶ, ποιουτοτρόπως, ἐξηγγελε τὸ τέλος τοῦ παλαιοῦ κόσμου, τοῦ «ἐνεστῶτος αἰῶνος τοῦ πονηροῦ»· διότι, ὅπως εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνῃ καινὴς κοινωνὸς τῆς «καινῆς ζωῆς», ἐὰν προηγουμένως δὲν ἀποθάνῃ κατὰ τὸν παλαιὸν ἀνθρώπον διὰ τοῦ Βαπτίσματος, παραμοίως εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχη ὡς ζῶν τὸν Χριστόν, ἐὰν δὲν παύσῃ καὶ καθημερινῶς δὲν παύῃ νὰ ἔχη ὡς ζωὴν του τὴν ζωὴν τοῦ «κόσμου τοῦτου», τὴν ζωὴν τοῦ «παρόντος αἰῶνος». «Ἀπεθάνατε γὰρ καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ» (Κολ. γ' 3). Ἐν τοιαύτῃ ὁμοῦ περιπτώσει καμμία πραγματικότης τοῦ παρόντος κόσμου, κανένα ἰδρυμα, καμμία κοινωνία, καμμία ἐκκλησία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ταυτισθῇ με τὸν καινὸν αἰῶνα, με τὴν καινὴν κτίσιν. Ἡ τελειότερα χριστιανικὴ κοινότης, μία κοινότης ἡ ὁποία θὰ ἦτο ἐλευθέρα παντὸς κακοῦ καὶ πάσης ἀμαρτίας, ὡς κοινότης εἶναι ἀκόμη πραγματικότης τοῦ «κόσμου τοῦτου», ζῶσα με τὴν ζωὴν του, ἐξαρτωμένη ἐξ αὐτοῦ. Μόνον ὅταν περνεῖ εἰς τὸν «μέλλοντα αἰῶνα», μόνον ὅταν προγεύεται διὰ τῆς πίστεως, τῆς ἐλπίδος καὶ τῆς ἀγάπης—τὴν ζωὴν τοῦ «καινοῦ κόσμου», ὁ ὁποῖος προῆλθεν ἐκ τοῦ καινοῦ μνημείου καὶ ἐνεκαινίσθη διὰ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς, μόνον τότε ἡ κοινότης αὐτῆς κοινωνεῖ τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ καθίσταται «ἐν τῷ κόσμῳ τοῦτου» φανερωσὶς τοῦ Σώματος αὐτοῦ. Τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, καθ' ἑαυτό, δὲν ἡμπορεῖ ποτε νὰ ἀποτελῇ τμῆμα τοῦ «κόσμου τοῦτου», πραγματικό-

τητα τοῦ «παρόντος αἰώνου»· διότι ὁ σταυρωθεὶς καὶ ἀνασταὺς Χριστὸς ἀ ν ε λ ή φ θ η εἰς τοὺς οὐρανούς καὶ ἡ Βασιλεία του εἶναι «οὐράνιος βασιλεία».

5.

Ἡμποροῦμεν τώρα νὰ ἐπανελέθωμεν εἰς τὴν Εὐχαριστίαν. Ἡ Εὐχαριστία εἶναι ἀκριβῶς ἡ πράξις ἐκείνη τῆς «φάσεως», τοῦ περάσματος, τοῦ π ά σ χ α, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἐκκλησία πραγματοποιεῖ τὸ «τέλος» τῆς ὀλοκληρώνεται καὶ ἀποκαλύπτεται ὡς καινὸς ἄνθρωπος, ὡς καινὴ κτίσις. Ἡ Εὐχαριστία, ἐπομένως, εἶναι τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας. Κατ' αὐτὴν ἡ Ἐκκλησία ὑπερβαίνει τὰς διαστάσεις τοῦ «ἰδρύματος» καὶ τῆς ἀπλῆς «κοινωνίας» καὶ φανερῶνεται ὡς Σῶμα Χριστοῦ. Μὲ ἄλλας λέξεις, ἡ Εὐχαριστία εἶναι τὸ ἔ σ χ α τ ο ν τῆς Ἐκκλησίας, ἡ πράξις ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἐκκλησία πραγματοποιεῖται καὶ φανερῶνεται ὡς «καινὸς κόσμος», ὡς «ζωὴ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος».

Ἐλέγθη ἀνωτέρω ὅτι ἐνῶ ἡ «δυτικίζουσα» νεώτερα θεολογία μᾶς ὑποτάσσει τὴν Εὐχαριστίαν (ὡς «ἀποτελεσμα») εἰς τὴν Ἐκκλησίαν (ὡς «αἴτιαν»), ἡ κοινὴ Ὁρθόδοξος εὐσέβεια ἀντιλαμβάνεται καὶ ζῆ τὴν Ἐκκλησίαν κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον ὡς «λειτουργικὸν οργανισμόν», ὡς λατρεία. Ἐάν ὁμως ἡ προσηγηθεῖσα ἐκκλησιολογικὴ συζήτησις δέν εἶναι ἐντελῶς ἐσφαλμένη, νομίζω ὅτι ἡ σχέση τῆς Ἐκκλησίας —Λειτουργία ἢ, ἀκριβέστερον, Ἐκκλησία — Εὐχαριστία πρέπει νὰ ἀντιστραφῇ. Διότι δέν εἶναι ἡ Ἐκκλησία ἡ ὁποία «ὑπάρχει χάριν» τῆς Λειτουργίας, ἢ ὁποία «καθιστᾷ δυνατὴν» τὴν Εὐχαριστίαν· ἀλλ'

ἀντιθέτως ἡ Εὐχαριστία εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία, ὑπὸ μίαν πολὺ πραγματικὴν ἔννοιαν, «ὑπάρχει χάριν» τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία «καθιστᾷ δυνατὴν» τὴν Ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία κάμνει τὴν Ἐκκλησίαν νὰ εἶναι αὐτὸ ποῦ εἶναι, αὐτὸ ποῦ πρέπει νὰ εἶναι. Ὡς γνωστόν, ἡ ἑλληνικὴ λέξις «λειτουργία» δέν εἶχεν ἀρχικῶς θρησκευτικὴν σημασίαν. Ἐσήμαινεν ἀπλῶς τὸ δημόσιον ὑπούργημα, ἕνα λειτούργημα ἐκτελούμενον χάριν τοῦ λαοῦ καὶ πρὸς ὄφελος αὐτοῦ. Εἰς τὴν μετάφρασιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὑπὸ τῶν Ἑβραϊκῶν ἢ λέξις ἀποκτᾷ θρησκευτικὸν περιεχόμενον, ὄχι ὁμως «λειτουργικόν». Βασικὴ ἔννοιά τῆς ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς δημόσιας ὑπηρεσίας, τοῦ ἔργου τοῦ ἐκτελούμενου ὑπὲρ τῆς κοινότητος, «ὑπὲρ τῶν πολλῶν». Συγκεκριμένως χρησιμοποιεῖται διὰ νὰ σημάνῃ τὴν εἰδικὴν «λειτουργίαν», τὴν εἰδικὴν ἀποστολήν, τὴν ὁποίαν τὸ σχέδιον τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν κόσμον ἀναθέτει εἰς τὸν ἐκλεκτὸν λαόν· τὴν «λειτουργίαν», τὴν ἀποστολήν τῆς προετοιμασίας τῶν «ὁδῶν τοῦ Κυρίου». Ὑπὸ παρομοίαν ἔννοιαν χρησιμοποιεῖται καὶ κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἐκκλησία υἱοθέτησε τελικῶς αὐτὴν τὴν λέξιν, διὰ νὰ περιγράψῃ τὴν λατρείαν τῆς, καὶ ἰδιαιτέρως τὴν Εὐχαριστίαν, εἶναι ἐνδεικτικὸν τοῦ εἰδικοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ἀντελαμβάνετο αὐτὴν τὴν λατρεία, ἐνὸς τρόπου κυριολεκτικῶς ἐπαναστατικοῦ. Ἐάν ἡ χριστιανικὴ λατρεία εἶναι «λειτουργία», τότε δέν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῇ μὲ τὴν συνήθη θρησκευτικὴν λατρείαν ἢ νὰ ἐκφρασθῇ δι' αὐτῆς. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος εἶχε πληθώραν λατρευτικῶν θρησκείων, θρησκείων εἰς τὰς ὁποίας ἡ λατρεία καὶ αἱ λατρευτικαὶ πράξεις ἀπετέλουν τὴν οὐσίαν, ἦσαν κατὰ

τὸ μάλλον ἢ ἥττον «αὐτοσκοπός». Ἡ χριστιανικὴ ὁμολογία εἶναι «λειτουργία»: ἔχει, δηλαδὴ, ἓνα «τέλος», ἐξυπηρετεῖ ἓνα σκοπὸν, ἐκπληροῦ ἓνα προορισμὸν· μετὰ μίαν λέξιν, δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι, ὅπως ἡ κοινή θρησκευτικὴ λατρεία, «αὐτοσκοπός». Καὶ τὸ «τέλος», ὁ σκοπός, ὁ προορισμὸς τῆς χριστιανικῆς «λειτουργίας» εἶναι ἀκριβῶς ἡ Ἐκκλησία ὡς φανερωσὶς καὶ παρουσία τοῦ καινοῦ κόσμου, τοῦ «μέλλοντος αἰῶνος», τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ὑπὸ μίαν ἐννοίαν ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὄντως «λειτουργικός ὀργανισμός», «λειτουργικὸν ἴδρυμα», ἓνα ἴδρυμα δηλαδὴ τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς «λειτουργία» τὸ νὰ ὁλοκληρώσῃ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ ἐαυτὸ ὡς καινὴν κτίσιν, ὡς Σῶμα Χριστοῦ. Ἡ χριστιανικὴ λατρεία εἶναι, ἐπομένως, κάτι τὸ ριζικῶς διάφορον καὶ νέον· κάτι ἄνευ προηγούμενου εἰς τὴν Παλαιάν Διαθήκην ἢ τὸν εἰδωλολατρικόν. Καὶ ἡ ἀνεπαρκεία τῆς νεωτέρας μας θεολογίας, ὅπως καὶ τῆς σημερινῆς λειτουργικῆς μας εὐσεβείας, ἔγκειται ἀκριβῶς εἰς τὸ ὅτι παραβλέπουν τὸν ριζικὸν νεωτερισμὸν τῆς χριστιανικῆς «λειτουργίας» καὶ προσπαθοῦν νὰ τὴν ἐννοήσουν καὶ νὰ τὴν περιγράψουν μετὰ τὴν βοήθειαν τῶν παλαιῶν λατρευτικῶν κατηγοριῶν.

Τόση εἶναι ὁμως ἡ διαστροφή τῆς σημερινῆς ἐκκλησιολογίας μας, ὥστε καὶ μόνη ἢ βεβαίως τῆς μοναδικότητος τῆς Εὐχαριστίας ὡς τοῦ μυστηρίου τοῦ ἑκκλησιαστικοῦ νὰ ἐγείρῃ ἀμέσως τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τῆς Εὐχαριστίας μετὰ ἄλλα ἐκκλησιαστικά μυστήρια, τὰ ὁποῖα, κατὰ τὴν ἐπίσημον θεολογίαν μας, ἀποτελοῦν χωριστὰ «μέσα τῆς χάριτος», οὐσιαστικῶς ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἀλλήλων. Δὲν ὑπάρχει ἀποκαλυπτικώτερον παράδειγμα τῶν κατα-

στρηπτικῶν συνεπειῶν τῆς παραμείλησεως τῆς ζώσης Παραδόσεως ἀπὸ τὴν μεταπαρατερικὴν μυστηριακὴν θεολογίαν μας. Ἡ θεολογία αὐτὴ ἀρχίζει συνήθως μετὰ μίαν γενικὴν θεωρίαν περὶ μυστηρίων, τὴν ὁποῖαν προσπαθεῖ ἔπειτα νὰ «εἰσαγάγῃ» εἰς ἓνα ἕκαστον μυστήριον. Ἀκολουθεῖ, δηλαδὴ, μίαν κατεῦθυνσιν τελείως ἀντίθετον ἀπὸ ἐκείνην ποὺ ἀκολουθεῖ ἡ Παράδοσις. Ἡ τελευταία ἀρχίζει ἀντιθέτως μετὰ τὸς ἐπὶ μέρους μυστηριακὰς πράξεις, τὰς ὁποίας θεωρεῖ ὡς ἐπιμέρους λειτουργικὰς πράξεις καὶ προσπαθεῖ νὰ καθορίσῃ καὶ νὰ περιγράψῃ τὴν ὀρθὴν θέσιν ἐκάστης ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς Εὐχαριστίας· διότι, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς, τὰ διάφορα μυστήρια ὄχι μόνον συνδέονται μετὰ τῶν ὀργανικῶς, ἀλλὰ καὶ ἀναφορικῶς μετὰ τῆς ἀναγκαστικῆς καὶ οὐσιαστικῆς εἰς τὴν Εὐχαριστίαν, ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ τὸ «τέλος» τῶν, τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεώς τῶν, εἶναι τὸ «μυστήριον τῶν μυστηρίων». Ἔτσι τὸ γεγονός ὅτι ἡ Χειροτονία, φέρ' εἰπεῖν, γίνεται πάντοτε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Εὐχαριστίας ἢ ὅτι ἡ χορήγησις ἐκείνου ἐκ τῶν τριῶν βασμῶν τῆς ἱερωσύνης εἶναι συνδεμένη μετὰ μίαν ὀρισμένην στιγμήν τῆς εὐχαριστιακῆς λειτουργίας ἀποτελεῖ διὰ τὸν σημερινὸν Ὀρθόδοξον δογματικὸν ἀπὸ τὴν τυπικὴν λεπτομέρειαν, ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχῃ ἀποφασιστικὴν σημασίαν διὰ τὴν «οὐσίαν» τοῦ μυστηρίου· ἐνῶ ἀντιθέτως διὰ τὴν Παράδοσιν ὅλα αὐτὰ εἰς «λεπτομέρειαν» εἶναι ὑψίστης σπουδαιότητος καὶ ἀποκαλύπτουν πολὺ περισσότερα περὶ τῆς «φύσεως τῆς ἱερωσύνης» ἀπὸ οἰανδήποτε ἀπὸ τὰς ἀναριθμήτους ψευδοσχολαστικὰς πραγματείας ποὺ ἔχουν γραφῆ ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Ὀρθόδοξου θεολόγου τῶν τελευταίων αἰώνων. Με-

ταξύ τῆς Εὐχαριστίας καὶ ἐνὸς ἐκάστου τῶν ἄλλων μυστηρίων ὑφίσταται στενὸς ὀργανικὸς δεσμός. Διότι ὅλα τὰ μυστήρια, πλὴν τῆς Εὐχαριστίας, ὑπάρχουν χάριν τῶν ἀτομικῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας· σκοπὸς τῶν εἶναι νὰ ἐν τ ἄ ξ ο υ ν καὶ νὰ ἐ ν σ ω μ α τ ὶ σ ο υ ν τὸ ἄτομον—τὴν ζωὴν του, τὴν ἰδιαιτέραν «λειτουργίαν» του, τὴν ἰδιαιτέραν κλήσιν του—εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ Ἐκκλησία ὅμως ὀλοκληρώνεται καὶ πραγματοποιεῖται ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ· ἐπομένως, ὅλα τὰ μυστήρια εὐρίσκουν τὸ «τέλος» τῶν, δηλαδὴ τὴν ὀλοκλήρωσιν καὶ τελείωσιν τῶν ἐν αὐτῇ.

Ἡ θεολογία τῶν πανεπιστημίων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν σχολῶν μας τονίζει ἰδιαιτέρως τὴν «μυστηριακὴν δύναμιν» τῆς Ἐκκλησίας· με ἄλλας λέξεις, προβάλει κυρίως τὴν Ἐκκλησίαν ὡς «τῆμειοῦχος καὶ οἰκονόμος τῆς χάριτος». Παραβλέπει ὅμως σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου μίαν ἄλλην πλευρὰν τοῦ θέματος: τὴν Ἐκκλησίαν ὡς σκοπὸν καὶ τελείωσιν τῶν μυστηρίων. Λησμονεῖ ὅτι «χάρις» εἶναι ἓνα ἄλλο ὄνομα τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν κατέστασιν τῆς ὀλοκληρώσεως, τῆς Ἐκκλησίας ὡς φανερώσεως τοῦ «αἰῶνος» τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Μία σοβαρὰ μετατόπισις βάρους ἔχει συμβῆ εἰς τὸν τρόπον με τὸν ὅποιον ἀντιλαμβάνομεθα τὰ μυστήρια. Τὰ μυστήρια ἔχουν γίνεῖ ἰδιωτικαὶ τελεταί, ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν ἐξυτηρέτησιν τῶν ἀτομικῶν ἀναγκῶν τῶν Χριστιανῶν, ἀποσκοποῦσαι εἰς τὸν προσωπικὸν ἀγιασμόν τῶν πιστῶν καὶ ὄχι εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ μυστήριον τῆς μετανοίας, φέρ' εἰπεῖν, τὸ ὅποιον ἀρχικῶς ἦτο μία πρᾶξις συμφιλιώσεως με τὴν Ἐκκλησίαν, θεωρεῖται σήμερον ὡς ἀπλή «ἄφεσις καὶ συγχώρησις» τῶν προσωπικῶν μας ἁμαρτιῶν. Ὁ Γάμος, ὁ ὅποιος

κατ' ἀρχὰς δὲν εἶχε κἂν ἰδιαιτέραν ἀκολουθίαν, ἀλλ' ἐτελέετο ἀπλῶς διὰ τῆς συμμετοχῆς τῶν νεονύμφων εἰς τὴν Εὐχαριστίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἔχει παύσει πλῆον νὰ θεωρῆται ὡς τὸ π ἔ ρ α σ μ α—καί, κατὰ συνέπειαν, ὡς ἡ μεταμόρφωσις—τοῦ «φυσικοῦ» γάμου εἰς τὰς διαστάσεις τῆς Ἐκκλησίας («... τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν, ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν», Ἐφ. ε' 32) καὶ ἔχει γίνεῖ μία ἀπλή «εὐλογία», μία ἀπλή ἐκκλησιαστικὴ ἐπικύρωσις τῆς ἐνώσεως δύο ἀτόμων· τὸ εὐχαριστιακὸν ποτήριον ἔχει τώρα ἀντικατασταθῆ δι' ἐνὸς κυπέλλου «συμβολίζοντος» τὴν κοινήν ζωὴν. Ὑπάρχουν πολλὰ παραδείγματα αὐτοῦ τοῦ εἶδους. Ἐν τούτοις καμία θεολογικὴ παραμόρφωσις, καμία ἔκτροπὴ τῆς λαϊκῆς εὐσεβείας ὀφειλομένη εἰς ἐσφαλμένους θεολογικὰς προϋποθέσεις δὲν εἶναι, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ἱκανὴ νὰ ἀποκρύψῃ ὀλοσχερῶς ἢ νὰ ἄλλοιώσῃ τὸν θεμελιώδη καὶ ὀργανικὸν δεσμόν ποῦ ὑφίσταται μεταξὺ τῶν ἐπὶ μέρους μυστηρίων καὶ τῆς Εὐχαριστίας, τῆς Εὐχαριστίας ὡς «μυστηρίου τῶν μυστηρίων» καί, συνεπῶς, ὡς τοῦ Μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας.

6.

Ἐχουσα λησμονήσει τὴν ἐκκλησιολογικὴν καὶ ἐσχολογικὴν σημασίαν τῆς Εὐχαριστίας, ἔχουσα ὑπερβιάσει τὸ εὐχαριστιακὸν Μυστήριον εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ ἀπλοῦ «μέσου τῆς χάριτος», ἢ ἐπίσημος θεολογία μας ἦτο ἐπόμενον νὰ περιορίσῃ τὴν θεολογικὴν μελέτην τῆς Εὐχαριστίας εἰς δύο μόνον προβλήματα: τὸ πρόβλημα τῆς μεταβολῆς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς Σῶμα καὶ Αἷμα Χριστοῦ καὶ τὸ πρό-

βλημα τῆς κοινωνίας. Ἔτσι, ὅταν λέγωμεν ὅτι ἡ Εὐχαριστία εἶναι «μυστήριον», ἐννοοῦμεν συνήθως ὅτι εἶναι ἡ εὐχαριστιακὴ μεταβολὴ ἢ ἡ εὐχαριστιακὴ κοινωνία ἢ καὶ τὰ δύο μαζί· εἰς τὴν τελευταίαν ὁμιος περιπτώσιν σπεύδομεν νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὰ δύο πράγματα εἶναι δυνατὸν καὶ ἴσως ἐπιβάλλεται νὰ ἐξετάζωνται καὶ νὰ μελετῶνται κχωρισμένως. Μετα εἰς τὸ θεολογικὸν αὐτὸ πλαίσιον ἡ Ἐκκλησία παρουσιάζεται κυρίως ὡς ὁ «κάτοχος τῆς δυνάμεως», τῆς δυνάμεως τοῦ νὰ ἐνεργῇ τὴν μεταβολὴν· τῆς δυνάμεως τοῦ νὰ χορηγῇ τὴν κοινωνίαν. Ὁ ἱερεὺς εἶναι ὁ λειτουργός (ὁ «ἐκτελεστής») τοῦ μυστηρίου· τὰ εἶδη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἶναι ἡ «ὕλη» τοῦ μυστηρίου· οἱ μετέχοντες πιστοὶ εἶναι οἱ κοινωνοὶ τοῦ μυστηρίου. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν σταματᾷ ἐδῶ. Ἐπειδὴ ἡ κοινωνία ἔχει παύσει νὰ εἶναι ἡ ἀπαπόδεικτος ὀλοκλήρωσις τοῦ εὐχαριστιακοῦ μυστηρίου (τὰ 90% τῶν εὐχαριστιακῶν μας λειτουργιῶν τελοῦνται χῶρὶς νὰ μεταλαμβάνη κανεὶς), ἀνεπτύχθη μία πρόσθετος καὶ οὐσιαστικῶς ἀνεξάρτητος θεολογία τῆς Εὐχαριστίας ὡς θυσίας, ἐγκύρου καθ' ἑαυτὴν, ἀνεξαρτήτως τῆς παρουσίας ἢ τῆς συμμετοχῆς τοῦ λαοῦ. Ἐνῶ ἡ συγκέντρωσις ὅλης τῆς προσοχῆς εἰς τὰς δύο «κυρίας» στιγμὰς τῆς Εὐχαριστίας παρεμέρισεν ὅλα τὰ ἄλλα στοιχεῖα τῆς εὐχαριστιακῆς ἀκολουθίας εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν «μὴ οὐσιαστικῶν τυπικῶν λεπτομερειῶν» καὶ ἤνοιξε τὴν θύραν εἰς τὰς συμβολικὰς τῆς ἐποχῆς τοῦ Καβάσιλα ἢ θείας λειτουργίας. Ἔτσι, ἀπὸ ἀντιληπτῆ καὶ ἐριμνεύεται ὡς μία συμβολικὴ ἀναπαράστασις τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, χρησιμεύουσα ὡς πλάσιον εἰς τὸ διπλοῦν «μυστήριον» τοῦ καθ-

γιασμοῦ τῶν δώρων καὶ τῆς κοινωνίας, ἕνα πλαισίον χωρὶς οὐσιαστικὴν σημασίαν διὰ τὸ «κύρος» καὶ τὴν «θραστικότητα» τοῦ μυστηρίου αὐτοῦ.

Ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς ὅμως τῆς Παραδόσεως τὸ «μυστήριον» τῆς Εὐχαριστίας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περιορισθῇ· τεχνικῶς εἰς μίαν μόνον πράξιν, εἰς μίαν μόνον στιγμήν ἢ ν τῆς εὐχαριστιακῆς ἀκολουθίας. Κατὰ τὴν Παράδοσιν ὑπάρχει μία «λειτουργικὴ τάξις», τῆς ὁποίας ὅλα τὰ μέρη καὶ ὅλα αἱ στιγμαὶ ἔχουν οὐσιαστικὴν καὶ ἀποφασιστικὴν σημασίαν· εἶναι ὀργανικῶς συνδεδεμένα μεταξὺ τῶν εἰς ἕνα μυστηριακὸν σύνολον, εἰς ἕνα μυστηριακὸν οἰκοδόμημα. Μὲ ἄλλας λέξεις, διὰ τὴν Παράδοσιν ἡ Εὐχαριστία εἶναι μυστήριον ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους· διὰ τὴν τέλεισιν καὶ ὀλοκλήρωσιν τῆς εἶναι ἀπαραίτητος ὁ λῆξ ἀκολουθία. Ἡ λειτουργία δὲν ἀντιτίθεται ἐδῶ πρὸς τὸ μυστήριον, ὅπως ὁ συμβολισμὸς πρὸς τὸν ρεαλισμὸν· ἀλλὰ θεωρεῖται ὁ λῆξ ὡς μυστήριον, ὡς μία ὀργανικὴ, συνεχῆς κίνησις, κάθε στιγμὴ τῆς ὁποίας προετοιμάζει καὶ «καθιστᾷ δυνατὴν» τὴν ἐπομένην στιγμὴν.

Διότι, ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἡ Εὐχαριστία εἶναι ἕνα πέρασμα, μία πορεία, μία «πρόοδος» δηγοῦσα τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τοὺς «οὐρανοὺς», εἰς τὴν ὀλοκλήρωσιν καὶ μεταβολὴν τῆς εἰς Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ πέρασμα τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸ Ἔσχατον, τὸ πραγματοποιοῦμενον κατὰ τὴν Εὐχαριστίαν καὶ διὰ τῆς Εὐχαριστίας, εἶναι ἐκεῖνο ποὺ καθιστᾷ δυνατὴν τὴν μεταβολὴν τῶν δώρων μας—τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου—εἰς τροφήν τῆς καινῆς κτίσεως, εἰς βρῶμα τοῦ Μεσσιανικοῦ Δείπνου καὶ τῆς Κοινωνίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἔτσι ἡ σύ-

ναξίς τῶν Χριστιανῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Κυρίου καὶ ἡ «σφράγις» τῆς ἐνότητος τῶν διὰ τῆς παρουσίας τοῦ ἱερέως (ἡ ἐκκλησία ἐν τῷ ἐπισκόπῳ καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ) δὲν εἶναι μία ἀπλή συμβατική πράξις· εἶναι ἀληθῶς ἡ ἀρχὴ τοῦ εὐχαριστιακοῦ μυστηρίου, ἡ σύναξις τῶν πρῶτην διεσκορπισμένων τέκνων τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τὸ αὐτό, ἡ σύγκλησις καὶ ἡ συνταξίς τῶν εἰς «ἐκκλησίαν». Καὶ ἡ εἰσοδός τῶν εἰς τὸν ναόν (ἡ σημερινὴ μικρὰ εἰσοδος) δὲν εἶναι μία συμβολικὴ ἀναπαράστασις τῆς ἐνάρξεως τοῦ δημοσίου ἔργου τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ μία παραγμὰ ἐξοδος τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν θείαν Βασιλείαν, ἡ ἔναρξις τῆς ἀνόδου τῆς εἰς τὸν θρόνον τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν καθιστᾷ δυνατὴν καὶ ἔχει ἐγκαινιάσει ἡ ἀνάληψις τοῦ «ἀνθρώπου Χριστοῦ Ἰησοῦ» εἰς τοὺς οὐρανούς καὶ ἡ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ καθέδρα. Παρομοίως ἡ τελετὴ τῆς προσκομιδῆς, (ἡ σημερινὴ μεγάλη εἰσοδος,) κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μεταφέρονται με ἐπισημότητα εἰς τὴν ἁγίαν Τράπεζαν, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα σύμβολον τῆς ταφῆς τοῦ Κυρίου ἢ τῆς ἀνόδου του εἰς τὰ ἱεροσόλυμα, προκειμένου νὰ πάθῃ καὶ νὰ σταυρωθῇ, ἀλλ' εἶναι μία πραγματικὴ θυσία, ἡ «προσκομιδὴ» τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν καὶ ὁλοκλήρου τῆς κτίσεως εἰς τὸν Θεόν, διὰ νὰ ἐνταχθοῦν εἰς τὴν μοναδικὴν καὶ καθολικὴν θυσίαν, τὴν «θυσίαν τῶν θυσίων», τὴν θυσίαν τοῦ Κυρίου. Ἡ παραφορὰ αὐτῆ καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἀναφορὰν, τὴν ἀνύψωσιν τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ἐσχολογικὴν τῆς τελείωσιν διὰ τῆς Εὐχαριστίας. Διότι ἡ «εὐχαριστία», ἡ ἀναγνώρισις, δηλαδὴ, τῆς ἀληθείας ὅτι τὰ πάντα εἶναι χάρις καὶ δωρεὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ προσφορὰ τῶν πάντων εἰς

τὸν Θεὸν ὡς εὐχαριστίας εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ περιεχόμενον τῆς λελυτρωμένης ζωῆς, ἡ παραγμὰ ἐκ τῆς τῆς Βασιλείας ὡς «χαρᾶς καὶ εἰρήνης ἐν τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι», τὸ τέρμα καὶ ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν «οὐρανόν», ἡ θέωσις μας. Ἐπομένως ἡ Εὐχαριστία εἶναι ἀγίασμός· καὶ αὐτὸ ἐξηγεῖ διατὶ οἱ Πατέρες ὀνομάζουσι τὸσον τὴν προσευχὴν τοῦ καθαγιασμοῦ, ὅσον καὶ τὰ καθαγιασθέντα δῶρα «εὐχαριστίαν». Ἡ ἐπιμονὴ τῶν Ὁρθόδοξων ἐπὶ τῆς ἐπικλησῆς δὲν εἶναι, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, τίποτε ἄλλο ἀπὸ μίαν ὑπογράμμισιν τῆς ἀληθείας ὅτι ὁ ἁγιασμός αὐτός, ἡ μεταβολὴ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς Σῶμα καὶ Αἷμα Χριστοῦ, λαμβάνει χώραν εἰς τὸν «νέον αἰῶνα» τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ γῆϊνὴ προφήμας γίνεταὶ Σῶμα καὶ Αἷμα Χριστοῦ, διότι προσλαμβάνεται, ἀναφέρεται καὶ ἀνυψώνεται εἰς τὸν «μέλλοντα αἰῶνα», εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Χριστὸς εἶναι ὄντως ἡ ζωὴ καὶ ἡ τροφὴ πάσης ζωῆς καὶ ἡ Ἐκκλησία εἶναι τὸ Σῶμα του, τὸ «πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου» (Ἐφ. α' 23). Ἐκεῖ, εἰς τὸν «μέλλοντα αἰῶνα», εἰς τὸν «οὐρανόν», συντρώγομεν τὸ Μεσσιανικὸν Δεῖπνον, τὸ νέον Πάσχα, καὶ μεταλαμβάνομεν τῆς τροφῆς τῆς Ἀθανασίας· καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, «ἔχοντες ἴδει τὸ Φῶς τὸ ἀληθινὸν καὶ ἔχοντες λάβει Πνεῦμα ἐπουράνιον», ἐπιστρέφομεν εἰς τὴν «γῆν», εἰς τὸν «παρόντα αἰῶνα» («ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν»), διὰ νὰ γίνωμεν μάρτυρες τῆς μελλούσης Βασιλείας. Αὐτὸ εἶναι τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας, ἡ «λειτουργία», ἡ ὁποία μεταβάλλει τὴν Ἐκκλησίαν εἰς ὅ,τι εἶναι, ὅ,τι πρέπει νὰ εἶναι, ἡ ὁποία καθιστᾷ τὴν Ἐκκλησίαν Σῶμα Χριστοῦ καὶ Ναὸν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ζ.

Ο άναγνώστης ίσως νά έχη σχηματίσει τήν έντύπωσιν ότι έλησμόνησα τό άρχικόν θέμα μου: τήν σχέσιν τής θεολογίας μέ τήν Έκκλησίαν. Όσα όμως έλέθησαν ήσαν άναγκαία, διότι μόνον μετά τόν καθορισμόν τής άκριβούς σημασίας τών όρων είναι δυνατόν νά εξηγήσω τό νόημα του άρχικού ίσχυρισμού μου, ότι ή Εύχαριστία είναι ή πηγή τής θεολογίας, ό δρόμος τής έπιστροφής τής τελευταίας εις τήν Έκκλησίαν.

Κατά τό τελευταία έτη άκούομεν συχνά ότι ή Όρθόδοξος θεολογία, εάν θέλη νά υπερινήκη τήν έσωτερικήν άδυναμίαν της και τός έσωτερικός άνεπαρκείας της, πρέπει νά έπιστρέψη εις τόν 5 Πατέρα. «Πατερική άναγέννησις», «νεοπατερική σύνθεσις», αυτά ή άλλα παρόμοια έκφράσεις είναι συνηθέσταται εις τά έργα και τός συζητήσεις των σημερινών Όρθόδοξων, είναι δέ άναμφιβόλως άποκαλυπτικά μιός πραγματικής και πολύ έπειγούσης ανάγκης. Η διακοπή τής ζώσης πατερικής Παραδόσεως υπήρξεν όντως ή αίτία τής μεγάλης θεολογικής τραφιδίας τής Όρθοδοξίας. Τί είναι όμως άκριβός αυτή ή «έπιστροφή εις τούς Πατέρας» και πώς είναι δυνατόν νά τήν επιτύχωμεν; Εις τά έρωτήματα αυτά δέν έχει δοθή άκόμη ίκανοποιητική απάντησις. Είναι άρα γε μία άπλή επανάληψις των όσων έχουν ήδη ειπει οι Πατέρες, μία επανάληψις στηρίζομένη επί τής προϋποθέσεως ότι οι Πατέρες έχουν ήδη ειπει όλα όσα έπρεπε νά λεχθούν και ότι εκείνο πούν χρειάζεται νά γίνη σήμερα είναι άπλώς

μία άνακεφαλαίωσις τής διδασκαλίας των; Μία τοιαύτη «στροφή», και έν άκόμη ήτο όρθή ή βασική προϋπόθεσις της, δέν θα έλυνεν άσφαλώς τό πρόβλημα, τό όποιον έξέθεσα άνωτέρω, τό πρόβλημα, δηλαδή, τής σημερινής άποφενώσεως τής θεολογίας από τήν Έκκλησίαν. Καμία σειρά ειδικών πατρολογικών μονογραφιών, καμία δημοσίευσις των πατερικών κειμένων εις λαϊκάς εκδόσεις δέν είναι δυνατόν νά άποτιλέση, άφ' έαυτής, τήν ζώσαν και δημιουργικήν άπάντησιν εις τά πραγματικά προβλήματα τής εποχής μας, εις τās πραγματικές άνάγκας τής Έκκλησίας. Έάν μή τι άλλο, άφήνει άλυτον τό ουσίωδες ζήτημα τής έρμηνείας του πατερικού μηνύματος, τής «άναστάσεώς» του εις τήν συνείδησιν τής Έκκλησίας. Άλλ' έκτός τούτου, ή προϋπόθεσις επί τής όποιας θα έστηρίζετο μία τοιαύτη «στροφή» είναι έξ ολοκλήρου έσφαλμένη. Η Έκκλησία ούδέποτε έδίδαξεν ότι οι Πατέρες έχουν ειπει πάν ό,τι έπρεπε νά λεχθί, ότι έχουν εξαντλήσει όλα τά θέματα, ότι έχουν άπαντήσει εις όλα τά έρωτήματα, ότι ή θεολογία των είναι ή όλη θεολογία και ότι οι μεταγενέστεροι θεολόγοι δέν έχουν νά κάμουν τίποτε άλλο παρά άπλώς και μόνον νά εκδίδουν και τό πολύ νά σχολιάζουν τά πατερικά κείμενα. Τό νά μεταβάλλωμεν τούς Πατέρας εις μίαν καθρώς μηχανικήν και άλάθητον αυθεντίαν και τήν θεολογίαν εις ένα είδος πατερικού σχολαστικισμού είναι, εις τήν πραγματικότητα, π ρ ο δ ο σ ί α αυτού τούτου του πνεύματος τής πατερικής θεολογίας, τό όποιον παραμένει έσαι ένα θαυμαστόν παράδειγμα πνευματικής έλευθερίας και δημιουργικότητας. Έπιστροφή εις τούς Πατέρας σημαίνει, πρό πάντων, άνάκτησιν αυτού του πνεύματος, άνάκτησιν τής μυ-

στικῆς ἐκείνης ἐμπνεύσεως ἢ ὅποια κατέστησε τοὺς Πατέρας ἀληθεῖς μάρτυρας τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐπιστρέφουμεν πραγματικῶς εἰς τοὺς Πατέρας —καὶ ὄχι ἀπλῶς εἰς τὰ «κειμένα» των—ὅταν κατορθώ-
νωμεν νὰ ζήσωμεν καὶ νὰ αἰσθανθῶμεν τὴν Ἐκκλη-
σίαν ὄχι ὡς «ἴδρυμα, δόγμα ἢ σύστημα», ἀλλὰ, ὅ-
πως ἔλεγεν ὁ Α. Σ. Χομιάκωφ, ὡς «μῖαν ζωήν, ἢ
ὅποια ἐναγκαλιζέται τὰ πάντα, προσλαμβάνει τὰ
πάντα καὶ μεταμορφώνει τὰ πάντα», ὡς μίαν «φάσιν»,
ὡς ἓνα πέρασμα εἰς τὴν πραγματικότητα τῆς
ἐν τῷ Χριστῷ λυτρώσεως καὶ μεταμορφώσεως. Αὐ-
τὸς ὁ τρόπος νοήσεως καὶ βιώσεως τῆς Ἐκκλησίας,
καθὼς προσεπάθησα νὰ δείξω, ἔχει ὡς κέντρον του
τὴν Εὐχαριστίαν, τὴν Εὐχαριστίαν ὡς Μυστήριον
τῆς Ἐκκλησίας, ὡς φανερωσιν καὶ αὐτοσκοπάλυψιν
τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ. Ἡ Εὐχαριστία, εἴτε ἀνα-
φέρεται ρητῶς εἴτε ὄχι, εἶναι ἡ ὀργανικὴ πηγὴ καὶ ὁ
τελικὸς σκοπὸς τῆς θεολογίας· διότι, ἐὰν ἡ θεολογία
εἶναι μαρτυρία περὶ τῆς πίστεως καὶ τῆς ζωῆς τῆς Ἐκ-
κλησίας, ἐὰν εἶναι μαρτυρία περὶ τῆς Ἐκκλησίας ὡς
σωτηρίας καὶ καινῆς ζωῆς ἐν τῷ Χριστῷ, τότε εἶναι
πρωτίστως μαρτυρία περὶ τῆς πίστεως ἐκείνης τῆς Ἐκ-
κλησίας ἢ ὅποια φανερώνηται, μεταδίδεται καὶ καθί-
σταται παρούσα καὶ ἀπὴν πραγματικότης κατὰ τὴν
Εὐχαριστίαν. Μόνον ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ ἢ Ἐκκλησίᾳ
παύει νὰ εἶναι «ἴδρυμα, δόγμα ἢ σύστημα» καὶ γίνε-
ται Ζωή, Ὁραμα, Σωτηρία· μόνον ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ
ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ πραγματοποιεῖται καὶ ὁ νοῦς τοῦ
ἀνθρώπου καθίσταται ἱκανὸς νὰ ἐκφράσῃ τὸν νοῦν
τοῦ Χριστοῦ. Ἡ Εὐχαριστία, ἐπομένως, εἶναι ἡ πηγὴ
τῆς θεολογίας, τῶν λόγων περιτοῦ Θεοῦ,
τὸ «γεγονός» τὸ ὅποιον μεταβάλλει τὰς ἀνθρωπίνους

θεωρίας καὶ ὑποθέσεις μας εἰς μῆνυμα, εἰς κήρυμα
τῆς Ἀληθείας τοῦ Θεοῦ.

8.

Θὰ τελειώσω μὲ δύο παρατηρήσεις, ἐκ τῶν ὁ-
ποίων ἡ μία ἀναφέρεται εἰς τὸ πλεόν ἐπιέγον ἀπὸ τὰ
θεολογικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας καὶ ἡ ἄλλη
εἰς τὸ γενικὸν πνεῦμα τῆς Ὁρθοδόξου θεολογίας.

1. Πρὸ πάντων δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρξῃ παρεξ-
ήγησις. Ἡ «εὐχαριστιακὴ μεταστροφή» τῆς θεολο-
γίας, τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ὁποίας προσεπάθησα
νὰ δείξω ἀνωτέρω, δὲν σημαίνει τὴν ἐπιβολὴν εἰς
τὸν θεολόγον ἑνὸς ὄρισμένου προγράμματος, μῖς
ἐκ τῶν προτέρων καθωρισμένης σειρᾶς θεμάτων καὶ
ἐρωτήσεων. Τούναντιον, ὀρθῶς ἐννοουμένη, σημαίνει
τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ θεολόγου ἀπὸ τὴν νεκρὰν
αὐθεντίαν τῶν ψευδοπαραδοσιακῶν συστημάτων,
τὴν ὑποβοήθησιν του νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ
σύνολον τῆς παραγματολογίας·
τὸν Θεόν, τὸν κόσμον, τὸν ἄνθρωπον. «Τὸ Πνεῦμα
ὅπου θέλει πνεῖ...». Ἐν τούτοις ὑπάρχει ἓνα προκα-
ταρκτικὸν πρόβλημα, τοῦ ὁποίου ἡ λύσις ἀποτελεῖ
τὴν ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν τῆς «εὐχαριστιακῆς
μεταστροφῆς» τῆς θεολογίας. Τὸ πρόβλημα αὐτό, διὰ
νὰ ὁμιλήσω ὠμῶς, εἶναι νὰ ἀνακαλύψου ν
καὶ πάλιν οἱ θεολόγοι τὴν Εὐχα-
ριστίαν. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀκριβῶς, καθὼς εἴ-
δομεν, ἡ ἐπίσημος μεταπαιτηρικὴ θεολογία μας ὑπέ-
στη τὴν πλεόν φανεράν, τὴν πλεόν καταστρεπτικὴν
παραμόρφωσίν της, παρεξέκλινεν ἀπὸ τὴν ζώσαν Πα-
ράδοσιν, «ἀπέξενώθη» ἀπὸ τὴν πείραν τῆς Ἐκκλησίας.

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, ἐπομένως, πρέπει νὰ κριθοῦν καὶ νὰ υπερικηθοῦν ὅλοι αἱ ἀνεπάρκειαι καὶ ὅλοι αἱ ἐλλείψεις τῆς. Ἡ «ἐκ νέου ἀνακάλυψις» τῆς Εὐχαριστίας, ὅπως ἦδη ἐλέχθη, σημαίνει κατ' οὐσίαν τὴν ἐπανεύρεσιν τῶν ἐκκλησιολογικῶν καὶ ἐσχολογικῶν διαστάσεων τῆς, τὴν ἐκ νέου ἀναγνώρισίν τῆς ὡς τοῦ Μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ αὐτό, μὲ τὴν σειράν του, σημαίνει ὅτι θὰ παύσωμεν νὰ καταστρέμωμεν τὴν Εὐχαριστίαν εἰς ἓνα πληθὺς τεχνητῶς ἀπομεινωμένων ζητημάτων (ἡ Εὐχαριστία ὡς «μυστήριον», ἡ Εὐχαριστία ὡς «θυσία», ἡ Εὐχαριστία ὡς «κοινωνία» κ. ο. κ.) καὶ θὰ προσπαθήσωμεν νὰ τὴν ἴδωμεν ὡς ἐνότητα θεωρίας καὶ ζωῆς. Μία τοιαύτη ἐνότης εἶναι φυσικὰ ἀδύνατος, ἐφ' ὅσον ἐπιμένωμεν νὰ χωρίζωμεν αὐθερέτως καὶ κατὰ τρόπον ἀφηρημένον τὴν Εὐχαριστίαν ὡς «μυστήριον», «θυσίαν» ἢ «κοινωνίαν» ἀπὸ τὴν εὐχαριστιακὴν Λειτουργίαν, ἀπὸ τὴν πρᾶξιν ἐκείνην ἐν τῇ ὁποίᾳ ὅλοι αὐταὶ αἱ ὄψεις τῆς Εὐχαριστίας ὑπάρχουν καὶ παρουσιάζονται ὑπὸ τὴν ὀρθὴν προοπτικὴν των καὶ εἰς τὴν ὀργανικὴν πρὸς ἀλλήλους σχέσιν των. Ἡ *Lex orandi* πρέπει νὰ γίνῃ καὶ πάλιν *Lex credendi* ὁ καὶ νὼν τῆς προσευχῆς πρέπει νὰ γίνῃ ἐκ νέου καὶ νὼν τῆς πίστεως. Ἡ ἐκ νέου ἀνακάλυψις τῆς Εὐχαριστίας ὡς τοῦ Μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας εἶναι, μὲ ἄλλας λέξεις, ἡ ἐκ νέου ἀνακάλυψις τῆς τῆς Ἐκκλησίας ὡς τοῦ Μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ, ὡς τοῦ Μυστηρίου τῆς Παρουσίας του, ὡς τοῦ Μυστηρίου τῆς ἐλευσεως καὶ τῆς ἐν μέσφ ἡμῶν παρουσίας τῆς μελλούσης Βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

Ἄς μὴ αὐταπατώμεθα. Τὸ ἔργον αὐτὸ παρουσιάζει τεραστίας δυσκολίας. Πάρα πολλὰ ἔχουν λησμονηθῆ ἢ παραμεληθῆ. Πρέπει νὰ ἀνακτήσωμεν τὸ ἀληθὲς νόημα τῆς Λειτουργίας τῆς Ἐκκλησίας. Ὅλη ἡ ἐξέλιξις τῆς λειτουργικῆς εὐσεβείας μας πρέπει νὰ ἐπανεξετασθῆ καὶ νὰ ἐπανεκτιμηθῆ. Ἡ προμερὰ ἀδράνεια καὶ ἀντίδρασις τοῦ νεκροῦ συντηρητισμοῦ καὶ τῶν ψευδοπαραδόσεων μας πρέπει νὰ ὑπερνικηθοῦν. Δὲν εἶναι ὁμως δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ θεολογικὴ «ἀναγέννησις», ἐὰν δὲν καταβληθῆ αὐτὸ τὸ τίμημα. Μόνον μία κρισιμὰ ἐποικοδομητικὴ κριτική, μία κριτικὴ ἀνοικοδόμησις—εἶναι δυνατὸν νὰ δώσῃ καὶ πάλιν εἰς τὴν θεολογίαν τὴν πραγματικὴν τῆς θέσιν καὶ τὴν πραγματικὴν τῆς ἀποστολὴν μέσα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

2. Ὁ ὅρος «εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία» εἰσήχθη προσφάτως εἰς τὸ θεολογικὸν μας λεξιλόγιον. Ἐπὶ ἄλλοις ὅροις, ὁ ὁποῖος θὰ εἶχε κάθε δικαίωμα νὰ εἰσαχθῆ εἰς τὸ λεξιλόγιον αὐτό, εἶναι ὁ ὅρος «εὐχαριστιακὴ θεολογία». Ὅλα ὅσα προηγήθησαν ἦσαν μίᾳ ἀπόπειρα νὰ ἀποδειχθῆ ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος θεολογία, ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεώς τῆς, εἶναι ἐυχχαριστία πρέπει νὰ εἶναι τὸ μόνον ἀντικείμενον τῆς θεολογικῆς μας θεωρίας καὶ ἀναλύσεως. Ἡ μεταβολὴ τῆς Εὐχαριστίας εἰς ἓνα τοιοῦτο «ἀντικείμενον» ὑπῆρξεν ἀκριβῶς ἡ αἰτία τῆς παραμελήσεως καὶ τῆς ἐπισκιάσεως τοῦ ρόλου τῆς ὡς πηγῆς τῆς θεολογίας. Ἐκεῖνο ποῦ σημαίνει εἶναι ὅτι εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας ἡ Εὐχαριστία ἀποτελεῖ τὴν στήν κληρονομίαν τῆς ἀληθείας, τὴν στιγμὴν ἢ ὁποῖα μὲς ἐπιτελεῖται νὰ ἴδωμεν τὰ πραγματικὰ ἀντικείμενα τῆς θεο-

λογίας: τὸν Θεόν, τὸν ἀνθρώπου καὶ τὸν κόσμον ὑπὸ τὸ ἄλ. θ. ε. φ. ω. σ., τὸν Χριστόν, ὑπὸ τὸ φῶς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μὲς ἀποκαλύπτει τὰ ἀντικείμενα τῆς θεολογίας ἐν τῇ ἀληθείᾳ τῶν καὶ συγχρόνως μὲς καθίστα ἱκανοὺς νὰ ἀναγνωρίσωμεν καὶ νὰ κατανοήσωμεν αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν. «Εἶδομεν τὸ Φῶς τὸ ἀληθινόν, ἐλάβομεν Πνεῦμα ἐπουράνιον. . .». Ἡ θεολογία, ὅπως καὶ κάθε ἄλλη χριστιανικὴ διακονία ἢ «λειτουργία», εἶναι ἕνα χ. ἀ. ρ. ι. σ. μ. α., ἕνα δῶρον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Αὐτὸ τὸ δῶρον δίδεται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, δηλαδὴ, κατὰ τὴν πράξιν ἐκείνην κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἐκκλησία ὀλοκληρώνεται καὶ πραγματοποιεῖται ὡς Σῶμα Χριστοῦ καὶ κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, κατὰ τὴν πράξιν ἐκείνην κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἐκκλησία προσφέρει ἑαυτὴν ἐν τῷ Χριστῷ καὶ προσφέρει τὸν Χριστόν, γίνονται δεκτὴ ὅτι τὸν Χριστόν καὶ λαμβάνει τὸν Χριστόν ἢ ὅποια ἀποτελεῖ τὴν πηγὴν ὄλων τῶν χαρισμάτων καὶ ὄλων τῶν διακονιῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ στιγμή αὐτὴ εἶναι ὄντως ἡ στιγμή τῆς ἀληθείας, διότι κατ' αὐτὴν ἰστάμεθα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐν τῷ Χριστῷ ὁ ὁποῖος εἶναι τὸ Τέλος, τὸ Ἔσχατον, τὸ Πλήρωμα ὄλων τῆς ἀνθρωπότητός μας, καὶ ἐν Αὐτῷ προσφέρομεν εἰς τὸν Θεὸν τὴν μόνην «λογικὴν λατρείαν» τοῦ λευτρωμένου κόσμου, τὴν Εὐχαριστίαν, καὶ ὑπὸ τὸ φῶς αὐτῆς βλέπομεν καὶ κατανοοῦμεν καὶ ἀνακαταλαμβάνομεν ἐν τῷ Χριστῷ τὴν ἀλήθειαν περὶ Θεοῦ, περὶ ἀνθρώπων καὶ περὶ κόσμου, περὶ δημιουργίας καὶ πτώσεως, περὶ ἁμαρτίας καὶ λυτρώσεως, περὶ ὀλοκλήρου τῆς κτίσεως καὶ τῆς τελικῆς μεταμορφώσεως τῆς εἰς Βασιλείαν Θεοῦ καὶ λαμβάνομεν αὐτὴν

τὴν ἀλήθειαν ὡς κοινωνοὶ τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος τοῦ Χριστοῦ, ὡς μέτοχοι τῆς ἀνεσπέρου Πεντηκοστῆς, ἢ ὅποια «ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν» (Ἰωάν. 1στ' 13). Ἔργον τῆς θεολογίας εἶναι νὰ μαρτυρῇ περὶ αὐτῆς τῆς ἀληθείας. Τὸ ἔργον αὐτὸ δὲν τελειώνει ποτέ. Κάθε θεολόγος θὰ ἴδῃ αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν μόνον ἐν μέρει, θὰ τὴν ἀντικατοπτρίσῃ μόνον ἐν μέρει· θὰ εἶναι μάλιστα ἐλεύθερος νὰ τὴν ἀντικατοπτρίσῃ ἀναλόγως τοῦ ἰδιαίτερου του χαρισματος, ἀναλόγως τῆς ἰδιαίτερας του κλήσεως. Ὅπως ὁμως ὅλα τὰ χαρίσματα πηγάζουν ἀπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πηγὴν, ἔτσι καὶ ὅλοι αἱ κλήσεις συμβάλλουν εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν: τὴν οἰκοδομὴν τῆς μίας καθολικῆς θεολογίας.

Ἐπιστροφή εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, ἐπιστροφή εἰς τοὺς Πατέρας. . . Αὐτὸ σημαίνει, πρὸ παντὸς ἄλλου, ἐπιστροφήν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τῆς Εὐχαριστίας καὶ ἐπιστροφῆν εἰς τὴν Εὐχαριστίαν διὰ τῆς Ἐκκλησίας: ἐδῶ τὰ «κείμενα» τῆς Ἁγίας Γραφῆς μὲς δίδονται πάλιν καὶ πολλάκις ὡς ὁ ζῶν καὶ ζωοποιὸν Λόγος τοῦ Θεοῦ· ἐδῶ συναντῶμεν τοὺς Πατέρας, ὄχι εἰς τὰ «βιβλία», ἀλλὰ εἰς τὴν πραγματικότητα, τὴν Πραγματικότητα περὶ τῆς ὁποίας ἐμαρτύρησαν ἐκεῖνοι εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν καὶ τὴν γλώσσαν τῶν καὶ περὶ τῆς ὁποίας καλούμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ μαρτυρήσωμεν εἰς τὴν ἐποχὴν μας καὶ τὴν γλώσσαν μας. «Διότι αἱ γλώσσαι εἰς τὸν κόσμον εἶναι ποικίλαι», γράφει ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος, «ἀλλ' ἡ δύναμις τῆς Παραδόσεως εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ. Ἡ διδασκαλία μας, προσθέτει, «εἶναι συμμόρφωσις πρὸς τὴν Εὐχαριστίαν καὶ ἡ Εὐχαριστία εἶναι ἐπικύρωσις τῆς διδασκαλίας μας» (Ἐλεγχος, Α' 10, 2).

ΙΩΑΝΝΟΥ ΜΑΓΕΝΤΟΡΦ

Πρεσβυτέρου

Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς

Ἁγίου Βλαδимиρου Ν. Ὑόρκης

**Παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας
καὶ
παραδόσεις τῶν ἀνθρώπων**

Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἔχει ἱστορίαν δύο χιλιᾶδων περίπου ἐτῶν. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ διεφύλαξεν ἀέφρατον τὸ κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων, κατεδίδακται ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἀπεμακρύνοντο ἀπὸ αὐτῶν, ἐξέφρασε τὴν ὀρθόδοξον πίστιν κατὰ τρόπον ἀρμόζοντα πρὸς τὰ προβλήματα καὶ τὰς ἀνάγκας τῶν διαφόρων ἱστορικῶν ἐποχῶν. Ὅλα αὐτὰ ἡ Ἐκκλησία τὰ ἐπραξε, διότι εἶναι Σῶμα Χριστοῦ καὶ διότι τὸ Πνεῦμα τῆς Ἀληθείας οἰκεῖ ἐν αὐτῇ. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἡ Ἰερά Παράδοσις, τὴν ὅποιαν τὰ ἐγχειρίδια τῆς δογματικῆς μας θεολογίας παρουσιάζουν συνήθως ὡς μίαν «δεύτεραν πηγὴν τῆς χριστιανικῆς ἀποκαλύψεως», παράλληλον πρὸς τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Κατὰ τὴν διάρκειαν ὅμως ὄλων αὐτῶν τῶν αἰώνων ἡ Ἐκκλησία ἀπέκτησε καὶ πολλὰς ἀνθρωπίνους παραδόσεις: ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς ἐχάρισε τὴν φιλοσοφικὴν ὀρολογίαν του, ἡ ὁποία τῆς ἐπέτρεψε νὰ

ἐκφράση καὶ νὰ διατυπώσῃ τὰ δόγματα τῆς τῶ Βυζάντιον τῆς ἐκκληροδότησε τὸ δίκαιον, τὴν λατρείαν καὶ τὴν πνευματικότητά του καὶ σήμερον, ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν μας, ἡ Ἐκκλησία ἀποκτᾷ νέα χαρακτηριστικά, ἀναλόγως τῶν τόπων καὶ τῶν πολιτισμῶν εἰς τοὺς ὁποίους ἔρχεται διὰ νὰ κηρύξῃ τὸ «εὐαγγέλιόν» τῆς. Ἡ ἐξέλιξις αὐτῆ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἐνθροπίνης κοινωνίας, εἶναι ἕνα ἀναπόφευκτον καὶ ἀναγκαῖον στοιχεῖον τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς. «Ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων», γράφει ὁ ἀπόστολος Παῦλος, «πᾶσιν ἑμαυτὸν ἐδούλωσα, ἵνα τοὺς πλείονας κερδήσω· καὶ ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαίος, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσω· τοῖς ὑπὸ νόμον ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω· τοῖς ἀνόμοις ὡς ἀνόμος, μὴ ὢν ἀνόμος Θεῶ, ἀλλ' ἔννομος Χριστῶ, ἵνα κερδήσω ἀνόμους... τοῖς πᾶσι γέγονα τὰ πάντα, ἵνα πάντως τινὰς σώσω» (Α' Κορ. θ' 19-22). Αὐτὸ ἀκριβῶς κάμνει καὶ ἡ Ἐκκλησία. Ὅπως ὁμως ὁ Ἀπόστολος, ἔτσι καὶ ἡ Ἐκκλησία εἶναι «ἐλευθέρα ἐκ πάντων», διότι ἐν τῷ Χριστῷ «οὐκ ἐν Ἰουδαίος οὐδὲ Ἑβραίου, οὐκ ἐν δούλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἐν ἄρσεν καὶ θῆλυ» (Γαλ. γ' 28).

Τὸ πρόβλημα, μὲ τὸ ὅποιον θὰ ἤθελα νὰ ἀσχοληθῶ ἐδῶ ἐν συντομίᾳ, εἶναι τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων πού ὑφίστανται μεταξὺ τῆς Ἰερασίας Παρὰ δόσεως ἢ Παρὰ δόσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ συνεπῶς ἀποτελεῖ οὐσιαστικὸν στοιχεῖον τῆς Χριστιανικῆς ἀποκαλύψεως, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἰστορικῶν ἐκδηλώσεων, αἱ ὁποῖαι διεμορφώθησαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατὰ τὸν ροῦν τῆς ἱστορίας καὶ κατέστησαν δυνατὸν τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου εἰς δια-

φορητικὸς λαὸς κατὰ διαφορητικὰς ἐποχάς, ἀλλ' αἱ ὁποῖαι βεβαίως, λόγῳ τῆς φύσεως καὶ τῆς προελεύσεως τῶν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωροῦνται ὡς ἀπόλυτοι.

Ἡ διάκρισις μεταξὺ Ἀπολύτου καὶ σχετικοῦ εἶναι, νομίζω, τὸ περισσότερο ἐπιγεγονὸς ἀπὸ ὅλα τὰ προβλήματα πού ἔχουν νὰ ἀντιμετωπίσασιν σήμερον οἱ Ὀρθόδοξοι θεολόγοι. Εἰς τὸν ὑπὸ συζήτησιν τοῦ μέγα μῆτος τῆς διακρίσεως εἶναι κυριαρχητικῶς ἔργον ζωῆς καὶ δημιουργίας· διότι, οὔτε ὀλίγον οὔτε πολὺ, ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐκ νέου ἀξιοποίησιν τῆς καθολικῆς φύσεως τῆς Ἐκκλησίας. Μόνον ἐὰν ἀνακαλύψωμεν καὶ γνωρίσωμεν ἐπαρκῶς τὸ Ἀπόλυτον, θὰ κατορθώσωμεν νὰ προσανατολισθῶμεν ἀσφαλῶς μέσα εἰς τὴν μέζαν τῶν ἀνθρωπίνων παραδόσεων καὶ συνηθειῶν καὶ θὰ ἠμπορέσωμεν νὰ κάμωμεν τοὺς ἀναγκαίους διαχωρισμοὺς καὶ τὰς ἀπαραιτήτους ἐκκαθαρίσεις.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Ἐνας Καθολικὸς θεολόγος, διαπρεπῆς πατρολόγος, ἄριστος γνώστης τῶν ἀρχαίων χριστιανικῶν λειτουργιῶν, καὶ ἐπὶ πλέον ἕνας ἀπὸ τοὺς καλυτέρους φίλους τῆς Ὀρθοδοξίας εἰς τὴν Δύσιν, ὁ Dom Olivier Rousseau, OSB., ἔγραφε προσφάτως: «Οἱ Ὀρθόδοξοι πρέπει νὰ τὸ καταλάβουν καλά. Δὲν εἶναι διόλου ὁ ἰδιαιτέρος ἐκκλησιαστικὸς χαρακτήρ τῆς Ὀρθοδοξίας ἐκεῖνο πού μᾶς προσελκύει. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ Ὀρθοδοξία δὲν μᾶς εἶναι καθόλου ἐλευστική. Ἐκεῖνο πού μᾶς ἀρέσει εἰς αὐτὴν εἶναι ὅτι

διετήρησε πολλά στοιχεία τῆς Χριστιανικῆς ζωῆς εἰς τὴν ἀρχαίαν μορφήν των. Ὑπάρχουν ὁμοίως καὶ ἄλλα πράγματα εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν, διὰ τὰ ὅποια δὲν ὁμιλοῦμεν πάντοτε, ἀλλὰ τὰ ὅποια μᾶς ἀρέσουν ὀλιγότερον. . . Ὁ δυναμισμὸς ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος μᾶς ἔκαμεν ἀρχικῶς νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν τὸν ἑλληνισμὸν τῶν Πατέρων. . . , μᾶς ἐβοήθησε νὰ προχωρήσωμεν ἀκόμη περισσότερο καὶ νὰ φθάσωμεν εἰς καθαρωτέρας ἀγιογραφικὰς πηγὰς. . . (μᾶς ἐβοήθησε) νὰ ἀνακαλύψωμεν ἕνα Χριστιανισμὸν ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμη ἐντελῶς ἐξελληνισθῆ καὶ ὁ ὁποῖος, μὲ τὴν δροσερότητά του, μᾶς μεταφέρει πολὺ πλησιέστερον εἰς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τοὺς Προφήτας ἀπὸ ὅ,τι κάμνουν τὰ μεταγενέστερα θεολογικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ σχήματα. Ἄλλ' αὐτὸ βεβαίως δὲν εἶναι πλεόν ἡ Ὁρθοδοξία, τοῦλάχιστον ὅ,τι συνήθως ἐννοοῦμεν μὲ τὸν ὄρον αὐτόν. Ἡ ἀπολυτοποίησης οἰουδῆποτε ἐπὶ μέρους πολιτισμοῦ μᾶς ἐνοχλεῖ καὶ προτιμώμεν νὰ λέγωμεν, μετὰ τοῦ πάπα Βενεδίκτου ΙΕ', ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι οὔτε λατινικὴ οὔτε ἑλληνικὴ οὔτε σλαβικὴ, ἀλλ' ὅτι εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον καθολικὴ»(1).

Μὲ ὕφος περισσότερο ἀπτότομον, χωρὶς τὰς λεπτὰς διακρίσεις καὶ ἀποχρώσεις τοῦ προηγουμένου συγγραφέως, ἕνας ἄλλος διαπρεπῆς Δυτικὸς, γνωστότατος μεταξὺ τῶν Ὁρθόδοξων, ὁ Δρ. M. A. Ramsey, ὁ ὁποῖος ἀνῆλθε προσφάτως εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς Καντουαρίας, μᾶς ἔχει ἐξηγήσει τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποῖους ἐγκατέλειπεν ὀρισμένας «αὐταπάτας», ποὺ ἔπρεπε κατὰ τὸ διάστημα τοῦ με-

(1) Dom Olivier Rousseau, O.S.B., «L'Orthodoxie occidentale», ἐν *I r e n i k o n*, XXXI, 1958, σελ. 326-327.

σοπολέμου, σχετικῶς μὲ τὴν δυνατότητα μιᾶς προσεγγίσεως Ὁρθόδοξων καὶ Ἀγγλικανῶν. Τὸ μέγα ἐμπόδιον, ποὺ ἀνεκάλυψεν ὁ Δρ Ramsey, συνίσταται εἰς τὸ ἔξης: «Οἱ Ἀγγλικανοὶ θὰ σῆς εἴπουν: Βεβαίως, ὑπάρχει ἕνας σημιαντικός ἀριθμὸς δογμάτων, τὰ ὁποῖα ὅλοι παραδεχόμεθα: ὑπάρχουν ὁμοίως καὶ ὀρισμένα ἄλλα πράγματα, τὰ ὅποια ἄλλοι ἀπὸ ἡμᾶς δέχονται καὶ ἄλλοι ἀπορρίπτουν. Συγκρίνατε αὐτὸν τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι μὲ τὴν Ὁρθοδοξίαν. Ἐκεῖ θὰ εὑρετε μίαν πλήρη καὶ ὠραίαν εἰκόνα, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ ἑνιαῖον καὶ ἀδιαφρετον σύνολον. Ἐὰν ἀφαιρέσετε οἰονδήποτε στοιχεῖον, θὰ καταστρέψετε τὸ ὅλον. Ἡ Ὁρθοδοξία συνίσταται ἀκριβῶς εἰς αὐτὴν τὴν ὁλότητα, μίαν ὁλότητα ποὺ ἀγκαλιάζει τὸ θεῖον καὶ τὸ ἀνθρώπινον. Ἔτσι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἀπαυθύνεται κανεὶς πρὸς τὴν Παναγίαν εἶναι μέρος τῆς εἰκόνης τᾶσον, ὅσον καὶ ἡ ὁμολογία τοῦ δόγματος τῆς σαρκώσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἐὰν θίξετε οἰονδήποτε σημεῖον, ὑπάρχει κίνδυνος νὰ καταστρέψετε τὴν ὅλην εἰκόνα. Καὶ ἡ Ὁρθοδοξία εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ ὅλον, αὐτὴ ἡ σύνθεσις»(2).

Θὰ φανῆ ἴσως κάπως ὑπερβολικὰ αἰσιδόδος ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Δρ Ramsey περιγράφει τὴν ἀγγλικανικὴν θέσιν. Ἡμεῖς οἱ ξένοι, τοῦλάχιστον, δὲν κατορθώνομεν ποτὲ νὰ ἐξακριβώσωμεν ποῖος εἶναι αὐτὸς ὁ «σημιαντικός ἀριθμὸς δογμάτων» τὰ ὁποῖα παραδέχονται ὁλοὶ οἱ Ἀγγλικανοί. Ἀλλὰ τὸ θέμα δὲν εἶναι αὐτό. Τὸ θέμα εἶναι κατὰ πόσον ὁ Ἀρχιεπίσκοπος κατενόησεν ὀρθῶς τί εἶναι ἡ Ὁρθοδο-

(2) M. A. Ramsey, «Holiness, Truth and Unity», ἐν *S o b o r n o s t i*, Χειμῶν-Ἐαπ 1961, σελ. 163.

ξία. Είναι μόνον—όπως φαίνεται να πιστεύη και ὁ Dom Rousseau—μία λαμπρά και ἑρμονική σύνθεσις δογμάτων, τύπων και ἐθίμων, εἰς τὴν ὁποῖαν τὸ Βυζάντιον ἔδωσε τὴν τελικὴν καὶ ὀριστικὴν τῆς μορφῆν; Είναι, μεῖ ἄλλας λέξεις, μόνον μία ἀπὸ τὰς πολλὰς δυνατὰς μορφὰς ἣ ἐκφράσεις τοῦ ἱστορικοῦ Χριστιανισμοῦ;

Εἶναι φυσικὸν νὰ θέλουν οἱ Καθολικοὶ ἢ οἱ Διαμαρτυρόμενοι ἀδελφοὶ μας νὰ ἔχουν ἔτσι τὰ πράγματα. Διότι, ἐὰν ἡ ἀντιλήψις αὐτῆ ἦτο ὀρθή, θὰ ἔχονεν ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία κάθε δικαίωμα νὰ διεδικῆ καὶ δι' ἑαυτὴν τὸν τίτλον τῆς «μῆδ, ἀγίας, καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας». Ταυτιζομένη μὲ ἓνα ἐπὶ μέρους πολιτισμὸν, θὰ ὑπεβιβάζετο αὐτομάτως εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ ἀπλοῦ «κλάδου» τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ἀπλῆς «μορφῆς» τοῦ ἱστορικοῦ Χριστιανισμοῦ, ποὺ ἤμπορεῖ νὰ εὐρη τὴν ὀλοκλήρωσιν καὶ τὴν πληρότητα μόνον μέσα εἰς τὸ πλάσιον τῆς ρωμαϊκῆς καθολικότητος ἢ εἰς τοὺς κόλπους μῆδ παραχριστιανικῆς «Οἰκουμένης». Ἐννοεῖται ὅτι οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη ἀπὸ τὰς λύσεις αὐτὰς συμβιβάζεται μετὰ τὴν Ὀρθόδοξον ἀντιλήψιν τῆς Ἐκκλησίας.

Πρέπει ἐν τούτοις νὰ ὀμολογήσωμεν ὅτι τὸσον ὁ Dom Olivier Rousseau, ὅσον καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ramsey διέκριναν μίαν βασικὴν πλευρὰν τῆς σημερινῆς στάσεως τῶν Ὀρθόδοξων ἔναντι τοῦ δυτικοῦ κόσμου. Εἶδαν πολὺ ὀρθῶς ὅτι οἱ Ὀρθόδοξοι ἀντιλαμβάνονται τὸν Χριστιανισμὸν ὡς ἓνα ἑνιαῖον σύνολον, ὡς ἓνα «ἄλον», τὸ ὁποῖον ἐκφράζεται, ταυτοχρόνως, διὰ τῆς δογματικῆς ὀμολογίας, διὰ τῆς συμμοτοχῆς εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ διὰ τῶν παραμικροτέρων λεπτομερειῶν τῆς καθημερινῆς ζω-

ῆς. Ἡ ἐκκλησιολογικὴ ρίζα αὐτῆς τῆς ἀντιλήψεως εὐρίσκειται εἰς τὴν συνείδησιν τῆς εὐθύνης ποὺ ἔχει κάθε Ὀρθόδοξος διὰ τὴν «ὀρθὴν πίστιν». Ἡ φύλαξις καὶ προάσπισις αὐτῆς τῆς πίστεως θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς Ὀρθόδοξους ὡς τὸ ὑψιστον θρησκευτικὸν καθήκον. Ἄλλ' οἱ Ὀρθόδοξοι δὲν διαθέτουν, εἰς τὸν τομέα αὐτόν, καμμίαν ἐξωτερικὴν ἀθνεϊτίαν, εἰς τὴν ὁποῖαν νὰ δύνανται νὰ προστρέχουν ἢ εἰς τὴν ὁποῖαν νὰ ὀφείλουν νὰ ὑποτάσσωνται παθητικῶς καὶ μηχανικῶς. Ὅταν λοιπὸν δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ διακρίνουν μεταξὺ οὐσιώδους καὶ δευτερευόντος, προτιμοῦν νὰ διατηρήσουν ὀλα ὅσα ἔχουν παρὰ νὰ διατρέξουν τὸν κίνδυνον νὰ χάσουν ἔστω καὶ «ἰῶτα ἓν» ἀπὸ τὸν Νόμον τοῦ Θεοῦ. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει σήμερον. Ἡ στάσις ὁμῶς τῶν Ὀρθόδοξων θὰ εἶναι διαφορετικὴ, ἐὰν ἀνακαλύψουν ἐκ νέου τὸ ἀληθὲς νόημα τῆς Παραδόσεως καὶ ἐὰν αἰσθανθοῦν τὸν ἑαυτὸν των ἱκανὸν νὰ τὸ ἐκφράσῃ ἐπαρκῶς.

Εἶναι δυνατὸν καὶ πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν μίαν ὀρισμένην ἱστορικὴν «ἀρετὴν» εἰς αὐτὸν τὸν ἀπόλυτον καὶ ἐνίοτε τυπολατρικὸν συντηρητισμὸν. Χωρὶς αὐτὸν ἡ χριστιανικὴ πίστις θὰ εἶχε, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐξαλειφθῆ ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἑγγύς Ἀνατολήν, ἔπειτα ἀπὸ τοσοῦς σκοτεινοὺς αἰῶνας μογγολικῆς καὶ τουρκικῆς κατοχῆς. Ἄλλ' ὁ συντηρητισμὸς αὐτός, καθ' ἑαυτὸν, δὲν ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς καθολικῆς Ὀρθοδοξίας. Ἀντιθέτως μάλιστα, δημιουργεῖ σήμερον ἓνα σοβαρὸν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ προσέξῃ πάρα πολὺ ἡ Ὀρθόδοξος θεολογία. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ εἶναι ὁ μοντερνιζμὸς ἑκείνος ρεφορμισμὸς, ὁ ὁποῖος ἔκαμε θραύσιν πρὸς τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Ρωσίαν καὶ μετ'

αὐτὴν προσέκλεισε τὸ σχίσμα τῆς λεγομένης «ζώσης» ἢ «ἀνανεωμένης Ἐκκλησίας» (1922-1945) καὶ ὁ ὀποῖος ὑπὸ λαϊκῶν μορφῶν ὑπάρχει καὶ ἐνεργεῖ εἰς ὅλας τὰς αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας τῶν Βαλκανίων. Ἡ συνειδητοποίησις τῆς ἀληθοῦς φύσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς Παραδόσεως καὶ ἡ διάκρισις μεταξὺ Ἀπολύτου καὶ σχετικοῦ εἰς τὴν ζώην τῆς Ἐκκλησίας εἶναι τὸ μόνον μέσον διὰ τὸ ἀντιμετωπιθῆ ἔπιτυχῶς καὶ νὰ ὑπερνικηθῆ ὁ σοβαρὸς αὐτὸς κίνδυνος.

Βασικὸς ἰσχυρισμὸς τῆς ἐκκλησιολογίας μας εἶναι ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία εἶναι ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία, ἡ μία καὶ ὅλη Ἐκκλησία, τὴν ὁποῖαν ἴδρυσεν ὁ Χριστὸς. Αὐτὸ ὅμως ἔχει ὡς λογικὴ συνέπειαν τὸ ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία εἶναι ἡ Ἐκκλησία ὅλων τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅτι αἱ θύραι τῆς πρέπει νὰ εἶναι ἀνοικταὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους κάθε τόπου καὶ κάθε ἐποχῆς, κάθε φυλῆς καὶ κάθε πολιτισμοῦ. Θὰ ἦτο λοιπὸν ἐνδιαφέρον νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ πόσον ὁ θεμελιώδης αὐτὸς ἰσχυρισμὸς ἀναποκρίνεται πρὸς τὴν πρᾶξιν τοῦ παρελθόντος καὶ τὴν πραγματικότητα τῆς ἱστορίας.

Η ΑΥΘΕΝΤΙΑ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ

Ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Σχίσματος οἱ Χριστιανοὶ ἀντελαμβάνοντο τὴν ἐνότητά των ὡς ἐνοτητα πίστης. Ἐθεώρουν ὅμως ὡς κάτι αὐτονόητον τὸ δικαίωμα κάθε τοπικῆς Ἐκκλησίας νὰ ἐκφράζη τὴν κοινὴν αὐτὴν πίστιν εἰς τὴν ἰδικὴν τῆς γλώσσαν, μὲ τὸ ἰδικὸν τῆς

λαειτουργικὸν τυπικὸν καὶ μάλιστα κατ' ἄρχας καὶ μὲ τὸ ἰδικὸν τῆς βαπτιστήριον Σύμβολον τῆς Πίστεως. Αὐτὴ ἡ ποικιλία τῶν γλωσσῶν καὶ τῶν θεολογικῶ-πολιτιστικῶν παραδόσεων δὲν ἠμποδίζε μὲ κανένα τρόπον τὴν ὑπαρξιν καὶ πρακτικὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος. Ἔτσι, τὸν 2ον αἰῶνα, ὁ ἀγιος Εἰρηναῖος ὁμιλεῖ περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀποστολικῆς Παραδόσεως «φυλασσομένης ἐπιμελῶς» εἰς τὴν Ρώμην, τὴν Σμύρνην, τὴν Ἔφεσον. Ἀργότερον, ὅταν αἱ χριστολογικαὶ ἕριδες διέσπασαν τὴν ἐνότητα τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ κατάστασις αὐτῆ ἤρχισε νὰ μεταβάλλεται. Αἱ κοπτικαί, συριακαὶ καὶ ἀρμενικαὶ Ἐκκλησίαι—μὲ ἄλλους λόγους, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν μὴ Ἑλληνῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς—ἠκολούθησαν τοὺς κήρυκας τοῦ Μοναφυστισμοῦ. Καὶ αἱ Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίαι, ὅσαι, δηλαδὴ, παρέμειναν πισταὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Συνόδου τῆς Χαλκηδόνος (Δ' Οἰκουμενικῆς), συσπειρωμέναι περὶς τῆς Ρώμης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶδαν τὴν ἀκτινοβολίαν των νὰ περιορίζεται εἰς μόνον τὸν ἑλληνολατινικὸν κόσμον. Τελικῶς καὶ ἡ ἐνότητις αὐτῆ διεσπάσθη συνεπιείξ τοῦ σχίσματος μεταξὺ Παλαιᾶς καὶ Νέας Ρώμης.

Τὸ γόητρον τῶν δύο αὐτῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν κέντρων ἐπεσκίασε βαθμηδὸν τὰς τοπικὰς Ἐκκλησίας, αἱ ὁποῖαι ἐκινούντο εἰς τὰς τροχιάς των. Αἱ μὴ ρωμαϊκαὶ ἢ μὴ κωνσταντινουπολιτικαὶ παραδόσεις, συνήθειαι καὶ μορφαὶ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτισμοῦ ἤρχισαν νὰ ἐξαφανίζωνται κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς μακρᾶς ἐξελίξεως, ἡ ὁποία ἤρχισε τὸν 6ον αἰῶνα καὶ ἐπελείωσε τὸν 12ον ἢ καὶ ἀργότερον. Καὶ αἱ δύο πλευραὶ ἐνεφάνισαν τὴν τάσιν νὰ ἀπολυτοποι-

οὖν τὰ λειτουργικά καὶ ἐκκλησιαστικά ἔθιμα, τὰ ὁποῖα ἐπεκράτησαν εἰς τὰς δύο μεγάλας μητροπόλεις. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν αἱ ἀρχαῖαι Λειτουργίαι τῆς Αἰγύπτου, τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης, ἀφοῦ ἐπέζησαν ὀλίγον τοῦ μονοφυστικοῦ σχίσματος, ἀντικατεστάθησαν, εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, διὰ τοῦ λειτουργικοῦ τυπικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸν 11ον αἰῶνα ὁ πατριάρχης Μιχαὴλ Κηρουλάριος, ἐπιτιθέμενος κατὰ τῶν Λατίνων, διεκήρυττεν ἀπεριφράστως τὴν πεποιθισίν του ὅτι μόνον τὰ ἐκκλησιαστικά ἔθιμα τὰ ἰσχύοντα εἰς τὴν «θεοφιλῶν πόλιν» ἀποτελοῦν τὴν ἀληθῆ χριστιανικὴν Παράδοσιν· κάθε διάκρισις μεταξὺ τῶν τοπικῶν παραδόσεων τῆς αὐτοκρατορικῆς πρωτεύουσας καὶ τῆς Παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας φαίνεται νὰ εἶχεν ἐκλείψει ἀπὸ τὸ πνεῦμα του⁽³⁾. Ἡ στάσις τῶν Λατίνων ἀντιπάλων του ἦτο περισσότερο ριζοσπαστικὴ, ἔαν κρίνωμεν ἀπὸ τὴν βούλλαν τοῦ ἄφορισμοῦ, τὴν ὁποῖαν οἱ Ρωμαῖοι ἀπεσταλμένοι κατέθεσαν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπεζῆς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας τὴν 16ην Ἰουλίου 1054⁽⁴⁾. Ἡ τάσις αὐτὴ ἔφθασεν εἰς τὸ κορυφωμὰ τῆς τὴν ἐποχὴν τῆς καταλήψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων τὸ 1204, ὅταν ὁ πάπας Ἰννοκέντιος Γ' ἐπίσταυσε πρὸς στιγμὴν ὅτι εἶχεν ἔλθει ἡ ὄρα νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ ὄνειρον μιᾶς Χριστιανοσύνης ἐξ ὀλοκλήρου λατινικῆς⁽⁵⁾.

(3) Ἴδε πρὸ πάντων Ἐπιστολὴν πρὸς Πέτρον πατριάρχην Ἀντιοχείας, *Migne P. G.* τ. 120, στ. 781-796.

(4) *Migne P. L.* τ. 148, στ. 1004.

(5) Εἰς τὰς ἐπιστολάς του πρὸς τὸν Λατίνον αὐτοκράτορα Βαλδουίνου καὶ τὸν Λατίνον πατριάρχην Θεωμάν Μοροζίνι ὁ πάπας ὁμιλεῖ περὶ διατηρήσεως τοῦ βυζαντινοῦ τυπικοῦ ὡς περὶ μιᾶς προσωρινῆς παραχωρήσεως, *Migne P. L.* τ.

Εὐτυχῶς ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς Ὁρθοδοξίας δὲν ἔλειψαν ποτὲ οἱ μάρτυρες τῆς ἀρχαίας καθολικῆς Παραδόσεως. Καὶ ἡ ἐξέλιξις, ἡ ὁποία ὠδήγησεν εἰς τὴν λειτουργικὴν ἐνοποίησην συμφώνως πρὸς τὸ τυπικὸν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας (τῆς Ἁγίας Σοφίας) τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἔθιξε ποτὲ τὴν ἀρχὴν τῆς μεταφράσεως τοῦ τυπικοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν γλώσσαν τῶν διαφόρων ἔθνων τῶν προσηλυτισθέντων εἰς τὴν βυζαντινὴν Ὁρθοδοξίαν κατὰ τὸν Μεσαίωνα. Θὰ ἤμποροῦσε μάλιστα νὰ προσθέσῃ κανεὶς ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἡ εὐνοῦσα τὴν χρῆσιν εἰς τὴν λατρείαν μιᾶς γλώσσης καταληπτῆς ἀπὸ τοὺς πιστοῦς, ὑπῆρξεν ἕνας ἀπὸ τοὺς κυριότερους παράγοντας τῆς ἐπιτυχίας τῶν Βυζαντινῶν ἱεραποστόλων. Αὕτη δὲ ἀσφαλῶς προεφύλαξε τὴν ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τὴν ἀπολιθωσιν ἐκείνην ἀπὸ τὴν ὁποῖαν πᾶσχουν, εἰς τὰς ἡμέρας μας, αἱ νεστοριαναὶ καὶ αἱ μονοφυστικαὶ ὁμάδες τῆς Μέσης Ἀνατολῆς.

Οἱ μεγάλοι Βυζαντινοὶ θεολόγοι εἶχαν πάντοτε συνείδησιν τῆς ἀναγκαστικῆς διακρίσεως μεταξὺ Παραδόσεως καὶ παραδόσεων. Ἀκόμη καὶ εἰς τὰς χειροτέρας στιγμὰς τῆς ἑλληνολατινικῆς διαμάχης ἠκούσθησαν φωναὶ Βυζαντινῶν, οἱ ὁποῖοι προσεπάθουν νὰ τοποθετήσουν τὰ πράγματα ὑπὸ τὴν ἀληθῆ προοπτικὴν τῶν καὶ νὰ ἀποκαταστήσουν μιαν ὁρθὴν κλίμακα ἐξίω. Καὶ ἐπειδὴ εἶναι δίκαιον καὶ ὀφέλιμον νὰ διατη-

216, στ. 902. *Dom Olivier Rousseau, O.S.B.*, «La question des rites entre Grecs et Latins des premiers siècles au concile de Florence», ἐν *Irénikon*, XXII, 1949, σελ. 253-254. *Martin Jugie A. A.*, «Le Schisme Byzantine», Paris 1941, σελ. 253.

ρούμεν ζωντανήν τὴν μνήμην των, θὰ ἀναφέρωμεν ἐδῶ μερικὰ σχετικά παραδείγματα.

Εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν μαρτυριῶν αὐτῶν πρέπει ἀναμφιβόλως νὰ τοποθετηθῇ τὸ ἄνωμα τοῦ Φωτίου. Καταδικασθεὶς ὑπὸ τοῦ πάπα Νικολάου Α' ἐπὶ τῆ βάσει κανόνων οἱ ὁποῖοι ἴσχυαν τότε εἰς τὴν Δύσιν, ἀλλὰ δὲν εἶχαν γίνῃ δεκτοὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὁ Βυζαντινὸς Πατριάρχης ἀντιτάσσει τὴν ἀρχὴν τῆς συντηράσεως ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ὅλων τῶν νομίμων τοπικῶν παραδόσεων: «Ἐπιβάλλεται», γράφει εἰς τὸν Νικόλαον, «νὰ φυλάσσωνται ὑπὸ ὅλων ὅσα ὠρίσθησαν δι' οἰκουμηνικῶν καὶ κοινῶν ψήφων. Ὅσα ὁμοῦ ἀποτελοῦν ἀπλῶς προσωπικὴν γνώμην ὠρισμένων Πατέρων ἢ ἀποφάσεις ὠρισμένων τοπικῶν συνόδων, τὸ νὰ τὰ φυλάττη κανεὶς δὲν εἶναι βεβαίως δεισιδαιμονία, ἀλλὰ καὶ τὸ νὰ μὴ τὰ παραδέχεται δὲν εἶναι ἐπικίνδυνον. Ἔτσι ἄλλοι μὲν ἔχουν ὡς πατροπαραδότου: ἔθιμον νὰ ξυρίζωνται, ἐνῶ εἰς ἄλλους τοῦτο εἶναι ἀπηγορευμένον διὰ συνοδικῶν ἀποφάσεων. Ἡμεῖς θεωροῦμεν ἐπιλήψιμον τὸ νὰ νηστεύη κανεὶς τὰ Σάββατα, πλὴν ἐνὸς (τοῦ Μεγάλου Σαββάτου)· ἐνῶ ἄλλοι θεωροῦν νόμιμον τὸ νὰ νηστεύη κανεὶς καὶ τὰ ἄλλα Σάββατα . . . Διὰ νὰ ἀποφεύγωνται αἱ διαμάχαι καὶ αἱ ἀλληλοκατηγορίαι, ἡ Παράδοσις καθόρισεν ὅτι ἐπιτοιοῦτων ζητημάτων τὸ ἔθιμον πρέπει νὰ ἐπικρατῇ τοῦ κανόνος. Ἔτσι εἰς τὴν Ρώμην εἶναι ἀδύνατον νὰ εὕρη κανεὶς πρεσβύτερον νομίμως νημφεμένον, ἐνῶ ἡμεῖς ἔχομεν διδαχθῆναι νὰ προχειρίζωμεν εἰς πρεσβυτέρους τοὺς μονογάμους. . .». Ὁ Φώτιος ὑπανίσταται ἐδῶ τὰς διατάξεις τῆς ἐν Σίδῃ Συνόδου, τῆς λεγομένης «Πενθέκτης», τὴν ὁποίαν ἡ Ρώμη δὲν εἶχεν ἀναγνω-

ρίσει καὶ τὴν ὁποίαν ὁ Φώτιος δὲν ἔχει ἀξιῶσιν νὰ τῆς ἐπιβάλῃ, διατυπῶνων κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μίαν γενικὴν ἀρχήν: «Ἐφ' ὅσον δὲν θίγεται ἡ οὐσία τῆς πίστεως ἢ δὲν παραβιάζεται μία κοινὴ καὶ καθολικὴ ἀπόφασις, κάθε ὀρθοφρονῶν ἄνθρωπος, σφόδρηνος τὰς συνηθείας καὶ τὰ νόμιμα ἔθιμα τῶν ἄλλων, οὔτε τοὺς φυλάσσειν αὐτὰ κατακρίνει οὔτε τοὺς μὴ δεχομένους αὐτὰ θεωρεῖ ὡς παρανομοῦντας» (6). Ἐπομένως, κατὰ τὸν Φώτιον, ἡ πίστις εἶναι τὸ μόνον κριτήριον τὸ ὁποῖον μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ κύρους καὶ τῆς νομιμότητος τῶν λειτουργικῶν συνηθειῶν καὶ τῶν κανονικῶν διατάξεων τῶν διαφορῶν ἑσπικῶν Ἐκκλησιῶν· τίποτε ἄλλο δὲν ἐπιτρέπεται· ἢ δὲν ἡμπορεῖ νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τὴν νόμιμον ποικιλίαν των (7).

(6) «Καὶ τὰ μὲν οἰκουμηνικαῖς καὶ κοιναῖς τυπωθέντα ψήφοις πᾶσι προσήκει φυλάττεσθαι. Ἄ δέ τις τῶν Πατέρων ἰδίως ἐξέθετο ἢ τοπικῇ διορίσαστο σύνοδος, τῶν μὲν φυλαττόντων τὴν γνώμην οὐ παρίστησι δεισιδαιμονία, οὐ μὴν τοῖς γε μὴ παραδεξιμένοις τὸ παρορᾶν ἐπικίνδυνον. Οὕτω ξυράσθαι μὲν ἄλλοι πάτριον, ἑτέροις δὲ καὶ συνοδικαῖς ὁροις ἀπόβλητον. . . Πλὴν δὲ καὶ τοῦ ἐνὸς πλείω νηστεύεται. . . Καὶ φεύγειν τὴν μέμνην ἢ παραδόσεις οἶεται τῷ ἔθει κατακρατεῖν τοῦ κανόνος ἐκνικήσασα. Οὕτω νομίμως γὰρ γυναικὶ συναφθέντα οὐκ ἔστιν εὐρεῖν ἐν Ρώμῃ πρεσβύτερον, ἡμεῖς δὲ καὶ τοὺς μονογάμους τὸν βίον ρυθίζοντες εἰς πρεσβυτέρου φέρειν βραχίον ἐδιδάχθημεν. . .». «Ἐν οἷς οὐκ ἔστι πίστις τὸ ἀθετούμενον οὐδὲ κοινῷ τε καὶ καθολικῷ ψηφισματος ἐκπιτωσις. Ἄλλων παρ' ἄλλοις ἔθων τε καὶ νόμιμων φυλαττομένων, οὔτε τοὺς φύλακας ἀδικεῖν οὔτε τοὺς μὴ παραδεξιμένους παρανομεῖν ὀρθῶς ἐν τις κρίνει εἰδὼς διορισαιτο». M i g n e P. G. T. 102, στ. 604D—605 A. D.

(7) Ὅταν εἰς τὴν περίφημον ἐγκύκλιόν του τοῦ 867 ἐγελῆ ὁ ἴδιος ὡς ζητήματα ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας καὶ λειτουργικῆς παραδόσεως τὴν νηστείαν τοῦ Σαββάτου, τὸν γάμον τῶν ἱερέων, τὸ δικαίωμα τῶν πρεσβυτέρων νὰ χορηγοῦν τὸ Χρίσμα, κ.τ.τ., ὁ Φώτιος ἔχει ὑπ' ὄψιν του μίαν εἰδικὴν περίπτωση, τὴν κατὰστασιν εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ὅπου οἱ Λατῖνοι ἱεραπόστολοι ἠρνούτο τὸ κύρος καὶ τὴν νομιμότητα τῶν βυζαντινῶν ἔθιμων.

Πολύ ὁμοία μὲ τὴν στάσιν τοῦ Φωτίου εἶναι καὶ ἡ στάσις δύο ἄλλων Ἑλλήνων ἱεραρχῶν, συγχρόνων τοῦ Μιχαήλ Κηρουλαρίου, τοῦ Πέτρου, πατριάρχου Ἀντιοχείας, ὁ ὁποῖος συνεβούλευε τὸν Βυζαντινὸν συνάδελφόν του νὰ περιορίσῃ τὰς κατὰ τῶν Λατίνων αἰτιάσεις του εἰς τὸ δογματικὸν ζήτημα τοῦ Filioque καὶ νὰ ἐγκαταλείψῃ ὅλα τὰ ἄλλα ὡς «ἀδιάφορα»⁽⁸⁾. Εἰς μίαν πραγματείαν του, ἀφιερωμένην εἰς τὰς κατηγορίας τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Λατίνων, ὁ Θεοφύλακτος ὑποστηρίζει καὶ αὐτὸς τὴν γνώμην ὅτι τὸ ζήτημα τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἶναι τὸ μόνον σοβαρὸν σημεῖον διαφορίας μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ρώμης. Παραμερίζων ἀποφασιστικῶς τὰς λειτουργικὰς ἢ κανονικὰς φύσεως αἰτιάσεις, ἐπαναλαμβάνει καὶ αὐτὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ Φωτίου: «Κατὰ τὴν γνώμην μου πρέπει κανεὶς νὰ ἀγνοῇ τελείως τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, διὰ νὰ μὴ γνωρίζῃ ὅτι ὄχι ὅλα τὰ ἔθνη, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα συνεπάγονται δογματικὴν διαφορὰν, εἶναι δυνατόν νὰ ὀδηγήσουν εἰς ἀπόσχισιν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν»⁽⁹⁾.

Κατὰ τὸν 14ον καὶ 15ον αἰῶνα ὅλα αἱ ἐπαφαὶ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων εἶχαν ὡς προϋπόθεσιν, τουλάχιστον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῶν πρώτων, ὅτι εἰς

Δὲν ὑπάρχει ἐπομένως ἀντίφασσις μεταξὺ τῆς στάσεώς του τὸ 867 καὶ ἐκείνης ποὺ ἐκφράζει εἰς τὴν ἐπιστολήν του πρὸς τὸν Νικηταίον.

(8) M i g n e P. G. τ. 120, στ. 812D — 813 A.

(9) «Ὁν μὴ συντίθεσθαι τοῖς λόγοις, ἀνδρὸς ἔστιν, ὡς ὅμοια, τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἱστορίας ἐγγυμνασθέντος καὶ μεθόντος ὡς οὐ πᾶν ἔθος ἀποσχίζειν Ἐκκλησίας ἰσχύει, ἀλλὰ τὸ πρὸς διαφορὰν ἔγον», M i g n e P. G. τ. 126, στ. 245 B.

τοὺς κόλπους μιᾶς ἐπαινημένης Χριστιανοσύνης αἱ διάφοροι τοπικαὶ παραδόσεις θὰ διετήρουν τὴν θέσιν των καὶ θὰ ἦσαν ἀπὸ ὅλους σεβασταί. Ἔτσι ὁ Νικόλαος Καβάσιλας, εἰς ἓνα κεφάλαιον τοῦ ἔργου του «Ἐρμηνεῖα τῆς θείας Λειτουργίας» ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἐπίκλησιν, ἐπικαλεῖται αὐτὴν ταύτην τὴν λατινικὴν παράδοσιν, διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὀρθότητα τῆς Ὀρθοδόξου ἀντιλήψεως περὶ καθαριασμοῦ τῶν εὐχαριστιακῶν δώρων⁽¹⁰⁾. μὲ ἄλλας λέξεις, λαμβάνει ὡς δεδομένα τὸ κύρος καὶ τὴν ἀξίαν μιᾶς παραδόσεως διαφορετικῆς ἀπὸ τὴν ἰδικήν του.

Εἰς μίαν ἐποχὴν πολλὴ πλησιεστέραν εἰς ἡμᾶς, τὸ 1895, ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἀνθίμος καὶ ἡ σύνθετος του, ἀπαντώντες εἰς τὴν Ἐγκύκλιον Praeclarae gratulationis τοῦ πάπα Λέοντος ΙΓ', διεκήρυξαν διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὴν ἀρχαίαν καθολικὴν ἀρχὴν, ὅτι βέβαιος ἐπὶ τῆς ὁποίας δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἔνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν εἶναι ἡ ἐνότις τῆς πίστεως, μίαν ἐνότις ὅμως ἡ ὁποία δὲν συνεπάγεται καμμίαν ὁμοιομορφίαν ὡς πρὸς «τὸ τυπικὸν τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν καὶ τὰ ἔσματα ἢ τὰ ἱερατικά ἄμφια καὶ τὰ παραπλήσια, ἅπερ καὶ ποικίλλονται, ὡς καὶ τὸ πάλαι, ἤκιστα παραβλάπτουσι τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐνότια τῆς πίστεως»⁽¹¹⁾.

Η ΖΩΣΑ ΠΑΔΟΣΙΣ

Τὰ κείμενα αὐτὰ εἶναι σπουδαία, διότι μᾶς βοηθοῦν νὰ ἐννοήσωμεν ποῖα εἶναι ἡ πραγματικὴ Ὀρ-

(10) Κεφ. Γ', Ἐκδοσις Salaville, Paris 1943, σελ. 166 - 171.

(11) I. Καρμίρη, «Τὰ δογματικά καὶ συμβολικά μνημεῖα τῆς... Ἐκκλησίας», τ. Β', Ἀθήναι 1953, σελ. 935.

θόδοξος στάσις ἔναντι τῶν ἄλλων Χριστιανῶν. Ἄλλ' εἶναι ἐπίσης σπουδαῖα καὶ δι' ἓνα γενικώτερον λόγον: διότι ἀναφέρονται εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως. Καθὼς προκύπτει ἐξ αὐτῶν, ἡ Χριστιανικὴ πίστις εἶναι μία, ἐπιδεχομένη ὁμῶς ποικίλους τρόπους ἐκφράσεως· οἱ διάφοροι δὲ αὐτοὶ τρόποι ἐκφράσεως, ἠνωμένοι διὰ τῆς ἐνότητος τῆς οὐσίας, εἶναι δυνατὸν νὰ συνυπάρχουν μέσα εἰς τοὺς κόλπους τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ σημεῖον αὐτὸ θέτει ἓνα ἐκ κ λ η σ ι ο λ ο γ ι κ ὸ ν πρόβλημα: τὸ πρόβλημα τῆς ἀξίας τῶν παραδόσεων ἑκείνων αἱ ὁποῖαι ἔμειναν, ἐπὶ αἰῶνας, ἔξω ἀπὸ τὴν ὄρατὴν ἐνόητα τῆς Ἐκκλησίας. Ὅπως θέτει καὶ π ρ α κ τ ι κ ᾶ πρόβλημα: τὸ πρόβλημα λ.χ. τῆς ὑπάρξεως ἐνὸς Ὁρθόδοξου «δυτικοῦ τυτικοῦ». Ὅλα αὐτὰ τὰ προβλήματα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λυθῶν παρά μόνον μέσα εἰς τὸ πλάσιον μιᾶς πραγματικῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὰς πηγάς, μιᾶς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως, ἡ ὅποια θὰ δώσῃ καὶ πάλιν εἰς τὴν θεολογίαν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν λατρείαν ὅλην τὴν ἀρχαίαν ζωητάριαν καὶ ὅλην τὴν ἀρχαίαν εὐκαμίσιαν τῶν. Ἡ Παράδοσις εἶναι ζ ὤ σ α πραγματικότης δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀπολυτοποιῆται καὶ νὰ ἀπολιθῶνεται ὑπὸ τὰ σχήματα ἐνὸς ἰδιαιτέρου ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ἀνθρώπινος πολιτισμὸς ὁ ὅποιος νὰ μὴ εἶναι ἀπὸ τὴν φύσιν του θνητός. Ὁ διαχωρισμὸς, ἐπομένως, τῆς ἀληθοῦς Παραδόσεως ἀπὸ τὰς παραδόσεις τῶν ἀνθρώπων, αἱ ὁποῖαι τείνουν νὰ τὴν μονοπωλήσουν, εἶναι ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις τῆς διαφυλάξεως καὶ τῆς συντηρήσεώς της. Θὰ προσπαθῶμεν νὰ ἀποσαφηνίσωμεν τὴν σκέψιν μας μὲ μερικά συγκριμένα παραδείγματα.

Κατὰ τὰς πρώτας φάσεις τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως ἡ Ὁρθόδοξος μαρτυρία παρουσιάζετο συνήθως ὡς μαρτυρία τῶν «Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς». Παρὰ τὴν ἐγκυρότητά της, ἡ μαρτυρία αὐτὴ εἶχε τὸ μέγα μειονέκτημα ὅτι ἐνεφάνιζε τὴν Ὁρθόδοξίαν ὡς ἓνα ἐξωτικὸν θησαυρὸν, ὡς ἓνα πρᾶγμα τόσον ξένον, ὥστε ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει νὰ μὴ ἔχη καμίαν σοβαρὰν σχέσηιν μὲ τὰ προβλήματα τῶν Δυτικῶν. Τὰ κείμενα τοῦ Dom Olivier Rousseau καὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τῆς Καντουαρίας μᾶς πείθουν ἀσφαλῶς ὅτι ὁ τρόπος αὐτὸς μαρτυρίας εἶναι σήμερον «ξεπερασμένος». Ἐκεῖνο ποῦ ἐνδιαφέρει τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Δύσεως δὲν εἶναι τὸ Βυζάντιον ὡς Βυζάντιον, ἀλλ' ἡ ἀληθινὴ Χριστιανικὴ πίστις. Πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν τῆς σκέψεως τῶν μίαν τεραστίαν πνευματικὴν πρόδον. Ἄλλωστε ἡ ἴδια ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἔπαυσε πλέον, μὲ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, νὰ εἶναι Ἐκκλησία καθαρῶς «ἀνατολική». Τὸν 17ον αἰῶνα ἡ Ρωσία, τὸν 19ον αἰ διάφοροι χῶραι τῆς Βαλκανικῆς νιοθέτησαν, κατὰ μέγα μέρος, τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἐκπαίδευσίς των, ἡ λογοτεχνία των, ὁ τρόπος τῆς ζωῆς των ἔχουν πλέον ἐξομοιωθῆ μὲ τὴν ἐκπαίδευσιν, τὴν λογοτεχνίαν καὶ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου τῆς Δύσεως.

Ὁ νέος αὐτὸς πολιτισμὸς δὲν εἶναι βεβαίως Ὁρθόδοξος, οὔτε κὰν Χριστιανικός. Εἶναι ἀπλούστατα ὁ «κόσμος», ἐν μέσῳ τοῦ ὁποῦ οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου καλοῦνται νὰ μαρτυρήσουν περὶ Αὐτοῦ. Ἄλλ' εἰς τὸν «κόσμον» αὐτὸν μᾶς ἀποστῆλαί ὁ ἴδιος ὁ Κύριος· καὶ φυσικὰ δὲν ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ ἀρνηθῶμεν αὐτὴν τὴν ἀποστολήν.

Αὐτὸ ἰσχύει ἰδιαίτερος διὰ τὰ ἑκατομύρια τῶν Ὁρθόδοξων πού ζοῦν εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀμερικὴν καὶ οἱ ὅποιοι ἀπὸ μακροῦ ἔχουν υἱοθετήσῃ τὴν γλώσσαν καὶ τὰς συνηθείας τῶν χωρῶν εἰς τὰς ὁποίας κατοικοῦν καὶ τῶν ὁποίων ἔχουν γίνῃ πολῖται. Εἰς τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας ὁ «ἑξαμερικανισμὸς» τῆς Ὁρθοδοξίας προχωρεῖ μὲ ταχὺν ρυθμὸν καὶ ἐναπόκειται εἰς τοὺς ἑκπαιδευτικούς, τοὺς θεολόγους καὶ τοὺς ποιμένας τῆς Ἐκκλησίας νὰ ἐργασθοῦν, ὥστε ἡ τελείως ἀναπόφευκτος αὐτὴ ἐξέλιξις νὰ μὴ ἀποβῇ πνευματικῶς μοιραία, ἀλλὰ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν δημιουργίαν μιᾶς νέας, μεγάλης Ὁρθόδοξου τοπικῆς Ἐκκλησίας, τῆς ἀμερικανικῆς. Ἐάν οἱ «ἀρμόδιοι» ἀντιληφθοῦν ἐγκαίρως τὰς εὐθύνas τῶν, ὑπάρχει ἔλπις νὰ γίνουν οἱ πρωτεργάται μιᾶς ἐκ τῶν σπουδαιτέρων στρωφῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Τὸ μέσον διὰ νὰ ὑπέρξῃ καὶ πάλιν εἰς τὴν Δύσιν μία Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ἱκανὴ νὰ περιλάβῃ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἀνθρώπου παντὸς ἔθνους, πάσης φυλῆς καὶ πάσης παραδόσεως, δὲν εἶναι ὁ προσηλυτισμὸς· εἶναι ἡ μ α ρ τ υ ρ ί α. Ἀλλ' ὅπως ἐλέχθη, διὰ νὰ ἡμπορέσωμεν νὰ γίνωμεν μάρτυρες τῆς ὀρθῆς πίστεως, πρέπει προηγουμένως νὰ ἐννοήσωμεν τί εἶναι ἡ Ἐκκλησία, νὰ ἀποκτήσωμεν συνείδησιν τῆς ἀληθοῦς καὶ ὄντως ἱερᾶς ἐκκλησιαστικῆς Παραδόσεως. Χωρὶς αὐτὴν τὴν συνειδητοποίησιν ἡ σημερινὴ ἐξέλιξις ὑπάρχει κίνδυνος νὰ καταντήσῃ ἓνας Μοντερνισμὸς κακῆς ποιότητος, τὸν ὁποῖον οὔτε ὁ θεολογικὸς συντηρητισμὸς οὔτε ἡ λαϊκὴ προσηλωσις εἰς τοὺς τύπους καὶ τὰς παραδόσεις θὰ κατορθώσουν νὰ ἀναχαιτίσουν ἢ νὰ διορθώσουν.

Ἐπὶ τῆς ἑξῆς μιᾶς καὶ ἑνὸς ἄλλου λόγου, διὰ τὸν ὁ-

ποῖον μία τοιαύτη συνειδητοποίησις εἶναι ἀναγκαία: διὰ τὴν ἐπίλυσιν ὄλων ἐκείνων τῶν προβλημάτων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁργανώσεως, τὰ ὁποῖα εἶναι καιρὸς πλέον νὰ ἀντιμετωπιῇ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία. Ἡ ἐκκλησιολογία εὐρίσκειται, ὡς γνωστὸν, εἰς τὰς ἡμέρας μας εἰς τὸ κέντρον τῶν οἰκουμενικῶν συζητήσεων καὶ εἰς τὴν ἡμερησίαν διδάσκειν τῆς προσεχοῦς ρωμαϊκῆς συνόδου. Καὶ δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι, εἰς τὸν τομέα αὐτόν, ἡ Ὁρθόδοξος μαρτυρία, ἡ μόνη δυναμένη νὰ δώσῃ ἓνα ὀρισμὸν τῆς Ἐκκλησίας ἐλευθερον ἀπὸ τὰ νομικὰ σχήματα τοῦ Μεσαίωνος, ἀπηλλαγμένον ἀπὸ τὰς ἀκρότητας τῆς Μεταρρυθμίσεως ἢ τῆς Ἀντιμεταρρυθμίσεως, ἡμπορεῖ νὰ προσφέρῃ τὴν ἀπάντησιν τὴν ὅποιαν ὄλοι ἀναζητοῦν. Δυστυχῶς ὁμοίως ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ζῆ σήμερον, κατὰ μέγα μέρος, κατὰ τρόπον ἀντιθέτον πρὸς τὰς ἐκκλησιολογικὰς κατηγορίας ποὺ ἀποτελοῦν τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν τῆς. Εἰς τὴν καθημερινὴν πράξιν αἱ παράδοσις τῶν ἀνθρώπων παίζουν πολὺ ἀποφασιστικώτερον ρόλον ἀπὸ τὴν Παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ὁρθόδοξος ἀντιληψις ἔχει ὡς βᾶσιν τὴν τοπικὴν Ἐκκλησίαν, τὴν κοινότητα τῶν πιστῶν τῶν ἠνωμένων πέριξ τοῦ ἐπισκόπου διὰ τῆς μυστηριακῆς κοινωνίας καὶ τῆς πιστότητος εἰς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ἡ ἀντιληψις αὕτη, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς ἐκκλησιολογίας καὶ τὴν ὁποῖαν ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία κατῴρθωσε νὰ διαφυλάξῃ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ρωμαϊκὴν, ἡ ὅποια τὴν ἀντικατέστησε δι' ἑνὸς ἀπροσώπου οἰκουμενισμοῦ, ὅχι μόνον δὲν λαμβάνεται σήμερον ἐπαρκῶς ὑπ' ὄψιν εἰς τὴν πράξιν, ἀλλ' ἐνίοτε ἀγνοεῖται ἀκόμη καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ καθαρώς θεωρητικοῦ. Ἡ ἐσωτερικὴ κρί-

σις τὴν ὁποίαν διέρχεται σήμερον ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, τὸ κανονικὸν χάος ἀπὸ τὸ ὁποῖον ὑποφέρει ἡ Ὀρθοδοξία εἰς τὴν Ἀμερικὴν, ὅπου, κατ' ἐξόφθαλμον παράβασις ὄλων τῶν κανονικῶν καὶ ἐκκλησιολογικῶν διατάξεων τῆς Παραδόσεως, διάφοροι ἔθνικαι δικαιοδοσίαι συνυπάρχουν εἰς τὰς αὐτὰς περιοχάς, ὁ συγκεντρωτισμὸς, ὁ ὁποῖος εἰς ὄρισμένους αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας μεταβάλλει τοὺς ἐπισκόπους εἰς ἀπλοῦς ἀντιπροσώπους τοῦ Πατριάρχου, ὁ πολιτασιασισμὸς τῶν τιτουλαρίων ἐπισκόπων, ποὺ τελνεὶ νὰ μετατρέψῃ τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα εἰς ἀπλήν τιμητικὴν διάκρισιν χωρὶς πραγματικὴν ἐξουσίαν, καὶ πλεῖστα ὅσα ἄλλα ἀνησυχητικὰ συμπτώματα μαρτυροῦν περὶ τοῦ κινδύνου ποὺ διατρέχει, εἰς τὰς ἡμέρας μας, ἡ ὀρθόδοξος ἀντίληψις τῆς Ἐκκλησίας νὰ καταπονηθῆ μέσα εἰς μίαν μάζαν ψευδοκανόνων καὶ ψευδοπαραδόσεων. Ἀπὸ τὰς τελευταίας ἡ χειροτέρα, πραγματικῶς καταστρεπτικὸν δηλητήριον, εἶναι ἀσφαλῶς ὁ ἔθνικισμὸς, ὁ ὁποῖος, καίτοι καταδικασθεὶς ὡς αἵρεσις ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1872, ἐξακολουθεῖ εἰς τὴν πράξιν νὰ ἀπομωνώνῃ ἀπ' ἀλλήλων τὰς διαφόρους αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας καὶ νὰ διατηρῆ ὡς χωριστὰς «Ἐκκλησίας» τὰς διαφόρους ἔθνικὰς ομάδας τῆς Ὀρθόδοξου Διασπορᾶς. Αὐτὴν τὴν στιγμὴν εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας καὶ ὀρισμένης χώρας τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ὑπάρχουν ταυτοχρόνως ὡς «διαφορετικαὶ Ἐκκλησίαι» (ἢ «διαφορετικαὶ ὁμολογίαι», ὅπως λέγουσιν εἰς τὴν Ἀμερικὴν) ἡ Ὀρθόδοξος Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία, ἡ Ὀρθόδοξος Ρωσικὴ Ἐκκλησία, ἡ Ὀρθόδοξος Σερβικὴ Ἐκκλησία, ἡ Ὀρθόδοξος Ρουμανικὴ Ἐκκλησία κ. ο. κ. ! Ἐτσι ὁμως ματαιώνεται κυριολεκτικῶς ἡ οἰκουμένη

Παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ παραδόσεις τῶν ἀνθρώπων 151

καὶ ἱεραποστολικὴ μαρτυρία τῆς Ὀρθοδοξίας. . .

Αὐτὴν τὴν «συνείδησιν» τῆς ἀληθοῦς φύσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Παραδόσεως, τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὴν Ὀρθόδοξον θεολογίαν ἡ ἐποχὴ μας, θὰ τὴν ἀντλήσωμεν ἀπὸ τὴν ἴδιαν τὴν Παράδοσιν. «Ὅπου ἡ Ἐκκλησία», γράφει ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος, «ἐκεῖ καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ὅπου δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸ Πνεῦμα τῆς Ἀληθείας, ἐκεῖ καὶ ἡ Ἐκκλησία· τὸ Πνεῦμα γὰρ ἡ Ἀλήθειά ἐστίν» (19). Ἔργον μας, ἐπομένως, εἶναι νὰ ἀφήνωμεν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸ Πνεῦμα τῆς Ἀληθείας, νὰ ὀδηγῇ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ὄχι νὰ προσπαθοῦμεν, ματαίως, νὰ ἐπιβάλωμεν τὰς ἀνθρωπίνους ἐπιθυμίας καὶ τὰς ἀνθρωπίνους παραδόσεις μας εἰς τὴν ἡγεμονικὴν ἐξουσίαν του.

ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ ΠΟΠΟΥΣ

Ἀρχιμανδρίτου

τέως καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Βελγρადίου

**Ἡ γνωσιολογία
τῆς ἀναγεννηθείσης
προσωπικότητος**

κατὰ

τὸν ἅγιον Μακάριον τὸν Αἰγύπτιον

«Θεός θεοῖς ἐνούμενός τε καὶ γνωριζόμενος...»
(Γρηγόρ. Θεολόγος, Λόγος λη', 7)

Ἡ θέσις τῆς προσωπικότητος ἀνάγεται εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς θεοειδοῦς ψυχῆς ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ ἀπὸ τοῦ σατανισμοῦ. Ἡ θεοείδεια τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος ἀποκαθίσταται διὰ τῆς ἐν τῇ χάριτι συμμετοχῆς ἐν τῇ ζωῇ τοῦ Θεοανθρώπου. Ἡ ἀναγεννηθεῖσα προσωπικότης αἰσθάνεται καὶ γινώσκει ἑαυτὴν ὡς θεοειδῆ ἀτομικότητα, γινώσκει ἑαυτὴν διὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ μανθάνει τὸ μέγα μυστήριον τῆς χριστιανικῆς γνωσιολογίας, κατὰ τὸ ὅποιον ἡ θεογνωσία ἐγκτεται κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ θεοειδίᾳ ἐπιγνώσει ἑαυτοῦ. Γνώσα τὴν τριαδικὴν θεοείδειαν τῆς πνευματικῆς ὀργανώσεως αὐτῆς ἢ ἀποθεωθεῖσα προσωπικότης φθάνει μέχρι τῆς γνώσεως τῶν μυστηρίων τῆς Ἁγίας Τριάδος· «ὁ γὰρ δυναθεὶς ἐπιγινώσκει τὸ ἄξίωμα τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, οὗτος δύναται ἐπιγινώσκει τὴν δύναμιν καὶ τὰ μυστήρια τῆς θεότητος».

«Ἡ ἡμέτερα φύσις τὸ τῆς Τριάδος. . . μυστήριον»

ριον» είναι, τούτου ἕνεκα «ἐκ τῆς ἐν σοὶ τριάδος τὴν Τριάδα ἐπίγνωθι» (Γρ. Νύσ.). Ἡ ἰδιόδης πραγματικότης τῶν ἀχωρίστως καὶ ἀσυγχύτως ἠνωμένων φύσεων τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐδόθη ἐν τῇ προσωπικότητι τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ. Καὶ πᾶσα πράξις τῆς δημιουργικότητος Αὐτοῦ εἶναι θεανδρική. Ὅθεν ἡ χριστιανικὴ γνώσις ἔχει ὡς μόνον κριτήριον τὴν προσωπικότητα τοῦ Θεανθρώπου. Δι' ἐκεῖνον ὅστις συγκεντρῶν τὴν συνείδησίν του ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὁ Θεὸς εἶναι περατώδεις τι ἀπειλητικὸν ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον. Διὰ τοῦτο ἡ τοῦ Χριστοῦ θεανδρική μέθοδος ἀρχεται ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς πνευματικῆς συνενώσεως: τὸ πνεῦμα ἐνωταὶ μετὰ τοῦ πνεύματος μέχρις οὗτο ὁ Χριστὸς καὶ ὁ ἄνθρωπος γίνωσιν «ἐν πνεύμα». Τοιαύτη προσωπικότης ὄντως συναισθάνεται τὴν θεανδρικήν ἀλήθειαν: «ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστίν», τ. ἔ. ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἡμετέρα θεοειδὴς οὐσία τῆς ψυχῆς· ὁ Θεὸς δὲν εἶναι βασιλεὺς, τύραννος ἐξωτερικός, ὁ ὁποῖος διὰ βίας ἐπιβάλλεται ὡς βασιλεὺς, ἀλλ' εἶναι ἐν τῷ περιεχομένῳ τῆς ἡμετέρας προσωπικότητος, τῆς ἡμετέρας ψυχῆς, τοῦ νοός, τῆς βουλῆσεως, καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐντελὸς φυσικὸς βασιλεὺς ἐν τῇ βασιλείᾳ τῆς ἡμετέρας θεοειδοῦς ψυχῆς.

Ὅθεν ἡ ἀποκατάστασις τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς γνώσεως ἀνάγεται εἰς τὴν συνένωσιν τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Χριστοῦ. Δι' ὁ ὅσιος Μακάριος τὸ σωτηριολογικὸν πρόβλημα ἀνάγει εἰς τὴν ἐνοάρκωσιν τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν ψυχὴν τῆς σωζομένης προσωπικότητος. Ὅλη ἡ ζωὴ καὶ ὅλη ἡ γνώσις τῆς τοιαύτης προσωπικότητος συνίσταται ἐν τῇ διηγετικῇ μορφώσει κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἐν τῷ ἀγιασμῷ πάντων τῶν ψυχολογικῶν μελῶν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ γνώσις ὀρίζεται

ὑπὸ τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς προσωπικότητος, εἶναι φυσικὸν τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ χριστιανικὴ καθαρὰ γνώσις εἶναι ἡ ὀργανικὴ ἔκροθ τῆς ἀναγεννηθείσης προσωπικότητος. Μέχρι τοῦ Χριστοῦ ἡ ἀνθρωπίνη γνώσις ἦτο ἐν τῇ δουλείᾳ τῆς ἁμαρτίας. Ἀπὸ Χριστοῦ δὲ ἡ καθαρὰ γνώσις δύναται νὰ γίνῃ προσωπικὴ ἰδιοκτησία καὶ ζῶσα πραγματικότης εἰς ἕνα ἕκαστον, ὅστις ἤθελε συνενωθῆ μετὰ τοῦ ἁγίου Σώματος τοῦ Χριστοῦ, μετὰ τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ μυστήριον τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς γνώσεως εὐρίσκεται ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς Ἐκκλησίας. Σύσσωμος τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ γίνεται τις διὰ τῆς ἐν τῇ χάριτι ἠθικῆς τριάδος(1). Ἐν αὐτῇ τῇ περιπτώσει ἡ γνώσις γίνεται πῶρισμα τῆς συγχρόνου δημιουργικότητος πάντων τῶν τῆς γνώσεως ὀργάνων τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ζώσης προσωπικότητος. Ἐὰν ζητηθῆται ἡ γένεσις τῆς χριστιανικῆς γνώσεως, ζητητέον αὐτὴν ἐν τῇ ἠθικῇ τριάδι, ἥτις ἀποκαθιστᾷ τὴν προσωπικότητα.

Ἐν τῷ βάθει τῆς φύσεως αὐτῆς ἡ γνώσις εἶναι ἠθικοοντολογικὴ πράξις, δηλαδὴ ἡ πράξις ἐν τῇ ὁποίᾳ μυστικῶς γίνεται ἡ συνένωσις τοῦ γινώσκοντος μετὰ τοῦ γινωσκομένου, τοῦ ὑποκειμένου μετὰ τοῦ ἀντικειμένου. Ἡ μόνη μέθοδος τῆς ἀληθινῆς χριστιανικῆς γνώσεως ἔγκειται ἐν τῇ συνενώσει τοῦ ὑποκειμένου μετὰ τοῦ ἀντικειμένου διὰ τῆς ἐν τῇ χάριτι ἠθικῆς τριάδος. Διὰ μέσου τῆς ἠθικῆς τριάδος τὸ τῆς γνώσεως ὑποκείμενον αὐξάνει ἐν τῇ ἐπιγνώσει πρὸς τὴν θέαν Τριάδα. Ἡ σχέσις τοῦ τῆς γνώσεως ἀντικειμένου πρὸς τὸ τῆς γνώσεως ἀντικείμενον εἶναι κατ' οὐσίαν ἠθικοθηρησκευτική. Μόνον διὰ τῆς μεθόδου

(1) Δηλαδὴ τῆς πίστεως τῆς ἐλπίδος καὶ τῆς ἀγάπης.

τῆς Χριστιανικῆς γνωσιολογίας, τ. ἕ. διὰ τῆς ἠθικοθρησκευτικῆς συνένωσης τοῦ ὑποκειμένου μετὰ τοῦ ἀντικειμένου εἶναι δυνατόν ν' ἀποφευχθῆ ἡ τραγικὴ τύχη τοῦ γνωσιολογικοῦ ἀφελοῦς πραγματισμοῦ, τοῦ ὑπερβατικοῦ ἐμπειρισμοῦ, τοῦ ὑπερβατικοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τοῦ κριτικισμοῦ.

Ἡ αὐξησης τῆς προσωπικότητος διὰ τῆς ἠθικῆς τριάδος πρὸς τὴν θείαν ἔχει περίπου τρεῖς κυρίας βαθμίδας:

Ἡ πρώτη βαθμὶς εἶναι ἡ ἀπάρνησις τοῦ ἐν τῇ αμαρτίᾳ νοός, τῆς ψυχῆς καὶ ὅλου τοῦ αμαρτωλοῦ περιεχομένου τῆς προσωπικότητος.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ βαθμίδι ἡ προσωπικότης αἰσθάνεται ὅτι τὰ τῆς γνώσεως ὄργανα αὐτῆς, ἐπεξεργασθέντα διὰ τῆς ἠθικῆς τριάδος, γίνονται ἱκανὰ διὰ τὴν πραγματικὴν γνῶσιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς πίστεως.

Ἐν τῇ τρίτῃ βαθμίδι ὅλη ἡ προσωπικότης καθάρεται ἀπὸ τῆς αμαρτίας καὶ γίνεται «ὅλη ὀφθαλμός», ὅστις καθορᾷ τὰ ἀνέκφραστα μυστήρια τῆς λατρευομένης θεότητος.

Ἄλλ' ἡ τελευταία βαθμὶς ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ὡς συλλογιστικὴ ἐπίγνωσις τοῦ ἀντικειμένου τῆς πίστεως, ἀλλ' ὡς πραγματικὴ διὰ τῆς χάριτος συνένωσις τοῦ ὑποκειμένου τῆς πίστεως μετὰ τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ ἢ, δι' ἄλλων λέξεων, τὸ ὑποκείμενον αἰσθάνεται τὸ ἀντικείμενον τῆς πίστεως του ὡς τὴν οὐσίαν τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ, γινώσκει καὶ βλέπει ἑαυτὸ ὡς τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ.

Ἄλλ' εἰς αὐτὴν τὴν βαθμίδα, κατὰ τὸν ὅσιον Μακάριον, ὑψώνονται μόνον οἱ φωτισθέντες, διότι «οἱ φωτισθέντες βλέπουν τὴν εἰκόνα τῆς ψυχῆς». Αὗτοι

εἶναι οἱ ἀληθινοὶ γνῶσται τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, διότι βλέπουν τὴν θεοειδῆ ψυχὴν αὐτῆς. Ἡ ψυχολογία αὐτῶν εἶναι ἀληθῶς πειραματικὴ. Τὸ μυστήριον τῆς θεοειδοῦς ψυχῆς ἀποκαλύπτεται εἰς αὐτοὺς διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. «Οὔτε δὲ σοφοὶ διὰ τῆς σοφίας οὔτε φρόνιμοι διὰ τῆς φρονήσεως αὐτῶν ἠδυνήθησαν καταλαβεῖν ψυχῆς λεπτότητα ἢ εἰπεῖν περὶ αὐτῆς ὡς ἔστιν, εἰ μὴ μόνον οἷς διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀποκαλύπτεται ἡ κατάληψις καὶ γνῶσις ἀκριβῆς περὶ ψυχῆς γνωρίζεται».

Ὅθεν ἡ κυρία δράσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὅπως ὁ νοῦς αὐτοῦ «ὅλος ἐξ ὅλου περὶ τὴν ζήτησιν τῆς νοερᾶς οὐσίας τῆς ψυχῆς τὴν μέμιναν καὶ θλίψιν ἀναλάβῃ καὶ τῇ προσδοκίᾳ καὶ ἀναμονῇ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐπιφοιτήσεως ὅλος ἐξ ὅλου ὑπομένῃ». Ὅλη ἡ μέμιναν τῆς φιλοχρίστου ψυχῆς συνίσταται εἰς τὴν διακόσμησιν τῆς θεοειδοῦς οὐσίας αὐτῆς «ταῖς τῶν ἐρετῶν ἐντολαῖς καὶ τῷ ἐπουρανίῳ τοῦ Πνεύματος κόσμῳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ τῆς τοῦ Χριστοῦ καθαρότητος καὶ ἀγιασμοῦ».

Ὁ νοῦς ὧν μέλος τῆς θεοειδοῦς ψυχῆς εὐρίσκει τὴν ἀφθαρτον ἀξίαν αὐτοῦ ἐν τῇ θεότητι. «Ὁ θρόνος τῆς θεότητος ὁ νοῦς ἔστι καὶ ὁ θρόνος τοῦ νοῦ ἡ θεότης ἐστὶ». Ἡ θεία ἔννοια τοῦ νοῦ συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἔχη ἐπὶ τοῦ θρόνου του τὴν θεότητα ὡς βασιλέα ὀλοκλήρου τῆς γνωστικῆς δράσεως αὐτοῦ. Ὁ Χριστὸς ἦλθεν ὅπως ἐκ τοῦ θρόνου τοῦ νοός ἐκθρονίσῃ τὸν Σατανᾶν καὶ «ἑαυτῷ θρόνον» ποιῆσῃ τὸν νοῦν καὶ ἵνα Αὐτὸς κυβερνᾷ καὶ βασιλεύῃ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῆς γνώσεως. Ἡ ὑπ' Αὐτοῦ ἄρσις τῆς αμαρτίας τοῦ κόσμου ἔχει καὶ γνωσιολογικὴν σημασίαν, καθ' ὅσον «ἦρε τὴν αμαρτίαν τοῦ κόσμου, τουτέστι τὴν ἀκά-

θαρτον πηγήν τῶν διαλογισμῶν τῆς ψυχῆς ἐξήρανε». Πᾶσα ψυχὴ ἔχει «τὸ ἀνάστον τραῦμα τῆς ἀμαρτίας, τὴν πηγήν τῶν ἀκαθάρτων καὶ πονηρῶν λογισμῶν» ὡς συνέπειαν τῆς παραβάσεως τοῦ Ἄδαμ. Ἐν τῇ ψυχῇ τῆς ἀναγεννηθείσης προσωπικότητας διὰ τῆς ἠθικῆς τριάδος «ξηραίνεται ἡ πηγὴ ἐκείνη, ἡ τοὺς ἀκαθάρτους λογισμοὺς βρύουσα, διὰ τῆς δυνάμεως Ἰησοῦ μόνου». Διότι «μόνον τῷ Κυρίῳ δυνατὸν ἔστι» νὰ θεραπεύσῃ τὸν ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας πληγωθέντα καὶ σκοτισθέντα «ἠγεμόνα νοῦν τὸν ὀρώντα Θεόν»:

Ἡ καθαρὰ γνώσις εἶναι τὸ φυσικὸν πόρισμα τοῦ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἰαθέντος νοός. Διὰ πᾶσαν πρᾶξιν τῆς θεογνωσίας ὁ τοῦ Χριστοῦ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκην τῆς συνεργασίας καὶ τῆς ὁδηγίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διότι «ὥσπερ τὸ μέγεθος αὐτοῦ (τ. ἔ. τοῦ Θεοῦ) ἀκατάληπτον, οὕτω καὶ τὸ λεπτόν αὐτοῦ» «τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ». Ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ ὁδός, ἥτις ἄγει εἰς «τὴν τῆς ἀληθείας ἐπίγνωσιν». Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ὄν «τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας» εἰσάγει τοὺς ἀγίους «εἰς πᾶσαν ἀλήθειαν». Τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα κατὰ πρῶτον ἀφῆρσε ἀπὸ τῆς ψυχῆς τῶν Ἀποστόλων τὸ «τῆς κακίας κέλυμμα», κατήργησε τὰ πάθη καὶ ἤνοιξε «τὰ τῆς καρδίας ὄμματα» καὶ «τότε σοφίας πλησθέντες καὶ τέλειοι κατασταντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος δι' ἐκείνου μὲν τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα ποιεῖν ἔγνωσαν, δι' ἐκείνου δὲ καὶ πρὸς πᾶσαν ἀλήθειαν ἐχειραγωγήθησαν ἠγεμονεύσαντός τε καὶ βασιλεύσαντος αὐτοῖς τῶν ψυχῶν».

Ἴνα δὲ ὁ ἄνθρωπος καταστῇ ἱκανὸς διὰ τὴν ἀποδοχὴν τῶν μυστηρίων τῆς θείας Ἀληθείας, ὀφείλει

τὸ πρῶτον νὰ ἀγιάσῃ πᾶντα τὰ τῆς γνώσεως ὄργανα, νὰ ἀπεκδυσθῇ τὸν παλαιὸν καὶ νὰ ἐνδυσθῇ τὸν νέον ἄνθρωπον, νὰ ἔχη «ὀφθαλμοὺς πρὸς ὀφθαλμοὺς, κερὰν πρὸς κερὰν, ὄτα πρὸς ὄτα, χεῖρας πρὸς χεῖρας, πόδας πρὸς πόδας», διότι «εἰσὶν ἕτερα ὅσα καὶ ὀφθαλμοὶ καὶ κλαυθμοὶ ἕτεροι, ὡς δὴ καὶ διάνοια καὶ ψυχὴ ἕτερα, ὅπερ ἔστιν αὐτοθεϊκὸν πνεῦμα καὶ ἔπουράνιον τὸ ἀκοῦν τε καὶ κλαῖον εὐχόμενόν τε καὶ γινώσκον καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα ἐν ἀληθείᾳ ποιῶν». Ἡ πνευματοφόρος προσωπικότης γινώσκει ὅτι «εἰσὶν ὀφθαλμοὶ ἐνδότεροι ὀφθαλμῶν τούτων καὶ ἔστιν ἀκοὴ ἐνδοτέρα τῆς ἀκοῆς ταύτης». Οἱ Χριστιανοὶ ἔχουσι «ἄλλον νοῦν», διότι «Πνεῦμα Θεοῦ κοινῶνεί ταις ψυχαῖς αὐτῶν». Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἦλθε «τὴν φύσιν ἀλλάξαι καὶ μεταβαλεῖν καὶ ἀνακαινίσαι καὶ ἀνακτήσαι τὴν ψυχὴν ταύτην τὴν κατεστραμμένην τοῖς πάθεσι διὰ τὴν παράβασιν, κερὰς τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ Πνεύματι τῆς θεότητος. Καινὸν νοῦν καὶ καινὴν ψυχὴν καὶ καινοὺς ὀφθαλμοὺς, καινὰ ὄτα, καινὴν γλῶτταν, πνευματικὴν καὶ ἀπαξ-σπλῶς καινοὺς ἀνθρώπους τοὺς πιστεύοντας αὐτῷ ἦλθεν ἀπεργάσασθαι». Τῇ οὕτως ἀνακαινισθεῖσι προσωπικότητι ἀποκαλύπτεται ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ μυστηρίῳ.

Ὁ ὁσιος Μακάριος ἐφαρμόζει τὴν τῆς χριστιανικῆς γνωσιολογίας ἀρχήν: «τὸ ὅμοιον γινώσκει τὸ ὅμοιον», διότι κατὰ τοὺς λόγους αὐτοῦ «ὁ τὸ ὅμοιον ἔχων ἐπουράνιον τῆς θεότητος Πνεῦμα γινώσκει τὸν ὅμοιον, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος: πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες».

Τὸ μυστήριον τῆς χριστιανικῆς γνωσιολογίας ἔγκειται ἐν τῷ γίνεσθαι «ἐν πνεύμα» μετὰ τοῦ Χρι-

στοῦ, διότι μόνον οὕτως εἶναι δυνατὸν νὰ γνωσθῇ τὸ θωμιστὸν μυστήριον τῆς τοῦ Χριστοῦ προσωπικότητος. Ὅστις κοινωνεῖ «τῷ Πνεύματι τῷ Παρακλήτῳ κατὰ πᾶσαν αἴσθησιν καὶ πληροφορίαν» ἀποκτᾷ «τὸ τέλειον μέτρον τῆς ἀπαθείας», γίνεται ἄξιος ἵνα «ἡ θεία Τριάς ἐνοικῇ» ἐν τῇ καθαρθείσῃ ψυχῇ αὐτοῦ καὶ τοιοῦτοτρόπως πειραματικῶς ἀποκτήσῃ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς αἰωνίου Ἀληθείας καὶ οὕτως ἐπιγνώσῃ «τὸ τέλειον τοῦ Χριστιανισμοῦ μέτρον». Τοιαύτη προσωπικότης εἰσέρχεται εἰς τὴν παραδείσιον μακαριότητα, ὁπόθεν αὐτὴν ἡ ἀμαρτία ἐξέβαλε, διότι «τὴν αἰωνίαν μακαριότητα ἀπολαύσουσι ὅσοι διὰ θερμῆς καὶ φιλαρέτου διαγωγῆς τῶν ἐπουρανίων τοῦ Πνεύματος μυστηρίων πείραξαι καὶ αἰσθήσῃ τὴν γνώσιν εἰλήφασαι καὶ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ἔχουσιν». Οὗτοι βλέπουσιν «ἃ ὀφθαλμῶς οὐκ οἶδε», οὗτοι ἀκούουσιν ἃ «οὐς οὐκ ἤκουσε», οὗτοι γνωρίζουσιν ἃ «ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη» τούτου ἕνεκα οὗτοι εἶναι «οἱ ἐν ἀληθείᾳ σοφοί, οἱ δυνατοὶ καὶ εὐγενεῖς καὶ φρόνιμοι».

Τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον διαφωτίζει ὅλην τὴν ψυχὴν τῶν πνευματοφόρων προσωπικότητων. «Ἡ τοῦ Πνεύματος ἔλλαμψις οὐχ οἷον νοσημάτων μόνον ἀποκάλυψις ἐστὶ καὶ φωτισμὸς χάριτος, ἀλλ' ὑποστατικοῦ φωτὸς ἐν ταῖς ψυχαῖς βεβαία καὶ διηνεκῆς ἔλλαμψις». Διὰ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος δυνάμεως «πάσα γνώσις ἐποκαλύπτεται καὶ πρὸς ἀλήθειαν Θεὸς γνωρίζεται». «Ὅσοι γὰρ υἱοὶ εἰσι τοῦ φωτὸς καὶ τῆς διακονίας τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐν τῷ Πνεύματι τῷ Ἁγίῳ, οὗτοι παρά ἀνθρώπων οὐδὲν μανθάνουσι· θεοδίδακτοι γὰρ εἰσιν». Ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ «ἐγγράφει τοὺς νόμους τοῦ Πνεύματος καὶ τὰ

ἐπουράνια μυστήρια». Οὗτοι κατέχονται παρά τῆς χάριτος καὶ ἡ χάρις «διέρχεται εἰς ὅλα τὰ μέλη τοῦ σώματος καὶ βασιλεύει ὅλων τῶν μελῶν καὶ τῶν λογισμῶν».

Ἐκ τῶν παρά τῆς χάριτος κατεχομένων τῆς γνώσεως πηγῶν ἔκρει ἡ γνώσις, ἥτις μόνη ἐπίσταται τὰ τοῦ Θεοῦ μυστήρια, διότι ἀδύνατον εἶναι «ἀναῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐκείθεν διδομένης ἐνεργείας μυστηρίων κοινωνῆσαι θείων καὶ εἰδέναι Θεοῦ σοφίαν ἢ κατὰ πνεῦμα πλουτεῖν». Τὰς πνευματοφόρους προσωπικότητας αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς χρίει «τῷ ἑαυτοῦ φωτὶ τῆς γνώσεως» καὶ ἐπιχέει ἐπ' αὐτῶν «τὸν τῆς ζωῆς οἶνον, τὴν καινὴν τοῦ Πνεύματος διδασκαλίαν». Αὐτὰι αἱ προσωπικότητες «διδάσκονται ἐν κρυπτῷ ἃ οὐκ οἶδασιν».

Ἡ ἐπίγνωσις τῆς αἰωνίου Ἀληθείας ὀρίζεται ἀμέσως διὰ τῆς ἱστορικῆς προσωπικότητος τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ. «Αὐτὸς γὰρ ἡ ἐνυπόστατός τε καὶ ὄντως ἀλήθεια καὶ δῖχα ταύτης τῆς ἀληθείας ἀμήχανον ἢ ἀλήθειαν γινώσκει ἡ σωτηρίας ἐπιτυχεῖν».

Ἐκτὸς τῆς προσωπικότητος τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς προσωπικῆς συμμετοχῆς ἐν τῇ ζωῇ Αὐτοῦ ἡ ἀνθρωπίνη γνώσις καταδικάζεται εἰς τὸν ἀπελιτιστικὸν σκεπτικισμόν. Μόνον τοῖς τοῦ Χριστοῦ ἀνθρώποις εἶναι εὐπρόσβατος ἡ γνώσις τῆς Ἀληθείας· «αὐτὴ γὰρ ἡ Ἀλήθεια... φανεροῦται αὐτοῖς καὶ διδάσκει αὐτούς, ὅτι ἐγὼ εἰμι ἡ Ἀλήθεια».

Ἡ Ἀλήθεια δὲν εἶναι συλλογιστικὴ οὕτε μεταφυσικὴ ἔννοια, ἀλλ' ἡ αἰώνιος Προσωπικότης (ἡ Ἀλήθεια=ἡ Προσωπικότης), ἥτις ἀποκαλύπτεται μόνον ταῖς καθαρθείσας προσωπικότησιν. «Αὐτὴ ἡ ἀλήθεια φανεροῖ ἑαυτὴν εἰς τὰς ψυχὰς τὰς πιστὰς» καὶ

μετ' αὐτῶν «γίνεται εἰς μίαν κοινωνίαν». Ὁ Κύριος «φανερῶται ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν καὶ διδάσκει αὐτοὺς τὴν ἀναστροφὴν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος». «Ἡ ἐμπόστατος Ἀλήθεια», ὁ Χριστός, ἐνσαρκοῦται εἰς τὰς ψυχὰς τῶν φιλοχρίστων καὶ οὕτοι ἔχουσι «τὸν Κύριον ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν ἐλλάμποντα» καὶ μετ' Αὐτοῦ πάσαν τὴν σοφίαν Θεοῦ. Ἐν τῷ Χριστῷ καὶ δι' Αὐτοῦ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Τριάδι οὕτοι ἔχουσι πάντας τοὺς θησαυροὺς τῆς γνώσεως καὶ τῆς σοφίας.

Ὅταν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου συνενωθῇ μετὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ «κεκράτηται τῷ φωτὶ τῆς θεότητος», τότε δεχεται «τὴν ψυχὴν τοῦ φωτός, τουτέστι τὴν δύναμιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», καὶ μεταβαίνει «ἐκ τῆς κακίας τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ» καὶ ὁ Χριστός—«τὸ ὅλον φῶς»—συγκεντροῦται ἐν τῇ θεοειδεῖ οὐσίᾳ αὐτῆς καὶ αὕτη «ὅλη φῶς γίνεται», «ὅλη ὀφθαλμός». Ὅταν τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ εἰσήρχετο «ἐν τῇ καρδίᾳ φαῖνον, ἤνοιγε τὸ ἐνδότερον καὶ βαθύτερον καὶ ἀπόκρυφον φῶς, ὥστε ὅλον τὸν ἄνθρωπον καταποθέντα εἰς ἐκείνην τὴν γλυκύτητα καὶ θεωρίαν μηκέτι ἔχειν ἑαυτόν, ἀλλ' εἶναι ὡς μωρὸν καὶ βάρβαρον τῷ κόσμῳ τούτῳ, διὰ τὰ ἀπόκρυφα μυστήρια καὶ ἀγάπην καὶ γλυκύτητα, διὰ τὰ ἀπόκρυφα μυστήρια, ὥστε τὸν ἄνθρωπον κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν ἐλευθερωθέντα φθάσαι εἰς τὰ τέλεια μέτρα καὶ εἶναι καθαρὸν καὶ ἐλευθερὸν ἐκ τῆς ἁμαρτίας». Ἡ ἐν τῇ προσευχῇ ἔκστασις ἔχει μεγάλην σημασίαν. Ἐνίοτε «ἀρπάζεται παρ' αὐτῆς (τ. ἔ. τῆς προσευχῆς) ὁ ἔσω ἄνθρωπος καὶ κάτοχος ἀπείρω βᾶθι τοῦ αἰῶνος ἐκείνου γίνεται».

Ἄνευ τῆς ἐν τῷ Χριστῷ ζωῆς αἰδύνατος εἶναι ἡ γνῶσις τῶν θεανδρικῶν μυστηρίων τοῦ Χριστοῦ.

Διὰ ταύτην τὴν γνῶσιν ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκην τοῦ φωτός τοῦ Χριστοῦ, διότι ὁ Χριστὸς ἦλθεν «ἵνα φωτίσῃ αὐτὸν τῷ ἰδίῳ φωτὶ καὶ ἀμφιάσῃ αὐτὸν τὰ ἑαυτοῦ ἐνδύματα τῆς θεότητος τὰ οὐράνια». Οἱ Ἄποστολοι εἶναι τρανοτάτη τούτου ἀπόδειξις. Διὰ τοῦ Χριστοῦ οὗτοι γίνονται «ὀφθαλμοὶ καὶ φῶς ὅλου τοῦ κόσμου». «Οἱ τῆς ἀξίας καὶ πιστῆς ψυχῆς ὀφθαλμοὶ πνευματικῶς φωτισθέντες φωτὶ θεϊκῷ βλέπουσι καὶ κατανοοῦσι τὸν ἀληθινὸν φίλον καὶ γλυκύτατον, τὸν πολυπόθητον νυμφίον, τὸν Κύριον, καταλαμπόμενης τῆς ψυχῆς ὑπὸ τοῦ προσκυνητοῦ Πνεύματος». Οἱ ὀφθαλμοὶ οὗτοι βλέπουσι «νοερῶς τὸ ἐπιθυμητὸν καὶ μόνον ἀνεκλάλητον κάλλος».

Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ὁσίου Μακαρίου ὑπάρχουσι τρεῖς κύρια βαθμίδες ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς γνώσεως: «ἔστιν ἀίσθησις καὶ ἔστιν ὄρασις καὶ ἔστιν φωτισμός». Φωτισμός εἶναι ἡ ἀνωτάτη βαθμὶς, ἐπὶ τὴν ὁποίαν τὸ τῆς γνώσεως ὑποκείμενον ἀνυψοῦται, ὅταν ὁ νοῦς αὐτοῦ φωτισθῇ διὰ τοῦ φωτός τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου. Ὁ καθαρθεὶς καὶ φωτισθεὶς νοῦς ἐπιστρέφει εἰς τὴν πρωτότυπον αὐτοῦ καθαρότητα, δέχεται «τὴν ἴδιαν φύσιν» καὶ δημιουργεῖ τὴν καθαρὰν καὶ αἰάντων γνῶσιν. Ὁ τοιοῦτος νοῦς καθορᾷ «τὸν Δεσπότην», καθορᾷ ἐκείνην τὴν δόξαν, ἣν ἔβλεπε πρὸ τῆς παρακοῆς ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀδάμ. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ καθαρθέντος νοῦς «πρὸς ἐκείνον ἀρπάζονται τὸν αἰῶνα καὶ τὰ ἐκεῖ κάλλη καὶ θαύματα καθορῶσι». «Οὗτοι φωτεινῶς χρώμενοι καὶ διακεκαθαμένῳ τῷ νῷ τὰς ἀδύτους αὐγὰς Κυρίου διὰ παντὸς κατοπτέουσιν». Διὰ τῆς καθαρθεύσεως ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας θεοειδοῦς οὐσίας τῆς προσωπικότητος αὐτῶν οἱ ἄγιοι καθορῶσι τὸ ἀνέκφρα-

στον κάλλος τοῦ Χριστοῦ ἐν τούτῳ τῷ βίῳ, διότι ὁ Χριστὸς εἶναι «τοῖς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοῖς θεωρούμενος ἐν ἀληθείᾳ ἕως ἡμέρας τῆς ἀναστάσεως». «Τελείως διακαθαρεύεις» τὸν νοῦν ὁ ἅγιος ἄνθρωπος διὰ τῆς προσευχῆς διατηρεῖ τὴν ἁγίαν καθαρότητα τοῦ νοῦς αὐτοῦ καὶ «ἀρπαγείς» καθορᾶ «τὴν ἄνω πόλιν Ἰερουσαλὴμ καὶ τὰς ἐκεῖ φωτεινὰς οἰκίας καὶ φῶς ἀπειρον καὶ ἀπόρητον». Τὸ ἅγιον καὶ θεῖον πῦρ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος «καθαρὸν τὸν νοῦν ἀποκαθίστησιν, ἵνα ἀπολαβῶν τὸ κατὰ φύσιν διορατικὸν ὄρα εἰς τὸ διηλεκτὸς τὰ τοῦ Θεοῦ θαυμάσια». Τὰ ὄρια τῆς γνώσεως εὑρύνονται, «πράγματα μεγάλα καὶ μυστήρια Θεοῦ ἀποκαλύπτεται τῇ ψυχῇ». Διὰ τῆς συνεργασίας τῆς ἡθικῆς καὶ θείας Τριάδος ἡ θεοειδὴς ψυχὴ σώζεται ἐκ τοῦ καταθλονίου, ἀμαρτωλοῦ ἐγωισμοῦ. «Διὰ τῆς δυνάμεως Θεοῦ» ἐξολοθρεύονται «τὰ τεῖχη τῆς κακίας τὰ κωλύοντα τὸν νοῦν» καὶ ὁ Σατανᾶς παύει νὰ εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς γνώσεως. Ἡ ἀναγεννηθεῖσα προσωπικότης δέχεται τὴν ἀποκάλυψιν ὡς τὴν ὑψίστην πηγὴν τῆς γνώσεως, ὅθεν δι' αὐτὴν ἡ γνώσις σχεδὸν δὲν ἔχει ὄρια. Ὁ Θεὸς «τείνει καὶ μὴ κύνει τὴν ψυχὴν εἰς ἀπέραντον καὶ ἀμέτρητον ἀξῆσιν... ἕως αὐξήσῃ αὐτὴν τῇ ἰδίᾳ αὐξήσει, καὶ διὰ τοῦτο τὴν καθιστᾶ ἱκανὴν δι' ἀπέραντον καὶ ἀμέτρητον αὐξήσιν» ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς γνώσεως. «Ἔσθε οὖν ἡμεῖς τέλειοι, ὡσπερ ὁ Πατὴρ ἡμῶν» ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι· τοῦτο ἰσχύει καὶ διὰ τὴν γνώσιν. Ἡ Χριστοφόρος ψυχὴ «τοσοῦτον πλατύνεται τῷ φρονήματι, ὥστε πανταχοῦ αὐτὴν εἶναι καὶ ὅπου βούλεται καὶ ἔνθα βούλεται διακονεῖν τῷ Χριστῷ». Ἄλλ' ἡ εὐρυγίσις αὐτῆς τῆς γνώσεως κατ' οὐσίαν εἶναι ἐκκλησιαστικοῦ, καθολικοῦ χαρακτήρος, διότι μόνον

νον «σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις» ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ γνωρίσῃ τὰ μυστήρια τοῦ Χριστοῦ.

Ὅταν ὁ Κύριος καὶ ἡ ψυχὴ γίνωσιν «εἰς ἓν πνεῦμα καὶ εἰς μίαν κρίσιν καὶ εἰς μίαν διάνοιαν», τότε ὁ Κύριος μεταφέρει εἰς τὴν ψυχὴν τὴν θεανδρικήν γνώσιν. «Θεώρησον ἄρρητα μυστήρια ψυχῆς, ἧς περιφέρει Κύριος τὸ ἐπικείμενον σκότος καὶ ἀποκαλύπτει αὐτὴν καὶ ἀποκαλύπτεται αὐτῇ, πῶς πλατύνει καὶ τείνει τὰ φρονήματα τοῦ νοῦς αὐτῆς εἰς τὰ πλάτη καὶ μήκη καὶ βάρη καὶ ὕψη πάσης ὀρατικῆς καὶ ἀοράτου κτίσεως». Ὁ χριστοφόρος ἄνθρωπος εἰς πάντα ἄλλων ἄνθρωπων κάτω πάντων τῶν στρωμάτων τῶν ἀμαρτιῶν βλέπει τὴν θεοειδῆ οὐσίαν τῆς φύσεως αὐτοῦ. Οὗτος «καθαρῶ ὀφθαλμῶ πάντας ὄρα καὶ χαίρει ἐπὶ ὄρα τῷ κόσμῳ καὶ πάντως θέλει προσκυνεῖν καὶ ἄγαπᾶν Ἑλλήνας καὶ Ἰουδαίους». Τοιοῦτος ἄνθρωπος ἔχει ὡς σκοπὸν τοῦ νοῦς τὴν γνώσιν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς θεοειδείας πάντων τῶν ἀνθρώπων, καὶ τοῦτου ἕνεκα «ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ τῶν φαινομένων ὁ νοῦς ἀσχολεῖται» καὶ δὲν σκέπτεται τὰ «οὐκ ὄντως καλὰ».

Ἡ ἐν τῇ γνώσει διαφορά μετὰ τῶν ἀληθινῶν Χριστιανῶν καὶ «παντὸς τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων» εἶναι μεγάλη. Οἱ Χριστιανοὶ ὀφείλουσι «μετατεθῆναι καὶ μεταβῆναι ἰῶ νῶ ἐκ τούτου τοῦ αἰῶνος, ἐν ᾧ ἔγκειται καὶ δελεάζεται ὁ νοῦς ἀπὸ τῆς παραβάσεως Ἁδάμ, εἰς αἰῶνα ἔτερον καὶ τῷ φρονήματι εἰς τὸν ἄνω τῆς θεότητος κόσμον εἶναι». Ἄλλ' ὅπως ἡ ψυχὴ πετάξῃ «πρὸς τὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν», ἀναγκαῖον νὰ γίνῃ πνευματοφόρος, νὰ λάβῃ «πτέρυγας περισσότερὰς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος». Ταῦτα ἀποκτιῶνται διὰ τῆς ἀνεπιφυλάκτου παραδόσεως ἐαυτοῦ τῷ Χριστῷ, διότι Αὐτὸς μόνος δίδει «πτέρυγας Ἁγίου Πνεύματος

πρὸς τὸ ἵπτασθαι ἀκόλутως εἰς τὸν ἀέρα θεότητος». Ἐφωδιασμένη διὰ τῶν πτερυγῶν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ «εἰς τὰ ὑψηλὰ τοῦ οὐρανοῦ πετομένη» ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται ἑαυτὴν «πάντων ἀνωτέρω». Οἱ Χριστιανοὶ «ἐν τούτῳ εἰσὶ μείζους καὶ κρείττονες τοῦ κόσμου, διὰ τὸ τὸν νοῦν αὐτῶν καὶ τὸ φρόνημα τῆς ψυχῆς ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ εἰρήνῃ καὶ ἐν τῇ τοῦ Πνεύματος ἀγάπῃ τυγχάνειν». Οἱ Χριστιανοὶ γίνονται «μέτοχοι τοῦ πνευματικοῦ πλούτου καὶ τῆς ἐν μυστηρίῳ λαλουμένης συνέσεως τῆς μὴ οὐσίας τοῦ κόσμου τούτου». Οὗτοι ἔχουσιν «ἄλλο φρόνημα» καὶ ἐν τῷ τοῦ Χριστοῦ Πνεύματι εὐρίσκουσιν ἀνάπαυσιν τοῦ νοῦς αὐτῶν. «Υἱοὶ φωτός» ὄντες, οὗτοι ζῶσιν «ἐν ἡμέρᾳ τοῦ φωτός τοῦ θεικοῦ», τὸν νοῦν καὶ τὰ φρονήματα αὐτῶν δὲν σείει «ἄνεμος ἁγρίου» τῆς ἁμαρτίας, ἀλλὰ «ἀνεμος θεῖος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» ἀναψύχει τὰς ψυχὰς αὐτῶν καὶ «δικινοῦμενος πᾶσαν τὴν ὑπόστασιν τῆς ψυχῆς καὶ τοὺς λογισμοὺς καὶ πᾶσαν τὴν οὐσίαν καὶ πάντα τὰ μέλη τοῦ σώματος ἀναψύχων καὶ ἀναπαύων ἀναπαύσει θεικῇ καὶ ἀλαλήτῳ». Ὁ νοῦς αὐτῶν ἐν τῇ χάριτι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος «πάντοτε τὴν διατριβὴν ἔχει, νενικημένος τῷ θεῷ καὶ οὐρανίῳ ἔρωτι καὶ πόθῳ πνευματικῷ». Ἡ οὐσία τῆς ζωῆς αὐτῶν εἶναι «ὁ Κύριος ἐν τῷ νῷ». Οὗτοι ἔχουσι «πλοῦτον πνευματικὸν ἐν τῇ ψυχῇ τὸν βρῦντα πᾶσαν ἀγαθωσύνην λόγων» τε καὶ ἔργων καὶ ἐνθυμημάτων θεῶν καὶ μυστηρίων ἀλαλήτων».

Τὸ «σ υ ν ἄ γ ε ι ν τὸν νοῦν καὶ τοὺς λογισμοὺς ἐν τῷ Χριστῷ» σημαίνει παρέχειν τῷ Χριστῷ τὸ δυνατὸν τοῦ δημιουργεῖν τὴν θεανδρικήν γνώσιν, διότι ἐκεῖνος «μεταβάλλει τοὺς λογισμοὺς τῆς ψυχῆς καὶ ποιεῖ αὐτοὺς θεϊκοὺς, οὐρανόους, ἀγαθούς». Καθαροὺς λο-

γισμοὺς, καθαρὰν γνώσιν δημιουργεῖ ἢ προσωπικό-της ἦτις «ἐν τῷ νῷ ἔχει. . . τὴν ἐνέργειαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος». «Πάντες οἱ λογισμοὶ αὐτῆς οὐράνιοι καὶ καθαροὶ καὶ ἄγιοι γίνονται, χωροῦντες εἰς ἀέρα θεϊκόν». Οἱ καθαροὶ λογισμοὶ εἶναι οἱ μόνοι φυσικοὶ καὶ οἱ μόνοι θεῖοι, οἱ δὲ ἀκάθαρτοι εἶναι παρὰ φύσιν. «Ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ Θεοῦ βλέπει αὐτὸν τὸν νοῦν καὶ τὰς ἐνθυμήσεις καὶ περιβλέπει καὶ παραβλέπει καὶ οὐ ποιεῖ ἐν αὐτοῖς κοινωνίαν», ἐὰν εἶναι ἀκάθαρτοι καὶ ἁμαρτωλοὶ. Τὸ Πνεῦμα τοῦ Κυρίου «ἠνιοχεῖ τὴν ψυχὴν, ἠνιοχεῖν καὶ ὀδηγεῖν ἐπιστημόνως τὸ ἄρμα τῆς ψυχῆς εἰς τὸ οὐράνιον καὶ ἔνθεον φρόνημα διὰ πεινότητος». Οἱ πνευματοφόροι ἄνθρωποι ἐμβαθύνουσιν εἰς «τὰ ἐπουράνια μυστήρια», ἐνίοτε δὲ εἶναι «ὥσπερ ἐν μέθῃ ποτοῦ, εὐφραίνόμενοι καὶ μεθύοντες τῷ Πνεύματι μέθην θεῶν μυστηρίων πνευματικῶν, μεθύοντες μέθην ἄφραστον τῶν μυστηρίων τοῦ Πνεύματος» καὶ «ὡς μηδὲν» αἰσθάνονται τὸ φυσικὸν μέρος τῆς προσωπικότητος αὐτῶν. Αἱ τοιαῦται προσωπικοῦ-τητες ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ δέχονται «εἶτε χαρίσματα ἰαμάτων» εἶτε γνώσεις εἶτε ἀποκαλύψεις» καὶ ἐνίοτε «συνέει καὶ σοφία θεία καὶ γνώσει Πνεύματος ἀνεξερευνητῶ τοιαῦτα πρὸς τῆς τοῦ Χριστοῦ σοφίαν-ται χάριτος, ἀ μηδεμιᾶ γλώσση δύναμις ἐξεπείν».

Τοιοῦτοτρόπως ὅλη ἡ γνώσις ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ Χριστοῦ· τὸ λόγιον «χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδὲν» ἰσχύει καὶ διὰ τὴν γνώσιν. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος παραδώσῃ τῷ Χριστῷ τὸν νοῦν καὶ τοὺς λογισμοὺς..., τότε «ὁ Κύριος μυστηρίων ἀξιοῖ τοῦτον ἐν ἀγιότητι καὶ καθαρότητι πλεῖον καὶ τροφὴν ἐπουράνιον διδωσιν Αὐτὸν καὶ πόμα πνευματικόν». «Ἄνευ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ καὶ τῆς ἐνεργείας τῆς θείας δυνάμεως οὐκ

ἔστι γινώσκειν μυστήρια καὶ σοφίαν Θεοῦ».

Τὴν ἀληθινὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν δημιουργοῦσιν αἱ χριστοφόροι καὶ πνευματοφόροι προσωπικόκητες. Μόνον «οἱ ὀδηγοῦμενοι καὶ ποιμανόμενοι κατὰ τὸν ἔσω ἀνθρώπον ὑπὸ τῆς θεϊκῆς δυνάμεως» εἶναι «ἀληθῶς σοφοὶ καὶ φιλόσοφοι Θεοῦ», ἐνῶ «οἱ φιλόσοφοι τῶν Ἑλλήνων λόγους μανθάνουσιν», «ἐν λόγοις ἀσκοῦνται καὶ πρὸς λογομαχίας ἐκθύμως ἠσχόληνται, οἱ δὲ Θεοῦ δούλοι, κἀν ἀνομιλίῃ τοι λόγων ᾤζονται, ἀλλ' οὐν θεία γνώσει καὶ Θεοῦ χάριτι καταρτίζονται». Ὁ τοιοῦτος φιλόσοφος ἐνίστε «ἐν συνέσει τινὶ καὶ σοφίᾳ ἀρήτῳ καὶ γνώσει Πνεύματος ἀνεξερανήτῳ ὑπὸ τῆς χάριτος σοφίζεται, ἅπερ διὰ γνώσεως καὶ στόματος λαλήσει ἀδύνατον». Ὁ ἅγιος εἶναι ὁ μόνος ἀληθινὸς φιλόσοφος, διότι «ὁ ἐν τῷ τελείῳ ἀγιασμῷ ὑπάρχων οὐκ ἐνθυμείται πονηρά, οὐ λογίζεται φαῦλα». Θεοειδὲς ὄντες οἱ ἅγιοι ἔχουσι τὴν γνώσιν τῆς θείας ἀληθείας, διότι «τὸ θεῖον καὶ ἔπουράνιον Πνεῦμα ἐπιδημῆ ἐν τῷ νῶ» αὐτῶν. Οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ φιλοσοφία «κατ' ἀνθρώπων», δὲν δύναται αὐτὴ νὰ παράσχη τὴν ἀπολύτως ἀληθινὴν γνώσιν. «Ἀριστοτέλης ἢ Πλάτων ἢ Σωκράτης, φρόνιμοι ὄντες ἐπιγνώσει, ὡς περ πόλεις μεγάλαι ἐτύχωνον, ἀλλ' ἔρημοι ἦσαν ὑπὸ ἔχθρῶν (τουτέστι τῶν τῆς πονηρίας πνευμάτων) διὰ τὸ μὴ εἶναι Πνεῦμα Θεοῦ ἐν αὐτοῖς».

Ἡ τῆς Καινῆς Διαθήκης μέθοδος τῆς γνώσεως εἶναι βεθέως προσωπική καὶ πειραματικὴ συνένωσις μετὰ Χριστοῦ ἐν τῇ χάριτι. Αὕτη ἡ μέθοδος εἰδικῶς ἐκφράζεται ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς θείας $E \cup \chi \alpha \rho \iota \sigma \tau \acute{\iota} \sigma$. Ἐν αὐτῇ τὸ ἀντικείμενον τῆς πίστεως καὶ τῆς γνώσεως συννεοῦται μετὰ τοῦ ὑποκειμένου. «Σω-

ματοποιεῖ γὰρ ἑαυτὸν καὶ εἰς βρώσιν καὶ πόσιν ὁ Κύριος... καὶ γὰρ φησιν· Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς». «Ὁ πρῶγων τὸν ἄρτον τούτον ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα ἀναπαύσῃ ἀνεκκλητήτως καὶ ἐμπλήρῃ εὐφροσύνης πνευματικῆς τὴν ψυχὴν». «Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ προσφέρεται ἄρτος καὶ οἶνος, ἀντίτυπον τῆς σαρκὸς Αὐτοῦ (τουτέστι τοῦ Χριστοῦ) καὶ τοῦ αἵματος, καὶ οἱ μεταλαμβάνοντες ἐκ τοῦ φαινομένου ἄρτου πνευματικῶς τὴν σάρκα τοῦ Κυρίου ἐσθίουσι». Διὰ τῆς θείας Μεταλήψεως ὁ Χριστὸς συννεοῦται μετὰ τοῦ μεταλαμβάνοντος καὶ τοιοῦτρόπως αὐτὸς πραγματικῶς ἀποκτεῖ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Χριστοῦ.

«Ὁ Κύριος οὔτε τέλος ἔχει οὔτε κατάληψιν. Οὐδενὶ ἔστι καταληπτός ὁ Θεὸς καὶ μετρητός, εἰ μὴ τοῖς γευσάμενοις ἐξ αὐτοῦ ἕκαστω, οὐ ἐδέξαντο, καὶ γνωρίζουσι τὴν ἑαυτῶν ἀσθένειαν». «Ἡ τοῦ Θεοῦ γεῦσις εἶναι ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν πραγματικὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Χριστοῦ. Ἄνευ τῆς προσωπικῆς μεταλήψεως τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἀδύνατος ἡ ἐπίγνωσις τοῦ μυστηρίου τῆς προσωπικότητος Αὐτοῦ. Ὅθεν Αὐτός—«Θεοῦ Σοφία»—εἶναι «Ἑλλησι μωρία». «Τὸ ἐντελὲς τοῦ Χριστιανισμοῦ μυστήριον» γνωρίζεται διὰ τῆς πείρας. «Ὁ γὰρ Χριστιανισμὸς βρώσις ἔστι καὶ πόσις καὶ ὄσον τις ἐσθίει ἀπ' αὐτοῦ, ἐκ τῆς ἡδύτητος ἐπὶ πλεῖον ἐρεθίζεται ὁ νοῦς ἀκατάσχετος καὶ ἀκόρεστος ὑπάρχων καὶ ἀπλήστως ἐπιζητῶν καὶ ἐσθίων».

Διὰ τῆς ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ ἐνώσεως μετὰ τοῦ Χριστοῦ ὁ Χριστιανὸς ἀποδέχεται τὸν Χριστὸν ὡς κριτήριον τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας. Ἄντι τοῦ ἀνθρώπου ὡς κριτηρίου τῆς γνώσεως καθίσταται ὁ Θεάνθρωπος. Ὅταν ὁ νοῦς, «ὁ ὀφθαλμὸς ψυχῆς», γί-

νη «ἐν πνεύμα» μετὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τότε εἶναι ἱκανὸς νὰ διακρίνῃ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, νὰ διακρίνῃ τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τοῦ ψεύδους. Ταῦτα κατορθώνουσι μόνον οἱ τέλειοι. Ἡ ψυχὴ αὐτῶν γινώσκουσι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, διακρίνει τὰ ὅρια ἀπὸ τοῦ καθαροῦ, τὸ θεῖον ἀπὸ τοῦ διαβολικοῦ. «Οἱ ἔχοντες ἐν αὐτῷ τῷ νῶ τὸν φωτισμὸν» τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἱκανοὶ νὰ διακρίνωσι τὴν λεπτοτάτην δρᾶσιν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Σατανᾶ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου, νὰ κατανοήσωσι «τὴν λεπτότητα τῆς πονηρίας», τὴν «λεπτότητα τῆς κακίας». Ὅθεν «οἷς μέλει τὸν τοῦ Χριστοῦ βίον ὡς κάλλιστα κατορθοῦν, τούτοις καὶ προσήκει προηγουμένως τοῦ διανοητικοῦ τε καὶ διακριτικοῦ τε καὶ ἡγεμονικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς διὰ πάσης ἐπιμελείσθαι τῆς σπουδῆς, ἵνα τὴν τοῦ καλοῦ τε καὶ κακοῦ διάκρισιν ἀκριβώσαντες καὶ ἂ παρὰ φύσιν ἐπισηχθῇ πάθῃ τῆς καθαρᾶς ἀποκρίναντες φύσεως ἀπροσκόπτως ζῆν ἔχουσιν, ὡς ὀφθαλμῷ τῷ τῆς διακρίσεως μέλει χρωμένοις, καὶ ἀσύνθετοι πρὸς τὸς τῆς κακίας ἀφορισμὸς εἶναι δυνάμενοι». «Ἀγῶνος πολλοῦ καὶ πόνου κρυπτοῦ καὶ ἀοράτου χρεία λογισμῶν ἔρουναν ποιείσθαι καὶ τὰ ἠσθητικὰ τῆς ψυχῆς ἡμῶν αἰσθητήρια γυμνάζειν πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ· δεῖ πάντοτε καὶ ἀναζωπυρεῖν διὰ τοῦ νοδὸς πρὸς Θεὸν ἐπιείξως τὰ ἐξησθητικὰ τῆ ψυχῆ μέλη τοῦ νοῦ ἡμῶν προσκαλουμένου μετὰ τοῦ Κυρίου πάντοτε, ἵνα γένηται εἰς ἐν πνεύμα». «Οἱ τὸν βίον τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν πολλῇ ἀκριβείᾳ κατορθώσασαι βουλόμενοι πρὸ πάντων τοῦ διανοητικοῦ καὶ διακριτικοῦ μέλους τῆς ψυχῆς ἐν πάσῃ δυνάμει ἐπιμελείσθαι ὀφείλουσιν, ἵνα τὴν διάκρισιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἐν ἀκρι-

βείᾳ κτησάμενοι καὶ τὰ παρὰ φύσιν εἰσαχθέντα τῇ καθαρᾷ φύσει πάντοτε διακρίνοντες εὐθέως καὶ ἀπροσκόπτως πολυτευσώμεθα, ἵνα ὡς ὀφθαλμῷ τῷ τῆς διακρίσεως μέλει χρώμενοι, ἀσυνδύαστοι καὶ ἀσύνθετοι πρὸς τὰς τῆς κακίας ὑποθέσεις εἶναι δυνηθῶμεν καὶ οὕτω τῆς θείας δωρεᾶς καταξιώθοντες ὅξιοι τοῦ Κυρίου γενώμεθα».

Κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ οικονομίαν τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς προσωπικότητος ἡ τελευταία, ἡ τελικὴ βαθμὸς τῆς θεώσεως ἀνάγεται εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὅ,τι ἰσχύει διὰ τὴν προσωπικότητα ἰσχύει καὶ διὰ τὴν γνώσιν. Ἡ ἀνάστασις ἐμφανίζεται ὡς ἡ τελικὴ βαθμὸς τῆς θεώσεως τῆς προσωπικότητος. Κατὰ τὴν ἀνάστασιν ἡ ψυχὴ, ἡ γινωμένη χριστοειδὴς ἐν τῇ ἐπι τῆς γῆς ζωῆ, μεταφέρει τὴν χριστοειδειαν αὐτῆς καὶ εἰς τὸ σῶμα. «Ἦν μὲν οὖν ἄγιον ἡ θεοειδὴς τοῦ Πνεύματος εἰκὼν ἀπὸ τοῦ νῦν ἔνδον, ὡσπερ ἐντυπωθεῖσα, καὶ τὸ σῶμα θεοειδὲς ἔξω καὶ οὐράνιον ἀπεργάσεται». «Ὁ γὰρ νῦν ἐναπτεθησαύριον ἐνδον ἡ ψυχὴ, τότε ἀποκαλυφθήσεται καὶ φανήσεται ἔξωθεν τοῦ σώματος». «Ὅπερ γὰρ ἔχει νῦν, αὐτὸ προέρχεται ἔξωθεν τοῦ σώματος τότε». «Πᾶσα γὰρ καλοῦν ἡ λαμπρότης καὶ ὠραιότητος οὐρανοῦ εἰς αὐτοῦς (τουτέστι τοὺς Χριστιανούς) τὸ Πνεῦμα τῆς θεότητος γίνεσθαι τότε, ὅπερ ἀπὸ τοῦ νῦν δέξασθαι κατηξιώθησαν».

Κατὰ τὴν ἀνάστασιν ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ φανεροῦται «ἐν τῇ θνητῇ σαρκί», τὸ σῶμα διαωνίζεται διὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ιδεώδης ἰσορροπία μεταξὺ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ἀποκαθίσταται. «Τὸ πῦρ τὸ οὐράνιον τῆς θεότητος, ὅπερ δέχονται οἱ Χριστιανοὶ ἐντὸς αὐτῶν ἐν τῇ καρδίᾳ νῦν ἐν τῷ αἰῶνι

τούτω, τούτο αὐτὸ τὸ ἐντὸς τῆς καρδίας αὐτῶν διακονοῦν, ὅταν ἀναλυθῇ τὸ σῶμα, ἐξώτερον γίνεσθαι καὶ πάλιν συμπήσσει τὰ μέλη καὶ ποιεῖ ἀνάστασιν τῶν λελυμένων μελῶν». Τοῦτο τὸ πῦρ εἶναι «ἀναστασεως δύναμις» καὶ αὐτὸ «ἀνακαινίζει καὶ ἀνιστᾶ τὰ ἐφθαρμένα σώματα». «Ἐν τῇ ἀναστάσει ὅλα τὰ μέλη ἀνίστανται καὶ θ ρ ι ξ ο ὕ κ ἄ π ὅ λ λ υ τ α ι καὶ ὅλα γίνονται φωτεινὰ». Ἡ προσωπικότης οὐχὶ μόνον δὲν ἐξαφανίζεται, ἀλλὰ καὶ ἀποκαθίσταται μέχρι τοῦ θαυμαστοῦ πληρώματος: «Πέτρος γὰρ Πέτρος ἐστὶ καὶ Παῦλος Παῦλος καὶ Φίλιππος Φίλιππος, ἕκαστος ἐν τῇ ἰδίᾳ φύσει καὶ ὑποστάσει μένει πεπληρωμένος τοῦ Πνεύματος». Τὰ σώματα τῶν ἁγίων διέρχονται διὰ τῶν μεταμορφώσεων, διὰ τῶν ὁποίων διήλθε καὶ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. «Ὡς περ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἐδοξάσθη, ὅτε ἀνῆλθεν εἰς τὸ ὄρος, καὶ μετεμορφώθη εἰς τὴν θείκην δόξαν καὶ εἰς τὸ φῶς τὸ ἄπειρον, οὕτω καὶ τὰ σώματα τῶν ἁγίων δοξάζονται καὶ ἐξαστράπτει. Ὡς γὰρ ἔσωθεν ἡ δόξα τοῦ Χριστοῦ οὕτως ἐφηπλώθη τῷ σώματι αὐτοῦ καὶ ἐξέλαμψε, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τοῖς ἁγίοις, ἡ ἔσωθεν οὐσα τοῦ Χριστοῦ δύναμις ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἔσωθεν εἰς τὰ σώματα αὐτῶν ὑπερκεχέεται. Καὶ γὰρ ἐκ τῆς Αὐτοῦ οὐσίας καὶ φύσεως ἀπὸ τοῦ νῦν μετέχουσι ἐν τῷ νῶ αὐτῶν. Γέγραπται γὰρ, ὅτε ἁγιάζων καὶ οἱ ἁγιαζόμενοι ἐξ ἑνός. Καὶ τὴν δόξαν ἣν δέδωκός μοι δέδωκα αὐτοῖς. Ὡς περ ἀπὸ ἐνὸς πυρὸς ἀπτανται λύχνοι πολλοί, ἀνάγκη καὶ τὰ σώματα τῶν ἁγίων μέλη Χριστοῦ ὄντα τὸ αὐτὸ γίνεσθαι, ὅπερ ἐστὶν ὁ Χριστός». Ἀποθεωθέντες τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα πάντες οἱ ἅγιοι «εἰς θεϊκὴν φύσιν μεταβάλλονται, Χριστοὶ καὶ θεοὶ καὶ τέκνα Θεοῦ γενόμενοι». Διὰ τούτου ἡ προσω-

πικότης ἀποκτᾶ τὸν τελικὸν σκοπὸν αὐτῆς, ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα αὐτῆς γίνονται διὰ παντὸς θεοειδεῖς καὶ ὅλη ἡ αἰωνία μακαριότης αὐτῆς πληροῦται διὰ τῆς θεοειδοῦς ζωῆς καὶ γνώσεως.

ΝΙΚ. Α. ΝΗΣΙΩΤΟΥ Δ. Θ.
Βοηθού-Διευθυντού
του Οικουμενικού 'Ινστιτούτου του Bossey

Ἡ Θεολογία

ὡς ἐπιστήμη καὶ δοξολογία*

---

* Ἄρθρον τοῦ κ. Ν. Νησιώτου ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον ἐδημοσίευθη γαλλιστὶ εἰς τὸ «**IRÉNÉTIKON**», τόμ. XXXIII, 3e trimestre 1960, σ. 291-310.

Ἡ πρόοδος καὶ ἐξέλιξις τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ πανεπιστημιακοῦ περιβάλλοντος ἐπιβάλλει πάντοτε εἰς τὴν Θεολογίαν τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς φύσεως αὐτῆς ὡς ἐπιστήμης καὶ πνευματικῆς ἐρεύνης. Τοῦτο ἔχει ἰδιαίτερον σημασίαν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν συστηματικὴν Θεολογίαν, ἥτοι τὰς ἀρχάς, τὴν μέθοδον καὶ τὸν σκοπὸν τῆς διὰ συστήματος ἐκθέσεως καὶ μέσῳ ἀνθρωπίνων ὀρολογίων ἐκφράσεως τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας.

Ὁ συστηματικὸς κλάδος τῆς Θεολογίας ἀνεπτύχθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν συσχέτισει μετὰ τῶν ἰσχυροῦσων φιλοσοφικῶν καὶ ψυχολογικῶν θεωριῶν καὶ ἐπεχείρησε μέσῳ τούτων τὴν εὐρεσιν ἐπιστημονικῆς βάσεως τοῦ ὑπὲρ λόγον γεγονότος. Ὑπάρχει πάντοτε ἡ κρυφὴ ἐπιθυμία εἰς τὴν νεωτέραν συστηματικὴν Θεολογίαν τῆς ἀναδείξεως αὐτῆς ὡς συστηματικῆς ἐπιστήμης ἔχουσας ἀποδεικτικὸν χαρακτήρα τῶν ἑαυτῆς ἀρχῶν. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ψυ-

χολογία τῆς θρησκείας, ἀλλὰ ἀκόμη και αὐτὴ ἡ Δογματικὴ ἔλαβον ἐν αὐτῇ τῇ ἐννοίᾳ ἀπολογητικὸν χαρακτήρα, ὅχι πρὸς ἀποδείξιν τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως εἰς τοὺς μὴ πιστεύοντας, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἐπιστημονικὸν τῶν περιβάλλον, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ ἀπὸ πάντων ἐπιστήμην θετικὸν σημεῖον ἐπαφῆς μεταξὺ θεωρίας καὶ πραγματικότητος. Εἰς τὴν προσημειωθεῖσαν αὐτὴν ἡ συστηματικὴ Θεολογία ἐλησημόνησε τὸν προορισμὸν τῆς, μεταβλήθη ἐν τινι μέτρῳ εἰς φιλοσοφικὸν ἢ ἠθικὸν σύστημα και ἐν γένει ἀπέωλεσε τὸ πατρικὸν μεγαλεῖον, τὴν ἀπλότητα και συγχρόνως τὴν βαθύτητα τῶν θεολογικῶν στοχασμῶν, οἱ ὅποιοι δὲν πρέπει νὰ ἐκφράζονται πρὸς ὑπεράσπισιν λογικοῦ τινος συστήματος και τῆς θεολογικῆς ἐπιστημολογικῆς βράσεως, ἀλλὰ νὰ συλλαμβάνωνται ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι, ἐν καινότητι ζωῆς και σκέψεως και πρὸς δόξαν Θεοῦ.

Πρέπει κατ' ἀρχὰς εἰλικρινῶς και μὲ ἀπόλυτον συνέπειαν νὰ ὁμολογηθῆ ὅτι ἡ Θεολογία εἰς τὴν κυρία, τελικὴν και ἀνωτέραν τῆς μορφῆν δὲν εἶναι ἐπιστήμη ἐν αὐστηρᾷ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ, δὲν διασέτει δηλαδὴ ἀποδεικτικὴν τῶν βράσεων τῆς δύναμιν, δὲν ἐπαληθεύει διὰ τῆς πραγματικότητος λογικῆς προτάσεις, δὲν ἀποδεικνύει πειραματικῶς και λογικῶς τὴν σχέσιν μεταξὺ σκεπτομένου ὑποκειμένου και τοῦ εἰδικοῦ ἀντικειμένου ἐξ εἰδικῆς ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως ἐξεταζομένου, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν προκειμένην περιπτῶσιν εἶναι ὁ Θεός. Διότι τὸ σκεπτόμενον ὑποκειμενον ἐν τῇ Θεολογίᾳ σκέπτεται ὑπὸ διαφορετικῶς προϋποθέσεις ὀρμώμενον ἢ ὁ ἐρευνητῆς ἐπιστήμων και τὸ ἀντικείμενον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ πραγματικὸ ἀντικείμενον τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως.

Ἐἴθε ἄλλου και ἡ σύγχρονος φιλοσοφικὴ σκέψις ἐπηρεασμένη ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐκ τοῦ θετικιστικοῦ πνεύματος τῆς εποχῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τοῦ πάθους τῆς ὑπάρξεως ἐν τῇ μαζικῇ κοινωνικῇ καταστάσει και ἀπογοητεύσει ἐκ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων δὲν παρέχει πλεόν τὴν δυνατότητα μεγαλεπηβόλων ἰδεαλιστικῶν μεταφυσικῶν πτήσεων, εἰς τὸ τέλος τῶν ὁποίων και ἄνευ τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως δύναται νὰ τοποθετηθῆ ὁ προσωπικὸς Θεός.

Ὁ νεοθετικισμὸς ἀφ' ἐνὸς μὲ τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς σκέψεως ἀπὸ τοῦ προβλήματος τοῦ ἀπολύτου πνεύματος και τοῦ πράγματος καθ' αὐτὸ και ὁ ὑπαρξισμὸς και ἡ φαινομενολογικὴ ἀφαίρεσις ἀφ' ἑτέρου διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς σχέσεως ὑποκειμένου—ἀντικειμένου διὰ τῆς ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ὑποκειμένου ἐν ἀγωνίᾳ συλλήψεως τοῦ πέραν τῆς σχέσεως ταύτης κινουμένου μηδενὸς κατέδειξαν τὴν ἀνάγκην περιορισμοῦ τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης εἰς αὐστηρῶς πραγματιστικὰ ὅρια. Ὁ ζῶν Θεός οὔτε δύναται κἄν νὰ συλληφθῆ, ἀλλὰ και οὔτε ὑπάρχει πλεόν ἡ ἐπιθυμία αὐτῇ μέσῳ τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος και μέσῳ θετικῶν κατηγοριῶν τῶν συγχρόνων ἐπιστημῶν. Ὁ Θεός δὲν κρύπτεται πλεόν πίσω ἀπὸ τὰ πράγματα ἢ τὰς μορφὰς και τοὺς νόμους τῆς ζωῆς διὰ τὴν σημερινὴν φιλοσοφίαν ἀναμένων τὴν ἀποκάλυψιν του ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Δὲν ὑπάρχει κατ' εὐθέειαν γραμμὴ διὰ τὴν σύγχρονον θετικιστικὴν σκέψιν μεταξὺ πραγματικότητος, ἐμπειρίας ἀφ' ἐνὸς και ἰδεατοῦ κόσμου ἀφ' ἑτέρου. Δυναμέθα νὰ εἴπωμεν ὅτι διὰ τὸν σύγχρονον ἐπιστημονικῶς ἐργαζόμενον πνευματικὸν ἀνθρωπινον χρειάζεταιαι πάντοτε πῆδημα εἰς ἄλλο γένος, διὰ νὰ ἐνεργήσῃ κανεῖς

θεολογικὴν μεταφυσικὴν. Ὑπάρχει βεβαίως μεταφυσικὴ—καὶ ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη εἶναι ἐντόμως μεταφυσικὴ—ἀλλ' ἡ μεταφυσικὴ αὐτὴ εἶναι πραγματιστικὴ, ἐνδοκοσμικὴ, εἶναι κρίσις ἐπὶ τῶν σχέσεων ὑποκειμένου—ἀντικειμένου, ἡ ὁποία μετὰ τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτῆς ὀδηγεῖ εἰς ἀξιολόγησιν καὶ ἐκμετάλλευσιν τοῦ δευτέρου ὑπὸ τοῦ πρώτου. Ὁ Θεὸς ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ τὸ τελικὸν θέμα τῆς μεταφυσικῆς αὐτῆς.

Ὁφείλομεν, οἱ θεολογοῦντες, νὰ χαριετίσωμεν μὲ ἱκανοποίησιν τὴν φαινομενικῶς ἀρνητικὴν αὐτὴν στάσιν τῶν ἐπιστημῶν ἐν προκειμένῳ, διότι παρέχει δυνατότητα σαφοῦς διακρίσεως εἰς τὴν γνωσιολογίαν καὶ διασώζει ἐπὶ τὰς νόθους καὶ ἐπικινδύνους ἀναμίξεις ψευδοθεολογικῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ φανταστικῶν ἀποδείξεων τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως. Ἡ κλασικὴ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἰδίως ὁ Ἀριστοτελισμὸς, δὲν παρέχει κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δυνατότητα θεολογικῆς ἀποδεικτικῆς μεταφυσικῆς. Ἡ δημιουργία ἐκ τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ μεταφυσικῆς πρὸς ἀπόδειξιν εἴτε τῆς ὑπάρξεως εἴτε τῆς ἐν τῇ Δημιουργίᾳ παρουσίας τοῦ Θεοῦ προέρχεται εἴτε ἐκ τῆς παρεξηγήσεως τῶν ἀρχῶν τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς εἴτε ἐκ τῆς ἀφαιρικῆς μεταφυσικῆς, ἡ ὁποία ἐπέδιωσε τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀριστοτελικῆς σκέψεως κατὰ τὸν μεσαίωνα.

Οἱ Ἕλληνες Πατέρες γνωρίζοντες καλῶς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἐχρησιμοποίησαν κατ' ἐπιλογὴν τὴν ὀρολογίαν αὐτῆς, ἀλλ' οὐδέποτε κατέληξαν εἰς μεταφυσικὴν ἢ ἀποδείξεις τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῇ βάσει εἰδικοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος. Ἐν οὐδεμίᾳ περιπτώσει δύναται ἡ Θεολογία τῶν νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ χρι-

στιανικὸν ἔνδυμα τοῦ Πλατωνισμοῦ ἢ τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ, ὡς ἐπιπολαίως ἐλέγθη κατὰ τὸ παρελθὸν ὑπὸ δυτικῶν τινῶν θεολόγων, ἢ ὡς ἀπολογία ἔναντι αὐτῶν. Ἡ φιλοσοφία διὰ τοὺς Πατέρας εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι καλὴ καὶ ἐπιβλαβὴς ἐν αὐτῇ ἀκριβῶς τῇ ἐννοίᾳ, διότι δύναται νὰ διδάξῃ τὸν τρόπον τῆς σκέψεως, τὴν γλώσσαν, τὴν ὀρολογίαν καὶ εἶναι ἐκπαιδευσις καὶ ἐπιστήμη ἐν τῇ εὐρείᾳ τῆς λέξεως ἐννοία, ἀλλὰ δύναται νὰ γίνῃ ἐπιβλαβὴς, ὅταν συντροφέη τὴν θεολογικὴν σκέψιν καὶ ἐμπνέη εἰς αὐτὴν σύστημα καὶ εἰδικὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι. Ἐκεῖνος ὅστις κατηγορεῖ τοὺς Ἕλληνας Πατέρας ἐπὶ Πλατωνισμῷ ἢ Ἀριστοτελισμῷ ἢ δὲν ἔχει διαχωρίσει τὴν διττὴν στάσιν αὐτῶν ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας—τὴν ὁποίαν ἐπιτραπήτω μοι ὅπως ὀνομάσω «τυπολογικὸν ἐκλεκτισμὸν»—ἢ δὲν γνωρίζει τὰς φιλοσοφικὰς κατηγορίας τῆς ἑλληνικῆς κλασικῆς σκέψεως. Ἡ Θεολογία ἐν γένει διὰ τοὺς Ἕλληνας Πατέρας δὲν ἦτο ἐπιστημονικὴ ἔνασχόλησις, ἀλλ' ἦτο ἡ σκέψις ἐπὶ τῆς προσελχῆς, τῆς σχέσεως μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ καὶ τῆς προσωπικῆς ἀγιότητος τοῦ θεολογοῦντος ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος βιοῦντος καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπάρχοντος.

Κατὰ ταῦτα, βασιζόμενοι εἰς τὴν ἑλληνικὴν πατερικὴν παράδοσιν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐντὸς τοῦ σημερινοῦ ἐπιστημονικοῦ περιβάλλοντος ἡ τελικὴ καὶ ὑψηλὴ ὄψις τῆς Θεολογίας δὲν εἶναι ἐπιστημονικὴ. Ἐπιστημονικὴ ἐν τῇ στενῇ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ εἶναι ἡ Θεολογία ὡς προπαρασκευαστικὴ τῆς τελικῆς αὐτῆς ὄψεως. Ὡς τοιαύτη κινεῖται μεταξὺ τῶν εἰσαγωγικῶν θεολογικῶν ἐπιστημῶν, τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου, τῆς σπουδῆς τοῦ ἱστορικοῦ περιβάλλοντος,

τῆς παρακολουθήσεως τῆς ἐξελιξέως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δογμάτων καὶ τῆς ἀνάγκης συστηματικῆς ἐκθέσεως τῶν ἀρχῶν τῆς πίστεως. Ἡ Θεολογία ἔχει ἐπιστημονικούς προπαρασκευαστικούς κλάδους, δύναται νὰ εἶναι σχολικὴ ἐπιστημονικὴ ἐνασχόλησις, διότι ἔχει κείμενα ἐπὶ τῶν ὁποίων βασίζεται καὶ τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀνάγκην ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ὡς πρὸς τὴν γλώσσαν καὶ τὸ ἱστορικὸν περιβάλλον αὐτῶν. Ὑπάρχει παραλληλῶς ἀνάγκη μελέτης καὶ ἀναπτύξεως μεθόδων εἰς τὴν ἐκθεσιν τῶν κεντρικῶν ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν τῶν κειμένων τούτων τῶν δυναμένων νὰ χρησιμεύσουν ὡς πρακτικὴ προπαρασκευὴ τῶν μελώνων νὰ ὑπηρετήσουν τὴν Ἐκκλησίαν ἢ νὰ ὀρίσθουν ἐπακριβῶς τὰ ὅρια τῆς ὑπὸ παραδοχὴν ἀληθείας ἀπὸ τῆς ἐσφαλμένης ἐκδοχῆς αὐτῶν ὑπὸ τῶν αἰρέσεων. Ἄλλ' ἢ ἀληθὴς Θεολογία, ἐν πατερικῇ ἐννοίᾳ, ἔφρχεται μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐπιστημονικῆς ταύτης ὀψευος τῆς Θεολογίας. Εἶναι ἡ σκέψις πέραν τῶν ὀρίων τῆς τεχνικῆς προπαρασκευῆς, συλλαμβανομένη ὡς βίαια δυναμικὴ κίνησις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι, ἃρα ἄνευ ἐξαρτήσεως ἐξ ἀνθρωπίνων ὑποχρεώσεων, ὄρων καὶ κανόνων καὶ γνωσιολογικῶν κατηγοριῶν. Ἐδῶ ἡ Θεολογία παύει νὰ εἶναι ἐπιστήμη. Μὴ χρησιμοποιοῦμεν τὸν ὄρον ὑπερ-ἐπιστήμη, ὁ ὁποῖος εἶναι κενὸς καὶ ἄνευ σημασίας. Ἡ Θεολογία εἶναι ἄλλο τι εἶδος Σκέψεως, καθ' ὅτι ἡ νέα αὐτῇ Σκέψις δὲν βασίζεται εἰς ἀντικειμενικὸν κριτήριον ἐν ἐπιστημονικῇ ἐννοίᾳ οὔτε χρήζει ἀποδεικτικῆς ἐπαληθεύσεως, διὰ νὰ γίνῃ κατόπιν καθολικῶς ἀποδεκτὴ. Ἐλλείπει ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἐπιστημονικά, ἀλλ' ἀληθῶς θεολογικά ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ἀνήκουν ἀπολύτως καὶ ἐξαρτῶν-

ται ἐκ τῆς προσωπικῆς σχέσεως τοῦ θεολογοῦντος μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἀποκαλύψει Αὐτοῦ ἐν Χριστῷ καὶ πρὸς δόξαν Αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Πάντα τὰ δημιουργήματα μαρτυροῦν περὶ τῆς δόξης τοῦ δημιουργοῦ κατὰ ἕνα στατικὸν αἰσθητικὸν τρόπον, ἀλλ' ἐξ ὧν ὁ ἀνθρώπινος λόγος ὡς ζῶν—καὶ—Σκέψις ταυτοχρόνως εἶναι τὸ ἀνώτερον εἶδος τῆς δοξολογικῆς σχέσεως τῶν δημιουργημάτων πρὸς τὸν δημιουργόντων.

Ἐνταῦθα ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν ἡ φιλοσοφικὴ καὶ ἡ θεολογικὴ σκέψις κατὰ τελείως ἰδιαίτερον, μοναδικὸν καὶ ἀνεπαναλήπττον τρόπον, διὰ τοῦτο δὲ ἀκριβῶς καὶ ἐνταῦθα διακρίνονται. Διότι ἀμφοτέραι εἶναι Σκέψις καὶ χειρίζονται τὴν ἰδίαν γλώσσαν ἐκφράσεως τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ συγχρόνως ἐκ διαφορετικῆς βάσεως ὀρμώμεναι: ἡ φιλοσοφία ἐρευνᾷ περὶ τῆς ἀληθείας ὡς τῆς μὴ δυναμένης νὰ μὴ ἀποκαλυφθῇ, ἡ δὲ Θεολογία περιγράφει τὴν αὐτοσποκάλυψιν αὐτῆς τὴν γενομένην ἐφ' ἧσπερ καὶ ἐπαναλαμβάνομένη ἐν Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῇ ὑπάρξει τοῦ θεολογοῦντος. Φιλοσοφία εἶναι ἔραυνα τοῦ ἀγνώστου τελικοῦ εἶναι. Θεολογία εἶναι ὁ λόγος τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀποκαλύφθη ἐν σαρκί καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἀποκαλύπτεται ἀνὰ πάσαν στιγμὴν ἔκτοτε διὰ τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ κοινωνίᾳ.

Ἄρα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ βᾶσις καὶ τὸ κριτήριον τῆς μὴ ἐπιστημονικῆς, ἀλλ' ἀληθοῦς Θεολογίας. Χωρὶς νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι ἡ Θεολογία αὕτη οὔτως ἐννοουμένη εἶναι ταυτόσημος μετὰ τοῦ προβλήματος τῆς πίστεως, θὰ ἠδυνάμεθα ὁμως νὰ εἴπωμεν ὅτι καλεῖται νὰ γίνῃ ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ἡ κινητικῆς δύνάμεις μεταξὺ πύ-

στειως και γνώσεως. Ἐπομένως ὕψιστον καθήκον τῆς θεολογικῆς Σκέψεως εἶναι ἡ ἐκ τῶν ἔσω ἀπόδειξις ὅτι ὑπάρχει στενὴ και ἀναπόφευκτος σχέσις μεταξὺ Πίστewος και Γνώσεως μὴ τιθεμένων πλέον ἐν ἀντιδιαστολῇ ἢ ἐν ἀτόπῳ συγκερασμῷ, ἐν ὑποταγῇ τῆς μίαις εἰς τὴν ἄλλην, ἀλλ' ἐν ἐξαρτήσῃ τῆς δευτέρας ἐκ τῆς πρώτης, ὡς Ἐν-Ὀλον βιούμεναι ὑπὸ τοῦ δι' αὐτῶν εἰς ὀλότητα προσωπικότητος και πνευματικῆς ὑπάρξεως καλουμένου, ἥτοι τοῦ σκεπτομένου και θεολογούντος ὑποκειμένου.

Αἱ προϋποθέσεις αὐται τῆς Θεολογίας καταδεικνύουν ὅτι ἡ θεολογικὴ Σκέψις δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ κριτηρίων ἀντικειμενικῶν εἰς τὴν τελικὴν τῆς φάσιν, ἀλλ' εἶναι συνδεμένη μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ θεολογοῦντος. Ἄντι τῆς ἀφηρημένης σχέσεως Γνώσις και Θεολογία θὰ ἦτο δυνατόν νὰ τοποθετηθῇ, συμφώνως τῇ πατερικῇ παραδόσει, ἡ σχέσις σκεπτόμενος-θεολογῶν και Θεολογία. Εἰς τὴν νέαν ταύτην σχέσιν τὸ ἀποφασιστικὸν σημείον εἶναι τὸ πρόσωπον ἐν τῇ ἐπαφῇ αὐτοῦ-μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας-μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ὁ δημιουργούμενος διὰ τῆς σχέσεως αὐτῆς χώρος εἶναι ἀπειρος πρὸς δημιουργίαν νέων πνευματικῶν συλλήψεων. Εἶναι ὁ χώρος τῶν κεκλημένων ὀλίγων, οἱ ὁποῖοι μεταβάλλοντες ἑαυτοὺς μέσῳ τῆς πίστεως συλαμβάνουν τὴν Θεολογίαν ἐν συνεχείῳ ἐν τῇ αἰσθησει τῆς ἀνάγκης ἀναπέμψεως εἰς τὸν Θεὸν ἐλλόγου δόξης εἰς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν ἐν ἡμῖν γινῶσιν τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἐκφράσεως σκέψεως τῆς καινῆς κτίσεως, τῆς νέας ζωῆς ἐν τῇ ἐπιγνώσει τῆς ἀποκαλύψεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

Τὸ δοξολογικὸν στοιχείον ἐν τῇ Θεολογίᾳ ὡς τι διάφορον τοῦ ἐπιστημονικοῦ τοιοῦτου σημαίνει

Σκέψιν-ζωῆς και ζώην-Σκέψεως, ὅπως ἐνοῦνται ἀμφοτέρα εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἐνσαρκωθέντος Λόγου. Ἡ δοξολογικὴ Θεολογία εἶναι τὸ ὕψιστον σημείον τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ταυτίζεται μὲ τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν δόξαν αὐτοῦ ἐν Χριστῷ και τὴν κατ' ἐπέκτασιν παρουσίαν αὐτοῦ ἐν τῇ Σκέψει τοῦ πιστοῦ ὡς καινῆς ζωῆς και τὴν ἐκφρασιν αὐτῆς διὰ σχημάτων ἀνθρωπίνου λόγου και ἐνεργοῦ δράσεως ἐν κοινωσίᾳ. Ἡ Σοφία ὡς ἐνσαρκωθεῖσα εἶναι ἡ μορφή τῆς βιώσεως τῆς οὐσίας τῆς Ἀποκαλύψεως ὡς ἀναγεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου και ἐκφράσεως αὐτῆς ταυτοχρόνως ὑπὸ τοῦ ἐν μεταμορφώσει τῆς ἰδίας ὑπάρξεως τελούντος θεολόγου ἐντὸς τοῦ κόσμου. Ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ὁδηγεῖ τὸν ἀνθρωπον εἰς λογικὴν λατρείαν Αὐτοῦ διὰ τῆς διανοητικῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως. Ἡ ἀποκάλυψις ἀπαιτεῖ ἔλλογον ἀπάντησιν και διὰ τοῦτο ἐκφράζεται αὐθεντικῶς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ὡς δοξολογικὴ Θεολογία. Ἐνσάρκωσις τοῦ Λόγου σημαίνει ἀποκάλυψιν τῆς ἐνδόξου συνυπάρξεως Θεοῦ και ἀνθρώπου. Ἐπομένως Θεολογία δὲν εἶναι ἀπλῶς διάλογος μεταξὺ Θεοῦ-ἀνθρώπου ἐν τῇ σχέσει Ἐγώ-Σὺ, δὲν εἶναι ἡ σχέσις μεταξὺ δύο προσώπων ἀλληλοσυμπληρωμένων, δὲν εἶναι θεωρητικὴ περιγραφή τῆς κοινωνίας μετὰ τοῦ Ἀπολύτου, ἀλλ' εἶναι ἡ τελικὴ ἐκφρασις τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ θεολογοῦντι ὡς τῆς δόξης Αὐτοῦ, συντελεσθείσης ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Μόνον ὅσοι ἐθέσσαντο τὴν δόξαν Αὐτοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ἐννοίᾳ δύνανται νὰ θεολογήσουν. Τὸ «θεῶμαι τὴν δόξαν» σημαίνει βιώ αὐτὴν, μεταμορφώμαι ἐν αὐτῇ και τότε σκεπτομαι ἐν αὐτῇ και δι' αὐτὴν ἀπαντῶν ἔλλογος εἰς αὐτήν.

Εἶναι φανερόν ὅτι μία τοιαύτη Θεολογία δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐρευνητικῆς ἢ διανοητικῆς μόνον δυνάμεως τοῦ θεολόγου, ἀλλ' ἐκ τῆς ἰκανότητος τῆς μετοχῆς αὐτοῦ εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ Ἁγίου. Διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἀληθείας τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον ἐξέρχεται ἀπὸ τῆς ἀκατάληπτης ἐπιπέδου τῆς ἀληθείας τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ ἀληθινή βίσις τῆς εἰδος δυνάμεως τοῦ Ἁγίου καὶ τοῦ νέου μετὰ τὴν ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψιν. Τὸ δοξολογικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ Θεολογίᾳ ἀποκαλύπτει τὴν διττὴν ἀπορίαν ἐννοουμένην ὡς τοῦ εὐλαβοῦς θαυμασμοῦ ἐνώπιον ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ κεκρυμμένου μυστηρίου τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς τελείας ἀδυνατότητος τῆς σκέψεως καὶ ἀνιχνεύσει τοῦτο καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς πλήρους δυνάμεως τῆς ἀκατάληπτης ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦ ἀποκαλυπτομένου Ἁγίου, καὶ τῆς δυνάμεως τῆς ἐνέργειας Αὐτοῦ εἰς μεταμόρφωσιν προσωπικὴν καὶ ἐξομοίωσιν πρὸς τὸ Ἅγιον τοῦτο καὶ συνειπή δράσιν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ εἰς ὅλας τὰς κοινωνικὰς ἐκφάνσεις.

Ἡ Ὁρθόδοξος Θεολογία ὑπέβη πάντοτε ἀπολύτως συνειπή πρὸς τὸ Ἀκατάληπτον τοῦ Θεοῦ. Εἶναι, ἴσως, τὸ βασικώτερον δόγμα τῆς Ὁρθοδοξίας, τὸ ὁποῖον ἀδελφεῖ μὲν τοῦ εὐλαβοῦς ἀγνωστικισμοῦ εἰς τὴν ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ζωὴν τῆς σκέψεως, ἀποκλήρου τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεολογοῦντος. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀληθὴς μόνον ἐφ' ὅσον παραμένει κατὰ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀγνωστοῦ εἰς τὸν ὄρθον λόγον. Αἰταιεῖται ἐξαιρετικὴ δύναμις, διὰ τὴν συγκρατηθῆναι τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἐν ἀπολύτῳ συνεπέᾳ πρὸς τὸ Ἀκατάληπτον τοῦ Θεοῦ. Ὁλόκληρος ἡ Θεολογία ὄλων τῶν ἐποχῶν τε-

λεῖ πάντοτε ὑπὸ τὸν πειρασμὸν νὰ περιπέσῃ εἰς τὸν «Εὐνομιανισμόν». Ὑπέβη δὲν οὗτο τὸ ἔργον καὶ τὸ ἐπίπεγμα τῶν Ἑλλήνων Πατέρων, ἦτοι ἡ ἐμμονὴ μετ' ἀπολύτου συνεπέας εἰς τὸ Ἀκατάληπτον, ὅπως μὲν σφ' αὐτοῦ τὸ ἄγνωστον διὰ τὸν ὄρθον λόγον μεταβλήθη εἰς πηγήν ζωῆς καὶ πνευματικῆς δυνάμεως. Τὸ Γνωστον τοῦ Ἀκατάληπτου τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ πραγματοποιηθεῖσα κοινωνία αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἀνθρώπου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ὡς τοῦ λόγου ἐν σαρκί, ἦτοι τῆς Σκέψεως ἀποκαλύψεως, ἡ εἰς τὸ γεγονὸς τῆς ἀποκαλύψεως, ἡ μεταβληθῆ εἰς λογικὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ μὲν τῆς ἐνδόξου ἐνεργείας Αὐτοῦ ἐν Ἐκκλησίᾳ. Ἡ ἀδύνατος σκέψις πρέπει νὰ μεταβάλλεται συνεχῶς εἰς ἐπίγνωσιν κοινωνίας. Ὁ Θεὸς εἶναι Ἀκατάληπτος, ἀλλὰ γίνεται τότε καὶ διὰ τοῦτο βαθυτάτη κοινωνία μετὰ τοῦ ἀνθρώπου. Ἀκατάληπτος Θεὸς δὲν σημαίνει μὴ δυνατότητα πλήρους κατανόησεως Αὐτοῦ οὐτε μερικὴν δυνατότητα κατανόησεως Αὐτοῦ. Τοῦτο θ' ἀπετέλει ἀφ' ἑνὸς μερικὴν κατάργησιν τοῦ ἀπείρου μεγαλείου τοῦ Θεοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐνδείξιν ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου νὰ δεχθῆ τὴν θείαν προσφοράν τῆς γνώσεως Αὐτοῦ ὡς ζώσης κοινωνίας μετ' Αὐτοῦ. Ἐάν ὑπάρχῃ ἐν ἀπολύτῳ δόγμα, τοῦτο εἶναι τὸ Ἀκατάληπτον τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τοῦτο, ἐάν ὑπάρχῃ μία ἀσφαλὴς χριστιανικὴ ἀλήθεια, αὕτη εἶναι ἡ Γνώσις ἡμῶν ὑπὸ τοῦ Ἀκατάληπτου Θεοῦ (Γαλ. δ' 9). Τὸ νὰ γνωσθῆ τις ὅμως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σημαίνει συγκατάβασιν τοῦ Θεοῦ, χάριν, δωρεάν εἰς ἑκείνον ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ γνωρίσῃ Αὐτὸν διὰ τοῦ λόγου του. Ἡ ἀπολύτως συνεπέης παραδοχὴ τοῦ Ἀκατάληπτου σημαίνει τὴν δυνατότητα βιώσεως τῆς ἐναρκώσεως τοῦ Θεοῦ ὡς τῆς ὑψίστης διὰ

τὴν ἀνθρωπίνην ὑπαρξιν πραγματικότητας. Αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἀφτηρία δυνατότητος εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ θεολογήσῃ ἐπὶ τῆς νέας συνεχῶς ἀποκαλυπτομένης κατ' ἀπειρον τρόπου βίσεως, ἥτοι τῆς συνεχείας τῆς ἐνσαρκώσεως ἐν ἐκάστῳ ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῇ ἰστορίᾳ, τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῷ πολιτισμῷ.

Ὁ λόγος δὲν ἀποκαλύπτεται καὶ δὲν γινώσκεται εἰς ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἤδη τὸν γνωρίζουν, εἴτε διὰ τοῦ νόμου εἴτε διὰ τῆς σοφίας. Τὰ πάντα ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ἀποδοχῆς καὶ ὑποδοχῆς αὐτοῦ: «Εἰς τὰ ἴδια ἤλθε καὶ οἱ ἴδιοι Αὐτὸν οὐ παρέλαβον». Ἀλλ' ἡ ὑποδοχὴ Αὐτοῦ σημαίνει ἀναγέννησιν εἰς νέαν ζωὴν: «ὄσοι δὲ ἔλαβον Αὐτὸν ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι» (Ἰωάν. α' 12). Αὐτὸς ὁ Λόγος ὡς ζωὴ καινὴ, ὄχι ὡς φιλοσοφικὴ Ἀρχή, ἀλλ' ὡς ἀποκάλυψις ζωῆς, εἶναι τὸ πᾶν. Αὐτὸς πληροῖ τὸ κενὸν τῆς θείας ἀγνωσίας. Ἐν Αὐτῷ ὑπάρχει ζωὴ καὶ ἡ ζωὴ εἶναι τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων (Ἰωάν. α' 4). Ὁ Ἰωάννης, ὁ Παῦλος (Β' Κορ. δ' 6), οἱ Ἕλληνες Πατέρες ὁρθῶς ἐναλλάσσουσιν τὴν ζωὴν καὶ τὸ φῶς μετὰ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ζωῇ ἐν Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῇ σκέψει ἐν Θεολογίᾳ καὶ ἐνώσιον ταῦτα εἰς ἐν ἀδιάσπαστον σύνολον. Ἐν αὐτῇ τῇ ἐνώσει, ἡ ὁποία ἀντικατοπτρίζει τὴν συνύπαρξιν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἐν Χριστῷ, ἀντὶ τοῦ θείου φωτὸς ἐννοοῦν τὴν ἰδιόζουσαν ἀνθρωπίνην «θεολογικὴν» γνῶσιν καὶ τῆς ζωῆς, θείας ὑπάρξεως.

Τὸ φῶς εἶναι ἡ χάρις τοῦ Λόγου ἐν τῷ σκότει τῆς ἀγνωσίας τοῦ Θεοῦ. Λάμπει μόνον εἰς ὄσους ἐν ταπεινότητι ἐποδέχονται τοῦτο με ἀπόλυτον συνέπειαν. Εἶναι φωτισμὸς τοῦ πνεύματος ἐντὸς τοῦ θείου σκότους ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸ ὁποῖον

φωτίζει μόνον ὄσους ἐν μετανοίᾳ ἐκαθάρθσαν ἀπὸ τὸν ἐγώισμὸν τῆς φανταστικῆς οὐτοπιστικῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ἐκτὸς ἢ ἄνευ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁ Λόγος εἶναι τὸ πᾶν, ἡ ζωὴ καὶ τὸ φῶς· διότι εἶναι ἡ τελικὴ πραγματικότητα τῶν πραγμάτων, ἡ Ἀλήθεια, ὡς ἡ οὐσία τῆς Δημιουργίας. Ἐν αὐτῷ λαμβάνει παρουσίαν, πραγματικότητα, πληρότητα τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ μεταβάλλεται εἰς παιδαγωγὸν νέας ζωῆς μετὰ τὴν ἐνσάρκωσιν Του. Ἡ γνῶσις κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὡς θεολογικὴ κατηγορία ἐμφανίζεται ὡς τὸ ἀφηρημένον τῆς πράξεως τῆς γνώσεως, ἥτοι τῆς μεταβολῆς τοῦ Λόγου εἰς ζωὴν τοῦ πνεύματος.

Ἡ θεολογικὴ γνῶσις δὲν εἶναι ἀποτελεσματικὴ ἀπλήρης διανοητικῆς ἐνεργείας καὶ ἐρεύνης, ἀλλὰ ριζικῆς ἀναδημιουργίας τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως καὶ συνεχοῦς νέας τοποθετήσεως αὐτῆς ἐν τῷ κόσμῳ πρὸς συνειπή δρᾶσιν. Τὸ ρῆμα «γινώσκω» ἐν τῇ μορφῇ ταύτῃ τῆς Θεολογίας προϋποθέτει κοινωνίαν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου· ὄχι σχέσιν διανοητικὴν, ἀλλὰ σχέσιν σαρκῶς καὶ αἵματος, ἀγάπης καὶ ζωῆς πρὸς δημιουργίαν νέας ὑπάρξεως. Γίνεται ὁ Λόγος τῆς Θεολογίας ἀκριβῶς ὅπως καὶ ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ Λόγου ἐν τῇ κοινωνίᾳ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο ἐν τοιαύτῃ ἐννοίᾳ χρησιμοποιοῖ ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς τὸ ρῆμα γινώσκω εἰς τὴν κρισιομωτέραν στιγμὴν πρὸ τοῦ Ἀκακαλήπτου τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὴν ἀνακοίνωσιν ὑπὸ τοῦ Ἁγέλου Γαβριὴλ εἰς τὴν Θεοτόκον ὅτι θὰ γεννήσῃ τὸν Κύριον ἡ Θεοτόκος ἐν ἐκστάσει φόβου, ἀπορίας, ταπεινώσεως καὶ εὐλαβοῦς θαυμασμοῦ πρὸ τῆς παραδόξου ἐμφανιζομένης δόξης τοῦ Θεοῦ ἀπαντά: «πῶς ἔσται μοι τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω;» (Λουκ. α' 34). Ἐνταῦθα τὸ «γινώσκω»

τοποθετείται ἀντὶ τοῦ ἐπικοινωνῶ ἔνδομύχως καὶ ὀλοκληρωτικῶς μετὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Ἡ γέννησις τοῦ θείου Λόγου εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς συνουσίας τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Πνεύματος Αὐτοῦ. Τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι πάντοτε ἡ δημιουργία νέας θεανθρώπινης κτίσεως καὶ ἡ ἀνανέωσις ἐκ τῶν ἔνδον τοῦ ἱστορικῶς γίνεσθαι. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ἡ γνώσις δὲν εἶναι ἀπλήρως πλατωνικὴ μέβρις, ἀλλ' ὡς ἡ πραγματοποίησις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ τῆς θείας ζωῆς. Οὕτω πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὴν κατ' ἀρχὰς ὑπερβολικὴν ἔκφρασιν τοῦ Γρηγ. Νύσσης: «Γνώσις δὲ κατὰ τὸ ἐγγύωρον ἔστιν ἡ μετουσία» (Migne P. G. 46, 176). Καὶ ἡ πράξις αὐτῆ ὡς «γνωστικὴ» εἶναι ἐπίγνωσις, ἥτοι καθαγιαστικὴ κίνησις τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐνεργουμένη διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γνώσεως τοῦ Υἱοῦ Αὐτοῦ μέσῳ τῆς ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι ἐνεργείας Του (Ἐφ. δ' 13).

Ἡ σκέψις ἐν τῇ Θεολογίᾳ δὲν εἶναι αὐτόνομος, δὲν εἶναι ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου κινουμένη· ἀλλ' ὑπὸ εἰδολογικῆς βασικωτέρας καὶ καθολικωτέρας κατηγορίας ἐμψυχουμένη καὶ κυριαρχουμένη. Ἡ κατηγορία αὕτη δὲν προκύπτει ἐκ τῆς ἀποδοχῆς αὐτοῦ καὶ ἀποκαλυπτομένου, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀποδοχῆς αὐτοῦ καὶ παραδόσεως εἰς αὐτὸ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς σύλληψιν καὶ «γέννησιν» νέας ζωῆς. Πάσα ἄλλη γνώσις ἐνώπιον αὐτῆς ἐλέγχεται ὡς ἀτελής, μερικὴ, αὐστηρῶς περιορισμένη εἰς τὰ ὅρια τοῦ ἐπιστητοῦ, ὡς εἰσαγούσα διχασμὸν καὶ διαλισμὸν μετὰ τῆς Σκέψεως καὶ Ἠθικῆς, ὅσονδήποτε μεταφυσικὴ καὶ μεγαλεπήβολος καὶ ἀνείναι (Α' Κορ. θ' 2). Εἶναι μία φαντασία, μία κένωσις τοῦ ὑποκειμένου εἰς τὸν ἀπειρον χώρον τοῦ φανταστικοῦ, τοῦ μὴ πραγματικοῦ. Ἐκεῖ ἡ Θεολογία τοῦ ἀν-

θρώπου ἐξαφανίζεται καὶ χάνεται ἐν τῇ αὐταπάτῃ τοῦ μεγαλείου τῆς αὐταρκειᾶς τῆς. Ἡ ἐν νῶ σύλληψις τοῦ Θεοῦ ἀνα τῆς ὑπ' Αὐτοῦ γνώσεως ἡμῶν καταργεῖ τὸ Ἀκατάληπτον Αὐτοῦ, ἀρα ἐξαφανίζει Αὐτὸν ὡς μεταμορφωτικὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου ὡς δημιουργίας Του ἐνεργεῖαν καὶ ὀδηγεῖ εἰς νεκρὰν ἀνασάποτελέσματος—ἦτοι ἀνα δημιουργίας καινῆς κτίσεως—εὐθηρὴν γνῶσιν. Ἡ ἀντικειμενικοποίησις τοῦ Θεοῦ ὡς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος τοῦ νοῦς σημαίνει ἄρνησιν Αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς ὡς γινωσκόμενος πρέπει νὰ παραμείνῃ ὡς Ὁ Γινώσκων Κύριος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦτο εἶναι δυνατὸν μόνον εἰς τὴν ὑπ' Αὐτοῦ προσφερομένην κοινωνίαν. Πάσα σκέψις ἐκτός τῆς προϋποθέσεως ταύτης καὶ τῆς βιώσεως αὐτῆς δημιουργεῖ ἕνα Θεὸν ὡς πρᾶγμα μετὰ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων. Ἀντικείμενον τῆς ἀνθρώπινης σκέψεως σημαίνει κατάστασιν καὶ ἐπίδειξιν κυριότητος τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ καὶ ἐκμεταλλεύσεως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀψύχου ἀντικειμένου τῆς γνώσεως. Οὕτως ὁ δημιουργὸς ἐξετάζεται εἰς δημιουργίαν τοῦ σκέψεως μόνον μεταβάλλεται θεολογικὴ γνωσιολογία πρέπει νὰ προϋποθέσῃ βίωσιν τῆς θεανθρώπινης συναντήσεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅπου ἀντιθέτως ὁ ἄνθρωπος κατ' ἀρχὴν γινώσκειται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τότε ὁ Θεὸς δύναται νὰ γνωσθῇ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου μόνον ἐν τῇ ἀναδημιουργίᾳ ἑαυτοῦ ὡς τοῦ δημιουργήματος Ἐκείνου καὶ ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Πνεύματος Του. Ἡ Θεολογία εἶναι εἰς τὴν τελειότητα τῆς φάσιν, εἰς τὴν ὑψηλὴν τῆς ὑπόστασιν, Πνευματολογικὴ, Χαρισματικὴ καὶ εἰς τὴν ἔκφρασιν τῆς Εὐχαριστήριος. Εἶναι δῖδλος τοῦ καθηγιασμέ-

νου ἁμαρτωλοῦ μετὰ τῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἀποτελεῖ τὴν ὑψίστην ἔκφρασιν πνευματικῆς εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν πραγματοποιηθεῖσαν κοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία συλλαμβάνεται ἐν τῇ διανοίᾳ μόνον ὡς ἀνέκφραστον φῶς τῆς πραγματικότητος τῆς καινῆς ὑπάρξεως. Τὸ νὰ ἴδῃ τις τὸ Φῶς τοῦτο δὲν σημαίνει νὰ ἀνεύρῃ ἀντικειμενικὴν τινα εἰκόνα ἢ μορφήν, ἀλλὰ νὰ κατέχηται ὑπ' αὐτοῦ καὶ νὰ κατέχη τοῦτο.

Ἡ μυστικὴ αὕτη ἔνωσις ὡς προϋπόθεσις τῆς ἀληθοῦς Θεολογίας δὲν πρέπει νὰ ταυτισθῇ ἀπολύτως μὲ τὸν ἀπόλυτον θεολογικὸν ἢ φιλοσοφικὸν μυστικισμόν. Πρέπει νὰ διακρίνωμεν σαφῶς μετὰ τὸ ὄντο-λογικῶν καὶ τοῦ ὑπαρκτικοῦ μυστικισμοῦ. Ὁ πρῶτος δύναται ἐν τῇ παρεξηγήσει του νὰ εἶναι ὑποκειμενιστικός, ἐκστασιακὸς καὶ πολλὰκις ὀραματικός, ἀλλ' ὁ δεύτερος εἶναι πραγματοιστικὸς, ἀληθῶς ἐκκλησιαστικός καὶ παραμένει μακρὰν λογικῶν μεταφυσικῶν ἀκροτήτων ἢ ἀκόσμου καὶ ἀποκόσμου ἀρνήσεως τῆς ζωῆς. Ἡ μυστικὴ ἔνωσις μετὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ καὶ ὡς προπαρασκευαστικὴ, ἀλλὰ καὶ ὡς τελικὴ φάσις τῆς Ὁρθόδοξου Θεολογίας δὲν εἶναι οὔτε φιλοσοφικῆς οὔτε ἐκστασιακῆς φύσεως. Ὁ ὀρθόδοξος μυστικισμὸς εἶναι ὡς ἠθικὸν ἐπίτευγμα νηφάλιος. Ἐχει ὡς κίνητρον του καὶ ὡς πραγματικῶς ὑπαρκτὸν τὸ σωτηριῶδες ἔργον τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Ὁ μυστικισμὸς αὐτὸς ὑποκαθιστᾷ, ὑπερβαίνων, τὴν φιλοσοφικὴν μεταφυσικὴν διὰ τῆς θεολογικῆς σωτηριολογίας καὶ πράξεως καὶ ἐν τῇ δυνάμει τῆς ἐνώσεως τῶν δύο φύσεων ἐν Χριστῷ πραγματοποιεῖ διὰ Πνεύματος Ἁγίου ἐν ἡμῖν τὴν ἔνωσιν ταύτην ἐκ νέου ὡς κίνητρον πρὸς πραγμάτωσιν τῆς νέας Σκέψεως ὡς

τοῦ Λόγου τῆς καινῆς κτίσεως. Ἡ κατάστασις αὐτῇ ἐντὸς ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ πέραν τῶν ὁρίων τοῦ ὀρθοῦ Λόγου, εἶναι ἡ οὐσία καὶ τὸ «ὕλικόν» τῆς Ὁρθόδοξου Θεολογίας. Μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ταύτην δύναμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὸ δοξολογικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν Θεολογίαν. Ὅταν λέγωμεν ὅτι δοξολογικὴ Θεολογία εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς ἐσαρκωθείσης ἐν ἡμῖν γνώσεως τοῦ Θεοῦ καὶ ἄρα ἐπιφέρει ἐν ἡμῖν σύνδεσιν γνώσεως καὶ ζωῆς, δὲν ἐννοοῦμεν τὴν δειπέραν ἐν τῇ στενῇ μόνον, ἀλλ' ἐν τῇ εὐρείᾳ ἐπίσει ἠθικῇ ἐννοίᾳ. Δηλαδὴ ὄχι μόνον ὡς τὴν ἠθικῶς πρὸς τελειότητα ἀδεύουσαν μεταμορφωμένην ὑπαρξιν τοῦ πιστοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κατὰ συνέπειαν δρᾶσιν αὐτοῦ ἐντὸς τοῦ κόσμου καὶ τῆς ποικιλομόρφου ὑπηρεσίας εἰς αὐτὸν διὰ τοῦ εὐαγγελισμοῦ καὶ τῆς ἱεραποστολῆς. Ὁ ὀρθὸς ὀρθόδοξος μυστικισμὸς εἶναι πηγὴ ἀνανεώσεως τοῦ ἱστορικῶς γίνεσθαι εἰς ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐκφάνσεις. Τοῦτο σημαίνει διὰ τὴν Θεολογίαν ὅτι αὕτη δὲν γράφεται καθ' ἑαυτὴν καὶ μόνη, ἀλλὰ ἐν ἀναφορᾷ (ὄχι ἐν ἐξαρτήσει) μετὰ τῶν προβλημάτων τῆς ἱστορικῆς συγχρόνου στιγμῆς καὶ τοῦ κόσμου. Ἡ Κυριότης τοῦ Χριστοῦ, ἐὰν εἶναι πραγματικὴ ἐν τῇ σκέψει καὶ ζωῇ τοῦ θεολογούντος, πρέπει ἀναποφεύκτως νὰ μαρτυρῇ καὶ νὰ εὐαγγελίζεται τὴν Κυριότητα τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν ἱστορίαν, εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὰς κοινωνικὰς σχέσεις. Διὰ τὸν Παῦλον ἀμφοτέραι αἱ ὕψεις τῆς προσωπικῆς καὶ τῆς γενικῆς κοσμικῆς ἱστορικῆς ἀναδημιουργίας εἶναι δύο ὕψεις τοῦ αὐτοῦ γεγονότος: «εἴ τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα» (Β' Κορ. ε' 17). Τὸ «καινόν» τοῦτο δὲν σημαίνει ἐξωτερικὴν τινα μεταμόρφωσιν ὡς ριζικὴν ἀλλαγὴν

καταστάσεως. Τὸ «μυστικόν» τοῦ ἀληθοῦς μυστικισμοῦ εἶναι ὅτι ἀναμοχλεύει ἐκ τῶν ἔσω καινῶς, διὰ νέας ποιητικῆς δυνάμεως, τὴν ἀναδημιουργίαν τοῦ προσώπου καὶ τοῦ περὶ αὐτὸ περιβάλλοντος εἰς οἰκονομικὴν κατάστασιν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τῇ καθημερινῇ πάλῃ.

Εἰς τὴν σκέψιν τῶν Πατέρων ὁ μυστικισμὸς αὐτὸς εἶναι ἡ βίωσις τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ καὶ χάριν αὐτοῦ. Ἡ θεία δόξα εἶναι τὸ σημεῖον ἐπαφῆς μεταξὺ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν πρὸς κοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ κεκλημένων ἐν Χριστῷ καὶ διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐν μετανοίᾳ ἁμαρτωλῶν. Ἐπομένως ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ σημαίνει σημεῖον ἐπαφῆς, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως τήρησιν εὐλαβοῦς καὶ ἐν ταπεινότητι ἀποστάσεως τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Εἶναι τὸ «θεώμενον» καὶ «βιούμενον» συγχρόνως σημεῖον τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, ἐξερχομένου Ἐαυτοῦ καὶ ἐν τῇ Τριαδικῇ ἐνεργείᾳ τελούντος καὶ δημιουργοῦντος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν δυνατότητα τῆς γνώσεως Ἐαυτοῦ ὡς καινῆς ζωῆς ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὸν περιβάλλοντα κόσμον. Ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Γραφῇ περιέχει ἀμφότερα τὰ στοιχεῖα ταῦτα ὡς ταυτόσημα, ἐναλλασσόμενα, ἐν συσχετίσει καὶ ἐν ἀντιθέσει, ἐν ἀποστάσει καὶ ἐν ἐνότητι. Διότι εἰς τὴν βάσιν τελείται δι' αὐτῶν ὁ καθασγιασμὸς τοῦ ἁμαρτωλοῦ διὰ τῆς συναντήσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἐνεργείας Του μετὰ τοῦ ἐν ἁμαρτίᾳ, ἀλλὰ μετανοοῦντος ἀνθρώπου, ὡς τοῦ ἀναγεννωμένου συνεχῶς κέντρου τῆς ἱστορικῆς τῶν πάντων ἐξελίξεως.

Ἡ νεότερα Θεολογία ἐν τῷ συνόλῳ της πολὺ ὀλίγον ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ἢ ὅποια ὁμος ἀποτελεῖ τὸ ἄλλοθι τῆς ἀκαταλή-

πτου οὐσίας Αὐτοῦ ἐν τῇ ἐμφανίσει τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ. Ἡ Θεολογία προτιμᾷ νὰ ἀσχολῆται μονιστικῶς περὶ τὴν δικαίωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. Ἐκ τῆς μὴ ἐνασχολήσεως μετὰ τῆς δόξης ὑπάρχει κίνδυνος συγχύσεως μεταξὺ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς δόξης Αὐτοῦ. Ἡ ἀγάπη πράγματι εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ὁρθῶς εἶναι αὐτὴ ἢ ὅποια κινεῖ πρὸς δημιουργίαν καὶ σωτηρίαν· εἶναι ἐκ τῆς ἀπόψεως τοῦ Θεοῦ ἡ πραγματοποιοῦσα ἐκ νέου τὴν ἀρχικὴν κοινωνίαν μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἐν τῇ Δημιουργίᾳ. Ἀλλ' ἡ ἀγάπη δὲν πρέπει νὰ παραμείνῃ ἡ μόνη ἀληθῆς θεολογικῆ κατηγορία τῆς σκέψεως. Διότι λέγοντες ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀγάπη ἀναφερόμεθα ἀπλῶς εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον αὐτὴ τείνει νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν οὐσίαν Αὐτοῦ ἐν ἐνεργείᾳ. Ἡ ἄμεσος καὶ μονιστικὴ θεολογικὴ ἀνασχολήσις μετὰ τῆς ἀγάπης σταματᾷ τὴν φορὰν τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως καὶ δύναται νὰ οδηγήσῃ ἢ εἰς τὸν ψυχολογικὸν μυστικισμὸν ἢ εἰς τὴν ἰδεαλιστικὴν καὶ ρωμαντικὴν Θεολογίαν ἢ εἰς τὸν ποικιλόμορφον οὐμανισμὸν ἐκ τῆς εὐκόλου ταύτισεως τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ μετὰ τῆς ἀγάπης τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο δύναται νὰ οδηγήσῃ εἰς τὸν ποικιλόμορφον ἀτομικιστικὸν μυστικισμὸν, ἢ πρὸς ἀποφυγὴν τούτου εἰς τὴν ἀλύτρωτον διαλεκτικὴν κατάστασιν μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μονιστικὴ Θεολογία τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ ἄνευ τῆς δόξης Αὐτοῦ εἶναι δυνατόν νὰ στερήσῃ τὸν Θεὸν ποικιλομόρφως τῆς κυριαρχίας Του ἐπὶ τῆς δημιουργίας Του. Διότι περιορίζεται εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ἀκαταλήπτου, ἄνευ τῆς ἀποκαλύψεως Του. Δημιουργεῖ ἕνα Θεὸν ἐξ ἀνάγκης ἐσωτερικῆς καὶ ἀναποφεύκτου δη-

μιουργούντα και σώζοντα (ἐξ ἀγάπης!) και ἐξ ἐσωτερικῆς πάντοτε ἀναποφεύκτου φορᾶς τὸν ἄνθρωπον και τὸν κόσμον. Ὁ ἀγαπῶν μόνον Θεὸς δύναται νὰ προσδιορισθῆ τότε μόνον με ἀνθρωπολογικὰ κριτήρια· σώζει αὐτομάτως μόνον διὰ πίστεως και χαρίζει περίσσειαν ἀξιομοσιῶν. Οὕτως ἡ Θεολογία τείνει νὰ μεταβάλῃ τὴν σωτηρίαν εἰς εὐκολον τοῦ Θεοῦ χάριν τοῦ ἀνθρώπου ὑπόθεσιν. Τὰ πάντα παραμένουν εἰς τὴν Θεολογίαν μόνον θεολογικά και τὸ χριστολογικόν, πνευματολογικόν και κυρίως ἀνθρωπολογικόν περιεχόμενον των ἐξασθενίζει και χάνεται. Ἡ ἀγάπη ὁμως τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἐρωτικῶς-συναισθηματικὴ εἶναι ἀγάπη δόξης· δὲν εἶναι δηλαδὴ ἐξ ἀνάγκης, διότι εἶναι ἀγάπη τοῦ Ἐνὸς τοῦ σύμπαντος Κυρίου. Τὸ μεγαλύτερον μυστήριον τῆς Ἀκαταλήπτου οὐσίας τοῦ Θεοῦ ὡς ἀγάπης εἶναι ἀκριβῶς ἡ δόξα Αὐτοῦ ἐν τῇ κενώσει Αὐτοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ὡς ἀγάπης και ὡς ἐκφράζεται αὐτῇ εἰς τὴν ἐπαφὴν με τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς μυστικῆς ἐνώσεως ἐν Χριστῷ εἶναι κατὰ τὴν Γραφήν ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία εἶναι ἡ πραγματικὴ μορφή τῆς θείας ἀγάπης ἐν ἐνεργείᾳ και ἀποκαλύψει. Εἶναι αὐτὴ αὐτῇ ἡ ἀποκάλυψις Αὐτοῦ ἐν κινήσει και παρουσίᾳ. Ἐν αὐτῇ και δι' αὐτῆς τὸ μυστηριώδες εἶναι τῆς Οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἀποκαλύπτεται με τὸ ὑπαρκτικόν εἶναι Αὐτοῦ, ἥτοι τῆς Κυριότητος Του ἐν τῇ ταπεινῇ ἀποκαλύψει και κενώσει ἐν Χριστῷ. Ἡ δόξα εἶναι τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ διαμέμον στοιχείον νέας ζωῆς και Σκέψεως Θεολογικῆς και διὰ τοῦτο τὸ σημεῖον ὅπερ δύναται νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου μόνον διὰ μετοχῆς προσωπικῆς αὐτοῦ εἰς τὴν παράδοξον δόξαν τῆς κενώσεως. Δόξα εἶναι τὸ

σημεῖον ἐπαφῆς μεταξὺ ἔργου Θεοῦ και μετοχῆς εἰς αὐτὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἐν λογικῇ δοξολογίᾳ τελούντος, ἥτοι τοῦ ἐν ταπεινώσει δίδοντος λόγον ἀνθρώπου διὰ Σκέψεως και ζωῆς περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ. Ἡ δόξα σημαίνει Θεοφάνειαν τοῦ ἀπίρου ἐν τῷ ἀμαρτωλῷ ἀνθρώπῳ και μέσῳ αὐτοῦ διὰ πράξεως και Σκέψεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ κατὰ ταῦτα δὲν εἶναι ἡ σύλληψις και ἡ ἐξύμνησις τῆς μεγαλειότητος τοῦ Θεοῦ και δὲν ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς θαυμασμὸν μέσῳ τῶν ἔργων Του, ἥτοι εἰς νατουραλιστικὴν ἢ νομικὴν θρησκευτικότητα, ἀλλ' εἶναι ἡ δόξα τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ «πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι» πλησίον τοῦ Πατρὸς (Ἰωάν. ιζ' 5). Ἡ δόξα εἶναι ἡ κινητικὴ δύναμις τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ ἡ ἀποκαλυπτομένη ἐν Χριστῷ. Ἡ Γέννησις και ὁ Σταυρὸς και ἡ Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ ἐν πληρότητι Ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ ἀφ' ἐνὸς ἐν τῇ κενώσει Αὐτοῦ ἐν Χριστῷ και ἀφ' ἑτέρου ἐν τῇ τελικῇ νίκη και Κυριότητι Αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ. Τὸ ὅλον μυστήριον τῆς σωτηρίας εἶναι ὄχι ἀπλῆ ἀποκάλυψις ἰδεῶν, ἀλλ' ἐνεργεῖα δημιουργικῆ και βιαία τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ (Ἰω. ιγ' 31 κ. ἐ). Ἡ δόξα ἐκφράζει ἀκριβῶς τὴν δυναμικὴν, δημιουργικὴν πάντοτε νέας ζωῆς, ἐνεργεῖαν τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Εἶναι φανερόν ὅτι τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος παραμένει ὁ ἐκπληκτος και ἐθαμβωμένος θεατῆς τῆς δόξης αὐτῆς. Ὁ ὀρθὸς θεολογικὸς μυστικισμὸς ἔρχεται ἀφ' ἧς στιγμῆς ἡ δόξα αὐτῆ τοῦ Υἱοῦ διὰ τοῦ Πατρὸς γίνεται και συλλαμβάνεται ἐν νῷ ὡς ἡ δόξα τῶν μαθητῶν και τῶν πιστῶν «εἰς περιποίησιν δόξης τοῦ Κυρίου» (Β' Θεσ. β' 14). Ἡ δόξα τοῦ Θε-

οὐ γίνεται μέσω τοῦ Χριστοῦ δόξα τῶν ἀνθρώπων. Τὸ θεῖο τὴν δόξαν σημαίνει μετέχειν αὐτῆς. Δὲν ὑπάρχει οὐδὲς θεοτῆς τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Οὐδεὶς δύναται νὰ περιγράψῃ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ ἄνευ συμμετοχῆς εἰς αὐτήν. Τὸ θεῖο αὐτὴν σημαίνει ἀντανάκλασιν αὐτῆς ἐν ἡμῖν διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Πιστεύειν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν σημαίνει ὄχι ἀπλήρῃ ἐμολογίαν, ὄχι μόνον ἀσθησιν ἀφέσεως ἁμαρτιῶν, ἀλλὰ μεταμόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου, τελούντος ὑπὸ τὴν Κυριότητα τοῦ Πνεύματος πλέον, μεταμορφωμένου ἐν τῷ κόσμῳ ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν (Β' Κορ. γ' 18). Οὕτω μόνον ὁ Πατὴρ δοξάζεται διὰ τῶν ἔργων τῶν μαθητῶν (Ἰω. ιε' 8). Ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ μέσφ αὐτῆς «συνδοξασία» τοῦ ἀνθρώπου μεταβάλλεται εἰς φῶς γνώσεως διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐντὸς τοῦ σκότους τοῦ ἀκαταλήπτου μυστηρίου τοῦ Θεοῦ. Ἡ συνάντησις τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ δόξῃ Αὐτοῦ εἶναι τὸ συνὑπάρχειν Αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἀνθρώπου ὡς τοῦ ὑπ' Αὐτοῦ γνωσθέντος καὶ ἀναδημιουργηθέντος πλάσματος καθ' ὁμοίωσιν.

Ἡ ὅλη γνωστολογικὴ βάσις τῆς Θεολογίας ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς κοινωνίας μετὰ τοῦ Θεοῦ εὐρίσκει τὴν πλήρη ἔκφρασιν τῆς διὰ τῆς κατανοήσεως τοῦ δοξολογικοῦ στοιχείου ἐν τῇ δημιουργίᾳ καὶ τῇ ἀποκαλύψει. Ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ μόνη ὄντολογικὴ κατηγορία τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀληθοῦς θεολογικῆς σκέψεως. Διότι παραμένει πιστὴ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀκαταλήπτου καὶ δημιουργεῖ κατηγορίας σκέψεως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κατηγοριῶν τῆς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος ἐν ἡμῖν. Τὸ θέμα τοῦ φωτός δὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν γνώσιν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν γνώσιν τῆς δόξης αὐτοῦ διὰ τῆς μετοχῆς εἰς αὐτὴν μέσω ἐνεργει-

ας τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ ἐν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Οὐδὲν ἕτερον ἐκφράζει εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἀυθεντικώτερον εἰμὴ ἡ δόξα Αὐτοῦ. Καὶ ἡ δόξα αὐτῆ εἶναι προδημιουργική, διαδηλοῦται ἐν τῇ δημιουργίᾳ καὶ ἐν τῇ σωτηρίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῇ ἑσαρκώσει τοῦ Λόγου, ἐν τῇ καθολικῇ κρίσει, ἐν τῇ ἐσχολογικῇ πληρώσει. Ὁλόκληρος ἡ Ἁγία Γραφή εἶναι τὸ σχόλιον τῆς φανερώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὁ ἄνθρωπος καλεῖται εἰς τὴν λογικὴν δοξολογίαν διὰ τῆς «θέας» εἰς τὴν δόξαν αὐτήν, ἥτοι διὰ τῆς ἐπιγνώσεως ταύτης ὡς φῶτος ἐν ἑαυτῷ, ἥτοι διὰ τῆς παραδόσεως ἑαυτοῦ ἐντὸς αὐτῆς καὶ τῆς γνώσεως ἑαυτοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἥτοι τελικῶς διὰ τῆς μεταμορφώσεώς του ἐν τῷ φωτὶ τοῦ τῷ καὶ χάριν τοῦ κόσμου. Τοῦτο ἀποτελεῖ μίαν αὐστηρῶς καθ' ἀρχὴν ὄντολογικὴν κατάστασιν, ἡ ὁποία ὁμως καλεῖ εἰς ὑπαρκτικὴν βάσιν τῆς σωτηρίας ὡς τοῦ ὑπερέχοντος μεγαλείου τοῦ Θεοῦ ἐρχομένου καὶ πάλιν εἰς κοινωνίαν μετὰ τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἀλλὰ καὶ καθαγιασθέντος πλέον ἀνθρώπου. Αὐτὴ ἡ σωτηρία δὲν χαρίζεται ἐξομωσθίαν, ἀλλὰ μεταβάλλεται ἀφ' ἑαυτῆς ἐν ἡμῖν εἰς τὴν ὑψηλοτέραν κινητικὴν καὶ ἀναδημιουργικὴν τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ κόσμου δύναμιν.

Ἡ σκέψις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἐν σωτηρίᾳ τοιαύτῃν κατάστασιν «γί ν ε τ α» Λόγος περὶ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐνεργουμένης ἐν ἑαυτῷ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Οὕτω τὸ δοξολογικὸν στοιχεῖον γίνεται ἡ τελικὴ καὶ ἀνωτέρα μορφή πάσης ἀληθοῦς θεολογικῆς σκέψεως πέραν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Ἐκεῖ πλέον ἡ Θεολογία δὲν ἐνδιαφέρεται ἐὰν ἔχῃ ἐπιστημονικὴν βάσιν ἢ ἀποδεικτικὴν δύναμιν. Ἡ δύναμις αὐ-

τη εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ θεολογούντος ὡς τῆς ἀποκαλυπτομένης μυστικῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ. Αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη, ἀλλ' ἡ ἀνωτέρα καὶ βεβαιότερα ἀπόδειξις τῆς Ἀληθείας ἀφ' ἑαυτῆς καὶ καθ' ἑαυτήν. Ὁ λόγος τῆς Ἀληθείας δὲν εἶναι ἐν ἑαυτῷ ἢ καθ' αὐτόν, ἀλλ' ὑπάρχει μόνον ἐν ἑαυτῇ.

Ἡ δοξολογία λοιπὸν δὲν εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον ὁ ὕμνος πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τὰ μεγαλεῖα Αὐτοῦ. Ἐν τῇ Θεολογίᾳ ἡ δόξα μεταβάλλεται εἰς τὴν βαθυτάτην σκέψιν ἐντὸς τοῦ ἀνά πάσαν στιγμὴν ἀποκαλυπτομένου «ἀπέιρου — γνωσθέντος — μυστηρίου», ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις γνωρίζει τὴν μεγαλύτεραν τῆς δόξαν, ἐξ ἀντανακλάσεως πάντοτε ἐκ τῆς ἀποκαλυπτομένης δόξης διὰ τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἐν αὐτῇ τῇ ἐννοίᾳ τὸ δοξολογικὸν στοιχεῖον εἶναι ταυτοχρόνως ἡ ὑψηλότερα κατηγορία τῆς θεολογικῆς σκέψεως καὶ ἡ ἀνωτέρα ἐνέργεια τοῦ σκεπτομένου ἀνθρώπου ἐν τῇ μυστικῇ ἐνώσει μετὰ τοῦ Θεοῦ τελούντος καὶ τὴν ἀπόλυτον ὑπεροχὴν Αὐτοῦ διασώζοντος. Θεολογικὴ δοξολογία σημαίνει Σκέψιν ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἀντικείμενον τῆς σκέψεως ταύτης εἶναι τὸ ἀγνωστον τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον γίνεται ἀφ' ἑαυτοῦ γνωστὸν διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως ἐν Χριστῷ, γινώσκον τὸν ἐπιχειροῦντα τὴν γνώσιν ταύτην ἀνθρώπων διὰ τῆς μεταβολῆς ὀλοκλήρου αὐτοῦ τῆς ὑπάρξεως κατὰ τὸ ἴδιον παράδειγμα ἀγιότητος καὶ καθαρότητος. Τὸ ἀγνωστον τοῦ Θεοῦ γίνεται δόξα τοῦ Θεοῦ καὶ ἐμφανίζεται ὡς δόξα ἀνθρώπου μέσῳ τῆς ὁποίας δοξάζεται ὁ Θεὸς ἐν τῷ κόσμῳ. Ἡ σκέψις κινεῖται οὐχὶ καθ' ἀρχὴν ὑπὸ ὑποκειμενικῆς ἐμπειρίας, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἀντικειμενικῆς ὄντολογικῆς θείας ἐνεργείας, ἡ ὁποία ὁμοίως τότε γίνεται ἀντιληπτὴ ὡς σοφία, ὅταν ἐνεργηθῇ ἐν ἡμῖν ὡς ζωὴ καὶ δύναμις. Τότε μόνον δύναται νὰ σκεφθῇ τις περὶ τοῦ Θεοῦ ὀρθῶς καὶ ὀρθο—δόξως καὶ καθ' ἀποκάλυψιν, ὅταν ἀκριβῶς ὁ θεῖος λόγος ἔχη μεταβληθῇ ἐν ἡμῖν εἰς ἐνσαρκωθεῖσαν πραγματικότητα. Διότι ἡ ἐνσάρκωσις εἶναι πράγματι ἡ ὀρθο—δοξία τῆς Ἀληθείας, ἥτοι ἡ πραγματοποιήσις τῆς θείας σοφίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ μαρτυρεῖται ἐν αὐτῇ τῇ ὀρθο—δοξίᾳ. Ἄρα ὁ λόγος τοῦ ἀνθρώπου περὶ τῆς θείας δόξης, ἡ θεολογικὴ δοξολογία, εἶναι ἡ κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ἐνσαρκώσεως περαιτέρω ἐνσάρκωσις τῆς θείας σοφίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ Σκέψει, ἡ ὁποία πηγάζει ἐκ τῆς νέας πραγματικῆς ἐν τῷ κόσμῳ ζωῆς ἐν μετοχῇ τελούσης εἰς τὴν ἐνεργεῖαν τοῦ θείου φωτός. Διὰ τοῦτο δὲν γινώσκει κανεὶς τὸν Θεόν, ἀλλὰ θεάται, ἥτοι ἐπι—γινώσκει τὴν δόξαν αὐτοῦ ἐν τῷ Υἱῷ καὶ τῇ ἐνότῃ Αὐτοῦ μετὰ τῶν ἄλλων (Ἐφ. δ' 13). Καὶ ἡ θέα γίνεται μόνον διὰ μείξεως μετὰ τοῦ φωτός τοῦ Θεοῦ καὶ μέσῳ τῶν ἐκ τοῦ φωτός μεταβαλλομένων εἰς δέκτας καὶ καθαρῶς φεκοῦς ὀφθαλμῶν τῆς κεκαθαρμένης ὑπάρξεως τοῦ ἀμαρτωλοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸς μόνον δύναται νὰ ἀποκληθῇ ἀληθῆς ὄντολογικὸς δοξολογικὸς μυστικισμὸς τῆς Ὀρθοδοξίας παρέχων τὴν βάσιν πάσης ἀληθοῦς Θεολογίας.

Ἡ θεολογικὴ δοξολογία εἶναι μία ἀέναντος κίνησις ἐντὸς τοῦ μυστηρίου τῆς ἀποκαλυπτομένης οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ μεγαλεῖῳ τῆς ταπεινώσεως Αὐτοῦ. Ἡ κίνησις αὕτη δὲν σταματᾷ εἰς τὸν ψυχολογικὸν μυστικισμὸν διὰ τῆς ἐκτασιακῆς ἱκανοποίησεως καὶ τῆς νεκρώσεως τῶν αἰσθήσεων οὔτε πάλιν εἰ-

γείας, ἡ ὁποία ὁμοίως τότε γίνεται ἀντιληπτὴ ὡς σοφία, ὅταν ἐνεργηθῇ ἐν ἡμῖν ὡς ζωὴ καὶ δύναμις. Τότε μόνον δύναται νὰ σκεφθῇ τις περὶ τοῦ Θεοῦ ὀρθῶς καὶ ὀρθο—δόξως καὶ καθ' ἀποκάλυψιν, ὅταν ἀκριβῶς ὁ θεῖος λόγος ἔχη μεταβληθῇ ἐν ἡμῖν εἰς ἐνσαρκωθεῖσαν πραγματικότητα. Διότι ἡ ἐνσάρκωσις εἶναι πράγματι ἡ ὀρθο—δοξία τῆς Ἀληθείας, ἥτοι ἡ πραγματοποιήσις τῆς θείας σοφίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ μαρτυρεῖται ἐν αὐτῇ τῇ ὀρθο—δοξίᾳ. Ἄρα ὁ λόγος τοῦ ἀνθρώπου περὶ τῆς θείας δόξης, ἡ θεολογικὴ δοξολογία, εἶναι ἡ κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ἐνσαρκώσεως περαιτέρω ἐνσάρκωσις τῆς θείας σοφίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ Σκέψει, ἡ ὁποία πηγάζει ἐκ τῆς νέας πραγματικῆς ἐν τῷ κόσμῳ ζωῆς ἐν μετοχῇ τελούσης εἰς τὴν ἐνεργεῖαν τοῦ θείου φωτός. Διὰ τοῦτο δὲν γινώσκει κανεὶς τὸν Θεόν, ἀλλὰ θεάται, ἥτοι ἐπι—γινώσκει τὴν δόξαν αὐτοῦ ἐν τῷ Υἱῷ καὶ τῇ ἐνότῃ Αὐτοῦ μετὰ τῶν ἄλλων (Ἐφ. δ' 13). Καὶ ἡ θέα γίνεται μόνον διὰ μείξεως μετὰ τοῦ φωτός τοῦ Θεοῦ καὶ μέσῳ τῶν ἐκ τοῦ φωτός μεταβαλλομένων εἰς δέκτας καὶ καθαρῶς φεκοῦς ὀφθαλμῶν τῆς κεκαθαρμένης ὑπάρξεως τοῦ ἀμαρτωλοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸς μόνον δύναται νὰ ἀποκληθῇ ἀληθῆς ὄντολογικὸς δοξολογικὸς μυστικισμὸς τῆς Ὀρθοδοξίας παρέχων τὴν βάσιν πάσης ἀληθοῦς Θεολογίας.

να διαλεκτικόν πάθος χωρὶς στιγμὴν ἡρεμίας μεταξὺ τοῦ στιγμιαίου Ναι τοῦ σώζοντος Θεοῦ ἐν τῷ Σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ διηνεκοῦς Ὅχι τῆς ἀνθρωπίνης ἁμαρτίας ἢ μεταξὺ οὐ ἀγνώστου Θεοῦ καὶ τῆς ἔνεκα τούτου ἀνικανότητος τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἴπη τι σταθερὸν καὶ μόνιμον περὶ Θεοῦ, ὡς συμβαίνει ἐνίοτε εἰς τὴν ἄκραν μορφήν τῆς διαλεκτικῆς Θεολογίας. Ἡ κίνησις τῆς δοξολογίας εἶναι συνεχὴς πρὸς τὰ ἄνω φορὰ, εἰς τὴν ὁποίαν τέρμα δὲν ὑπάρχει. Τὸ τέρμα εἶναι τὸ Τέλος τῆς πληρώσεως τῶν πάντων ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Τέρμα ὑπάρχει εἰς τὴν μορφήν, εἰς τὴν γλώσσαν, εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ λόγου, (διὰ τοῦτο εἰς τὸ τέρμα τῆς θεολογικῆς δοξολογίας ὑπὸ μορφήν πέζου λόγου ἀρχίζει ἡ ποίησις, ἡ ὑμνολογία, ἡ μουσικὴ, ἡ εἰκονογραφία, καὶ διὰ τοῦτο ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ λόγῳ τοῦ ἀνθρώπου ἐκφράζεται ἐνίοτε πολὺ πλέον καθολικώτερον διὰ τούτων παρὰ διὰ μόνης τῆς περιγραφικῆς ἐκθέσεως). Ἡ Θεολογία ὡς δοξολογία εἶναι τὸ πλήρωμα τῆς ὑπάρξεως εἰς τὴν πρὸς τὰ ἄνω πορείαν αὐτῆς διὰ τῆς θεολογικῆς σκέψεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὕμνου καὶ τῆς ἱερᾶς τέχνης. Ἄρα τὸ μυστήριον δὲν ἔγκειται μόνον εἰς τὸ ἐγνωστον τέρμα τῆς Θεολογίας, ἀλλ' εἰς τὴν ἀτέλειαν τῆς ἠθικῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἄνοδος τῆς δοξολογικῆς Θεολογίας ἐν τῷ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ γνωρίζει τὰ χάσματα, τὰς κηλίδας ἐν τῷ φωτὸς λόγῳ τῆς μὴ καθαρότητος τῶν ὀφθαλμῶν τῆς ἀνθρωπίνης Σκέψεως. Εἶναι ὄγκων σκληρὸς καὶ κοπιώδης, ὄχι διότι χρειάζεται βαθυτάτην μόνον Σκέψιν, ἀλλὰ διότι προσπαθεῖ νὰ συγκρατηθῇ κανεὶς ὡς θεολογῶν εἰς τὸ φῶς καλούμενος καὶ ἐν τῷ σκότει τῆς ἁμαρτίας ὑπάρχων. Ἡ συνεχὴς μελέτη

καὶ ἄνοδος πρὸς τὸ Τέλος, πρὸς τὴν σοφίαν τῆς δόξης γίνεται διὰ τοῦτο εἰς τὴν Ὁρθο—δοξίαν μόνον διὰ τῆς μετα—νοίας.

Ἡ πατερικὴ δοξολογικὴ Θεολογία εἶναι διὰ τοῦτο ἀκριβῶς συγχρόνως ρεαλιστικὴ ἀνθρωπολογικὴ μελέτη μὲ βάσιν τὴν μετάνοιαν. Τὸ ὑμνολογούμενον μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ συνάπτεται ἀνα ἀντιθέσεων καὶ διαλεκτικῆς μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἀθλιότητος. (Εἰς τὴν Ὁρθόδοξον λειτουργικὴν ζωὴν ὅλη ἡ δοξαστικὴ ὑμνολογία διακόπτεται ἀπὸ τὴν ἐν μετανοίᾳ συντριβὴν τοῦ δοξολογούντος, ἐνῶς τὸ μεγαλεῖον τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἱερῶν εἰκότων συνυπάρχει μετὰ τῆς καχεξίας καὶ ἀδυναμίας τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων τῶν Ἁγίων). Εἶναι ἄνοδος ὁμως πάντοτε ἡ πτώσις τῆς ἀληθοῦς μετανοίας. Εἶναι τὸ μόνον ἐνεργὸν στοιχεῖον ἐξ ἀνθρωπίνης ἀπόψεως εἰς τὴν ἐπαφὴν μετὰ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Αὕτῃ εἶναι ἡ παράδοξος «συνεργία» μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, «τῆ συνεργία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος». Τὰ πάντα κυριαρχεῖ καὶ ἔλκει πρὸς τὰ ἄνω ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖ εἶναι ἡ βάσις ὄχι τῆς αἰσιοδοξίας, ἀλλὰ τῆς πρωταρχικῆς πραγματικότητος τῆς ἀναγκαίας σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ δοξολογικὸν στοιχεῖον τῆς Σκέψεως ἐν μετα—νοίᾳ τοῦ ἁμαρτωλοῦ βασίζεται τελικῶς ὄχι ἐπὶ τῆς ἀνικανότητος πλήρους καθαρότητος τῶν ἰδίων ὀφθαλμῶν νὰ ἴδῃ τὸν Θεόν, ἀλλ' εἰς τὸ φῶς τῆς Ἐνσαρκώσεως, τῆς Σταυρώσεως καὶ κυρίου τῆς Ἀναστάσεως. Ὁ Κύριος καὶ ἡ Κυριότης Αὐτοῦ ἐν τῇ ἐμφάνισι τῆς δόξης Του δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μειωθῇ ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ἀνικανότητος πρὸς πλήρη ἀγιότητα. Ἡ Θεολογία αὕτῃ τῆς θείας δόξης εἶναι προστάθεια ἐξομώσεως πρὸς τὸν Θεὸν τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἐν τῇ

μετοχή εἰς τὴν δόξαν Αὐτοῦ: δὲν εἶναι καταβίβασις τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἀλύτρωτον διαλεκτικὸν πᾶθος τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσηὴν μέσῳ τῆς ἀμετρώτητος καὶ χάριν τῆς ἀνθρωπίνης ταπεινότητος συντελεῖται συνήθως σήμερον ἢ μεγαλύτερα αὐθαρσία, ἥτοι ἡ ἐξομώσις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπον καὶ ἡ Θεολογία μεταβάλλεται εἰς ἄτοπον ἀνθρωπολογία.

Ἡ μετάνοια εἶναι θετικὸς παράγων πρὸς μετοχὴν εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ. Εἶναι δυνατή, διότι ὁ Θεὸς ἔχει δοξασθῆ ἔν Χριστῷ Ἰησοῦ. Εἶναι ὁμῶς πραγματικότης τῆς ἀνθρωπίνης καταστάσεως, διότι ὁ ἀνθρώπος σῴζεται διὰ τῆς κατ' ἀρχὰς ἀνήσεως ἑαυτοῦ. Δὲν εἶναι ἀπλή ὑπόμνησις εἶναι βίωσις τῆς ἀνικανότητος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, διὰ τὴν γίνῃ τότε ἀσύλληπτος δύναμις λυτρώσεως ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῆς ἁμαρτίας. Μετάνοια εἶναι ἡ συνεχῆς καὶ ἀέναντος πρὸς τὰ ἄνω κίνησις πρὸς κάθαρσιν καὶ μετοχὴν εἰς τὸ μυστήριον τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ.

Ἡ μετάνοια ὁμῶς πάλιν δὲν πρέπει νὰ παραμένῃ τὸ μόνον θέμα τῆς Θεολογίας οὔτε καὶ ὁ τελικὸς σκοπὸς αὐτῆς. Εἶναι ἡ πρώτη ἀπάντησις εἰς τὴν πρώτην κλήσιν τοῦ Θεοῦ πρὸς σωτηρίαν καὶ συνοδεύει αὐτὴν ὡς ἀτελεύτητος ἐπῶδος τῆς πρὸς τὰ ἄνω ἐν τῷ φωτὶ πορείας τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ τελικὸς σκοπὸς καὶ χῶρος τῆς ἀληθοῦς Θεολογίας εἶναι ἡ ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς μετανοίας πρὸς τὰ ἄνω νέα Σκέψις ἐν τῷ χῶρῳ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Οὕτω διασώζεται πάλιν ἡ Κυριότης τῆς ἀποκαλύψεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅπως λάμπει εἰς τὴν τελικὴν τῆς φάσιν διὰ τῆς Ἰνσταύσεως. Αὐτὴ εἶναι πραγματικὴ Θεολογία τῆς Μετανοίας, ὡς νέας πρῶξεως καὶ διανοίας, ὡς νέου λόγου περὶ τοῦ

ἐνδόξου ἔργου τοῦ Θεοῦ ἐν ἱστορίᾳ, εἰς τὸ ὅποιον ὁ ἀνθρώπος μετέχει ἐνεργῶς διὰ ζωῆς καὶ Σκέψεως.

Οὕτω δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ δοξολογικὴ Θεολογία δὲν εἶναι μόνον μυστηριακὴ, ἀλλὰ καὶ μυστηριώδης. Ὁ θεολογικὸς σακραμενταλισμὸς, ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖται μὲ τὸ ποιὸν καὶ τὸ ποσὸν τῆς σωτηρίας μέσῳ τοῦ Σταυροῦ κατὰ τὰ ρωμαϊκὰ δικαιολογία. Ἐνδιαφέρεται περισσότερο εἰς τὸ «τί» καὶ τὸ «πόσον», εἰς τὴν ἀσφάλειαν τῆς ἀνθρωπίνης σωτηρίας καὶ τὴν λογικὴν αὐτῆς ἐξιολόγησιν ἢ εἰς τὸ ἐνδόξον ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ «πῶς» τῆς συμμετοχῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τοῦτο. Ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ ὅποιον εἶναι τὸ μυστήριον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ καὶ μόνον καὶ κατὰ ταῦτα ἀγνωστον, παρὰ μὲ τὴν οὐσίαν τῆς ἐνεργείας τοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ. Τὸ Sacramentum ὡς ἀπόφασις ἐφ' ἧς ἀπασὶ δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς νέον εἶδος νομικῆς θρησκείας: εἶναι ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἔκδοχὴ τῆς σταυρικῆς θυσίας ἀνευ τῆς συνεχείας πληρώσεως καὶ τελειώσεως αὐτῆς διὰ τῆς Ἰνσταύσεως ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Τὸ ἡνδιαφέρον σημεῖον τοῦ Sacramentum εἶναι μᾶλλον ἡ προκήρυξις τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὄχι τὸσον καὶ ἡ μυστηριώδης ἐν συνεχείᾳ ἐνεργὸς μετοχὴ εἰς τὴν μέσῳ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας νίκην τοῦ ἀνθρώπου ἐν μετάνοιᾳ ἐν τῷ κόσμῳ καὶ πέραν τῆς ἁμαρτίας.

Θεολογικὴ δοξολογία σημαίνει σκέψιν εἰς τὸ μυστήριον τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ἥτοι Σκέψιν ἐν τῷ ἀπειρῷ ἀποκαλυπτομένῳ χῶρῳ τῆς σωτηρίας ὡς ὑπερβαίνουσης τὴν λογικὴν κατανόησιν καὶ μὴ δυναμένης διὰ τοῦτο νὰ γίνῃ θεωρία περὶ πλεονα-

ζούσης και υπερπερισσεύσης χάριτος και αξιομισθίων τῶν Ἁγίων. Sacramentum ἀντιθέτως εἶναι ἡ κήρυξις τῆς ἀθωότητος τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ και ἡ ἐπεξηγήσις αὐτῆς διὰ λογικῶν κατηγοριῶν. Μυστήριον ὁμῶς εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ και ἡ εἴσοδος εἰς τοῦτο διὰ τῆς ἐνεργοῦ μετανοίας, ἥτοι τῆς μεταβολῆς τῆς Σκέψεως, τῆς ὀριστικῆς ἐγκαταλείψεως τῶν νομικῶν, λογικῶν κατηγοριῶν, τῆς ὀλοκληρωτικῆς μετατροπῆς τῆς ζωῆς ἐν τῇ ἐνδόξῳ μεταμορφώσει τῆς ὑπάρξεως, και ἡ ἔκφρασις τοῦ μυστηρίου τούτου διὰ τῆς βαθυτάτης ἐλευθέρως Σκέψεως ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι λαμπρόν, ἐνδοξόν, ἀλλὰ παραμένει μυστηριώδες. Διότι ἐξαρτάται ἐκ τοῦ Θεοῦ και τοῦ ἀνθρώπου συγχρόνως, τοῦ πρώτου ἐν τῇ δόξῃ Αὐτοῦ ὡς ἀγνώστου κατ' οὐσίαν ἐνεργούντος, τοῦ δευτέρου ἐν μετανοίᾳ, ἥτοι ἐν συνεχεῖ ἀναδημιουργίᾳ, ἀνανεώσει τοῦ νοῦς και τῆς ζωῆς τελούντος. Ἐν ἀναστάσει και πτώσει, ἐν ἁγιασμῷ και ἁμαρτωλότητι, ἐν σοφίᾳ και ἀγνώσει, ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Θεοῦ και ἐν τῇ ἀθλιότητι τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ διαλεκτικὴ αὐτῆ ὁμῶς εἶναι αὐστηρῶς και μόνον ἀνθρωπίνη. Πέραν αὐτῆς κείται τὸ φῶς τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀσφαλῆς και βεβαία πραγματικότητα, πρὸς τὴν ὁποίαν συνεχῶς ἐνούται ὁ ἀνθρώπος και ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ θεολογικὴ Σκέψις αὐτοῦ κινεῖται ἐν τῇ τελικῇ αὐτῆς και ὑπερτάτῳ μορφῇ.

Ἡ ὄντολογικὴ ὑπαρκτικὴ αὐτῆ ὄψις τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ἡ πρώτη και μόνη πραγματικότης τῆς ζωῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ συντελεῖται ἡ ἔνωσις αὐτῆ, εἶναι ἡ Ἐκκλησία. Ἐδῶ ἡ Μετάνοια και ἡ μεταβολή, ἐδῶ ὁ Θεὸς ἐν θυσίᾳ και δόξῃ, ἐδῶ ὡς ἀγνώστος ἐν

μυστηρίῳ, ἀλλὰ ἐν πλήρει ἀποκαλύψει ζωῆς και ἐνεργείας. Τὸ ἐδῶ τοῦτο εἶναι ἡ Ἐκκλησία ὡς τὸ μυστικὸν Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὸ ἀπ' αἰῶνος. κεκρυμμένον μυστήριον. Ἐξῶ αὐτῆς πᾶς μυστικισμὸς εἶναι ψυχολογισμὸς, εἶναι φαντασία. Διότι ἐδῶ μεταλαμβάνει και νεῖς ἐν εὐχαριστίᾳ τῆς μυστηριακῆς πραγματικότητος τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ πρὸς ὑπαρκτικὴν αὐτοῦ ἀναγέννησιν. Ἡ οὐσία και ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐμφανίζονται ἐδῶ ὡς δόξα, ἥτοι ὡς σὰρξ και αἷμα ἐν Χριστῷ διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ πραγματικότης τοῦ μυστηρίου τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ὅπου λαμβάνει χώραν ἡ δημιουργία νέας ζωῆς ἐν κοινωνίᾳ διὰ τῆς μετοχῆς εἰς τὴν δόξαν αὐτῆν. Εἶναι μυστηριώδης πραγματικότης, διότι ἀφ' ἐνὸς εἶναι ὁ «χῶρος» τῆς πραγματικῆς παρουσίας τοῦ ἀκαταλήπτου Θεοῦ ἐν μέσῳ ἡμῶν και ἐν τῷ κόσμῳ και διότι αὕτη ἐπιφέρει τὴν συμβίωσιν τοῦ Ἁγίου μετὰ τοῦ καθηγιασμένου ἁμαρτωλοῦ. Ἡ πραγματικὴ παρουσία δὲν ἐντοπίζεται μόνον ἀντικειμενικῶς. Εἶναι ἐκκλησιαστικὴ και πνευματολογικὴ. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ συζήτησις περὶ τῆς Transubstantio εἶναι και πάλιν ἐν δεῖγμα θεολογικοῦ ἐπιστημονισμοῦ. Εἶναι ὁ ἀτυχῆς ὁρος διὰ μίαν ἀληθῆ πραγματικότητα. Ἀλλὰ περιττὸς και ἐπικίνδυνος, ἐφ' ὅσον δύναται νὰ καταστήσῃ τὸ μυστήριον τῆς διττῆς κινήσεως τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπον και τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ Ἅγιον ὑπόθεσιν σχολαστικοῦ προσδιορισμοῦ και ἐπιστημονικῆς ἐπεξηγήσεως πρὸς ματαίαν και ἄχρηστον ἀπολογίαν και ἀντικειμενικοποίησιν.

Ἡ θεολογικὴ δοξολογία ἐκκινεῖ ἐκ τῆς ρεαλιστικῆς ἐκκλησιαστικῆς ταύτης βάσεως. Διὰ τοῦτο εἶναι, ὡς μυστικὴ Θεολογία, ἀπάντησις εἰς τὸ ἔργον

τοῦ Θεοῦ καλοῦντος πάντας εἰς Ἐνότητα. Διὰ τοῦτο μόνον ἐξ ὀνόματος πάντων συλλαμβάνεται καὶ ὡς εὐχαριστήριος προσφορά εἰς τὸν Τριαδικὸν Θεὸν προσφέρεται. Ἡ Θεολογία εἰς τὴν πρωταρχικὴν καὶ τελικὴν τῆς βάσις δύναται νὰ εἶναι μόνον ἐκκλησιαστική. Ἀνήκει βεβαίως εἰς τὸ ἐν διακρινόμενον πνεῦμα τοῦ ἐνὸς θεολογοῦντος, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδόθη ἡ χάρις τῆς σκέψεως καὶ τῆς παιδείας κατὰ τὴν δωρεάν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀσθαιρέτως ὑποκειμενική, ἀλλὰ προσωπικῶς—ἀντιπροσωπευτική. Διότι ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ δὲν ἀποκαλύπτεται εἰς τὸν ἕνα μυστικόν, βιοῦντα αὐτὴν ἐν ψυχολογικῇ καταστάσει μονώσεως καὶ νεκρώσεως ἀπὸ πάσης μετὰ τῶν ἄλλων σχέσεως, ἀλλ' εἰς μόνον τοὺς δύο ἢ περισσοτέρους ἐν κοινωνίᾳ εὐρισκομένους. Οὕτως ἡ δόξα τῆς σωζούσης Κυριότητος τοῦ Θεοῦ διασώζεται καὶ ἐκφράζεται μέσῳ τῆς συνδοξασίας τῶν ἀνθρώπων. Ἡ Ἐκκλησία δύναται νὰ ὑπάρξῃ μόνον ὡς ἐνότης ἐν ὀρθο—δοξίᾳ.

Ἡ δοξολογικὴ Θεολογία ὡς εὐχαριστήριος προσφορά δὲν δύναται νὰ βασισθῇ εἰς τὸν μονιστικὸν διάλογον μεταξὺ Θεοῦ καὶ τοῦ ἐνὸς θεολογοῦντος. Ἀσφαλῶς ἡ δοξολογία εἶναι προσφορά τοῦ ἐνὸς προσώπου, ἀλλὰ πάντες γίνονται παρόντες δι' αὐτῆς, διότι εἶναι προσφορά τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐν αὐτῇ ἀναγνωρίζει τὴν καινὴν πρὸς τὸν Θεὸν Σκέψιν τῆς ὡς τῆς υπερτάτης ἐκφράσεως τῆς ἀεὶ καὶ ἀκατάληκτου Τῆς θυσίας. Τὸ Ἐγὼ τοῦ θεολογοῦντος ὑποκειμένου πρέπει νὰ γίνῃ ἡ εὐχαριστήριος φωνὴ τοῦ σκεπτομένου. Ἡμεῖς πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν μελῶν. Ἐδῶ ἔγκειται ἡ ἔννοια τῆς Ὁρθοδόξου Παραδόσεως. Δὲν εἶναι στυγνὴ, νομικὴ ὑποχρέωσις

νὰ ὑπακούη τις εἰς αὐτὴν καὶ τὸ δόγμα, τὸ ὁποῖον ἐκφράζει ἀπλῶς καὶ κατ' ἀνάγκην καὶ ἀμυντικῶς κατὰ τῆς αἰρέσεως τὴν ἀλήθειαν ἐν περιλήψει ὡς τὸ πιστοποιητικὸν τῆς κοινῆς βάσεως, ἀλλ' ὅλη ἡ Παράδοσις εἶναι ἡ ἰδικὴ μαρτυρία καὶ σήμερον Σκέψις καὶ φωνή, ζωὴ καὶ πίστις.

Εἰς αὐτὴν τὴν ἀντιπροσωπευτικὴν θεολογικὴν δοξολογίαν καλούμεθα πάντες νὰ σκεφθῶμεν καὶ νὰ ὁμιλήσωμεν ὡς συνεχιστὰι καὶ ἀντιπροσωπευτικὰ μέλη τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, ὅχι μόνον ὡς διήθεν ἐρευνηταί, παραμένοντες εἰς τὸ προπαρασκευαστικὸν στάδιον τῆς θεολογικῆς Σκέψεως, καίτοι τοῦτο εἶναι ἀπολύτως χρήσιμον καὶ ἀπαραίτητον.

Ἡ Θεολογία εἶναι τελικῶς ἡ προσευχομένη Σκέψις τοῦ ἐν κοινωνίᾳ Ἁγίου ὑπάρχοντος· εἶναι ἡ εὐχαριστήριος πρὸς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας προσφορά εἰς τὸν ἀποκαλυπτόμενον Τριαδικὸν Θεόν. Ὡς τοιαύτη εἶναι τὸ ἐπιστέγασμα πάσης εἰδικῆς θεολογικῆς ἐρεύνης καὶ ἡ πλήρωσις αὐτῆς, διασώζουσα ἀπὸ τῆς διαιρέσεως τῆς σχολικῆς Θεολογίας καὶ ἐκφράζουσα τὴν ταυτότητα ζωῆς καὶ Σκέψεως ἐν τῇ προϋπαρχούσῃ ἐνότητι τῆς Μιᾶς ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας.

Ἡ ἀνθρωπίνη Σκέψις γνωρίζει εἰς τὸ «εἶδος» τοῦτο τῆς τελικῆς φάσεως τῆς Θεολογίας τὴν ἀπο—θέωσιν τῆς, καταφάσκουσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰ μύχια τῆς ὑπάρξεώς του ὡς τὸ ἀπὸ τῶν κόλπων τοῦ Θεοῦ λογικὸν ὄν τῆς Δημιουργίας. Ἡ Ὁρθοδοξία εἶναι ζωσα μαρτυρία τοῦ γεγονότος αὐτοῦ καὶ καλεῖ πάντας καὶ εἰς πᾶσαν ἐποχὴν εἰς ὀρθὴν λογικὴν δοξολογίαν. Μὴ αὐτοπαθώμεθα ὅτι ἐκπληροῦμεν τὸν προορισμὸν μας ὑπομνηματίζοντες ἀπλῶς καὶ περιττωτικῶς τοὺς

μεγάλους Θεολόγους Πατέρας, διὰ τὰ ἐπισημειωμένα νεοσχολαστικούς ὀρισμούς ἐπὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Ἀποκαλύψεως, ἐνδύνοντες οὕτω τὸ ὀρθόδοξον Σῶμα μὲ ξενικά καὶ ἀπροσάρμοστα πρὸς αὐτὸ ἐνδύματα. Εἰς τὴν πάλιν τῶν πολυαριθμῶν ὁμολογιῶν μὴ ἀφήσωμεν τὴν λάβη ἢ Ὀρθοδοξία μέρος ἐπὶ ἴσοις ὅροις. Τὸ δόγμα εἶναι δι' ἄλλους τὸ ὀρθόδοξον καὶ τὸ τέμμα τῆς ὁμολογιακῆς Θεολογίας τῶν καὶ τελικῆ ἀπόφασις καὶ διαταγὴ (ὅπως τὸ τοῦ Καίσαρος Αὐγούστου, Λουκ. β' 1). Διὰ τὴν Ὀρθοδοξίαν εἶναι τὸ Δόγμα ἑναρξὺς ζωῆς καὶ Σκέψεως. Μὴ λησιμονῶμεν ὅτι ἡ λέξις παράγεται ἀπὸ τὸ δοκῶ. Ἀπὸ τὴν ἴδιαν ὁμωρὶζαν παράγεται καὶ ἡ δόξα. Τὸ ἀληθὲς δόγμα περὶ τῆς ἐνδόξου ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ προέρχεται μὲν ἐκ τοῦ δοκῶ, εἶναι γινώμη καὶ ἀπόφασις ἐπιμολογικῶς ἐπὶ τῆς πίσσεως, ὁδηγεῖ ὁμωρὶς εἰς δοξολογίαν καὶ βιοῦται ὡς δεικτικὸν βέλους τῆς πέραν αὐτοῦ ἀπείρου διαστάσεως τῆς ἀποκαλυφθείσης σοφίας τοῦ Θεοῦ. Τὸ Ὀρθόδοξον δόγμα ἔχει ὡς μοναδικὸν καὶ ἀνώτερον κριτήριον τῆς Ἀληθείας τὸ ἴδιον αὐτοῦ περιεχόμενον: τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ· ἐπομένως πᾶν δόγμα ἐδράζεται κυρίως ἐπὶ τοῦ δοξολογικοῦ του στοιχείου. Πόση ἢ διαφορά μεταξὺ π. χ. τοῦ Συμβόλου τῆς Πίσσεως τῆς Νικαίας ὡς τῆς ὑψίστης δοξολογικῆς λειτουργικῆς ἐν κοινωνίᾳ διαπρανάσεως τῆς μιᾶς ἀδιασπαστου πίστεως ἢ τῆς ἐκθέσεως περὶ τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων κ.λ.π. καὶ τῶν νεωτέρων ὁμολογιακῶν, ἀμυντικῶν, ἀπολογητικῶν καὶ πολεμικῶν κομφεσιοναλισμῶν! . . . Τὰ ἀληθῆ δόγματα ἐκφράζουσι μετὰ πλήρους πεποιθήσεως τὴν Ἀλήθειαν τοῦ Χριστοῦ ὡς τὴν ἡχὴ τῆς μετὰ τῶν ἀνθρώπων κοινωνίας Του. Ἐν αὐτῇ τῇ ἐννοίᾳ τὰ δόγματα εἶναι ἡ πρώτη ὁμαδικὴ ὑπὸ τῶν μελῶν τοῦ

Σώματος τῆς Ἐκκλησίας ἐκφραζομένη ἀπάντησις εἰς τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. Δὲν εἶναι, κατὰ ταῦτα, ἐρευνητικῆς φύσεως καὶ δὲν ἔχουν τὴν ὀξίαν των καθ' ἑαυτὰ καὶ ἀπολύτως ὡς περιγραφικοὶ τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος ὀρισμοί. Ἡ Θεολογία διὰ τῆς ὀρθότητος ἀντιλήψεως καὶ τοποθετήσεως τῶν δογματικῶν ἐν τῇ Ὀρθόδοξῳ Παραδόσει γίνεται λογικὴ εὐχαριστήριος προσφορά καὶ δέησις κατὰ τὸν τύπον τοῦ «τὰ Σὰ ἐκ τῶν Σῶν», διότι προσφέρομεν δι' αὐτῆς δολοκλήρον τὴν λογικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς αὐτῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐδημιουργήθη καὶ ἀνεγεννήθη ἐν τῇ κοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Χριστοῦ. Τὸ ἔργον εἶναι Ἐκκεῖνου, ἢ πράξις τῆς λογικῆς προσφορᾶς εἶναι τοῦ θεολογοῦντος. Ἡ κλήσις εἶναι Ἐκκεῖνου διὰ τῆς ἐν Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν ἡμῖν ἐνεργείας Του, ἢ ἀπάντησις εἶναι ἰδική μας καὶ διὰ τοῦτο μόνον εὐχαριστήριος καὶ δοξολογική.

Οἱ ἐπιχειροῦντες τὰ θεολογήσασιν ὀρθο-δόξως γνωρίζουσι καὶ πρέπει ἐν ταπεινώσει τὰ ὁμολογοῦν εἰς πᾶσαν περίστασιν, ἰδίως ἐνώπιον τῆς αὐταρκείας τῶν ποικιλοῦντων κομφεσιοναλιστικῶν μαρτυρημάτων καὶ τῆς μανίας τῶν ποικιλοῦντων σχολαστικῶν ὀρισμῶν, ὅτι δὲν εἶναι εὐκόλως τὰ γράψαι κανεὶς ἀληθῆ Θεολογίαν ὡς δοξολογίαν τῆς Ἐκκλησίας. Μόνον οἱ ἐν πραγματικῇ καὶ συνεχῇ μετὰ-νοίᾳ τελοῦντες καὶ τὴν ἀτέλειαν τῶν ἀνθρωπίνων λογικῶν συστημάτων καὶ ἐκφράσεων παραδεχόμενοι καλοῦνται τὰ ἐπιχειρήσασιν ἀληθῆ καθολικὴν Θεολογίαν. Οὗτοι εἶναι ἕξ ἄλλου οἱ ἐν πλήρει κοινωνίᾳ μετὰ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ καὶ μὲ ἀπόλυτον συνέπειαν πρὸς ταύτην καὶ τὸ Ἀκατάληπτον τῆς οὐσίας τοῦ ἀποκαλυφθέντος Κυρίου τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ Κόσμου σκεπτόμενοι. Θεο-

λογία είναι συνώνυμος τῆς ὀρθο-δοξίας, ἤτοι τῆς ὀρθῆς στάσεως ἐν τῇ ἀποκαλυφθείσῃ δόξῃ τοῦ Θεοῦ· εἶναι τὸ ἔργον τῶν ταπεινῶν γινομένων δυνατῶν στοχαστῶν ὡς ἐκ τῆς ὀρθῆς ταύτης στάσεώς των καὶ τῆς συνεχοῦς μετα-νοίας τῆς διανοίας των ἐν τῇ στάσει των ταύτη. Ὑπηρετοῦντες οὕτως ἐνσυνειδήτως τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀδιάσπαστον κοινωσίαν καὶ μέσῳ αὐτῆς διὰ τοῦ εὐαγγελισμοῦ των τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ὀλόκληρον τὸν κόσμον καὶ τὰ προβλήματα του καὶ ὑπάρχοντες ἐν τῇ ἀπολύτῳ ἐνότητι μετὰ τῶν ἄλλων ὡς μελῶν τοῦ αὐτοῦ Σώματος προσφέρουν οὕτοι τὴν Θεολογίαν των ὡς διακονίαν ἐξ ὀνόματος αὐτῶν καὶ χάριν αὐτῶν εἰς τὸν Θεόν. Θεολογία εἶναι τότε ἡ παρα-εὐχαριστήριος λογικὴ θυσία τῆς Μιᾶς Ἐκκλησίας ἐξ ὀνόματος καὶ χάριν ὀλοκλήρου τῆς Δημιουργίας θεωμένης ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ὡς τῆς καινῆς ἐν Χριστῷ κτίσεως.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Χ. ΤΡΑΚΑΤΕΛΛΗ
Διακόνου

Ἡ Θεολογία μας
χθές καὶ αὔριον

Τὸ πρόβλημα τῆς θεολογίας μας ἀποκτᾶ διαρκῶς μεγαλύτερην ἔντασιν. Γίνεται ὄχι μόνον ἰδιαζόντως ἐπίκαιρον, ἀλλὰ καὶ τίθεται ἐπὶ ἐπιπέδου ρεαλιστικοῦ. Συζητεῖται ἐπὶ βάσεων ἐπὶ τῶν ὁποίων δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ οικοδομηθῶν καὶ δὲν θὰ ἐγίνοντο ἀνεκταὶ ψευδολύσεις ἢ λύσεις περιφερείας καὶ ἐπιφανείας καὶ ὄχι πυρῆνος καὶ οὐσίας.

Αὐτὸ δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς λόγους ἑσωτερικοῦς, εἰς λόγους ἐκκλησιαστικοῦς ἢ θεολογικοῦς. Τὸ πρόβλημα θεολογία ἀποκτᾶ ἕνα ἐξαιρετικὰ μεγάλον βαθμὸν ἐπείγοντος καὶ ἐντάσεως λόγῳ καὶ τῶν γιγαντιαίων συγχρόνων ζυμώσεων. Ὅλων αὐτῶν τῶν ζυμώσεων ἐπὶ τοῦ ἰδεολογικοῦ, πνευματικοῦ, βιολογικοῦ, τεχνολογικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ ἐπιπέδου. Μέσα εἰς ἕνα ραγδαίως μεταβαλλόμενον κόσμον, εἰς μίαν κοινωνίαν ποῦ ὑφίσταται ἕνα ἐπίθανον μετασχηματισμὸν, τὸ πρόβλημα θεολογία τίθεται ὀξὺ καὶ πρωταρχικόν.

Εἰς τί ἀκριβῶς συνίσταται τὸ πρόβλημα;

Τὸ ὀρθότερον θὰ ἦτο νὰ ἐλέγομεν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ προβλήματος, ἀλλὰ περὶ δέσμης προβλημάτων, περὶ ὁμάδων προβλημάτων.

(α) Ἔτσι μία σημαντικὴ κατηγορία ἐραυητῶν τῶν ἀνθρωπίνων προβλημάτων καὶ γενικώτερον διανοητῶν, τοὺς ὁποίους βρασιλεύει τὸ πρόβλημα ἀνθρωπος—εἰδικῶς: σύγχρονος ἀνθρωπος—ἔρωτοῦν: Ἡμπορεῖ ἡ θεολογία νὰ γίνῃ περισσύτερον καὶ οὐσιαστικώτερον ἀνθρωπολογικῆ; Ἡμπορεῖ νὰ ρίψῃ φῶς καὶ νὰ ὀδηγήσῃ τὴν σκέψιν καὶ νὰ γονιμοποιήσῃ τὸν πόνον καὶ τὸ πάθος διὰ τὸν ἀνθρώπον; Καὶ ἂν X

νά, πώς θα γίνει αυτό; Πρόκειται διά την σειράν έρωτημάτων πού συγκροτοῦν τὸ κεντρικὸν προβλημα: θεολογία καὶ σύγχρονος ἄνθρωπος. Ἐνα προβλημα ἀποφασιστικὸν καὶ διά τὸν ἄνθρωπον καὶ διά τὴν θεολογίαν.

(β) Μία ἄλλη κατηγορία θεολόγων καὶ θεωρητικῶν, ἰδίως εἰς τὰ χῶρας τῆς πρωτοπορίας τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀντιμετωπίζει μίαν διαφορητικὴν ὁμάδα προβλημάτων. Ἐρωτοῦν: Ζῶμεν κατὰ ἡμετέραν τὴν χριστιανικὴν ἐποχὴν; Μήπως ἡ ἱστορία εἰς τὰς ἡμέρας μας ἔκαμε τὸ πῆδημα ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν εἰς τὴν μεταχριστιανικὴν περίοδον; Μίαν περίοδον πού θά χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ φαινόμενον τῆς βαθμιαίας ἀποχριστιανίσεως; Καὶ ἂν ναί, τί προβλήματα ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἡ θεολογία εἰς τὴν φάσιν αὐτὴν τῆς ἱστορίας; Πῶς θά τοποθετήσῃ τὸ πολὺπλοκὸν αὐτὸ φαινόμενον; Πῶς θά κινηθῇ, τί γλώσσαν θά ὁμιλήσῃ; Ἰδοὺ ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα πιέζουν πολὺ τὴν ὄραν αὐτὴν τὴν ξένην θεολογικὴν σκέψιν⁽¹⁾.

(γ) Οἱ περισσότεροι ὁμοσ θέτουν τὸ πρόβλημα θεολογία ἐπὶ ἄλλου ἐπιπέδου. Τὸ βλέπουν αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ καὶ ἀπλῶστα ἐρωτοῦν: Ποῖος ὁ σκοπὸς τῆς θεολογίας; Ποῖον τὸ ὕλικὸν πού χειρίζεται; Ποία ἡ μέθοδος πού χρησιμοποιεῖ; Ἡ κατὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ E. L. Mascall⁽²⁾: Ποῦ θέλει νὰ φθάσῃ ἡ θεολογία; Ἀπὸ πού ξεκινᾷ; Ποῖον δρόμον ἀκολουθεῖ;

Πιθανῶς ἐδῶ ἔχομεν τὴν σπουδαιότεραν ὁμάδα προβλημάτων. Μίαν ὁμάδα ἀφητηριακὴν, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν θά ἠμπορούσαμεν ἐν συνεχείᾳ νὰ παράσωμεν εἰς τὰς ἄλλας πού ἀνεφέραμεν.

(δ) Φαίνεται ὁμοσ ὅτι δὲν ἐτελειώσαμεν ἀκόμη

Ἀρκετοὶ θεωροῦν—εἴτε τὸ λέγουν εἴτε ὄχι—πολὺ κλασικὴν, πολὺ σχηματοποιημένην τὴν ὁμάδα αὐτὴν τῶν ἐρωτημάτων. Λέγουν ὅτι τὸ ὡς ἄνω τριπλοῦν ἐρώτημα θά ἠμποροῦσε κάλλιστα νὰ ἰσχύσῃ δι' αἰανδήποτε θεολογίαν, π.χ. τὴν μωαμεθανικὴν, καὶ δι' οἰανδήποτε ἐπιστήμην, π.χ. τὴν χημείαν. Δὲν ἠμπορεῖ ὁμοσ νὰ καλύψῃ πλήρως τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν, πού εἶναι ἡ θεολογία τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ, πού εἶναι ἡ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας. Διά τοῦτο, προσθέτουν, τὸ τριπλοῦν ἐρώτημα πρέπει νὰ τίθεται πάντοτε ἐν οὐσιαστικῇ καὶ ἀδιασπᾶστω συναρτήσῃ μὲ τὸ πρόβλημα πίστεως καὶ θεολογίας, Ἐκκλησίας καὶ θεολογίας⁽³⁾.

Ἡδὴ αὐτὸ τὸ ἐσημείωσε καὶ ὁ E. L. Mascall, τὸν ὁποῖον καὶ ἀνεφέραμεν. Διά τοῦτο καὶ δὲν ἀπέμεινε τὸ τριπλοῦν ἐρώτημα, ἀλλὰ προσεπάθησε νὰ τὸ ἴσῃ ἐπὶ τῆς βάσεως καὶ ἐν ἐξαρτήσῃ πρὸς τὴν θεμελιώδη ἀλήθειαν: ἡ θεολογία ὀφείλει νὰ εἶναι θεολογία ἐντὸς τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, «ὅ ἐστιν ἡ Ἐκκλησία» (Κολασ. α' 24)⁽⁴⁾.

Ἄλλα αὐτὰ μᾶς βοηθοῦν νὰ κατανοήσωμεν ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς θεολογίας δὲν εἶναι καθόλου ἀπλοῦν ἢ εὐκόλον, ὅπως φαντάζονται μερικοί. Παρουσιάζεται πολὺπλοκὸν καὶ πολυδιάστατον. Καὶ ἐμφανίζει μίαν ἀφάνταστον κλιμάκωσιν τόνων καὶ ἀποχρώσεων ἐντὸς τοῦ ὀρθοδόξου, τοῦ ρωμαϊκοκαθολικοῦ καὶ τοῦ προτεσταντικοῦ κόσμου.

Εἰδικῶς διά τὸ πρόβλημα θεολογία ἐντὸς τοῦ ὀρθοδόξου κόσμου ὁ π. Schmemmann εἰς τὴν μελέτην του «Θεολογία καὶ Εὐχαριστία» χρησιμοποιεῖ δύο ἀφραστικὰς λέξεις: Σύγχυσις καὶ ἀφύπνισις. Ὁδνηρὸς καὶ συγχρόνως ἐπιδοφόρος ὁ χαρακτηρισμός.

Πάντως φαίνεται να είναι ακριβής. Δεν θα ήθελομεν όμως να τελειώσωμεν τόσον γρήγορα με το θέμα αυτό. Θα χρειάζετο μία προσέγγις του περισσότερο αναλυτική. Μία έρυνα που θα έφερν εις φώς συγκεκρίμενα δεδομένα αφορώντα την ελληνικήν ορθόδοξον θεολογίαν μας.

Θα ξεκινήσωμεν από το «χθές» τής ελληνικής ορθόδοξου θεολογίας. Διότι μόνον έτσι θα ήτο δυνατόν να συνειδητοποιήσωμεν τὸ σήμερον και να ομιλήσωμεν διὰ τὸ μέλλον.

Τὸ «χθές» δὲν υποδηλοῖ μακρὸν διάστημα παρελθόντος. Εἰς τὴν παρούσαν έρυναν χρησιμοποιεῖται ὡς τεχνικὸς ὀρος δηλωτικὸς τοῦ διαστήματος ἀπὸ τής ἀπελευθέρωσης ἐκ τοῦ τουρικοῦ ζυγοῦ μέχρι τοῦ β' παγκοσμίου πολέμου. Καὶ αὐτὸ ὄχι μέσα εἰς ἀπόλυτα χρονικὰ ὄρια, ἀλλὰ μετὴν έννοιαν τοῦ «περίπου».

Ἡ έρυνα τοῦ «χθές» ἐνδέχεται να εἶναι ὀδυνηρὰ και να στοιχίζη. Ἄν ὁμως ὀδηγῆ εἰς τὴν ἀλήθειαν, πρέπει να γίνη. «Γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν και ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς» εἶπεν ὁ Κύριος (Ἰωάν. η' 32). Καὶ αὐτὴ ἡ ἐλευθερία ἐν τῇ ἀληθείᾳ εἶναι περισσότερο ἀπὸ πολῦτιμος.

Φυσικὰ μία παρομοία έρυνα πρέπει να γίνεται ὄχι μόνον ἐν ἀληθείᾳ, ἀλλὰ και ἐν ἀγάπῃ. Περισσότερον ἴσως ἀπὸ κάθε ἄλλην φoρὰν θα εἶχεν ἐδῶ τὴν θέσιν του ὁ λόγος τοῦ Πνεύματος: «ἀληθεύοντες ἐν ἀγάπῃ...» (Εφεσ. δ' 15).

B'

Ἡ θεολογία μας χθές.

Εἶναι ἀληθές ὅτι κατὰ τὴν φάσιν τῆς αὐτῆς ἡ ἐλληνική ορθόδοξος θεολογία εἶχε ν' ἀντιμετώπιση σοβαρωτάτας δυσκολίας. Ἰσχυροὶ ἀρνητικοὶ συντελεσταί, τοὺς ὁποίους δὲν εἶναι δυνατόν να ἀναλύσωμεν ἐνταῦθα, ἤσκησαν ἐπιδράσεις ἀνασχητικές. Ὅχι μόνον ἐπεβράδυναν τὸν ρυθμὸν ἀναπτύξεως τῆς, ἀλλὰ και τῆς ἐδημιούργησαν πρόσθετα προβλήματα και συχὰ τὴν ἐστράψαν εἰς δρόμους που δὲν ἦσαν ἰδικοί τῆς (5).

Ἔτσι ἐξηγεῖται διατί, παρὰ τὴν προστάθειάν τῆς, παρουσίασε πλευρὰς ἀδυνάτους ἢ ἀρνητικὰς και ἐκινήθη εἰς ἓνα κλίμα ὄχι πάντοτε καλόν.

(1) Ἡ θεολογία μας χθές διῆλθε ἓνα στάδιον τὸ ὁποῖον θα ἤμπορούσε να χαρακτηρισθῆ μετρεῖς λέξεις: ἀντιγραφή, ἐρανισμός, σχο-λιασμός.

Φυσικὰ ὁ χαρακτηρισμὸς δὲν ἀφορᾷ κατὰ πρόπον ἀπόλυτον ὀσκληρον τὸ νεοελληνικὸν θεολογικὸν έργον. Πρόκειται κυρίως διὰ μίαν γενικὴν διαπίστωσιν, ἡ ὁποία ἀπορρέει ἀπὸ πολλὰς περιπτώσεις, χωρὶς να ἀποκλείη πολλὰς ἐξαιρέσεις. Ἀφορᾷ τὸ γενικὸν κλίμα, τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν.

Ἡ ἀντιγραφή ἐγένεν ἀπὸ τὴν ξένην θεολογικὴν παραγωγήν και ὑπῆρξεν ἀντιγραφή θεμάτων, μεθόδων, τάσεων. Εἰς ὠρισμένης περιπτώσεις ὑπῆρξε και ἀντιγραφή αὐτουσίῳν ξένων θεολογικῶν έργασιῶν μετὰ σχετικῶν παραλλαγῶν. Πάν-

τοτε φυσικά με προσπάθειαν δογματικῆς ὀρθοδοξίας τοῦ ὅλου θεολογικοῦ ἔργου.

Αὐτὴ ἡ ἀντιγραφή, αὐτὴ ἡ ξένη ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ὑπέστη καὶ ἡ ρωσικὴ θεολογικὴ παραγωγή τοῦ 18ου καὶ τοῦ 19ου αἰῶνος, ἔγινεν ἕνας ἐκ τῶν κυρίων συντελεστῶν τῆς συγχύσεως, πού φαίνεται νὰ ἔβασάνισε καὶ νὰ βασανίσῃ τὴν ὀρθόδοξον θεολογικὴν σκέψιν.

Ἡ ἀντιγραφή συνωδεύθη ἀπὸ ἕνα συγγενὲς φαινόμενον, τὸ ὁποῖον ἐδέσποσεν ἐπὶ μακρόν—καὶ ἐξασκολεῖται καὶ σήμερον: Τὸν ἐ ρ α ν ι σ μ ὀ ν. Ὡμίλησαν εἰρωνικῶς περὶ νεοελληνικοῦ θεολογικοῦ σ υ ρ ρ α φ ι κ ο ὕ ἔργου. Πέραν τῆς δηκτικότητος ποὺ περιέχεται εἰς τὴν φράσιν, νομίζομεν ὅτι τὸ βασικόν τῆς χρώμα ἀποδίδει τὴν ἀλήθειαν. Πάρα πολλά συγκεκριμένα θεολογικά βιβλία μας δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἀριστουργήματα ἔρηνισμοῦ! Ἐλέχθη μὲ τόνον μελαγχολικόν ὅτι πολλοὶ Ἕλληνες θεολογικοὶ συγγραφεῖς διαβάζουν τρία βιβλία καὶ σπεύδουν νὰ γράψουν ἕνα τέταρτον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι παρά συρραφή καὶ μάλιστα ἀτεχνος τῶν τριῶν κειμένων ποὺ ἐδιάβασαν! Αὐτὸ ἴμπορεῖ νὰ τὸ καταλάβῃ κανεὶς πολὺ εὐκολα. Φθάνει νὰ φυλλομετρήσῃ μερικὰ θεολογικά ἔργα καὶ νὰ ἰδῇ τὰς παραπομπάς. Ὡς διαπιστώσῃ ὅτι παρακολουθοῦνται σελίδα πρὸς σελίδα δύο τρεῖς ξένοι ἢ ἡμέτεροι συγγραφεῖς.

Ἐνα τρίτον συγγενὲς σύμπτωμα εἰς τὴν χθῆσιν θεολογίαν μας: ὁ σ χ ο λ ι α σ μ ὀ ς. Δηλαδή ὁ σχολιασμός ποὺ ἔχει ὑπερβῆ τὰ φυσιολογικά του ὅρια. Εἰς κάθε θεολογίαν εἶναι φυσικὸν νὰ ὑπάρχῃ ἕνα ποσοστὸν σχολιασμοῦ. Εἶναι ἐπόμενον νὰ γράφονται καὶ νὰ κυκλοφοροῦν θεολογικά ἔργα, τὰ ὁποῖα

δὲν κάμουν τίποτε ἄλλο παρά νὰ σχολιάζουσι ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἄλλα κείμενα θεολογικά. Ὅταν ὁμως ὁ ἀριθμὸς τῶν βιβλίων αὐτῶν εἶναι ἠδῆξημένος, τότε τὸ ζήτημα εἰσέρχεται εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἀνησυχητικοῦ. Εἰς τὴν φάσιν τῆς θεολογίας μας ποὺ μελετῶμεν τὸ ζήτημα ἔχει πρὸ πολλοῦ εἰσελθεῖ εἰς τὴν σφαῖραν αὐτήν. Ὁ σχολιασμός ὡς φαινόμενον τῆς θεολογίας μας παραγωγῆς ἐκινήθη ἀναμφιβόλως εἰς ὅρια μὴ φυσιολογικά.

(2) Τὸ δεύτερον χαρακτηριστικὸν τῆς θεολογίας μας χθὲς εἶναι μί α δ ι ἄ ζ ε υ ξ ι ς ἢ τ ο ὕ λ ἄ χ ι σ τ ο ν μί α ἄ π ὀ σ τ α σ ι ς θ ε ο λ ο γ ί α ς κ αὶ Ἐ κ κ λ η σ ί α ς. Ἡ νεοελληνικὴ θεολογία μας δὲν ἀπέτελεσε ἔκφρασιν τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Οὐτε καθωδήγησε τὴν ζωὴν αὐτήν. Ὑπῆρξεν ἀπλούστατα ἀκαδημαϊκὴ. Ξένη μᾶλλον πρὸς τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας, κατασκευάσιμα παρά ζωντανὸς παλμός. Ἄντι νὰ εἶναι λειτουργία ἐντὸς τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, ἀντὶ νὰ εἶναι ἡ σκέψις τοῦ σώματος αὐτοῦ, κατήχησε συχνὰ ἕνα ἄσχετον προῖον, ἕνα ἑτεροῦσιον πρᾶγμα. Θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι μυσταγωγικὴ καὶ φωτιστικὴ, θὰ ἔπρεπε ν' ἀποτελέσῃ μίαν πλουσίαν πηγὴν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν θὰ ἐποτίζετο ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ μὲ τὰ νερά τὰ πλούσια τῆς πίστεως καὶ τῆς θαυμαστῆς μας παραδόσεως. Καὶ κατέληξε συχνὰ νὰ εἶναι κάτι στείρον καὶ στεγνόν.

Ἐπισημάνθη—καὶ ὀρθῶς—ὡς ἐνισχυτικὸν τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὸ γεγονός ὅτι οἱ κληρικοὶ θεολόγοι καθηγηταὶ τῶν Θεολογικῶν μας Σχολῶν καὶ τῶν Ἐκκλ. Φροντιστηρίων ὑπῆρξαν ἐλάχιστα. Καὶ ἔξ αὐτῶν τῶν ἐλαχίστων οἱ ὀλιγώτεροι ἦσαν κλη-

ρικοί άσκοϋντες οϋσιαστικώς και πλήρως έργον ποι-
μένος και ίερέως. Και πάντως θά ήτο σπάνιον νά ά-
κουσθί εις τόν χῶρον μας φράσις ὡς εκείνη τοϋ μεγα-
λου Ὁρθοδόξου δογματικοϋ π. Φλωρόφσκυ: «Μοϋ
είναι αδύνατον νά διδάξω εις τὸ Πανεπιστήμιον, ἄν
δέν λειτουργήσω τὸ πρωί!» Κάτι τέτοιο ἔλειπε δυσ-
τυχῶς ἀπὸ τὴν χθεισινὴν θεολογίαν μας.

Εἶναι ἐξ Ἰσου ἐνισχυτικὸν τῆς ἀνωτέρω ἀπό-
ψεως και τὸ γεγονός ὅτι ὀλίγοι ἐκ τῶν ἐπισκό-
πων μας ἔκαμαν και ἔργον θεολογικόν. Ἐάν ἡ σχέ-
σις θεολογίας-Ἐκκλησίας ήτο ὀρθή, ἐάν δέν ὑπῆρχε
ἀπόστασις, δέν θά ἔπρεπε οἱ ἐπίσκοποι μας και οἱ
μορφωμένοι ἱερεῖς μας νά εἶναι εις τὴν πρωτοπορίαν
τοϋ θεολογικοϋ ἔργου;

(3) Συναφές πρὸς τὰ προηγούμενα εἶναι και ἕνα
τρίτον χαρακτηριστικὸν τῆς χθεισινῆς θεολογίας μας:
ἡ δ ι α ζ ε υ ξ ι ς τ η ς ἀ π ὸ τ ῆ ν ζ ω ἡ ν.

Ὁ μελετητῆς τοϋ θεολογικοϋ ἔργου τοϋ Χρυσο-
στόμου και τοϋ Μ. Βασιλείου, τῶν δογματικῶν κειμένων
τοϋ Μ. Ἀθανασίου και τοϋ Γρηγορίου τοϋ θεολόγου
αἰσθάνεται ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ εἶχαν αἰσθησιν τῆς
ζωῆς. Ἐζούσαν τὴν θεολογίαν και ταυτοχρόνως ἐζού-
σαν τὴν ζωὴν. Ποταμοὶ ζωῆς κολουῦν μέσα εις τὰς
σελίδας των. Νεῦρα ζωῆς νευρώνουν τὰς σκέψεις των.
Εἶναι εις ἀδιάκοπον ἔπαφὴν μετὴν ζωῆν και αὐτὴ ἡ
ζωὴ εἶναι εις ἀδιάκοπον ἔπαφὴν μετὴν θεολογίαν
των.

Ἡ θεολογία μας χθές δέν παρουσίασε κάτι ἀνά-
λογον. Ἀπειμακρύνθη ἀπὸ τὴν ζωὴν. Ἔγινε σκέψις
και μάλιστα ὄχι σπουδαία. Σκέψις φυσικῆς τάξεως,
ὅπως ὅλαι αἱ ἄλλαι σκέψεις. Οἱ θεολόγοι ἤμποροῦσαν

νά εἶναι κάλλιστα κοσμικοὶ ἄνθρωποι, ποῦ «ἐζούσαν»
τὴν ζωὴν των και ταυτοχρόνως ἐθεολογοῦσαν, διότι
αὐτὸ ήτο τὸ ἐπάγγελμα των!

Μία τοιαύτη θεολογία ήτο προφανῶς ἐστερημέ-
νη ζωῆς και ζωτικότητος. Καί εις τὸν ἄνθρωπον τὸν
διψασμένον διὰ δικαιοσύνην και ἀγάπην, τὸν φλε-
γόμενον μέσα εις τὰ φρεβρά του προβλήματα, τὸν πει-
νασμένον διὰ τὸν ζωντανὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἡ
θεολογία αὐτῆ ἀπλούστατα προσέφερε πραγματείας
περὶ τοῦ «ποσάκις ἀπαντᾷ ὁ «και» εις τὴν Ἀποκά-
λυψιν τοῦ Ἰωάννου»!

(4) Πιθανῶς ἡ κατάστασις αὐτῆ τῆς τριπλῆς
νοσηρότητος—ἀντιγραφῆ, ἔρασιμος, σχολιασιμός—
και τῆς διπλῆς διαζεύξεως—θεολογίας και Ἐκκλησίας,
θεολογίας και ζωῆς—νά συνεχίζετο. Ἦδη ὁμως τὸ
ρεῦμα αὐτὸ φαίνεται νά ἔχη ἀναχατισθῆ. Ἡ ἀφύ-
πνισις εἶναι πλέον κατάστασις. Ἡ διψα διὰ τὴν ἀλη-
θινὴν θεολογίαν καιεἰ τὰ στήθη τῶν νέων θεολό-
γων. Αἱ παρατηρήσεις τῶν ἐπεροδόξων διὰ τοὺς
θησαυροὺς ποῦ κατέχομεν μᾶς ἔκαμαν νά προσέξω-
μεν διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τί κρατοῦμεν εις τὰ χέρια
μας. Αἱ οἰκουμενικαὶ συναντήσεις μᾶς ἠνάγκασαν νά
ἀλλοξώμεν τακτικὴν. Εὐρισκόμεθα εις τὴν φάσιν μιᾶς
ἰσχυρᾶς ζυμώσεως. Εἶναι πλέον γεγονός ὅτι ἡ θεο-
λογία μας ἀποκτᾷ ἕνα νέον πρόσωπον. Ἀπὸ τὸ χθές
περνᾷ εις τὸ σήμερον και τὸ αὔριον.

Μία ζύμωσις ὁμως τόσοσιν μεγάλη εἶναι ἐπόμε-
μενον νά συνοδαίεται ἀπὸ κάποιασιν σύγχευσιν. Ἐπὶ
πλέον εις τὴν ὄλην διεργασίαν μεταβάσεως ἀπὸ τὸ
χθές εις τὸ αὔριον τῆς θεολογίας μας ἔχει παρεμβληθῆ
ἕνας περιέργος παράγων, ὁ ὁποῖος ἐπιτείνει τὴν σύγ-

χυσιν και προκαλει ἀπροδοκίτους ἀντιδράσεις και ἐπιδράσεις. Θά ἤμπορούσαμεν νά ὀνομάσωμεν τόν παράγοντα αὐτόν «ὀρθοδοξισμόν» ἢ «ὀρθοδοξολογίαν».

Πρόκειται περί μιᾶς ἀκατασχέτου ροπῆς πολλῶν—μᾶλλον μὴ εἰδικῶν—νά χρησιμιοποιῦν τήν ἔκφρασιν «αὐτὸ εἶναι ὀρθόδοξον» ἢ «αὐτὸ δὲν εἶναι ὀρθόδοξον», «αὐτὸ λέγει ἡ Ὀρθοδοξία» ἢ «αὐτὸ δὲν τὸ λέγει ἡ Ὀρθοδοξία». Οἱ ἄνθρωποι αὗτοι εἶναι ἔτοιμοι διὰ πᾶσαν θεολογικὴν προσπάθειαν ἢ δι' οἰονδήποτε χριστιανικὸν ἔργον νά εἰπουν τὸν λόγον τῶν περί Ὀρθοδοξίας και νά βασιμολογήσουν «ὀρθόδοξως» τήν ὑπόθεσιν, καίτοι συνήθως ἀγνοοῦν και τήν οὐσίαν τῆς ὑποθέσεως και πολὺ περισσώτερον τήν οὐσίαν τῆς Ὀρθοδοξίας. Δὲν εἶναι καθόλου σπάνιον νά ἀκούσῃ κανεὶς εἰς τοὺς καιροὺς μας και μίαν σειρὰν ἀσυναρτήτων σκέψεων, συνήθως δὲ και ἀντιχριστιανικῶν, τὰς ὁποίας ὁ ὀμιλητῆς νά ἔχη τήν ἀφέλειαν νά ἐπιστήμῃ μὲ τὸν ὄρον «Ὀρθόδοξος Παράδοσις»!

Ἡ «ὀρθοδοξολογία», τυπικὸν φαινόμενον ἀσυνείπειας και ἀγνοίας, ἀποτελεῖ ἀρνητικὸν παράγοντα. Εὐτυχῶς ὅτι ὑπάρχει ἡ πραγματικὴ Ὀρθοδοξία, ἢ ὁποία ἔχει πολλὰ νά ὠφελῆθῃ ἀπὸ τὸν ἀνεπιθύμητον αὐτὸν σύντροφον. Ἐχει νά κερδίσῃ εἰς αὐτεπίγνωσιν, εἰς γνησιότητα, εἰς μέτρον και σεμνότητα. Καὶ φυσικά, ὅσον ἡ θεολογία μας ξεπερνᾷ τὸ νοσηρὸν χθές, ὅσον γίνεται ἀληθινὰ ὀρθόδοξος, ὅσον ἀποκτᾷ τὸ νέον πρόσωπον πού τῆς χαρίζει ὁ Θεός, τὸσον θά παραμερίζῃ τὸν ἀρνητικὸν αὐτὸν παράγοντα πού λέγεται ὀρθοδοξολογία.

Πῶς ὁμως θά πρέπει νά ἐξελιχθῇ ἡ θεολογία μας; Πῶς θά τήν ἐφαινατάζωμεθα αὐριον; Πῶς θά ἔπρεπε νά προχωρήσῃ ὄχι μόνον διὰ νά υπερνικήσῃ τὸ χθές,

διὰ νά ἐκμηδενίσῃ τὰ ἀρνητικά του στοίχημα, ἀλλὰ διὰ νά γίνῃ κατὰ τὸ θετικόν, διὰ ν' ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ μέγα σχέδιον τοῦ Θεοῦ και ν' ἀνταντακλᾷ τήν δόξαν του;

Γ'

Ἡ θεολογία μας αὐριον.

Ἀπὸ τὰς ἄλλας μελέτας πού φιλοξενοῦνται εἰς τὸν τόμον αὐτόν εἶναι εὐκολον νά συναχθοῦν συμπεράσματα περί τῆς αὐριανῆς θεολογίας μας. Περιέχουν οὐσιώδη δομικά ὕλικὰ διὰ τὸν χαρακτηρισμόν τῆς θεολογίας μας αὐριον. Προϋποθέτομεν τὰς παρατηρήσεις και τὰς βασικὰς τῶν θέσεως. Ἄν προστίθεται και μερικὰ ἀκόμη παρατηρήσεις, εἶναι διότι προσέρχονται ἀπὸ μίαν θεώρησιν τοῦ προβλήματος ὑπὸ διαφορετικὴν γωνίαν.

Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ θεολογία μας πρέπει νά ξεπεράσῃ τὸ συντομώτερον τὸ χθές.

Ἡ φάσις ἀλλαγῆς πρέπει νά συντομωθῇ, τὸ πέραςμα εἰς τήν νέαν μορφήν νά γίνῃ μὲ ταχὺν ρυθμόν. Ἡ νέα ὁμως αὐτῇ μορφῇ δὲν πρέπει ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νά διαμορφωθῇ ἀπὸ τήν συμπτωματικὴν φορὰν τῶν πραγμάτων οὔτε πολὺ περισσώτερον ἀπὸ τὰς πείσεις μιᾶς ἐξάλλου ὀρθοδοξολογίας. Πρέπει νά καταστή σαφές πού βαδίζομεν, πού πρέπει νά φθάσωμεν. Ἡ μορφή τῆς θεολογίας, πρὸς τήν ὁποίαν μᾶς καλεῖ ὁ Θεός νά καταθεθῶμεν τὰ βήματά μας, πρέπει νά μᾶς εἶναι γνωστὴ και προσφιλής. Ν' ἀποτελῇ τὸ πᾶθος μας, τὸ ὄγιον πᾶθος μας. Τὸ μόνιμον και φλογερὸν αἷτημα τῶν προσευχῶν μας, τὸ ὄνειρόν μας.

Πῶς σκεπτόμεθα λοιπὸν τὸ πρόσωπον τῆς αὐ-

ριανής θεολογίας μας; Πώς όνειρευόμθα την μορφήν της, πρὸς τὴν ὁποίαν πρέπει ἀκατασχέτως νὰ τίθωμεν καὶ διὰ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἱκετεύωμεν νυκτός καὶ ἡμέρας τὸν Κύριον;

(1) Ἡ θεολογία μας αὖριον πρέπει νὰ εἶναι μία θεολογία τοῦ ζῶντος Θεοῦ.

Τὸ ὄνομα τὸ ὁποῖον δίδει ὁ Θεὸς εἰς τὸν ἑαυτὸν του εἶναι «ὁ Ὄν». «Ἐγὼ εἰμι ὁ Ὄν» (Ἐξὸδ. γ' 14). Εἶναι ὁ ζωντανὸς Θεός. Ὁ κατ' ἐξοχὴν ὑπάρχων, ὁ κατ' ἐξοχὴν ζῶν. Κύριος τῆς ζωῆς, Πηγὴ ζωῆς, Ποταμὸς ζωῆς, μὲ μίαν ζωὴν ποὺ καλύπτει πᾶσαν φαντασίαν.

Τὸ στοιχεῖον αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι αἰσθητὸν εἰς τὴν αὖριανὴν θεολογίαν μας. Νὰ ἀποτελῆ τὸ νεῦρον της, τὸ ἔρωμά της καὶ τὸ διακριτικὸν της σῆμα. Αἱ θεολογικαὶ μελέται, αἱ θεολογικαὶ συζητήσεις καὶ διδασκαλαὶ οὐδὲν ἴσως κλάδου, πολὺ περισσότερον αὐτὴν τῆς κυρίως θεολογίας, πρέπει νὰ ἔχουν αὐτὴν τὴν σφραγίδα τοῦ ζῶντος Θεοῦ.

Πρέπει νὰ καταθέτουσ ἀκερασίαν, δυνατήν, σαφεῖ τὴν μαρτυρίαν ποὺ κατέθεσεν ὁ προφήτης Ἠλίας: «Ζῆ Κύριος ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων» (Γ' Βασιλ. ιζ' 1). Ἡ ἀλήθεια αὐτῆ δέον νὰ ἐξαργέλλεται μὲ μυρίους τόνους, εἰς μυρίας παραλλαγὰς ἀπὸ τὸ αὖριανὸν θεολογικὸν ἔργον.

Αὐτὸ ἄλλωστε τὸ στοιχεῖον ἐδέσποσεν εἰς πᾶσαν ἀληθινήν καὶ ὠλοκληρωμένην θεολογίαν. Ὑπῆρξε διακριτικὸν ὄλων τῶν ἀγίων καὶ μεγάλων μορφῶν ποὺ ὠνομάσθησαν ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν συνείδησιν θεολόγοι. Ὁ Ἰωάννης ὁ θεολόγος καὶ εὐαγγελιστής, ὁ Γρηγόριος ὁ θεολόγος, ὁ Συμεὼν ὁ νέος

θεολόγος ὠμίλησαν καὶ ἔγραψαν περὶ Θεοῦ ὡς περὶ τοῦ καθ' ὑπεροχὴν ζῶντος.

Φυσικὰ ἡ θεολογία τοῦ ζῶντος Θεοῦ δὲν κατασκευάζεται διὰ τῆς ἀφηρημένης σκέψεως. Ὁ ζῶν προσεγγίζεται διὰ τῆς ζωῆς. Καὶ ἡ θεολογία μας αὖριον θὰ εἶναι θεολογία τοῦ ζῶντος Θεοῦ, ἐὰν οἱ θεολόγοι ζῶν τὴν πραγματικότητα αὐτήν, ἐὰν ὁ ζῶν Θεὸς εἶναι ἡ ζωὴ των, ἡ πνοή των, ἡ χαρὰ των, τὸ πᾶν δι' αὐτούς. Ἐὰν ὁ ζῶν Θεὸς καὶ ἡ ζωὴ του δὲν εἶναι τὸ πᾶν δι' αὐτούς, οὐδέποτε θὰ γίνουσι ἀληθινοὶ θεολόγοι.

«Ζῆ Κύριος ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων». Ἴδου ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος, ἡ μέθοδος καὶ νοσηριότητα τῆς αὖριανῆς θεολογίας μας. Μὲ αὐτὰ δὲν καταργεῖται ἡ σκέψις, ἡ πειθαρχημένη ἐργασία, τὸ σπουδαστήριον καὶ ἡ διαλεκτικὴ, ἰδίως εἰς ὀρισμένους κλάδους θεολογικούς. Ὅλα ὁμως αὐτὰ εἶναι μετὰ, ἔρχονται μετὰ. Τὸ πρῶτον, τὸ εἶν, ὁ ἄξων εἶναι ἡ ἀλήθεια περὶ τοῦ ζῶντος Θεοῦ. Τὰ ἄλλα τοποθετοῦνται γύρω ἀπὸ τὸν ἄξωνα, εἶναι δειμένα, ἀπολύτως ἐξηγητμένα ἀπὸ τὸν ἄξωνα αὐτόν.

Μέσα εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ ζῶντος Θεοῦ ὑπερ-νικάται ὄχι μόνον τὸ τριπλοῦν νόσημα—ἀντιγραφῆ, ἔρασις, σχολιασιμὸς—ἀλλὰ καὶ ἡ διάζευξις θεολογίας καὶ ζωῆς. Διότι μία θεολογία τοῦ ζῶντος Θεοῦ δὲν εὐρίσκεται ἀπλῶς ἐν ἐπαφῇ μὲ τὴν ζωὴν. Εἶναι αὐτῇ αὐτῇ ζωῇ καὶ γεννᾷ ζωὴν.

Θὰ ἦτο ἴσως ἐπαρκὴς ὁ προσδιορισμὸς «θεολογία τοῦ ζῶντος Θεοῦ», διὰ νὰ μᾶς δώσῃ μίαν ἰδέαν τῆς μορφῆς της. Ἐν τούτοις ἀπαγοῦνται καὶ μερικὰ ἀκόμη προσδιοριστικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παρέχομεν ἐν συνεχείᾳ.

(2) Ἡ θεολογία μας αὖριον πρέπει νὰ εἶναι μία

θ ε ο λ ο γ ι α τ ο υ σ α ρ κ ω θ έ ν τ ο ς θ ε ο υ .
 Ὁ ζών Θεός δὲν ἔμεινε ἀπρόσιτος εἰς τὸ ὕψος τῆς θεότητος. «Ἄλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβών» (Φιλιπ. β' 7), «σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν» (Ἰωάν. α' 14).

Συνήθως λησιμονεῖται τὸ γεγονός ὅτι ὁ Θεός γινόμενος ἄνθρωπος, «παθών», «ἀναστὰς», «ἀναληφθεὶς» καὶ «ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθίσας» παραμένει Θεο-ἄνθρωπος εἰς τὸ διηλεκές. Λησιμονεῖται τὸ ἐκπληκτικῆς σημασίας καὶ συνεπειῶν γεγονός, ὅτι σήμερον καὶ αὔριον θὰ ὑπάρχη εἰς τὸν κόσμον ἓνα Πρόσωπον, μία Ὑπαρξις ἐντελῶς θαυμαστή: Ὁ σαρκωθεὶς Θεός, ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. Καὶ ἐν τῷ Θεανθρώπῳ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶναι καὶ θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ εἶναι ἀτρέπτως, ἀναλλοιώτως, ἀσυγχύτως, ἀλλά καὶ ἀδιαιρέτως ἠνωμένη μετὰ τὴν θεότητα!

Οἱ μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐζήτησαν πάντοτε μέσα εἰς τὸ κλίμα αὐτῆς τῆς θεολογίας τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ. Ἐζήτησαν γεμάτοι ἔκστασι καὶ πάθος, ὅπως φαίνεται χαρακτηριστικὰ εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου καὶ πρὸ παντὸς τοῦ Μ. Ἀθανασίου, τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ ἀργότερον τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ καὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ.

Ὅταν ὁμιλοῦμεν περὶ θεολογίας τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ, δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ θεολογία πρέπει νὰ γίνῃ ἀποκλειστικῶς Χριστολογία. Ἀναμφιστήτως μία Θεολογία τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ ἔχει ἐντόνως χριστολογικὸν καὶ τριαδικὸν χρώμα. Οἰκοδομεῖται ἐπάνω εἰς τὰ δύο μεγάλα μυστήρια τοῦ Θεανθρώπου καὶ τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. Ὅταν ὁμως ἐδῶ κἀμινωμεν λόγον περὶ θεολογίας τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ, ἐννοοῦμεν ἔκτος τοῦ χριστοκεντρικοῦ καὶ τριαδο-

κεντρικοῦ τῆς χαρακτηριστικῆς καὶ κάτι ἄλλο: Μία θεολογία πρὸς θεῶν τὸ πρόσωπον τοῦ ἐν σαρκὶ Θεοῦ δὲν ἠμπορεῖ παρά νὰ εἶναι πλημμυρισμένη μετὰ δέος, ἀλλὰ καὶ ἀγάπην καὶ τρυφερότητα. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Θεός ἐγένετο ἄνθρωπος ἐξ ἀφάτου ἀγάπης γεννᾷ μίαν ἔκστασιν, τῆς ὁποίας κύριον χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ ἀγάπη καὶ ἡ στοργή. Ἄν ἡ θεολογία μας αὐριον ζήσῃ τὰ θέματα αὐτά, δὲν εἶναι δυνατὸν παρά νὰ ἀποκτήσῃ ἓνα πρόσωπον ἱλαρὸν καὶ χαριτωμένον.

Τί θαμιάσιον θὰ εἶναι εἰς τὰ θεολογικά κείμενα τοῦ μέλλοντος ὁ ἀναγνώστης νὰ αισθάνεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς ζῆ ἐν ἀγάπῃ, ὀμιλεῖ προτιμῶν μετὰ ἀγάπην, ἀναπνεύει εἰς ἓνα χῶρον ὅπου βασιλεύει ἡ ἀγάπη, παρουσιάζει κάτι ἀπὸ τὸν ἐξαισιον καὶ ἄρρητον κόσμον τῆς θείας ἀγάπης, ὅπως ἐκφράζεται εἰς τὸ μυστήριον τῆς Σαρκώσεως. Εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν ἡ θεολογία τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ ἀποβαίνει μυσταγωγική, ὀδηγητικὴ καὶ ἀποκαλυπτικὴ τοῦ ἀγαπῶντος Θεοῦ καὶ εἰσάγει εἰς τὸ βασιλεῖον τῆς Ἀγάπης του!

Ἡ θεολογία τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ εἶναι γεμάτη ἀγάπην διὰ τὸν ἄνθρωπον. Διότι τὸν βλέπει, τὸν αισθάνεται καὶ τὸν ζῆ ὡς ὑπερτάτην ἀξίαν, ἐφ' ὅσον ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἠνώθη ἀδιαιρέτως καὶ ἀσυγχύτως μετὰ τὴν θεότητα. Ἐντεῦθεν καὶ ἔχει ἓνα χαρακτηριστικὸν ἀνθρωπολογικὸν καὶ ἐπιτελεῖ θεμέλιον ἑνὸς—καὶ συγχρόνως μοναδικοῦ—ἄνθρωπισμοῦ. Κάθε ἀνθρώπινον—ἔκτος τῆς ἀμαρτίας—καταξιώνεται μέσα εἰς μίαν παρομοίαν θεολογίαν. Ὁ ἄνθρωπος ὅχι μόνον ὡς ἠθικὴ προσωπικότης, ἀλλ' ὡς ὕπαρξις καλεῖται ν' ἀναπτύξῃ εἰς τὸ μέγιστον ὅλα τὰ στοιχεῖα του. Διότι τὸν ὅλον ἄνθρωπον μετὰ ὅλα του τὰ στοιχεῖα

προσέλαβεν ὁ Θεὸς ἐν τῷ Θεανθρώπῳ καὶ ὁ ὅλος ἀνθρώπος καλεῖται καὶ προορίζεται διὰ τὴν θέωσιν μετὰ τοῦ ἐνδόξου Χριστοῦ.

Εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ ὁ ἀνθρώπος ἀποβαίνει μέλος τοῦ σώματος τοῦ Θεανθρώπου, «ὁ ἔστιν ἡ Ἐκκλησία» (Κολασ. α' 24). Ἐξ αὐτοῦ ἀπορρέει ὁ ἐντόνος καὶ οὐσιαστικῶς ἐκκλησιολογικός χαρακτήρ τῆς θεολογίας αὐτῆς, μέσα εἰς τὴν ὁποῖαν τελικῶς καὶ ὀριστικῶς ὑπερникᾶται ἡ διάξευσις θεολογία—Ἐκκλησία. Μία παρομοία διάξευσις εἶναι ἀδιανόητος διὰ τὴν θεολογίαν τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ.

(3) Ἡ θεολογία μας αὔριον πρέπει νὰ εἶναι θεολογία τοῦ Θεοῦ τῆς οἰκουμένης. Πρέπει νὰ ζῆ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι Θεὸς παντὸς ἔθνους, πάσης φυλῆς καὶ παντὸς ἀνθρώπινου γένους.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει πλουτίσει τὸ ἔθνος μας μὲ πολλὰς δωρεάς. Τὸ στοιχεῖον τῆς ἐλληνικότητος, ὅπως ὑπογραμμίζει ὁ π. Φλωρόφσκη, ἔχει συνδεθῆ ἀρήκτως μὲ τὸν Χριστιανισμόν. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι Θεὸς τῶν Ἑλλήνων καὶ ὄχι ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Πρωτίστως καὶ κυρίως ὁ Κύριος εἶναι Πατὴρ ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Καὶ αὐτὸ ὀφείλει νὰ τὸ ζῆ, νὰ τὸ ζῆ μὲ ὅλας του τὰς συνεπειάς, ἡ θεολογία τῆς αὔριου. Ἄν δὲν τὸ ζῆ, διαπραττεῖ ἀμάρτημα κατὰ τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ.

Δὲν γίνεται ἐδῶ κήρυγμα ἐνὸς εὐκόλου θεολογικοῦ διεθνισμοῦ. Οὔτε μεταφέρουμεν τὰς θεωρίας περὶ εὐρωπαϊκῆς κοινότητος ἐπὶ θεολογικοῦ ἐπιπέδου. Ἄπλως τονίζομεν μίαν θεμελιώδη ἀλήθειαν: Ἡ θεολογία, διὰ νὰ εἶναι ἀληθινή, διὰ νὰ διακοῦν

τὸν ἀληθινὸν Θεόν, πρέπει νὰ ὑπερникᾶ τὰ ἔθνη καὶ πλάσια, πρέπει νὰ εἶναι ὑπερθνική ἢ μᾶλλον οἰκουμηνική, ἐφ' ὅσον ὑπηρετεῖ τὸν Δημιουργὸν πάσης τῆς οἰκουμένης. Ὅσον περισσότερο οἰκουμηνική γίνεται, ὅσον περισσότερο πανανθρώπινη, δηλαδὴ ὅσον περισσότερο οἰκουμηνικά ζῆ καὶ σκέπτεται τὸν Θεόν, τόσον θὰ ἀποβαίνει ἀληθινὴ καὶ αἰωνία.

Εἰς τὸ ἀποκαλυπτικὸν τροπάριον τῆς Πεντηκοστῆς διευρύνεται κατὰ τρόπον ἐκκλησιαστικὸν ἡ ἀλήθεια αὕτη:

«Ὅτε καταβὰς τὰς γλώσσας συνέχεε, διέμερξεν ἔθνη ὁ Ὑψιστος· ὅτε τοῦ πυρὸς τὰς γλώσσας διένειμεν, εἰς ἐνότητα πάντας ἐκάλεσε· καὶ συμφώνως δοξάζομεν τὸ Πανάγιον Πνεῦμα».

Εἰς τὸ ἔσοχον αὐτὸ τροπάριον συνδέεται ἡ οἰκουμηνικότης μὲ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Τὸ ἔργον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἶναι ἡ ἐνότης τοῦ ἀνθρώπινου γένους, ἡ ἄρσις τοῦ διαμερισμοῦ τῶν ἔθνων, τὸ «συνφώνως δοξάζειν» τὸν Θεόν. Ἡ θεολογία τῆς αὔριου—ὅπως ἡ θεολογία τῶν Πατέρων—ἔμπορεῖ καὶ πρέπει νὰ γίνη ἡ ἐνιαία γλώσσα, ἡ ὑπερθνική γλώσσα τῆς δοξολογίας τοῦ Θεοῦ. Καὶ μία θεολογία ποὺ παραδέχεται τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ποὺ ζῆ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι, δὲν ἔμπορεῖ παρα νὰ εἶναι ἡ νὰ τεινῆ νὰ γίνη οἰκουμηνική, πανανθρώπινη. Νὰ ζῆ καὶ νὰ κινήται εἰς τὴν ἀτιμόσφαιραν τοῦ Κυρίου πάσης φυλῆς καὶ πάσης τῆς γῆς. «Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, ἡ οἰκουμένη καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ» (Ψαλμ. κγ' 1).

Μὲ ὅλα αὐτὰ δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ὁ οἰκουμηνισμὸς πρέπει νὰ εἶναι ὁ βασικὸς κλάδος τῆς θεολογίας τῆς

αὔριον ἢ ὅτι οἱ θεολόγοι μας πρέπει ὀπωσιδήποτε ν' ἀσχοληθοῦν μὲ τὸν οἰκουμενισμὸν καὶ τὰς διεκκλησιαστικὰς ἢ διομολογιακὰς σχέσεις. Ἐννοοῦμεν κἀτὶ διαφορετικόν, πολὺ εὐρύτερον καὶ πολὺ βαθύτερον. Ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ θεολογία μας πρέπει ὄχι νὰ ἀσχοληθῆ μὲ τὴν οἰκουμενικότητα, ἀλλὰ νὰ γίνῃ οἰκουμενικὴ. Οὐσιαστικὰ, ὀντολογικὰ οἰκουμενικὴ. Νὰ ἴδῃ, νὰ ζήσει, νὰ λατρεύσῃ τὸν Θεὸν ὡς Θεὸν τῆς οἰκουμένης. Νὰ διαποτισθῆ καὶ νὰ μεθύσῃ μὲ τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν. Μὲ τὸν τρόπον αὐτόν, χωρὶς νὰ ἀποχρωματισθῆ, χωρὶς νὰ ἀπαρνηθῆ τὸν τόπον τῆς, θὰ κατορθώσῃ νὰ ἴδῃ σωστά, νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς περὶ Θεοῦ, «Κυρίου τῶν κυριονόντων καὶ βασιλέως τῶν βασιλευόντων» καὶ ὄχι ὡς περὶ προσωπολήπτου ἢ τὸ ἀκόμη χειρότερον ὡς περὶ ἔθνικοῦ εἰδώλου.

(4) Ἡ θεολογία μας αὔριον πρέπει νὰ εἶναι θεολογία τοῦ Ναὶ καὶ τοῦ Ἀμήν. Πρόκειται διὰ τὸ Ναὶ τοῦ Θεοῦ. Διὰ τὴν μεγάλην κατάρφασιν, διὰ τὴν μεγάλην ἐπιβεβαίωσιν τοῦ Κυρίου.

Ἡ θεολογία μας αὔριον—καὶ πάντοτε—πρέπει νὰ διακηρύττῃ, νὰ ὑποβάλλῃ μὲ ὅλα τῆς τὰ ἔργα τὴν συγκλονιστικὴν καὶ παρακλητικὴν ἀλήθειαν: ὁ Θεὸς συνοδεύει τοὺς λόγους του, τὰς ἐπαγγελίας του, τὰ σχέδιά του μὲ ἓνα σαφές, μεγαλειώδες εἰς τὴν ἀπλότητά του, ἄπειρον εἰς τὴν συντομίαν του **Ναί**. Τὸ **Ναί** αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ἓνα **Ναί** πὺρὸν οὐλοκλήρωναι, πὺρὸν ἀνοίγει εἰς ἓνα κόσμον χωρὶς ὄριου, πὺρὸν καταστυγάζει τοὺς φόβους καὶ λύει τοὺς κόμβους τῶν ἀμφιβολιῶν, πρέπει νὰ γίνῃ τὸ προσφιλέτερον μοτίβο τῆς θεο-

λογίας μας. Εἰς τὸν κόσμον τῆς αὔριον, ἓνα κόσμον χάους καὶ συγχύσεως, ἀμφιβολιῶν καὶ κλονισμοῦ τῶν πάντων, ἡ θεολογία μας ὡς κάμη ν' ἀκουσθῆ ἀπέραντος, σταθερὸς, διαγῆς καὶ παλλόμενος ἀπὸ ἀγάπην ὁ μονολεκτικὸς λόγος τοῦ Κυρίου: **Ναί**. Ἡ ἐπιβεβαίωσις, ἡ ἀένσας ἐπικύρωσις τῆς καταλλαγῆς καὶ τῆς λυτρώσεως, τὸ αἰῶνιον εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας καὶ τῆς δόξης. Τὸ **Ναί** τοῦ Θεοῦ σταθερόν, ἀναλλοίωτόν, ἀπρόσβλητον ἀπὸ τὰ γεγονότα, αἰώνιον. Ἡ θεολογία πὺρὸν τὸ ἔργον τῆς εἶναι μία διακριτικὴ συνουσία τοῦ **Ναί** τοῦ Θεοῦ, ἓνα πλαίσιον μέσα εἰς τὸ ὁποῖον λάμπει καὶ ἀκτινοβολεῖ αὐτὸ τὸ **Ναί**, δὲν θὰ εἶχε νὰ ἐπιθυμήσῃ τίποτε περισσότερον, τίποτε ὠραιότερον.

Μὲ φράσεις λιτὰς καὶ κρυσταλλίνης διαυγείας παρουσίασε τὸ στοιχεῖον αὐτὸ ὁ ἀπόστολος Παῦλος: «Πιστὸς δὲ ὁ Θεὸς ὅτι ὁ λόγος ἡμῶν ὁ πρὸς ὑμᾶς οὐκ ἔστι **Ναί** καὶ **Οὐ**. Ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς Χριστὸς Ἰησοῦς ὁ ἐν ὑμῖν δι' ἡμῶν κηρυχθεὶς, δι' ἡμῶν καὶ Σιλουανοῦ καὶ Τιμοθέου, οὐκ ἐγένετο **Ναί** καὶ **Οὐ**, ἀλλὰ **Ναί** ἐν αὐτῷ Θεοῦ, ἐν αὐτῷ τῷ ἐπαγγελίᾳ **Θεοῦ**, ἐν αὐτῷ τῷ **Ναί** καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Ἀμήν» (Β' Κορινθ. α' 18-19).

Μέσα εἰς τὰς ἐπαγγελίας αὐτὰς κορυφαία εἶναι ἡ ὑπόσχεσις τοῦ Κυρίου περὶ τοῦ ἔρχομοῦ του: «**Ναί**, ἔρχομαι ταχὺ» (Ἀποκ. κβ' 20). Ἰσχύει καὶ δι' αὐτὴν τὸ **Ναί**. Ἐνα **Ναί** ἀπόλυτον καὶ ἀμετακίνητον. Εἶναι καιρὸς νὰ ἐνθυμηθῆ ἡ θεολογία μας τὴν ὑπόσχεσιν αὐτὴν. Νὰ τὴν ζήσει, νὰ τὴν ζῆ μὲ ἓνα παρθενικόν, συνεχῶς ἀνανεούμενον τρόπον. Νὰ κατῆ εἰς τὴν ψυχὴν τῆς ἡ δῖα αὐτῆς τῆς ἐλευσέως. Νὰ λάμπῃ εἰς

τὰ μάτια της ὁ πόθος. Καί εἰς τὰ χεῖλη της νὰ ἀνθῆ τὸ Ἄ μ ἦ ν. Εἰς τὸ «ἔρχομαι ταχύ», εἰς τὸ «Ναί» τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ νὰ ἀπαντᾷ με ἀπὸ τὸ βαθύ, τὸ μονολεκτικὸν Ἄ μ ἦ ν. «Ναί, ἔρχου, Κύριε Ἰησοῦ. Ἀμήν». (Ἄποκ. κβ' 22).

Ἐάν ἡ θεολογία μας αὔριον ἀπλώσῃ κάτω ἀπὸ τὰ κουρασμένα μάτια τοῦ συγχρόνου βασιανισμένου κόσμου ἕνα ἔργον εἰς τὸ ὅποιον θὰ κυριαρχῆ ἡ ἀσθησις τοῦ ζῶντος Θεοῦ· ἐάν παρουσιάσῃ τὰς θαυμαστός ἐπαγγελίας τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ· ἐάν ἀφήσῃ ν' ἀκουσθῆ γνήσιος, ἀληθινὸς ὁ διάλογος της με τὸν Κύριον τῆς οἰκουμένης· ἐάν ὁ διάλογος αὐτὸς κλείνῃ πάντοτε με τελευταίαν λέξιν ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ τὸ **Ναί** καὶ ἐκ μέρους τοῦ θεολόγου τὸ Ἄ μ ἦ ν· ἐάν συμβοῦν ὅλα αὐτά, τότε θὰ ἴμωροῦν οἱ ἀνθρωποὶ ποῦ θὰ ἔχουν τὴν εὐτυχίαν νὰ τὰ χαροῦν νὰ ὀμιλοῦν περὶ εὐδοκίας τοῦ Θεοῦ. . .

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- (1) Ἴδὲ χαρακτηριστικῶς τὸ ἄρθρον «Is this the post Christian Era?» ἐν *Theology Today*, Jan. 1962, No 4, σελ. 399 κ.ε.
- (2) E. L. Mascall: *Christ, the Christian and the Church*, London 1955, σελ. 228.
- (3) Ἐπὶ τῆς βάσεως αὐτῆς κινουμένη αἱ μελέται τοῦ V. Lossky: «Πίστις καὶ Θεολογία» καὶ τοῦ A. Schmemmann: «Θεολογία καὶ Εὐχαριστία», ποῦ περιέχονται εἰς τὸν παρόντα τόμον.
- (4) E. L. Mascall, μν. ἔργ., κεφάλαιον XIII: *Theology in the mystical Body*, σελ. 228 κ.ε.
- (5) Ἴδὲ τὴν κατωτοπιστικὴν μελέτην του καθηγητοῦ π. ἱερ. Κοτσώνη: «Die griechische Theologie», ἐν τόμῳ: «Die Orthodoxe Kirche in griechischer Sicht», Band II, Stuttgart 1960, σελ. 7 κ.ε.

Ἡλία Δ. Μασκαγιαννοπούλου: Ἄντ' εἰσαγωγῆς:	5
Μερικὰ γνωρίσματα τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας	
Γεωργίου Φλωροβόσκου: Ἡ πορεία τῆς Ρωσικῆς Θεολογίας	15
Βλαδίμηρου Δόσσου: Πίστις καὶ Θεολογία	61
Ἀλεξάνδρου Σμέμαν: Θεολογία καὶ Εὐχαριστία	89
Ἰωάννου Μάγγεντοφ: Παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ παραδόσεις τῶν ἀνθρώπων	129
Ἰουστίνου Πόστωβιτς: Ἡ γνωσιολογία τῆς ἀναγεννηθείσης προσωπικότητος κατὰ τὸν ἄγιον Μακάριον τὸν Αἰγύπτιον	153
Νικολάου Α. Νησιώτου: Ἡ Θεολογία ὡς ἐπιστήμη καὶ δοξολογία	177
Αἰμητίου Χ. Τρακατέλλη: Ἡ Θεολογία μας χθὲς καὶ αὔριον	215